

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

شیعری ناوچهی موکریان

نیوهی به که می سه دهی بیستم

د. عوسمان دهشتی

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

شیعری ناوچه‌ی موکریان

نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیستم

د. عوسمان دهشتی

مه‌لێه‌ندی کوردۆلۆجی

هەریمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
مەلێهەندی کوردۆلۆجی

- ❖ ناوی کتێب: شیعری ناوچەیی موکریان
- ❖ نووسەر: د. عوسمان دەشتی
- ❖ پیتچنین: نووسەر
- ❖ دیزاین و سەرپەرشتیی چاپ: بریار فەرەج کاکی
- ❖ بەرگ: رەنج شوکری
- ❖ ژمارەیی سپاردن: ۱۳۲۶ / سالی ۲۰۰۹
- ❖ چاپخانه: رەنج / سلێمانی
- ❖ تیراژ: ۱۰۰۰ دانە
- ❖ نرخ: دینار
- ❖ زنجیرە: ۲۰

مەلێهەندی کوردۆلۆجی

ناونیشان: سلێمانی، گەردی ئەندازیاران - گەڕەك / ۱۰۵، كۆلەن / ۲۵، ژ. خانوو / ۴، ژ. پۆست / ۹۵

تەلەفون: ۳۱۹۳۰۹۳

kurdology2006@yahoo.com

بابەت

لایەهە

۷	پێشه‌کی
۱۱	بە‌شی یە‌که‌م: ناوچه‌ی موکریان و شوینی له‌ رووناکی‌یری کوردیدا
۱۳	باسی یە‌که‌م: موکریان....
۲۹	باسی دووهم: بلاو بوونه‌وه‌ی شیعرێ کلاسیکی کوردی...
۴۳	باسی سێهه‌م: راجه‌نێو گۆرانکاری و پێشکه‌وتن
۵۳	بە‌شی دووهم: شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان / نیوه‌ی یە‌که‌می سه‌ده‌ی بیست
۵۵	باسه‌ یە‌که‌م: مه‌لا ماری کۆکه‌یی
۶۶	باسی دووهم: ته‌بو‌لحه‌سه‌نی سه‌یفی قازی
۷۷	باسی سێهه‌م: قازی زاده‌ مسته‌فا شه‌وقی
۸۷	بە‌شی سێهه‌م: زمان و شیواز و وینه‌ی شیعر
۸۹	باسی یە‌که‌م: زمانی شیعر
۱۲۱	باسی دووهم: وینه‌ی شیعر
۱۴۳	بە‌شی چوارهم: بنیات و ناوازی شیعر
۱۴۵	باسی یە‌که‌م: بنیاتی شیعر له‌ نێوان یه‌کیته‌ی به‌یت و یه‌کیته‌ی بابەت دا
۱۶۱	باسی دووهم: ناوازی شیعر
۲۰۵	بە‌شی پێنجه‌م: مه‌به‌ست و ناوه‌ڕۆک له‌ به‌ره‌مه‌ی شیعر شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان
۲۰۷	باسی یە‌که‌م: مه‌به‌سته‌کانی شیعر له‌ به‌ره‌مه‌ی مه‌لا ماری
۲۲۳	باسی دووهم: ناوه‌ڕۆکی شیعر سەیفی قازی
۲۳۷	باسی سێهه‌م: ناوه‌ڕۆکی شیعر مسته‌فا شه‌وقی
۲۴۳	ئه‌نجام
۲۴۵	کورتیه‌ی باسه‌که‌ به‌ زمانی ئینگلیزی
۲۴۶	سه‌رچاوه‌کان

پیشکشہ بہ :

◆ بہ خیزانو بہ مندالہ کانم کہ لہ ریگای سہخت و پیچاویچی ژیانو
خہ باتدا ہمیشہ مایہی سہبووری و دلنہوایم بوون.

◆ بہ گیانی بہرزہ فری تہو نہمرانہ:
کۆکھیی و سہیف و شہوقی

پیشہ کی

ئەو لقەى ھۆتابخانەى ئەدەبىي كرمانىجى خواروو كە لە دەفەرى رۆژھەلاتو ناوچەى موكریان دامەزراوەو نەش و نماى كردوو، سامانىكى رازاوەو بە برشتى پېشكەش بە ژيانى رووناكبرى كورد كردوو، بەشى زۆرى ئەو گەنجینە ئەدەبىەش تاوكمو ئیستا بە دەست لێنەدراوى و دەق نەشكاوى ماوتەموو نەكەوتۆتە ژێر تیشكى رووناكى و توێژنەموو لیکۆلینەوى زانستى لەسەرنەگراوە، ھەر ئەو راستیەش بوو بە ھاندەرى ئیمە كە ئەم نامەىە بۆ لیکۆلینەو لە سیمكان و ھەندئ لایەنى بەرھەمى شیعەى ناوچەى موكریان لە نیووى یەكەمى سەددى بیستدا تەرخان بكەین.

لەم ماوە زەمانیەدا شیعرو بەرھەمى سێ شاعیرمان بە نموونە وەرگرتوو كە لە وینەى سێ كۆلەگە ئەزموونى ئەدەبى ناوچەى موكریانیان پیکەیناوە. ئەم سێ شاعیرە لەگەڵ ئەوەشدا لە ھەندئ لایەنى تافیکردنەوى شیعەى لە یەكترى جیاوازان و ھەر یەكێکیان دەنگىكى رەسەنى سەربەخۆیە، بەلام لە جەوھەرو چوارچیۆوى گشتى ئەدەبیدا یەك دەگرنەموو لایەنىكى ئەزموونى ئەدەبى ناوچەى موكریان لە سەردەمىكى دیاریكراودا نیشان دەدەن.

ئەو سەرچاوانەى كە ئیمە لەم باسو لیکۆلینەویەدا پشتمان پێبەستوون دوو جۆرن:

یەكەم: سەرچاوەى تیورى/ كە كتیپو گوڤارو رۆژنامە دەگرتەموو، بۆ مەسەلەى كتیپى كوردى تایبەت بە لیکۆلینەوى ژیان و بەرھەمى شیعەى شاعیرانى مەبەستى ئیمە، ئەوا لەم بارىەووە كتیپخانەى كوردى زۆر ھەژارە، ھەر چى تایبەتیش بێت بەو باسو بابەتانەى لەو بارىەووە لە گوڤارو رۆژنامەكاندا بالۆ كرابێتەو، ئەوا كەم و دەگمەن و ھەم ئەو كە ھەشە ئەوا بە قەلەمى زۆر درشت و راگوزەریانە شاعیرەكان و بەرھەمەكانیان بەسەر كردۆتەو. ئیمە بۆ پرکردنەوى ئەو كەلین و

که‌م و خورپانه دهمسمن بۆ کتیب و سهر چاوه به ههر دوو زمانی فارسی و عهره‌بی
دریژ کردوو و به ههر دیه‌کی چاکمان لیان و درگرتوو.

دووهم: سهر چاوه‌ی مه‌یدانی/ بۆ خۆ نریک‌خستن و مه‌یگه‌شتن له راستی
مه‌سه‌له‌کان و په‌یدا کردنی شارمزیی ته‌واو له‌مه‌ر ژیان و هه‌ل‌سوکه‌وتی شاعیرانی
مه‌به‌ستی نێمه، گه‌شتی مه‌یدانیان بۆ ناوچه‌ی موکریان و زیدی شاعیران نه‌نجام
داوه له نریکه‌وه له‌گه‌ل نووسهران و شارمزیانی نه‌دببی ناوچه‌که و بنه‌ماله‌و که‌س و
کاری شاعیران دیدار و گفتوگۆی سوود به‌خشان نه‌نجام داوه، به‌شیکیش له وێنه
نامه و ده‌ستخمتی شاعیرانمان له‌و گه‌شته‌دا چنگ که‌وتوو.

گیر و گرتی به‌ر چاوپیش له‌مه‌ر سهر چاوه‌که‌نه‌وه له‌وه‌دا بوو که ههر چه‌نده ههر سی
شاعیری مه‌به‌ستی نێمه به‌ناو دیوان و کۆ به‌ره‌می شیعری چاپ‌کراویان هه‌یه به‌لام
کێشه‌که له دوو لایه‌نی دیکه‌دا بووه:

۱. نه‌و نووسهرانه‌ی دیوان و کۆ به‌ره‌می نه‌و شاعیرانه‌یان ریک‌خستوو و به‌ چاپ
که‌یان دووه، نه‌و راستیه‌یان را که‌یان دووه که نه‌مه‌ی به‌رده‌ست به‌شیک به‌ره‌می
شاعیر پێک دێن و هه‌موو به‌ره‌می نییه.

۲. نه‌و کۆ به‌ره‌م و دیوانانه‌ش له هه‌له‌و په‌له‌و که‌مو کورتی به‌دوور نین و ته‌نانه‌ت
هه‌ندیکیان گویا ده‌ستیشیان تیور دراوه.*

یا نه‌وه‌تا تا ئیستا ده‌ق و تیک‌سته شیعریه‌کان به ته‌واوتی ساغ نه‌کراونه‌ته‌وه و به
چاپ نه‌که‌یه‌نراون، وه‌کو له دیوانی مه‌لا ماری کۆکه‌یی و تیک‌سته شیعریه‌کانی
مسته‌فا شه‌وقی به‌دیار ده‌که‌وێت.

مه‌ودای باسه‌که‌ی نێمه، که سالانی نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیسته‌مه ماوه‌ی گۆران و
هه‌زانه گه‌رمه‌کانی جیهان پێکه‌ده‌ی، نه‌م ئالوگۆره جیهانییه خاکی کوردستان و
کۆمه‌لی کورده‌واریشی گرتۆته‌وه و شوێنه‌وار که‌شی له نه‌دبب و رۆشنیری و لایه‌نه‌کانی
ژیانی کۆمه‌لایه‌تیدا رنگی داوته‌وه. ههر بۆیه‌شه نه‌م قوناغه له نه‌دببیات و می‌ژووی
کورده‌واریدا به سه‌رده‌میکی گرنگ و پر بایه‌خ سه‌یر ده‌کری‌ت. به‌تایبه‌تیش له ره‌وتی
می‌ژوویی شیعری کوردیدا، که رابه‌رائی نوێگه‌ری و تازه‌کردنه‌وه له نه‌سته‌مه‌بول و

* له‌میدارێکدا له‌گه‌ل مسته‌فا کۆکه‌یی نه‌وه‌ی شاعیر مه‌لا ماری کۆکه‌یی، له ماله‌که‌ی خۆیاندا له
مه‌هاباد له ریکه‌وتی ۲۸/۹/۲۰۰۵دا، ناویار و پێی را که‌یان ده‌م که مه‌رحوومی سه‌یدیان له‌کاتی له
چاپدانی دیوانی مه‌لا ماری دا هه‌ندێ ده‌ستکاری له تیک‌ستی شیعریه‌کاندا کردوه.

سليمانى و مهاباد وەخۆگەوتن و چەندەن بناوان و سەرچاوەى تازمیان بۆ شیعەى کوردى ھەلبەست و چەندەن پەنجەرە و دروازەى تازمیان بە روى شیعە و ئەدەبىياتى کوردیدا کردۆتەووە. ئێمە وای دەبینین کە گرنگى بەرھەمى شیعەى شاعیرانى ماوەى باسەمەى ئێمەش ھەر لەم روانگەییەو دەت کە وەکو جۆگە ئەمەى گەرە ئاوێزانى رووبارى جولانەوێى بیستەکان و سییمەکانى شیعەى کوردى دەبن و لە ئاکامدا رێباز و ئەزموونە تازەکانى دەریای ئەدەبى کوردى پێک دەھێنن. باسەمەى ئێمە لێکۆڵینەوێمەى وەسفى شیکارى و پراکتیکییە لەمەر ھونەرەکانى روخسار و ناوەرۆک لە شیعەى ناوچەى موکریانى ئەوماوەیە. لە بارەى بنیات و ستراکتورى ئەم کتێبەیش، بە شیوەمەى گشتى لە پێشەى و پێنج بەش و ئەنجام و بیلۆگرافى سەرچاوەکان و چەند بەئەکنامە و پاشکۆیەک و کورتەمەى نامە بە زمانى ئینگلیزى پێکھاتوووە.

سەبارەت بە میتۆد و رێبازى لێکۆڵینەوێمەى و پراکتیکی مێژوویی و ئەدەبى، وەسفى — پراکتیکی پەیرەو کردوووە لەمەر ھونەرەکانى روخسار و ناوەرۆکى ئەزموونى شیعەى ناوچەى موکریان لەماوەى زەمانى باسەمەدا، بە گۆڕەى تیۆرەکانى رەخنەى تازە چەند لایەنێکى ھونەرى روخسارم خستۆتە ژێر رۆشنایى لێکۆڵینەوێ، لە وێنەى زمان و شیواز، کێش و مۆسیقا، بنیات و وێنەى شیعەى. ئەنجا لە بەرھەمى ھەر سێ شاعیردا شەقلێ ئەم ھونەرەنەم دەستنیشان کردوووە، سەبارەت بە بابەت و ناوەرۆکى شیعەى، لە مەبەستە کۆن و تازەکانم لە بەرھەمى ئەو شاعیرانە کۆلیۆتەووە باس و بابەتەکانم بە نموونە و تێکستى شیعەى بە پێز، دەولەمەند کردوووە. بەو ھیواوەم لە بەجێگەیانەى ئەم ئەرکەدا توانیبێتم ھەولێکى زانستى خاکەسار، پێشکەش بە کتێبخانەى کوردى و پەسپۆران و دڵسۆزانى بواری ئەدەبى کوردى کردبێت و خزمەتێکى بەجۆرێک لە ئاست ئەستانەى رەوانى پاکی مەلا مەرفى کۆکەیی، سەیفى قازى و مستەفا شەوقى، ھەر سێ کۆلەگە شیعەییە بەرزەمەى ناوچەى موکریان، بەجێ گەیانەبێت.

به‌شی یه‌که‌م

**ناوچه‌ی موکریان و
شوینی له‌روونا‌کیری کوردیدا**

باسى يەكەم

ناوچەى موكریان و شوینى له رووناكبیری كوردیدا

۱. موكریان: شەرفنامە وای بۆ دەچیت كە له رۆژگاری سەرنگونبوونی تەختوبەختی پاشایانی تورکمانی (قەرەقۆینلو - ئاق قۆینلو)، میر سەیف الدین ناویك دەرکەوتوووە كە بە سەرزنجیری سەردارانى موكری دەناسریت، پیاویكى زۆرزانو بە فەندوفیلو داھۆبوووە ژمارمەكى زۆرى له كوردانى بابانو شوینەكانى دیکەى كوردستان له دەورى خۆى كۆکردۆتەموو بوو بە دەسەڵاتدارى ناوچەكە، بۆیە بە (مەكرى یان مەكرۆ) ناوى دەرکردوووە له دواى ناوى تیرەو تایفەو ناوچەكەشى له (مەكریان، مەكرۆیان) موە گۆرپاومو بۆتە (موكریان)^(۱). له كتیپى (تاریخ مەهاباد) یشتا ئەم بیرو رایەى شەرفخان دووپاتكراوەتەموە^(۲). هەندى كەسیش بە دوورى نازان كە ئەم ناوە له ناوى خێلى (موكریت)ى توركمانییەو داكەوتبى كە بەشیکیان له كۆنەموە له ئازەربایجانى رۆژئاوادا نیشتەجین^(۳). كەچى میژوونووس (مەلا جەمیلی رۆژبەیانى) ئەم بۆچوونانە رەتدەكاتەموو پێى وایە وازەو ناوى (موكریان) زۆر له رۆژگاری میر سەیفەدینى سەردارى موكری له میژینەترە، لەبەرئەوێ ئەم دەشتى موكریانە سەرە رێى موغەكانى پەیرموى ئاینى زەردەشت بوووە بۆیە ناوئراوە (موغ رێ، موغ رێیان) و سەرمەنجام بوووە (موكریان). هەروەكو (سەردەشت) كە ئەویش دیاردییە بۆ زاینكەى (زەردەشت)^(۴). جا بۆیە (ئەو هەریمە له هەزاران سال بەر هاتنە دنیای عیساووە تا ئەمڕۆ ئاوەدان بوووە ناوى (موكریان)یش له سەرمەنای سەددى هەشتەمى كۆچییەووە (چوار دەیهى زاینى) كەوتۆتە لاپەرە زیرینەكانى كتیپە میژووییى و جیۆگرافییەكانەووە^(۵).

(۱) بروانە: شەرفنامەى شەرفخانى بىلیسى: ۵۳۰.

(۲) تاریخ مهاباد: ۳۰.

(۳) فەرمانرەوایی موكریان: ۸.

(۴) سەرمەنچاومى پێشوو: ۱۰ - ۱۱.

(۵) سەرمەنچاومى پێشوو: ۱۰ - ۱۱.

موکریانی ئەمەڕۆ ژینگە و نشینگە ی گەلێ ھۆزو عەشیرەتەو بەدەیان ھۆزو تیرەو تایفە ی ھەمەجۆری لێ دەرژین لە وێنە ی پیران و مامەش و مەنگورو دیبوکری و ھەمیزوللا بەگی، وەکو چۆن بە مەلەبەندی سەرەکی ھۆزە کوردەکانی کوردستانی ئێران (بەشی ئازەربایجانی رۆژئاوا) دەناسرێت.

۲. **ناوچە ی موکریان:** ناوچەو مەلەبەندیکی جیۆگرافیە بە کوردستانی ئێران، ئەم سەر زەمینە لەسەردەمانی زوو ئەم ھەریمانە دەگرتەخۆ: مەراغە، سەلاس، شنۆ، لاجان، نەغەدە، ورمی، سایین قەلا، سابلاغ، بۆکان، میان دواو، خانە، سەردەشت، سەقز، بانەو... جیگاگانی تری ناو ئەم سنوورە کە ئەمەڕۆ بەشی ھەرە زۆری ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاواو ئوستانی کوردستان لە رۆژئاوای ئێران پێکدەھێنن. لە دێر زەمانەو ناوچەکانی کوردستانی ئێران لە ژێر ناو و نیشانی کوردستانی موکریان، کوردستانی ئەردەلان، کوردستانی کرماشان دابەشکراوەو ناسراوە.^(۱)

ئەمەڕۆ ناوچە ی موکریان لە بەشیکی لەسەر زەمینە ی خواروی ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاواو باکووری ئوستانی کوردستان پێکدێت، کە شارو باژێرەکانی سەردەشتو بانەو مەھابادو سەقزو بۆکان و خانەو شنۆو نەغەدە دەگرێتەو.^(۷)

موکریان ناوچە یەکە ی شاخاویەو، لوتکە ی کێوی (حاجی برایم) کە بەشیکی لە زنجیرە چیای قەندیل و کەوتۆتە ناوچە ی سەردەشت بەرزترین چیای ناوچە یەکە ی بەرزاییەکی (۲۵۵۰م) دەبێت و نزمترین شوینی ئەم ناوچە ی ۹۳۰ مەتر لەسەر ئاستی دەریا بەرزە.^(۸) ئاووھەوای خۆش و سازگارەو لە ناوچە ی کۆستانییەکاندا ساردو لە دەشتەییەکانیشدا مامناوەندییە، رێژی می باران بارین لەو ناوچە یەدا سەر بە ئاووھەوای ناوچە یەکانی دەریای سپی ناوەرێستە.

ناوچە دەشتاییەکانی لە نیوان زنجیرە ی کێوو چیایکاندا ھەلکەوتوون کە ناودارترینیان دەشتی لاجان و وەزنی و کەپرانە، دەشتاییەکانی دەورو بەری گۆلی ورمی فراوان و بەریلاوترن وەکو دەشتی شامات و شاروێران و دەشتەکانی ناوچە ی سەقزو بۆکان و نەغەدە. رووباری لاوین کە بە (زێ) ناسراوە، لە شاخەکانی ناوچە ی شنۆو ھەلکەوتووی دەشتی لاجان پاراو دەکاو لە دەربەندی ئالان دەپەرێتەو بۆ دیوی

(۶) جغرافیای طبیعی کردستان موکریان: ۱۱.

(۷) سەرچاوە ی پێشوو: ۶.

(۸) تاریخ و جغرافیای کردستان (سیر الاکراد): ۷۰.

کوردستانی عێراق و زیی بچوک پیکدههین، ناودارترین و مهزنترین رووباری ناوچهکهمیه، له پال چهو رووبارمکانی (جهغهتو - زمپین رود) و (تمتههو - سیمین رود)، رووباری مهباد که دهرژینه نیو گولی ورمیوه.

موکریان ناوچهیهکی ئاپۆرهو ئاوهدان به گوندو دیهاتی گهرمو بچووک که له ناوچه دهشتاییهکان و بناری شاخهکاندا ههنگهوتوون. خه لکی دیهاتی ناوچه شاخاوییهکان به مهرداری پهروردهکردنی رهزو باغاتوهو خهریکن لهمانه ههنديکیان نیوه کۆچهرن و بۆ مهرداری کوپستان و گهرمیان دهکهن. خه لکی دیهاتی ناوچه دهشتاییهکان بایهخی زیاتر به کشتوکال و بهرووبوومی دانهویله دهم، ناوچهکه خاومنی زموی و زارو خاکیکی به پیتو به پرشته، زۆربهی دانیشتوانی موسلمانن و له پهیرهوانی نههلی سونهو لهسهر مهزههبی شافهین.

۳. ناوچهی موکریان - کورتهو پېشینیهکی میژوویی:

میژوونووسانی کوردو بیانی لهو باومرهدان که له ههزاران سالی بهر له دایکبوونی عیسی مهسیحهوه ناوچهی موکریان ئاوهدان و شوینی فهرههنگو شارستانیتهت بووه^(۹). له سهردهمی (ماد)مکاندا بهو خاکهمیان گوتووه (مادی بچووک) لهپاشان و له سهدهی چوارهمی پېش زاین بووه به خاکی (ئاتورپاتهگان - نازهربایجان) و نهمرۆکه به موکریان ناودمبری^(۱۰). ناوی مادی بچووک و سهز زمینهکهی له سائنامهی (ناشوری)دا هاتووه، (هیرۆدۆت)ی باوکی میژوونووسانییش باس له تیرمکانی گهلی ماد دمکات.

میژوونووسان لهو باومرهدان که (زهردهشت) له خاکی موکریان و له ناوچهی (سهردهشت)ی نهمرۆ هاتۆته دنیاوه. سالی (۲)ی کۆچی (۱۶۶۳ز) ئهم ناوچهیه بۆ یهکههمجار کهوتۆته ژێر بالی فهتحي ئیسلامی و بهدریژایی جهندين سهده ههریمی نازهربایجان که ناوچهی موکریانیش بهشیک بووه لهو ههریمه، لهلایهن ئهمیره

(۹) بېروانه: - فهرمانبروایی موکریان: ۱۱.

- میدیا: ۱۳۵-۱۴۱.

- کوردو کوردستان، ب.نیکیتین: ۴۸۶.

- تاریخ وجغرافیای کردستان (سیر الاکراد): ۱۷۲.

(۱۰) - کوردستانی موکریان: ۱۲.

موسلمانەكانەوھە كە لە دەربارى خەلافەتى ئىسلام، راشىدىن، ئەمەلى و ەباسىيەوھە دەستنىشان دەرگان بەرپۆھە بەردراوھە. لە سەدەكانى سىيەم و چوارەم و پىنجەمى كۆچىدا ئازەربايجان ھەر بەناو سەر بە خەلافەتى ەباسى بووھە چونكە دەسەلات و كاروبارى ولات بەدەست ئەم مەرنشەنە كوردانەوھە بووھە كە يەك لە دواى يەك دامەزراون، (رەواى، سالارى، شەدادى، ھەزبانى و رواى).^(۱۱)

ناوچەى موكرىيان تارادەيەك ئارامى و ئاوەدانى بەخۆيەوھە ديوھە لەسەدەكانى شەشەم و ھەوتەم و ھەشتەمى كۆچىدا دەرگەوتە ژىر دەسەلاتى سەلجوقى و خەوارىزمى و مەغۇل و تاتارمگان. لەو ماومىەدا سەردارانى ناوچەكە ھەمىشە لەگەل دەسەلاتدارانى بىگانەدا لەشەر و كىشەدابوون^(۱۲). بە بۆچوونى شەرەفخان سەردارانى موكرى بەرەچەلەك دەچنەوھە سەر عىلى موكرى كە لە ناوچەى شارمەزوورەوھە ھاتوون و سەر بە بابانەكانن، (مەر سەيفەدىن) ناويكىيان لى ھەلگەوتووھە كە زرينگو ژىرو ئازاو پىاويكى سىياسى بووھە، لە رۆژانى دواوايى ھوكمپرانى ھۆزە توركمانەكانى (قەرەقۇينلو ئاق قۇينلو) (سەدەى نۆيەمى كۆچى و پازدەيەمى زايىنى) ھىزىكى زۆر لە بابانەكان و ھۆزەكانى دىكە لە دەورى خۆى كۆدەكاتەوھە ھىزەكانى توركمان لەو ئاوەدا رادەمالى و ناوچەكەيان لى پاك دەكاتەوھە بەو شىوومىە بناغە و بنچىنەى مەرايەتى موكرىيانى دامەزراندوھە^(۱۳).

شا ئىسماعىلى سەفەوى (۱۴۸۷ - ۱۵۲۴) لە رەگەزو مەزھەبەكەى خۆى ھەلگەراوتەوھە بووھە بە توركمانىكى قزلباشى شىعە گەراى توندەرپو، بەمەبەستى دامەزراندەى دەسەلاتىكى ناوھەندى بەھىزو، بە خەونى زىندووكرنەوھەى سنوورو قەلەرپەوى دەولەتى ساسانى، ھىرش و لەشكر كىشى بۆ ناوچەكانى رۆژئاواى ئىران دەست پىكرەوھە^(۱۴)، لە دواى چەندىن شەر و كوشتارى خويىناوى توانى لە سالى (۹۰۹) كۆچىدا مەرايەتى صارم بەگى كورپى مەر سەيفەدىن لە موكرىيان تىكەداو دەست بەسەر پايتەختەكەى (ورمى) و شىنۆ دابگرىت و تالان و برۆيەكى زۆرى تىادا بەرپابكات^(۱۵).

(۱۱) فەرمانرەوايى موكرىيان: ۲۷ - ۲۰.

(۱۲) فەرمانرەوايى موكرىيان: ۲۷ - ۳۰.

(۱۳) سەرچاوەى پىشوو: ۳۴.

(۱۴) كوردو عەجەم: ۲۵.

(۱۵) كوردو كوردستان، محمەدەمىن زەكى: ۱۵۹.

له‌دوای یه‌که‌مین شه‌ری گه‌وره‌ی نیوان عوسمانی و سه‌فه‌وی له‌ چال‌دیران (۱۵۱۴)، کوردستان به‌ گوێره‌ی سه‌نگ و ته‌رازووی هی‌زمک‌انی ئەم دوو ده‌وله‌ته‌ زله‌یزه‌ بۆ یه‌که‌مین جار دابه‌ش کراوه‌، میرنشینه‌کانی لای رۆژئاوا و سه‌روو خوارووی کوردستان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی رووکه‌شی ده‌وله‌تی عوسمانی و میرنشینه‌کانی رۆژه‌لاتی ومکو، نه‌رده‌لان، لورستان، موکریان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی عه‌جه‌م^(۱۶). له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا خاومنی کتیی (فه‌رمانه‌وایی موکریان) ناوی یازده‌ پشت له‌ کو‌رو نه‌وه‌و نه‌وه‌زاگانی میر سه‌یفه‌دین ده‌بات که‌ له‌ ناوچه‌یه‌دا له‌ناو عی‌ل و عه‌شیره‌ته‌کانی موکریاندا ده‌سه‌لاتدار بوون و میر و مه‌زانایه‌تیان کردووه‌^(۱۷). به‌ کورتی می‌ژووی سه‌رده‌می شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی دهرحه‌ق به‌ کورد، هه‌موو لاپه‌ره‌کانی خوینی لێده‌ته‌کی، محمه‌د ئەمین زه‌کی له‌و باره‌وه‌ ده‌ڵ: هه‌لسوکه‌وتی شا ئیسماعیل دهرحه‌ق به‌ کورد...هه‌لسوکه‌وتیکی پر له‌ زو‌لم و زۆرداری بوو، چونکه‌ کورده‌مان سونی مه‌زه‌لب بوون هه‌رگیز باوه‌رو تمه‌نه‌ی پینه‌ده‌کردن، له‌هه‌ر دهرفه‌تیکدا له‌ هه‌ولی ئازاردان و فه‌وتاندنی کورده‌مان دابوووه‌.(۱۸)

کردار و ره‌فتاری شا عه‌باسی یه‌که‌م (۱۵۸۷ - ۱۶۲۹) له‌ ئاست کوردا له‌ هی‌ ئه‌وانی پێشه‌ خۆی باشت نه‌بووه‌، هه‌ر له‌ سه‌رده‌مانی ئه‌ودابوو که‌ هێرشیکی به‌ربلا‌و کرایه‌ سه‌ر ناوچه‌کانی کوردستانی موکریان که‌ خۆی سه‌رکرایه‌تی ده‌کردو بۆ ماوه‌ی چه‌ند مانگان قه‌لای دهم‌میان گه‌مار‌دا، خه‌لکی ناوچه‌که‌ زۆر به‌ سه‌ختی داکۆکیان له‌ خا‌ک و ما‌ل و سامان و ئابرووی خۆیان کردو لاپه‌رمیه‌کی زی‌رنیان له‌ می‌ژووی نه‌ته‌وه‌که‌یاندا تۆمارکردووه‌ که‌ نه‌موونه‌ی خۆبه‌خت کردن و مه‌ردایه‌تی بووه‌، رووداو مه‌کانی قه‌لای دهم‌م له‌و رۆژه‌وه‌ بۆته‌ وێردی سه‌ر زمانی خه‌لکی کوردو داستانیکی قاره‌مانانه‌ی لیکه‌وت‌وت‌ه‌وه‌ که‌ پشتاو‌پشت گوێزراوته‌وه‌و تا ئیستاش حیکایه‌ت خوان و به‌یت بی‌ژمه‌کان، به‌تایبه‌تی له‌ ناوچه‌ی موکریان به‌ زیندوویی پاراستوویانه‌، له‌ سه‌ره‌تای ئەم سه‌ده‌یه‌دا (ئۆسکارمان) له‌ زمانی به‌یت بی‌ژکی

(۱۶) کوردو عه‌جه‌م: ۱۵۱.

(۱۷) فه‌رمانه‌وایی موکریان: ۵۷-۲۳.

(۱۸) کوردو کوردستان، محم‌امین زه‌کی: ۶۰.

موکریان (رحمان بهکری سابلاغی) تۆماری کردوو^(۱۸).

هیشتا دمدم خوینی قوربانیهکانی لئ دمجۆرا که شا عهباس ههلیکوتایه سهر خیلئ موکری و کهوته گوشتریان و به ههزاران ژن و مندالیشی لئ یه خسرکردن و (۱۵ ههزار) خیزانی کوردی له دانیشتوانی ناوچهکانی باکوری موکریانیش بهرمو خۆراسان گواستهوه^(۲۰). کهواته له سهردهمی سهفهوییهکاندا سهرباری گوشت و بری چهند بارهی خیل و هۆزمکانی موکریان که له کتێبه میژووویهکاندا ئاماژهی بۆ کراوه^(۲۱). سیاسهتیکێ تازه سهربهت به ناوچهکانی کوردستانی رۆژئاوای ئێران پهلهپهرو کراوه که ئهمیش بریتی بووه له راگواستن و پهت و دوورخستهوهی خیله کوردکان و، نیشه جیکردنی عیل و هۆزمکانی تورک و تورکمان و مهغول و ئازمیری له ناوچهکهدا. به واتهیهکی تر یهکهمین ههولنهکانی گۆڕینی ههلوهرجی دیمۆگرافی رۆژهلاتی کوردستان له سهردهمی سهفهویدا دهستی پیکردوووه^(۲۲). سیاسهتیک که له سهردهمی پاشایهتی قاجار و بنهماله پهللهویش له ئێران ههر درێژهی پیلراوه و تا

(۱۹) پروانه:

تحفة مظفریة، گرداری ئوسکارمان، پیشهکی و ساغکردنهوهی هیمن موکریان، بهشی یهکهم، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۷۵.

- بهو هۆیهی که کارهساتی دمدم رووداویکی گهوره بووه له میژووی نهتموهی کوردا، بۆیه مامۆستا هیمن له پیشهکی کتێبهکهدا گهڕانهوهی سهروو بهری گهمارۆدان و ههموو رووداوکانی پاش گیرانی قهلاکهی له کتێبهکهی (ئهسکهندهر بهگی تورکمانی)، (عالم آرای عباسی) دا وهرگیراوهته سهر کوردی و تۆماری کردوووه، چونک باشترین شایهیدییه لهسهر رووداوکانی ئهو سهردهمه، لهکاتیکدا (ئهسکهندهر بهگی) خۆی کاتب و میژوونوسی شا عهباس بووه لهو هێرشهشدا بۆ سهر دمدم خۆی هاوڕێیهتی شا عهباسی کردوووه. نووسهرانی کورد بایهخی زۆریان بهم رووداوه میژوویه داوه چهند شاکاریکی ئهمدیبیان لێداهیئاوه، وکو رۆمانی (قهلائی دمدم)ی عهرهب شامیلۆف و چیرۆکی (قهلائی دمدم)ی مصطفی صالح کریمو (قارهمانیی کورد له دهستانی قهلائی دمدم)... ئامادهکردنی نۆردوخانی جهلیل...تاد.

(۲۰) دراسات فی تاریخ ایران الحديث والمعاصر: ۲۳۱.

(۲۱) پروانه:

- میژووی گهلی کورد له کۆنهوه تا ئهمرۆ: ۲۵۶.

- کوردو عهجهم: ۶۰ - ۹۲.

- کوردو کوردستان، نیکیتین: ۴۸۳.

(۲۲) کورد و عهجهم: ۲۴.

ئىستاش. ھەر ئەم ناوچەيە بە ھۆى ھەلگەوتى جيوگرافىيەو ھە دەكەوتىتە سەر
تخووبەكانى نيوان ھەردوو دەولەتى ئىران و عوسمانى، ببوو بە يەكەك لە
مەيدانەكانى جەنگى نيوان ئەو دوو ھىزەو شارپىگەى لەشكر كىشىيەكانى رۆم و
عەجەم بۆ سەريەكترى لە سەدەكانى ۱۷ و ۱۸ كە بوو بە مايەى گەورەترىن نەھامەتى و
كاوگارى و مالىوئىرانى بۆ سەر ئەم مەلەبەندە لەمىژووى نويدا، دواى ئەو ھەى
رووسەكانىش ھاتنە مەيدان و تىكەلاوى ئەو شەرو مەملانەيە بوون كە لە نيوان
ھىزەكانى رۆم و عەجەمدا لەسەر دەسلەت گرتنە دەستى ئەو ناوچانەدا لە ئارادابوو.
لە چارەمگى دوو ھەمى سەدەى نۆزدەيەمدا دەربارى قاجارى مەرنشەنە ئوتۇنۇمىيەكانى
كوردستانى ئىرانى لە بەيىنەرد، لەوانە مەرنشەنى موكريان و دەسلەتە ناوئەندى
عەجەمىيان تەيدا دامەزراند. دەسلەتە راستەوخۆى دەولەتى داگىرەمى بىگانە بەسەر
كوردستانەو كە بە زۆرو ھىزى چەكدارى سەركوتكەرىش پارىزگارى لىدەمرا، ھىچ
پىشەوچوونىكى لەبارى ئابوورى و كۆمەلەيەتى و سىياسى و فەرھەنگىيەو بۆ كوردستان
پىنەبوو، بەلگەو بارى زولم و چەوسانەو ھەى خەلگەكەى قورسەر كەردو چەوسانەو ھەى
نەتەو ھەى و مەزھەبىش بە تايبەت لە سەردەمى قاجارەكاندا بوو بە سەربارى ئەو
نەھامەتيانە.

لە سەدەى نۆزدەمىن ھەست و بىرى نەتەو ھەى لەلەى كوردان روو لە بوژانەو ھەى
پىگەيشەن بوو، لە كاتەكدا مەرانى ئەردەلان چ لە رىگەى خەمەيەتى و زەماوئەندى
سىياسىيەو بىت چ لە رىگەى خۆنىك كەرنەو مەيان بىت لە ئاينزەى شىعە كە ئاينزەى
دەربارى ئىران بوو، توانيان پىگەو ھەلگەوتى سىياسى خۆيان لە ئىراندا پتەوتر
بەن. گەورەو مەرو مەزەنەكانى موكريان بەھۆى لاوازى پەيوئەندىيان لەگەل
دەسلەتە مەركەزى و پەيەمەكەرنەيان لە ئاينزەى سونە ھەمىشە لە سىياسەتەكانى
عوسمانى نەيكتەبوون و تىكەلاويان لەگەل ناوئەندەكانى دەسلەتە لە كوردستانى
عوسمانىيدا لە بىرەوتر بوو. كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەمىش بە چەرخى سەرھەلەدانى
ناسىوئەلىزەى كوردى دەزىدەرتەت بەتايبەتى لە ناوئەندو ناوچەكانى كوردستانى زىر
دەسلەتە عوسمانىيدا، ھەر بۆيە يەكەك لە مەزەنەرىن راپەرىنەكانى كورد لە چارەمگى
دوايى سەدەى نۆزدەيەمدا كە كارىگەرى زۆرى بەسەر ھەرىمەكانى رۆژەلەتەى
كوردستان و بەتايبەتى ناوچەى موكريانەش داھەبوو، شۆرش و راپەرىنى شەيخ
عوبەيدوللاى نەھرى بوو لە سالانى (۱۸۸۰ - ۱۸۸۳) لە پىناوى ئازادى و سەربەخۆيى

كوردستان^(۲۳). بىمۇ ھۆيەۋەش كە نەھرى يەككە لە گەۋرەتەين مەلەندەمەكانى رابەرەيتى تەرىقەتە نەقشەبەندى لە كوردستان پەيگەمبەرەنەۋ ژمارەيەكى زۆر لە دانىشتەۋانى موكريان لە ريزى خەلىفەۋ موريەۋ مەحسۇبەكانى شەيخى نەھرى دابوون، ھەمەيشەش خەلىفەۋ نىردراۋەكانى لەۋ ناۋچەيەدا دەسۋرەنەۋە شەيخ لە ھەۋلى نەۋەدابوۋ كە ھەمۇ ھۆزە كوردەمەكان يەكجەختەۋ ناۋچەيەكى فراۋان لەسەر سنوۋرى توركيەۋ ئىران ۋ روسيا پەختە ژىر دەسەلاتى خۆيەۋ^(۲۴). ھۆزە كوردەمەكانى ناۋچەي موكرى رۆئىكى مەزنىان پى سىپىرەرابوۋ لە جىبەجىكەردى نەخشەۋ پلانى شەيخ بۇ شۆرۋىۋ راپەرپەن لە دژى دەسەلاتى ئىران. دوابەدەۋاى كورت ھىنانى راپەرپەنەكەش ھىزمەكانى سۈپاى ئىران بە دەستىكى رەش ۋ دەروۋنىكى رقاۋى كەۋتە گيانى كوردەمەكان ۋ بى بەزمەيەنە تۆلمەيان لى سەندەۋە. بە دىژاۋى نەۋ رىگاۋبانانەي پىادا دەروۋىشتە گوندەمەكانى كوردەيان تالان دەكردە دەسوۋتەندە، ھەر كوردەيەكان بەدەست بەكەۋتەيە دىمانكەۋشتە بەزمەيەن بە مەنل ۋ زىن پىرەمەكاندا نەدەھاتەۋە^(۲۵). لە كۆتايەيەكانى سەدەي نۆزدەيەمەدا كورد لە ناۋچەكانى رۆژئاۋاى ئىران لە دژى زولم ۋ زۆرى كاربەدەستەنى عەجەم ھەمەيشە لە بەرگىۋ بەرھەلەستى دابوون. ھەستى رزگارى ۋ بزوۋتەنەۋەي نىشتەمانى ھەمۇ كوردەستەنى داگرتەبوۋ، فەرمانپەرۋەيەنى ھەكۋمەتى شا لە ناۋچەكانى موكريان ناچارەبوۋ داخۋازيەكانى گەلى كورد لەبەرچاۋبەگىرن. ھەروەھا ۋلاتانى ئەۋرۋەپاش لە ۋىنەي روسياۋ بەرەيتەنەۋا ئەلمەنەۋا ئەمەريكا ناچارەبوۋ بايەخىكى زىاتەر بەم ناۋچەنەۋە بە كورد بەدەن، بۆيە نىردراۋ رابەرەۋ مەسۋونىرەمەكانىيەن بەۋنەۋەدا بىلاۋكەردەۋە^(۲۶) بەۋ مەبەستەي نەۋزى خۇيان لە كوردستان بەھىزەر بەكەن.

لە سالانى سەرمەۋاى سەدەي بىستەمەدا جۈلەنەۋەيەكى بەھىزى رىفۇرم خۋازى، كە لە مەژۋى نۆيى ئىراندا بە (شۆرشى مەشروتە ۱۹۰۵-۱۹۱۱) ناسراۋە ھەمۇ ۋلاتى تەننەۋە، ئەم جۈلەنەۋەيە لە ناۋچەكانى ئازەربەيجاندا مەشخەل ۋ بلىسەكەي بەھىزەۋە بەجۇرەك كە دەسەلاتە ھۆكەمەنى خەلەك بەرپاۋەۋ شۆيى دەسەلاتى

(۲۳) الاكراد ، ملاحظات وانطباعات: ۲۷.

(۲۴) خەبەت لە رېئى كوردستان: ۱۷۵.

(۲۵) راپەرپەينى كوردەمەكان سالى ۱۸۸۰ : ۱۲۸.

(۲۶) خەبەت لە رېئى كوردستان: ۲۱۲.

ناومندی گرتەوە. لەو سەردەمەدا خەباتی خەڵکی کوردستان پێی نایە قۆناغێکی تازە، ئەویش بریتی بوو لە پێکھێنانی کۆمەڵە و کۆڕ و کۆمەڵی سیاسی و رووناکبیری و کۆمەڵایەتی.

ھەر لەو سەردەمەشدا بوو کە دەوڵەتانی بیانی و مکو روسیا و بەریتانیا ھەریەکە نفوز و دەسەلاتی بەسەر بەشیکی ولاتەکاندا گرتبوو، لەکاتی ھەڵایسانی یەکەمین بۆنەی جەنگی جیھانیشتدا ناوچەکانی خۆرئاوای ئێران بوو بە مەیدانی شەڕ و پێکدادان و کێشەکیشی نیوان روسیا و دەوڵەتی عوسمانی. دەسەلاتی ناومندی ولاتیش بە بیانووی بۆ لایەنی لە شەڕدا ھیچ تواناو دەسەلاتێکی بەسەر ھیچ لایەنێکی ولاتەکاندا نەمابوو^(٢٧).

٤. ژبانی خوێندەواری و رووناکبیری (کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم):

بارودۆخی سروشتی و جیۆگرافی، ھەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی، لە ریزی ئەو ھۆکارانە بوون کە ناوچەکانی موکریانیا و مکو ناوچەییەکی خێڵەکی و عەشایەری ھێشتۆتەو، ھۆزەکان زیاتر بە ژبانی ئازەلدار و نیوہ کۆچەرێوہ خەریکبوون، بۆیە ھەلکەوتنی شارو باژێری ئاوەدان و دروستبوونی توێژی خەڵکی شارنشین و شارستانی لەم ناوچانە بە ھەرورد لەگەڵ ناوچەکانی میرنشین ئێردەلان بە نموونە، تارادمیەک دواکەوتوو. شارو شارۆچکەکانی مەھاباد، شنۆ، سەردەشت، بۆکان، نەغەدە لە سەرمەتا و مکو بازاریک بۆ ئال و گۆڕ و ساغکردنەوہی بەروبوومی ئازەلی و کشتوکالییەوہ ھاتنەکایەوہ^(٢٨).

گەورەترین کەسایەتی موکریان لە میژووی نوێدا بوداغ سولتانی نەوہی میر سەیفەدین بەگی موکریانە، بوداغ سولتانی کۆری شیرە بەگ (١٦٠٨ - ١٦٨٩) کە بە سەردار و بابە گەورە زنجیرە دووہمی میرانی موکری دادەنریت، یەکەمین کەسێک بوو کە شاری (سابلاغ)ی کردۆتە پایتەخت و بنکە ی بەرپۆمەردنی دەسەلاتی میرایەتیەکی و بۆ ماوہی ٦٠ ساڵ حوکمرانی کردوو، ھەر لەسەر دەستی ئەویش شارەکە ئاوەدان کراوتەوہو چەند شوینەواریکی ئاوداری ئەو سەردەمە تاوہکو ئەمڕۆ

(٢٧) کورد و عەجەم : ١٩٩.

(٢٨) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ٤٥.

له شارەكەدا ملان، لەوانە (مەسجیدی جامع - یا مزگەوتی سووری مەهاباد) كە بە یەكێك لە مەزەنتەین شوێنەواری ئاینی و رووناكیری شارەكە دەژمێردرێ و رۆژێکی مەزنی لەو بوارانەشدا گێڕاوه^(٢٩). هەر لەو رۆژگارەدا (مەلاجامی) دەبێتە پیش نوێزو وتارخوێن و وانەبێژی زانست و زانیاریەکانی ئاینی و لە مەهاباد جیگێر دەبێت^(٣٠). لەپاڵ کردنەوێ چەند مەدرەسەو خوێندنگاو کتێبخانەو مەنزەلگای جەوانەوێ خەلکی هەژار و بێ دەرمانەت، لەپاڵ ئەوەشدا پردی سوورو پردی لوج و پردی دارەك لە رۆژگاری ئەودا دروست کراون. هەروەها ئەندازەیەکی زۆری موڵك و زەوی وەكو وەقف بۆ خەرجی و ئاوەدانێ ئەو شوێنانە تەرخانكردبوو^(٣١).

مەهاباد كە هەر لەسەر مەتاوێ بنكەو پیگە و ئالی نشینی ناوچە و موکریان بوو، لە رۆژگاری هێرشێ مەغۆل بۆ ناوچەكەو بەخاتری هەبوونی سەرجاوەو كانی و ئاویکی سازگار لە كەناری ئەو ئاوییەدا ناوەكە و لە نێو خەلكدا بە (سوغ بلاغ - سابلاغ) رۆشتوو، لە نووسراو و موکاتەباتی میریدا بە (ساوجبۇلاغی موکری) ناوبراوە تا لەگەڵ ساوجبۇلاغی ناوچە و قەزوین تێكەڵ نەبێت. تا لە سەرمتای دەورە و پەهلەو و لەسەر پێشینیاری دکتۆر رەشید یاسمی (ئەندامی كۆژی زانیاری و مامۆستای دانیشتگای تاران) لە سالی (١٩٣٦/١٣١٥) ناوی (مەهاباد) ی بۆ گێڕدراوەتەوه^(٣٢). سەرانی هۆزو تایفەکانی دەورووبەری مەهاباد روویان کردۆتە شارەكەو بۆ بنیاتنان و ئاوەدانێ شارەكەدا تێكۆشاوون و چەندین كۆشك و سەراو مزگەوت و جەمام و باغات و دوكان و قەیسەرییان تیا دا دروست كردوو. لە سەرمتای سەدە و بیستدا شاری

(٢٩) مەهابادو كورتە میژووێك: ٢١، ٢٢.

(٣٠) ژیناوەری زانیانی كورد لە جیهانی ئیسلامەتی: ٨.

(٣١) خاطرات دکتەر هاشم شیرازی: ٢٧.

(٣٢) گۆیا ئەم نازناوەش لە (مەناباد، مادناباد، مەهاباد) هەو هاتوو كە لە سەردەمی مادەكان بابوو.

بەروانە:

- تاریخ مەهاباد: ١٢.

- مەهاباد و كورتە میژووێك: ٧٤.

- خاطرات دکتەر هاشم شیرازی: ٤.

(٣٣) ناغاو خان و سەرۆك هۆزەكانی دەورووبەری مەهاباد هەر یەكێکیان لەپاڵ ئەوەدا كە خانوووبەرو كۆشك و سەرایەکی لە شارەكەدا بۆ خۆی دروست دەكرد، مزگەوت و مەدرەسەییەکی

سابلاغ (۱۳) مزگەوتو (۱۶) مەدرەسەو (۲) تەكیەو خانەقاھەك (۴) ھەمامو كەنىشتەيەك و كلیسايەكى لیبوو، لەپال (۶) كاروانسەراو (۱۰) باغی گەورە. (۲۴) مەھاباد ناوھەندى تىجارەتو بازرگانى بوو، لەگەل ناوھەندە بازرگانىيەكانى ئىرانو روسياو عىراقو توركيە پەيوەست بوو. لە دواى جەنگى يەكەم كونسولخانەى ئىنگلىزو روسو ئەمريكا لە شارەكەدا ھەبوون. (۲۵) كە ئەمەش بايەخى ئەو شارە لەرووى ئابوورىو سياسىيەو نىشانەدات. لە ھەموو دىھاتو شارۆچكەكانى لەلایەن خاوەن مولك و دەستپۇشتووگەنەو، مەدرەسەى ئاينىو قوتابخانە بوو خويندەن و بەدەستەيتانى زانبارى دامەزرىندراو، ناوچەكانى موكریان بەتايەت شارى سابلاغ سەبارەت بە خويندەن و زانستەكانى ئىسلامەتى لە سەردەمى پيشوودا بە يەككە لە مەلەبەندە ناودارەكانى عىلمو زانست لە كوردستاندا ناسراو. (۲۶) كوردى موكریان لەبارى خويندەن و زانستو شیعرو ئەدەبوو ھونەرو خەتخوشیدا ئاشناو پسپۆرن.

مىرزا عبدالرحيمى وھفایى (۱۸۴۴ – ۱۹۰۲) كە يەككە لە ناودارترین شاعیرانى كوردى ناوچەى موكریانە، لە نیوەى دووھى سەدەى نۆزدەيەمدا، مۆرىدو مەنسوبيكى ھەرە لەپيشى شىخ عوبەيدوللاى نەھرى بوو، بوو بۆ ماوھى چوارە سالان مىرزاو كاتبو رازگرى شىخو مامۇستای مندالەكانى بوو، شیعرو غەزەلە ناسك و پاراوەكانى ناوینەيەكى ئەو عەشقو ئەوينە بەسۆزمیە كە لە نیوان ئەو شىخى نەھرىدا ھەبوو.

وھفایى لەپال دەسەلاتى ھونەرو شیعرو ئەدەبدا مرقۇقيكى پایەبەرزو رووناكبیریكى گەورە بوو، بیرەوھەریيەكانى خويشى سەبارەت بە ژيانو رووداوەكانى ئەو سەردەمە تۆماركردوو كە ئەمەیان رەنگە كارێكى بى پيشینە بىت لە میژووى ئەدەبى

« ئاينيشى بەناوى خويەو دەكرەدو كۆمەلێك مولكو مالو زمويشى دەكرە وھف بۆ داينكردى خەرجىو مەسروفاتى مزگەوتو مەدرەسەكەى، لە ئەمۆنەى مزگەوتەكانى: ھەباس ناغا، رۆستەم بەگ، سەید بايمزید، قازى، سەید نىزامى... تاد.

– بېروانە: تارىخ مەھاباد: ۱۳۷.

(۲۴) كوردستانى موكریان: ۲۴، ۲۵.

(۲۵) تارىخ مەھاباد: ۱۳۶.

(۲۶) كوردستانى موكریان: ۲۹.

كوردیدا. ^(۳۷) ئەو كاتەى كە لە مەھاباد ژیاوێ مەدرەسەىەكى ھەبوو وە شاگردەكانى تىادا
فێرى زمان و ئەدەب و ناواز و خەتخۆشى كردوو.

لەسەر و بىندى سەددى بىستەمدا مەھاباد (۷۰۰) فەقەى يا خوێندكارى زانستى ئاينى
ھەبوو كە بەشى زۆريان ھى ناوچەكانى موكریان و شوپنەكانى دىكەى كوردستان
بوون، جگە لەوێ لەھەر گەرەمكىكى شارەكەدا قوتابخانەىەك ھەبوو كە میرزاىەك
بەرپۆلى بردوو وە مەرسى زمان و ئەدەب و خەت و خوشنووسى تىادا گۆتراوئەو. ^(۳۸)

موكریان زىدگا و مەلەبەندى پێگەشتنى سەدان مەلا و زاناو شاعىرو عارىقى نۆدارە،
ھەر تەمىا لە مەھاباد بە دىيان پىاوى ناودارى لى ھەلگەوتوو لە وێنەى، مەلا جامى
چۆرى مەريوانى، مەلا عەلى پىرەبابى، مەلا حوسەنى مەجدى، سەيف ئەلقوزات، میرزا
فەتاحى قازى، پېشەوا قازى مەمەد، مستەفا شەوقى، مەلا عەبدولقادرى مەولەوى،
داما و سەيد حوسەنى حوزنى موكریانى، عەبدولرەحمان گىوى موكریانى، میرزا
سەلىمى موكریانى، حاجى مەلا عەبدوللای ئەحمەدىان، مەلا سالىحى ئىبراھىمى،
مەلا قادرى مودەرىسى، ھىمن و مەلا غەفوورى حافزى مەھابادى... تاد.

لە شارستانى سەردەشت زانایانى نۆدار و پايەبەزى وەكو ئىبنولحاج، مەلا
عەبدوللای بىتووشى، مەلا عومەرى سەردەشتى، مەلا كەرىمى فیدایى، مەلا ئەحمەد و
مەمەدى شەلاشى... لى پێگەشتوون. لە شنۆ خانیدا، مەلا عەبدولعەزىزى شنۆى،
سەيد تاج ئەللىنى شىخى زەنبىلى، قازى مەمەد خەزى، ئەمىن شنۆى، مەلا رەسولى
ئەدىب، پێگەشتوون. لە بۆكان دىيان شاعىرو زاناو دانای ناودار دەرگەوتوون لە
وێنەى، قەزلىچىەكان و تورجانى زادە وەلەزىەكان و سەيدەكانى زەنبىل و شىخانى
بورھان و شاعىرانى وەكو ئەحمەدى كۆرو مەلا مەرف و ئەدەب و حەقىقى و ھەزار و
ھىندى و ئىمامى و جەوھەرى و سوارە.... لە پال دىيان ھونەر مەندى خوشنوو و
خوشخوانى بەھرمەر. ^(۳۹) سەقزو بانە مەلەبەندى شاعىران و زانایانى وەكو، پاكى،
توفىقى ئەمىنىان، زارى، سولتانولعورمەفا، شەيدا، سالىح، عاشق، فاتحى مەجدى، فەيدا،
فەقىھى، كامەل، كەرمەنج، كەوسەر، مەلىكەكەلامى مەجدى، موخلىس، مەفتون، نافع،

(۳۷) بىرمەريەكانى وەفاى: ۲۸.

(۳۸) تارىخ مەھاباد: ۱۲۸.

(۳۹) تارىخ فرەنگ وادب مكریان، جلد ۱، ۲.

و مەجدى، و مفا... ھى دىكە بوو. ^(۴۰) . سىماو خەسلەتى ديارو ئاشكرائى زانست و ئەدەبىيات و فەرھەنگى ئەم ناوچەيە ئەومىيە كە بە توندى كەوتۈنمەتە ژېر كاريگەرى كولتور و ئەدەبىياتى ئىرانىيە، بۆيە بەشى زۆرى بەرھەم و شوپنەوارى زانستى و ئەدەبىي ئەم ناوچەيە بەتايىبەت لەسەر دەمانى پېشودا بە زمانى عەرمبى، ياخود فارسى تۆماركراون و تەنھا بەشىكىيان بە زمانى كوردىيە. تەننەت نووسەرىكى و مكو سەيد عەبدولھەمىدى سجادى لە كىتەبى (شاعران كورد پارسى گۆي) دا ناوى زياتر لە (۹۰۰) شاعىر و ئەدىب و ھونەر مەندى كوردى بردووە كە شىعرو بەرھەمەكانىيان بە زمانى فارسى گوتەم و تۆمار كەردووە. ^(۴۱) نەئبەتە يەككە لە ھۆكارە ھەرە بنەپرتىيەكانى ئەم ھالەتە بۆ دابەشبوونى سىياسى كوردستان و كورد دىگەرپتەو، كە زمان و فەرھەنگىكى جىاواز لە زمان و فەرھەنگ سروشتى خۆي بەسەرىدا سەپىندراو. ^(۴۲) و مكو چۆن دابەشكردن و دابىرانى بەشەكانى خاكى كوردستان لەيەكترى كاريكردۆتە سەر بارى خويندەوارى ئەو بەشەي لەگەئياندا دەژىاو زمان و ئەدەبىي كوردى لەو ولاتانەدا بوون بە فەرھەنگىكى پلەي دووم. ^(۴۳) لە سەرقتى سەدەي بىستەمدا دەستەيەك لە رىبەرانى ناسىۋانستى كوردى كە نەوھى خانەدان و مەرھەكەنى بەدرخان و سۆران و بۆتان و بابان و موكرىيان بوون، لەسەر بنەمايەكى تازە دىرژمىيان بە خەبەت و تىكۆشان داو كە ئەوئىش پەرمپىدانى بزووتنەوھى سىياسى - فەرھەنگى بوو لە كوردستاندا، بۆيە لەلەيەك كۆرۈ كۆمەئەو رىكخراوى سىياسى و كۆمەلەيەتى كوردى دروستبوون و لەلەيەك خەبەت كولتور و خويندەوارى كوردىيان بووژاندۆتەو. ئەو بوو لە نىسانى سالى (۱۸۹۸) دا يەكەمىن رۆژنامەي كوردى بەناوى (كوردستان) موە بلاوكرىيەو كە لەو رۆژگارەدا مكو چىرايەك بوو لە پىناو زىندووكردنەوھى زمان و كولتور و گىيانى نەتەوھىي ^(۴۴) .

لە رۆژگارى شۆرشى دەستوورى (مەشروئە) لە ئىران (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) لەگەئ ئەوئىشدا ناوچەكانى موكرىيان مەئبەندى سەرەكى ھۆزمەكانى كوردو، سەرۆك ھۆزمەكانىش

(۴۰) گلزار شاعرانى كوردستان، سەيد عەبدولھەمىد حىرت سجادى.

(۴۱) شاعران كورد پارسى گۆي، سەيد عەبدولھەمىد حىرت سجادى.

(۴۲) كوردو عەجەم: ۱۵۷.

(۴۳) شىعەرى كوردى/ سىياسەت، كۆمەلەيەتى، كوردايەتى، گ/رۆشنىرى كوردستانى، ژ/ ۱: ۵.

(۴۴) بارودۆخى سىياسى كوردستان: ۱۲۷.

سیبهری سیاسیان بهسەر خەڵکە بێ دەرمانە کەوێ دەست و قورس و زیاتریش بە لایەنگیری لە دەوڵەتی مەڕکەزی بوو، بەلام لەناو شارە گەورەکانی موکریاندا و مەکو مەهاباد و سەقزو بۆکان چەند ئەنجومەنیکی لە دەستوورخوێزان بەمەبەستی گۆڕان لە ستراکتووری دەسەلاتداریەتی و چاکسازی سیاسی و کۆمەڵایەتی پێکھاتبوو، ئەڵبەتە لە کوردستانیش زانیان و رووناکبیران، تەمبای شارەکانی دیکە ئێران، رۆڵی سەرگردایەتی و رابەریتیکردنی ئەو ئەنجومەنانەیان لە ئەستۆوە گرتبوو. ئەم ئەنجومەنانە، کە لە شارەکانی کوردستان پێکھاتبوون رۆڵیکی گرنگیان لە ھۆشیارکردنەوەی خەڵک و داکوکیکردن لە وەدییەتانی مافەکانی گەلی کورد لە ئێراندا دەبینی. ^(٤٥) ئەنجومەنی شاری سەقز کە لەژێر سەرپرەشتی شاعیر و دادووری ناسراو مەلا محەممەدی کەریم بوو، رۆڵیکی گرنگی بینی لە ھاندانی خەڵکی سەقز بۆ ئەوێ پێوێندی بکەن بە ئەنجومەن و ھاریکاری دەستوورخوێزان بکەن، ھەروەھا لە شاری سابلاخ قازی قەتەحی مامی باوکی قازی محەممەد، ئەنجومەنی دەستوورخوێزانی بۆ ئەو شارە دامەزراندبوو. ^(٤٦) یەکیکی لەو ھەمە دیارەکانی خەباتی رووناکبیری کۆمەڵە و رێکخراو و پیاوانی ناواری کوردستان لەو سەردەمەدا، بایەخدان بە بلاوکردنەوەی خۆپێندن و خۆپێندەواری بوو لەناو گەنجان و لاوانی کورد لە پال خەمەتکردنی زمان و ئەدەبی کوردی. لەو مەیدانەدا خەباتی عەبدولقەزاق بەدرخان لەبەرچاوە کە لە سالانی بەر لە جەنگ و لە (١٩١٣) دا یەکەمین قوتابخانەی لە شاری (خۆی) بۆ منداڵانی کورد کردۆتەووە کۆمەڵە یەکی رۆشنبیری دامەزراندووە و نیازیشی وابوو کە چاپخانەیەکی بۆ کۆمەڵە کە دابوو و رۆژنامەیەکی بە ناوێ و دەربەت. ^(٤٧) لە دەستپێکی جەنگی جیھانی و تەنێنەوێ یەکەمین بلیسە شەڕ لە ناوچەکانی موکریان، ھەمدیسە پیاوانی زاناو رووناکبیری کورد بە ئاشکرەکردنی بوختان و ھەندوفیلی دەوڵەتی عوسمانی، کە پرۆپاگەندە (جیھاد)یان لەناو خەڵکدا بلاووە کردووە، بەگژ دەستدریژی و زۆرداری دەسەلاتی عوسمانی و روسەکاندا چوونەتەووە لەو ناوێدا شیخ بابا سەعیدی غەوسابادی ناسراو بە (شیخی شەھید/ ١٣٧٥ - ١٣٣٣ کۆچی) عارف و شاعیر و نیشتمانپەروری کورد ئەو راستیە ئاشکرە کرد کە

(٤٥) دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ٣٤١.

(٤٦) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ١٤٣.

(٤٧) کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیھانیدا: ٣٧ - ٣٨.

(ئايىنى پىرۋى ئىسلام تەنھا بيانۋىيەگە بەدەستى ئىمپىراتۋرى نەخۇشى
 عوسمانىيەمۇ تەنھا بۇ ماۋنەۋى خۇى رزگارى بوۋنى كر دوۋىيەتى بە ئالا).^(۴۸) شىخ
 بابا كۆمەلەيمەكىشى لە زانا وروناكىرو نىشتەمانبەرورەنى ناۋچەكەى لە دەۋرى^(۴۹)
 كۆ كر دېۋە بۇ بەدەستەينانى ئامانجەكانيان لە ھەۋلى بەدەستەينانى پىشتىۋانى
 رووسەكانىش دابوۋە.^(۴۹) ئىنجا ھەر لەسەر ئەۋەى كە شىخ بابا ھەتۋاى جىھادى
 عوسمانىيەكانى بە ھەندوفىل و مانۋرىكى سىياسى دەدايە ھەلەم، بە پىچەۋانەى
 خواستى ئەۋان نىۋان و پەيۋەندى باشىشى لەگەل مەسىحىيەكاندا ھەبوۋ،
 عوسمانىيەكان گرتيان و لە زستانى (۱۹۱۶) دا لە دارىان دا.^(۵۰)

لەو رۇزگاردا يەككە لە ناۋدارترىن بىنەمالە ناسراۋەكانى ناۋچەى موكرىان كە
 بىنەمالەى (قازى) يە، لەسەر شانۋى رىبەرەيەتتى نىشتەمانى و ئايىنى و كولتۋورى خەلگى
 ئەۋ ناۋچەى بەدىار دىكەۋىت و كەسايەتى ناسراۋى ئەۋ بىنەمالەى لەو رۇزگاردا
 (مىرزا ھەتەخى قازى) (۱۸۳۲ - ۱۹۱۶) ھەلەكەۋىت. ئەم كەلە مىردە بەۋ ھۆيەى كە
 ھىچ كات لەگەل بەدەرەفتارى كىردارى شاھانى قاجار دەرھەق بە خەلگى ناۋچەكە
 سازشى نەكر دوۋە نەگونجاۋە، بۇيە بۇ ماۋەى دۈزەدە سالان لە رۇزگارى ھوكمرانى
 ناسرەدىن شاۋ موزەفەر شاى قاجاردا بۇ تاران دوۋر دەرەيتەۋە لەۋى زىندانى و
 دەست بەسەر دىكرىت. دۋاى گەرەنەۋەشى لە رۇزانى گەرمبوۋنى بلىسەى شەپرو لە
 ئەنجامى داكۋكى و بەرگىرەندى لە خەلگى شارى مەھاباد لەبەرەمبەر ھىرش و
 دەستدرىزى لەشكرىانى رووس بۇ سەر شارەكە لە مەيدانى نەبەردو پىكداداندا
 شەھىد دەيت.^(۵۱)

لە سالانى يەكەمىن جەنگى جىھانىدا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) شۆرش و راپەرىنى سىمكۋى شىكاك
 (۱۹۱۸ - ۱۹۳۰) ناۋچەكانى موكرىانىش دەخاتە ژىر رىقى دەسلەت و كارىگەرى
 خۇى و لەۋاى برانەۋەى شەپرو لە سالى ۱۹۲۱ دا يەكەمىن رۇزنامەى كوردى لە
 كوردستانى ئىران بەناۋى (رۇزى كورد) لەشارى ورمى چاپ و بلاۋ دەيتەۋە.^(۵۲)

(۴۸) شىخ بابا - شىخى شەھىد، گ/ مەھاباد، ژ/ ۹: ۱۲.

(۴۹) صفحات من تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۴۶.

(۵۰) ايرانى كە من شناختەام: ۲۳۳.

(۵۱) تاريخچه خانواده قاضى در ولايت موكرى: ۶۲-۶۶.

(۵۲) پاشەرۇك: ۴۰.

باسی باری خویندمواری و زانستی و رووناکبیری له ناوچهی موکریان بهبی ناماژمکردن به رۆلی رێبهرایمتی و پهروهرمیی ههردوو رێبازو ههردوو خانهقای (شیخی بورهان له دینی شهرمفکهندو شیخانی زهنبیل لهئاوایی زهنبیل) کاریکی ناتهاووه. ئهم دوو شوینه له کۆتایی سهدهی نۆزدهیههه و سههرمتاگانی سهدهی بیستم لهناوچهی موکریاندا رۆلێکی مهزن و کاریگهریان گێڕاوه له بواری زانستی و ئاینی و کۆمهڵایهتیدا. پێگهی رێبازی نهقشبهندی لهسههر دهستی مهلا یوسفی شیخ شهمسهدینی بورهانی له ناوچهکهدا دامهزراوه و پههری سهندووه، ناوبراو یهکیکه له شیخانی ناوداری کوردستان و خهلیفهی شیخ سیراجههدینی نهقشبهندی بووه، بهشیکی زۆری خهڵکانی ناوچهکانی کوردستانی موکریان تا دهگاته سنوورمکانی ئارات و خۆی و تالش و سهلاس پههرهویان لهو زاته کردووه. خانهقای شیخی بورهان له دینی شهرمفکهندی نیوان مهابادو بۆکان، بهدریژی ئهو رۆژگاره خزمهتیکی شایستهی له پیناوی پهروهرمه رێبهریکردن بۆ کاری چاکه و رێگای راست پێشکesh به خهڵکی ناوچهکه کردووه.⁽⁵³⁾ بهشی زۆری پیاوانی زاناو داناو رووناکبیرانی ئهو ناوچهیه یا له ریزی هۆگرو ههوادارانێ خانهقاو رێبازی شیخی بورهان بوون یا له خانهقادا شاگردو فهقی بوون و له رێگای هیربوون و پێگهیهشتندا لهوئ بههرمیان و مرگرتوووه سوودمههنبوون. لهوانه بهشێک له نهادیبو شاعیرانی ناوداری ناوچهی موکریان له ریزی موریدو مهنسوبانی ئهو زاتهبوون لهوینیه: سهید محمد سعیدی نورانی، حهریق، میسباحودیوانی (ئهدهب)، عهلی بهگ سالار سهعیدی ههیدمری، میرزا سهلیمی موکری، سهیقولقوزاتو...هی دیکهش.⁽⁵⁴⁾

ئهوهی دووهم خانهقاو مههرسهی شیخانی زهنبیله، که لهسههر دهستی سهید عهبدولکههریمی زهنبیلی بنیاتنهرو سهرداری سههرجهلهی شیخانی زهنبیل دامهزێندراوه. ئهم بنهمالیه له پهروهرمهکردن و پێگهیهاندنی خهڵکی ناوچهکه لهسههر رێگای ههق و راستی و چاکه ههموو ههول و کۆششیکیان بهخشیوه، شاعیرانی دیارو ناوداری ناوچهکه سهید محهمهد زهنبیلی و سهید کامیلی ئیمامی و سهید عهبدولقادری سیادهت له ریزی کورپو کورپهزاگانی ئهو زاتهبوون.⁽⁵⁵⁾

(53) تاریخچه خانواده قاضی: 31.

(54) زندگینامه‌ی عارف ربانی: 270-400.

(55) تاریخ ادب فرهنگ مکریان، جلد اول: 221.

باسى دووم

(۱) بلاۋبونەۋەدى شىعرى كلاسسىكى كوردى (قوتابخانەى كرمانجى خوارو) لە ناوچەى موكریان :

ئەدەبى كلاسسىكى بەشىۋەدىەكى گشتى بەرھەمى شارو شارستانىتە و دروستبوونى قەۋارەى سىياسى و پىشكەوتنى ژيانى كۆمەلەيتىيە، زۆرجارىش لەپشت سەرھەلەدان و بوۋزانەۋە پەرەسەندى جۆرمەكانى ئەدەبى نەتەۋەدىەك، ھۆكارىكى ئاينى يا مېژوۋىي يا سىياسى بەدى دىمكرىت. بوۋزانەۋە پەرەسەندى قوتابخانەى شىعرى كرمانجى خوارو لە (سەلىمانى) مەلەبەندى بابانەكان ھەمان ياساۋ دەستور دىمىگرىتەۋە بەرپەچاۋكرنى جىاۋازىي روۋادەكان و ھەلومەرجى مېژوۋىي تايبەت بە نەتەۋەدى كورد. لە سەدى نۆزدەمەدا ناوچە كوردنىشەكانى ژىر قەلەمپەرى بابان جۆرىك لە يەككىتى و سەربەخۇي بەخۇيەۋە بىنيۋە. قەرداغ و شارموزو و شارباژىر بەرە گەشانەۋە پىشكەوتن و، ناوچەكانى كۆيە و سەلىمانى و مەكە پىگە و پايتەختى مېرەشەن رو لە ئاۋابوون و پەرەسەندى بوون. گەلەك مەزگەوت و تەكە و خانەقاۋ مەدرەسە و دىۋەخان ئاۋابوون و مەلاۋ زاناۋ دانای زۆر زەبەند لە ھەرىمەدا كۆدەبوونەۋە، زانست و زانىارى و شىعر و ئەدەب و روۋناكىرى پەرى سەند و پەلە پايتە بەرزى بەدەستەن. چەكەرمەكرنى بىرى نىشتىمان پەروەرى و نەتەۋەخۋازى لەدەربارى ئاۋەدانى ھەندى لە مەركەكانى بابان و^(۵۶) شانازى كەردن بەزمان و داب و دەستور و كەلتورى نەتەۋەدى، بوونەتە ھۆكار و بىنەماي خولقان و سەرھەلەدان و

(۵۶) عەبدولرحمانى پاشاى بابان كىتەبىكى دەستەۋوسى ناۋدارى (صحیح البخارى) لە سالى (۱۲۱۱ك-۱۲۹۷ز) و مەكە ھەققنامە لەۋاى خۇي بۇ مەلاۋ زانايانى (كوردستان) بەجەپەشتوۋە، كەتەيدا بە ئاشكرا سنورى قەلەمپەرى مېرەشەنى بابانى لە كوردستان دەستەۋوشان كەردوۋە. بىروانە:

— حاجى قادرى كۆيى، ب: ۲۰۷.

— ھەروەھا شاعىرى مىللى ەلى بەردەشانى بە شىعرى رەۋان و بەند و بەيتىكى ناياپ باسى گيانى كوردايەتى و مېرخاسىي عەبدولرحمانى پاشاى بابانى كەردوۋە. بىروانە:

— تحفه مظفريه ، ب: ۲: ۲۴۲.

رسکانی رښاييکي نه د مې تازمو پيشکوتوو، شان به شاني فيکرو فلسفه و هونرو نه د مېاتي گهلاني روژه لاتي دمورو دراوسې کورد له عه ربو رووم عه جه م. که له شاعیراني بابان (نالی، سالم، کوردی) به زماني کوردی نه و هونرو نه د مېيان خسترو، نه مه له رووی وريايي و هو شيارييه ووه بووه و نه مېي هر رووداويکي ره مکی بي،^(۵۷) له پيش نه مانيشدا مه لای جزیری (۱۵۶۷ - ۱۶۴۰) له ژیر سي بهرو سایه درموشاوه می نشینی بو تاندا هونری غمزلو قه سیده لمزاني کوریدا به پوپه گماندبوو. نه م نریتو میراته نه د مېيه شاعیراني بابان دایانهينا له باری میژووی و فهره منگیيه ووه بوته گنجینه مکی نه ته و مې نه مرو له بران نه هاتوو بو وچه و نه و مگانی دوی خو شيان. (نه م رښي سانس مه زن و گرنگه له دوايیدا بووه سرچاومیه ک بو گوران و پيشکوتنی نه د مې کوردی له هه موو کوردستاني باشووردا).^(۵۸)

(۵۷) له لای نالی و سالم و کوردی کو مېل به مېتو بابته شيعری همن که به نه مقه ست پې له سر نه و مه سله ی به کوردی گوته شيعرو هونراومگانيان دادگرن بو نمونه: لای نالی:

- تنه مې شه گمرباری من کوردی نه گم رښي شادمکا

نیم تخانی خوی مه قصودی، له مې واده کا

- کهس به نه لفازم نه لای خو کوردييه، خو کوردييه

هر کهس نادان نه مې خو تالایی مه عنامکا

- نیستیتاعه و قومتی تنه مې به کوردی و فارسی و

عارمې، نيزهاری چالکی و چه سبانی دمکا

لای سالم:

- زېره، سرمايه به بو (سالم) و کرمانی دېا

شيعری کوردی که مېا جیلوه له لای شېخی که مېر

- مېه فارسی زبانم گوته (سالم) شهرحی حالت کو

گوتم جانا، به له د نیم نیستیلای نیوه، من کوردم

لای کوردی/

- دوو یاقوت دېار لای که لاهه شیرینه کوردی

خوا ساکوا له دنیا دا قه درزان و خمریدار

(۵۸) میژووی نه د مې کوردی، د. مارف خزنه دار، پ ۲: ۳۶.

له‌دوای یه‌که‌مین شه‌ری گه‌وره‌ی نیوان عوسمانی و سه‌فه‌وی له‌ چال‌دیران (۱۵۱۴)، کوردستان به‌ گوێره‌ی سه‌نگ و ته‌رازووی هی‌زمکانی ئەم دوو دمو‌لته‌ زله‌یزه‌ بۆ یه‌که‌مین جار دابه‌ش کراوه‌، میرنشینه‌کانی لای رۆژئاوا و سه‌روو خوارووی کوردستان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی رووکه‌شی دمو‌لته‌ی عوسمانی و میرنشینه‌کانی رۆژه‌لاتی و مکو، نه‌رده‌لان، لورستان، موکریان که‌وتونه‌ته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی عه‌جه‌م^(۱۶). له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا خاومنی کتیی (فه‌رمانه‌وایی موکریان) ناوی یازده‌ پشت له‌ کو‌رو نه‌وه‌و نه‌وه‌زاگانی میر سه‌یغه‌دین ده‌بات که‌ له‌ ناوچه‌یه‌دا له‌ناو عی‌ل و عه‌شیره‌ته‌کانی موکریاندا ده‌سه‌لاتدار بوون و میر و مه‌زانایه‌تیان کردووه‌^(۱۷). به‌ کورتی می‌ژووی سه‌رده‌می شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی دهرحه‌ق به‌ کورد، هه‌موو لاپه‌ره‌کانی خوینی لێده‌ته‌کی، محمهد ئەمین زه‌کی له‌و باره‌وه‌ ده‌ڵێ: هه‌لسوکه‌وتی شا ئیسماعیل دهرحه‌ق به‌ کورد...هه‌لسوکه‌وتیکی پ‌ر له‌ زو‌لم و زۆرداری بوو، چونکه‌ کورده‌مکان سونی مه‌زهب بوون هه‌رگیز باوه‌رو و متمانه‌ی پ‌ینه‌دمکردن، له‌هه‌ر دهرفه‌تیکدا له‌ هه‌ولێ ئازاردان و فه‌وتاندنی کورده‌مکان دابوووه‌.(۱۸)

کردار و ره‌فتاری شا عه‌باسی یه‌که‌م (۱۵۸۷ - ۱۶۲۹) له‌ ئاست کوردا له‌ هی‌ ئه‌وانی پ‌یشه‌ خۆی باشت نه‌بووه‌، هه‌ر له‌ سه‌رده‌مانی ئه‌ودابوو که‌ ه‌یرشیکی به‌رب‌لاو کرایه‌ سه‌ر ناوچه‌کانی کوردستانی موکریان که‌ خۆی سه‌رکردایه‌تی ده‌کردو بۆ ماوه‌ی چه‌ند مانگان قه‌لای دهم‌میان گه‌مار‌ودا، خه‌لکی ناوچه‌که‌ زۆر به‌ سه‌ختی داکۆکیان له‌ خا‌ک و ما‌ل و سامان و ئابرووی خۆیان کردو لاپه‌رمیه‌کی زی‌رنیان له‌ می‌ژووی نه‌ته‌وه‌که‌یاندا تۆمارکردووه‌ که‌ نه‌موونه‌ی خۆبه‌خت کردن و مه‌ردایه‌تی بووه‌، رووداو مه‌کانی قه‌لای دهم‌د له‌و رۆژه‌وه‌ بۆته‌ وێردی سه‌ر زمانی خه‌لکی کوردو داستانیکی قاره‌مانانه‌ی لیکه‌وتو‌ت‌ه‌وه‌ که‌ پشتاو‌پ‌شت گوێزراوته‌وه‌و تا ئیستاش حیکایه‌ت خوان و به‌یت بی‌ژمه‌کان، به‌تایبه‌تی له‌ ناوچه‌ی موکریان به‌ زیندوویی پاراستوویانه‌، له‌ سه‌ره‌تای ئەم سه‌ده‌یه‌دا (ئۆسکارمان) له‌ زمانی به‌یت بی‌ژکی

(۱۶) کوردو عه‌جه‌م: ۱۵۱.

(۱۷) فه‌رمانه‌وایی موکریان: ۵۷-۲۳.

(۱۸) کوردو کوردستان، محم‌د‌امین زه‌کی: ۶۰.

موکریان (رحمان بهکری سابلاغی) تۆماری کردوو^(۱۸).

هیشتا دمدم خوینی قوربانیهکانی لئ دمجۆرا که شا عهباس ههلیکوتایه سهر خیللی موکری و کهوته گوشتریان و به ههزاران ژن و مندالیشی لئ یه خسر کردن و (۱۵ ههزار) خیزانی کوردی له دانیشتوانی ناوچهکانی باکوری موکریانیش بهرمو خۆراسان گواستهوه^(۲۰). کهواته له سهردهمی سهفهوییهکاندا سهرباری گوشت و بری چهند بارهی خیل و هۆزمکانی موکریان که له کتیبه میژووویهکاندا ئاماژهی بۆ کراوه^(۲۱). سیاسهتیکێ تازه سهبارت به ناوچهکانی کوردستانی رۆژئاوای ئێران پهلهپهرو کراوه که ئهمیش بریتی بووه له راگواستن و پهرت و دوورخستهوهی خیله کوردکان و، نیشه جیکردنی عیل و هۆزمکانی تورک و تورکمان و مهغول و ئازمیری له ناوچهکهدا. به واتیهکی تر یهکهمین ههولنهکانی گۆڕینی ههلوهرجی دیمۆگرافی رۆژهلاتی کوردستان له سهردهمی سهفهویدا دهستی پیکردوووه^(۲۲). سیاسهتیک که له سهردهمی پاشایهتی قاجار و بنهمالهی پهلهویش له ئێران ههر درێژهی پیلراوه و تا

(۱۹) پروانه:

تحفة مظفریة، گرداری ئوسکارمان، پیشهکی و ساغکردنهوهی هیمن موکریان، بهشی یهکهم، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ۱۹۷۵.

- بهو هۆیهی که کارساتی دمدم رووداوێکی گهوره بووه له میژووی نهتموهی کوردا، بۆیه مامۆستا هیمن له پیشهکی کتیبهکهدا گهڕانهوهی سهروو بهری گهمارۆدان و ههموو رووداوکانی پاش گیرانی قهلاکهی له کتیبهکهی (ئهسکهندر بهگی تورکمانی)، (عالم آرای عباسی) دا وهرگیراوهته سهر کوردی و تۆماری کردوووه، چونک باشترین شایهیدییه لهسهر رووداوکانی ئهو سهردهم، لهکاتیکیدا (ئهسکهندر بهگی) خۆی کاتب و میژوونوسی شا عهباس بووه لهو هێرشهشدا بۆ سهر دمدم خۆی هاوڕێیهتی شا عهباسی کردوووه. نووسهرانی کورد بایهخی زۆریان بهم رووداوه میژوویه داوه چهند شاگاریکی ئهمدیبیان لێداهیئاوه، وکو رۆمانی (قهلاى دمدم)ی عهرهب شامیلۆف و چیرۆکی (قهلاى دمدم)ی مصطفى صالح کریم و (قارهمانیی کورد له دهستانی قهلاى دمدم)... ئامادهکردنی نۆردوخانی جهلیل...تاد.

(۲۰) دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۳۱.

(۲۱) پروانه:

- میژووی گهلی کورد له کۆنهوه تا ئهپرو: ۲۵۶.

- کوردو عهجهم: ۶۰ - ۹۲.

- کوردو کوردستان، نیکیتین: ۴۸۳.

(۲۲) کورد و عهجهم: ۲۴.

ئىستاش. ھەر ئەم ناوچىيە بە ھۆى ھەلگەوتى جيوگرافىيەو ھە دەكەوتىتە سەر
تخووبەكانى نيوان ھەردو دەرلەتى ئىران و عوسمانى، ببوو بە يەكەك لە
مەيدانەكانى جەنگى نيوان ئەو دوو ھىزەو شارپىگەى لەشكر كىشىيەكانى رۆم و
عەجەم بۆ سەريەكترى لە سەدەكانى ۱۷ و ۱۸ كە بوو بە مايەى گەورەترىن نەھامەتى و
كاوگارى و مالىوئىرانى بۆ سەر ئەم مەلەبەندە لەمىژووى نوپىدا، دواى ئەو ھەى
رووسەكانىش ھاتنە مەيدان و تىكەلاوى ئەو شەرو مەملانەيە بوون كە لە نيوان
ھىزەكانى رۆم و عەجەمدا لەسەر دەسلەت گرتنە دەستى ئەو ناوچانەدا لە ئارادابوو.
لە چارەگى دوو دەمى سەدەى نۆزدەيەمدا دەربارى قاجارى مەرنشەنە ئوتۇنۇمىيەكانى
كوردستانى ئىرانى لە بەينەرد، لەوانە مەرنشەنى موكريان و دەسلەتى ناوئەندى
عەجەمىيان تىدا دامەزراند. دەسلەتى راستەوخۆى دەرلەتى داگىرەمى بىگانە بەسەر
كوردستانەو كە بە زۆرو ھىزى چەكدارى سەركوتكەرىش پارىزگارى لىدەمرا، ھىچ
پىشەوچوونىكى لەبارى ئابوورى و كۆمەلەيتى و سىياسى و فەرھەنگىيەو بۆ كوردستان
پىنەبوو، بەلگەو بارى زولم و چەوسانەو ھەى خەلگەكەى قورسەر كەردو چەوسانەو ھەى
نەتەو ھەى و مەزھەبىش بە تايبەت لە سەردەمى قاجارەكاندا بوو بە سەربارى ئەو
نەھامەتيانە.

لە سەدەى نۆزدەمەين ھەست و بىرى نەتەو ھەى لەلەى كوردان روو لە بوژانەو ھەى
پىگەيشتن بوو، لە كاتىكدا مەرانى ئەردەلان چ لە رىگەى خزمەيتى و زەماوئەندى
سىياسىيەو بىت چ لە رىگەى خۆنىك كەرنەو مەيان بىت لە ئاينزەى شىعە كە ئاينزەى
دەربارى ئىران بوو، توانيان پىگەو ھەلگەوتى سىياسى خۆيان لە ئىراندا پتەوتر
بەكن. گەورەو مەرو مەزەنەكانى موكريان بەھۆى لاوازى پەيوئەندىيان لەگەل
دەسلەتى مەركەزى و پەيرەموكەرنەيان لە ئاينزەى سونە ھەمىشە لە سىياسەتەكانى
عوسمانى نەزىكەتبوون و تىكەلاويان لەگەل ناوئەندەكانى دەسلەت لە كوردستانى
عوسمانىيدا لە بىرەوتر بوو. كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەمەيش بە چەرخى سەرھەلەدانى
ناسىوئەلىزەى كوردى دەرلەت بەتايبەتى لە ناوئەندە ناوچەكانى كوردستانى زىر
دەسلەتى عوسمانىدا، ھەر بۆيە يەكەك لە مەزەنەترىن راپەرنەكانى كورد لە چارەگى
دوايى سەدەى نۆزدەيەمدا كە كارىگەرى زۆرى بەسەر ھەرىمەكانى رۆژەلەتى
كوردستان و بەتايبەتى ناوچەى موكريانەيش داھەبوو، شۆرش و راپەرنە شىخ
عوبەيدوللاى نەھرى بوو لە سالانى (۱۸۸۰ - ۱۸۸۳) لە پىناوى ئازادى و سەربەخۆيى

كوردستان^(۲۳). بىمۇ ھۆيەۋەش كە نەھرى يەككە لە گەۋرەتەين مەلەندەمەكانى رابەرلەيتى تەرىقەتە نەقشەبەندى لە كوردستان پەيگەمبەرناۋ ژمارمەكە زۆر لە دانىشتۋانى موكريان لە رىزى خەلىفەۋ مۇرىدو مەھسۇبەكانى شەيخى نەھرى دابوون، ھەمىشەش خەلىفەۋ نىردراۋەكانى لەۋ ناۋچەيەدا دەسۋرەنەۋە شەيخ لە ھەۋلى نەۋەدابوو كە ھەمۇ ھۆزە كوردەمەكان يەكجەختو ناۋچەيەكە فراۋان لەسەر سنوورى توركياۋ ئىران و روسيا پەختە ژىر دەسەلاتى خۆيەۋە^(۲۴). ھۆزە كوردەمەكانى ناۋچەي موكرى رۆئىكى مەزنىان پى سىپىردابوو لە جىبەجىكردنى نەخشەۋ پلانى شەيخ بۇ شۇرۇش و راپەرپىن لە دژى دەسەلاتى ئىران. دوابەدۋاى كورت ھىنانى راپەرپىنەكەش ھىزمەكانى سوپاى ئىران بە دەستىكى رەش و دەرۋونىكى رقاۋى كەۋتە گيانى كوردەمەكان و بى بەزمىيانە تۆلمەيان لى سەندەۋە. بە درىزايى ئەۋ رىگاۋبانانەي پىادا دەرۋىشتەن گوندەمەكانى كوردەيان تالان دەكردو دەسوۋتاند، ھەر كوردىكىيان بەدەست بەكەۋتايە دىمانكۈشت و بەزمىيان بە منالۋ ژن و پىرەمەكاندا نەدەھاتەۋە^(۲۵). لە كۆتايىيەكانى سەدەي نۆزدەمەمدا كورد لە ناۋچەكانى رۆژئاۋاى ئىران لە دژى زولم و زۆرى كاربەدەستەنى عەجەم ھەمىشە لە بەرگىرى و بەرھەلستى دابوون. ھەستى رزگارى و بزۋوتنەۋەي نىشتەمانى ھەمۇو كوردستانى داگرتىبوو، فەرمانپەرۋايانى ھۆكۈمەتى شا لە ناۋچەكانى موكريان ناچارىبوون داخۋازىيەكانى گەلى كورد لەبەرچاۋبىگرن. ھەروەھا ۋلاتانى ئەۋرۈپاش لە ۋىنەي روسياۋ بەرىتانىياۋ ئەلمانىياۋ ئەمەرىكا ناچارىبوون بايەخىكى زىاتر بەم ناۋچانەۋ بە كورد بەدن، بۆيە نىردراۋو رابەرۋ مىسۋونىرەمەكانىيان بەۋناۋەدا بلاۋكردەۋە^(۲۶) بەۋ مەبەستەي نفوزى خۇيان لە كوردستان بەھىزەر بەكمەن.

لە سالانى سەرمەئى سەدەي بىستەمدا جولانەۋمەكە بەھىزى رىفۇرم خۋازى، كە لە مېژۋى نوپى ئىراندا بە (شۇرشى مەشروتە ۱۹۰۵-۱۹۱۱) ناسراۋە ھەمۇو ۋلاتى تەننەۋە، ئەم جولانەۋمەيە لە ناۋچەكانى ئازەربايجاندا مەشخەل و بلىسەكەي بەھىزىبوو بەجۇرەك كە دەسەلات و ھۆكۈمرانى خەلك بەرپاۋو شۋىنى دەسەلاتى

(۲۳) الاكراد ، ملاحظات وانطباعات: ۲۷.

(۲۴) خەبەت لە رېئى كوردستان: ۱۷۵.

(۲۵) راپەرپىنى كوردەمەكان سالى ۱۸۸۰ : ۱۲۸.

(۲۶) خەبەت لە رېئى كوردستان: ۲۱۲.

ناومندی گرتەووە. لەو سەردەمەدا خەباتی خەڵکی کوردستان پێی نایە قۆناغێکی تازە، ئەویش بریتی بوو لە پێکھێنانی کۆمەڵە و کۆڕ و کۆمەڵی سیاسی و رووناکبیری و کۆمەڵایەتی.

ھەر لەو سەردەمەشدا بوو کە دەوڵەتانی بیانی و مەکو روسیا و بەریتانیا ھەریەکە نفوز و دەسەلاتی بەسەر بەشیکی وڵاتەکاندا گرتبوو، لەکاتی ھەڵایسانی یەکەمین بۆنەی جەنگی جیھانیشتدا ناوچەکانی خۆڕاوا ئێران بوو بە مەیدانی شەڕ و پێکدادان و کێشەکیشی نیوان روسیا و دەوڵەتی عوسمانی. دەسەلاتی ناومندی وڵاتیش بە بیانووی بۆ لایەنی لە شەڕدا ھیچ تواناو دەسەلاتێکی بەسەر ھیچ لایەنێکی وڵاتەکاندا نەمابوو^(٢٧).

٤. ژبانی خوێندەواری و رووناکبیری (کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەم):

بارودۆخی سروشتی و جیۆگرافی، ھەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی، لە ریزی ئەو ھۆکارانە بوون کە ناوچەکانی موکریانیا و مەکو ناوچەییەکی خێڵەکی و عەشایەری ھێشتۆتەووە، ھۆزەکان زیاتر بە ژبانی ئازەلدار و نیووە کۆچەرێوەوە خەریکبوون، بۆیە ھەلکەوتنی شار و باژێری ئاوەدان و دروستبوونی توێژی خەڵکی شارنشین و شارستانی لەم ناوچانە بە ھەرورد لەگەڵ ناوچەکانی میرنشین ئێردەلان بە نموونە، تارادمیەکی دواکەوتوووە. شار و شارۆچکەکانی مەھاباد، شەنۆ، سەردەشت، بۆکان، نەغەدە لە سەرمتادا و مەکو بازاریکی بۆ ئال و گۆڕ و ساغکردنەووە بەروبوومی ئازەلی و گشتوکالییەووە ھاتنەکایەووە^(٢٨).

گەورەترین کەسایەتی موکریان لە مێژووی نوێدا بوداغ سۆلتانی نەوێ میر سەیفەدین بەگی موکریانە، بوداغ سۆلتانی کۆری شێر بەگ (١٦٠٨ - ١٦٨٩) کە بە سەردار و بابە گەورە زنجیرە دووھمی میرانی موکری دادمەنیت، یەکەمین کەسێک بوو کە شاری (سابلاغ)ی کردۆتە پایتەخت و بنکەیی بەرپۆمەردنی دەسەلاتی میرایەتیەکی و بۆ ماوەی ٦٠ ساڵ حوکمرانی کردوو، ھەر لەسەر دەستی ئەویش شارەکە ئاوەدان کراوەتەووە چەند شوێنەواریکی ئاوەداری ئەو سەردەمە تاوەکو ئەمڕۆ

(٢٧) کورد و عەجەم : ١٩٩.

(٢٨) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ٤٥.

له شارەكەدا ملان، لەوانە (مەسجیدی جامع - یا مزگەوتی سووری مەهاباد) كە بە یەكێك لە مەزەنتەین شوێنەواری ئاینی و رووناكیری شارەكە دەژمێردرێ و رۆژێکی مەزنی لەو بوارانەشدا گیراوه^(٢٩). هەر لەو رۆژگارەدا (مەلاجامی) دەبێتە پیش نوێزو وتارخوێن و وانەبێژی زانست و زانیاریەکانی ئاینی و لە مەهاباد جیگیر دەبێت^(٣٠). لەپاڵ کردنەوێ چەند مەدرەسەو خوێندنگاو کتێبخانەو مەنزەلگای جەوانەوێ خەلکی هەژار و بێ دەرمانەت، لەپاڵ ئەوەشدا پردی سوورو پردی لوج و پردی دارەلک لە رۆژگاری ئەودا دروست کراون. هەروەها ئەندازەیەکی زۆری موڵک و زەوی وەکو وەقف بۆ خەرجی و ئاوەدانێ ئەو شوێنانە تەرخانکردبوو^(٣١).

مەهاباد كە هەر لەسەر مەتاوێ بنکەو پیگەیی والی نشینی ناوچەیی موکریان بوو، لە رۆژگاری هێرشێ مەغۆل بۆ ناوچەكەو بەخاتری هەبوونی سەرجاوێ کانێ و ناوێکی سازگار لە کەناری ئەو ئاویێدا ناوەکەیی لە نێو خەلکدا بە (سوغ بلاغ - سابلاغ) رویشتووێ، لە نووسراوێ موکاتەباتی میریدا بە (ساوجبۇلاغی موکری) ناوبراوە تا لەگەڵ ساوجبۇلاغی ناوچەیی قەزوین تێکەڵ نەبێت. تا لە سەرمتای دەورەیی پەهلەوێ و لەسەر پێشینیاری دکتۆر رەشید یاسمی (ئەندامی کۆژی زانیاری و مامۆستای دانیشگای تاران) لە سالی (١٩٣٦/١٣١٥) ناوی (مەهاباد) ی بۆ گیراوە و ئەو^(٣٢). سەرنی هۆزو تایفەکانی دەورووبەری مەهاباد روویان کردۆتە شارەكەو بۆ بنیاتنان و ئاوەدانێ شارەكەدا تێكۆشاوون و چەندین كۆشك و سەراو مزگەوت و جەمام و باغات و دوكان و قەیسەرییان تیا دا دروست کردوو. لە سەرمتای سەدەیی بیستدا شاری

(٢٩) مەهابادو كورته میژووێك: ٢١، ٢٢.

(٣٠) ژیناوەری زانیانی كورد لە جیهانی ئیسلامەتی: ٨.

(٣١) خاطرات دکتەر هاشم شیرازی: ٢٧.

(٣٢) گۆیا ئەم نازناوەش لە (مەناباد، مادناباد، مەهاباد) هەو هاتووێ كە لە سەردەمی مادەكان بابووێ.

بەروانە:

- تاریخ مەهاباد: ١٢.

- مەهاباد و كورته میژووێك: ٧٤.

- خاطرات دکتەر هاشم شیرازی: ٤.

(٣٣) ناغاو خان و سەرۆك هۆزەكانی دەورووبەری مەهاباد هەر یەكێکیان لەپاڵ ئەوەدا كە خانوووبەرەو كۆشك و سەرایەکی لە شارەكەدا بۆ خۆی دروست دەکرد، مزگەوت و مەدرەسەییەكی

سابلاغ (۱۳) مزگەوتو (۱۶) مەدرەسەو (۲) تەكپەو خانەقاھەك (۴) ھەمامو كەنىشتەپەك و كلىساپەكى لىبوو، لەپال (۶) كاروانسەراو (۱۰) باغى گەورە. (۲۴) مەھاباد ناوەندى تىجارەتو بازرگانى بوو لەگەل ناوەندە بازرگانىيەكانى ئىرانو روسىاو عىراقو توركىا پەيوەست بوو. لە دواى جەنگى يەكەم كونسولخانەى ئىنگلىزو روسو ئەمىرىكا لە شارەكەدا ھەبوون. (۲۵) كە ئەمەش باپەخى ئەو شارە لەرووى ئابوورىو سياسىيەو نىشانەدات. لە ھەموو دىھاتو شارۆچكەكانى لەلایەن خاوەن مولك و دەستپۇشتووگەنەو، مەدرەسەى ئاپىنى و قوتابخانە بوو خويىندنو بەدەستەيتانى زانىارى دامەزرىندراو، ناوچەكانى موكرىان بەتايەت شارى سابلاغ سەبارەت بە خويىندنو زانستەكانى ئىسلامەتى لە سەردەمى پيشوودا بە يەككە لە مەلەبەندە ناودارەكانى عىلمو زانست لە كوردستاندا ناسراو. (۲۶) كوردى موكرىان لەبارى خويىندنو زانستو شىعرو ئەدەبوو ھونەرو خەتخوشىدا ئاشناو پسپۇرن.

مىرزا عبدالرحىمى وەفايى (۱۸۴۴ – ۱۹۰۲) كە يەككە لە ناودارترىن شاعىرانى كوردى ناوچەى موكرىانە، لە نىوەى دووەمى سەدەى نۆزدەپەمدا، مورىدو مەنسوبىكى ھەرە لەپيشى شىخ عوبەيدوللاى نەھرى بوو بوو بۇ ماوەى چوارە سالان مىرزاو كاتىبو رازگرى شىخو مامۇستاي منداڵەكانى بوو، شىعرو غەزەلە ناسك و پاراوەكانى ناوينەپەكى ئەو عەشقو ئەوينە بەسۆزمى كە لە نىوان ئەو شىخى نەھرىدا ھەبوو.

وەفايى لەپال دەسەلاتى ھونەرو شىعرو ئەدەبىدا مرقۇقىكى پاپەبەرزو رووناكبرىكى گەورە بوو، بىرەوهرىيەكانى خويشى سەبارەت بە ژيانو رووداوەكانى ئەو سەردەمە تۆماركردوو كە ئەمەيان رەنگە كارىكى بى پيشىنە بىت لە ميژووى ئەدەبى

« ئاينيشى بەناوى خويەو دەكرەدو كۆمەلەك مولكو مالو زمويشى دەكرە وەقف بوو داينىكردىن خەرجىو مەسروفاتى مزگەوتو مەدرەسەكەى، لە ئەموانەى مزگەوتەكانى: ھەباس ناغا، رۆستەم بەگ، سەيد باپەزىد، قازى، سەيد نىزامى... تاد.

– بىروانە: تارىخ مەھاباد: ۱۳۷.

(۲۴) كوردستانى موكرىان: ۲۴، ۲۵.

(۲۵) تارىخ مەھاباد: ۱۳۶.

(۲۶) كوردستانى موكرىان: ۲۹.

كوردیدا. ^(۳۷) ئەوگاتەى كە لە مەھاباد ژیاوێ مەدرەسەىەكى ھەبوو وە شاگردەكانى تىادا
فێرى زمان و ئەدەب و ناواز و خەتخۆشى كردوو.

لەسەر و بىندى سەددى بىستەمدا مەھاباد (۷۰۰) فەقێ يا خوێندكارى زانستى ئاينى
ھەبوو كە بەشى زۆريان ھى ناوچەكانى موكریان و شوپنەكانى دىكەى كوردستان
بوون، جگە لەوێ لەھەر گەرەمكىكى شارەكەدا قوتابخانەىەك ھەبوو كە میرزايەك
بەرپۆلى بردوو وە مەرسى زمان و ئەدەب و خەت و خوشنووسى تىادا گۆتراوئەو. ^(۳۸)

موكریان زىدگا و مەلەبەندى پىگەيشتنى سەدان مەلا و زاناو شاعىر و عارىقى نۆدارە،
ھەر تەمىنا لە مەھاباد بە دىيان پىاوى ناودارى لى ھەلگەوتوو لە وێنەى، مەلا جامى
چۆرى مەريوانى، مەلا عەلى پىرەبابى، مەلا حوسىنى مەجدى، سەيف ئەلقوزات، میرزا
فەتاحى قازى، پىشەوا قازى مەحمەد، مستەفا شەوقى، مەلا عەبدولقادرى مەولەوى،
داما و سەيد حوسىنى حوزنى موكریانى، عەبدولرەحمان گىوى موكریانى، میرزا
سەلىمى موكریانى، حاجى مەلا عەبدوللای ئەحمەدىيان، مەلا سالىحى ئىبراھىمى،
مەلا قادىر مودەرىسى، ھىمن و مەلا غەفوورى حافىزى مەھابادى... تاد.

لە شارستانى سەردەشت زانايانى نۆدار و پايەبەزى وەكو ئىبنولحاج، مەلا
عەبدوللای بىتووشى، مەلا عومەرى سەردەشتى، مەلا كەرىمى فەيدايى، مەلا ئەحمەد و
مەحمەدى شەلاشى... لى پىگەيشتوون. لە شنۆ خانىدا، مەلا عەبدولعەزىزى شنۆى،
سەيد تاج ئەللىنى شىخى زەنبىلى، قازى مەحمەد خەزى، ئەمىن شنۆى، مەلا رەسولى
ئەدىب، پىگەيشتوون. لە بۆكان دىيان شاعىر و زاناو دانای ناودار دەرگەوتوون لە
وێنەى، قەزلىچىەكان و تورجانى زادە وەلەزىەكان و سەيدەكانى زەنبىل و شىخانى
بورھان و شاعىرانى وەكو ئەحمەدى كۆر و مەلا مەرف و ئەدەب و حەقىقى و ھەزار و
ھىندى و ئىمامى و جەوھەرى و سوارە.... لە پال دىيان ھونەر مەندى خوشنوو و
خوشخوانى بەھرمەر. ^(۳۹) سەقزو بانە مەلەبەندى شاعىران و زانايانى وەكو، پاكى،
توفىقى ئەمىنىيان، زارى، سولتانولعورمەفا، شەيدا، سالىح، عاشق، فاتحى مەجدى، فەيدا،
فەقىھى، كامەل، كەرمەنج، كەوسەر، مەلىكەكەلامى مەجدى، موخلىس، مەفتون، نافع،

(۳۷) بىرمەريەكانى وھابى: ۲۸.

(۳۸) تارىخ مەھاباد: ۱۲۸.

(۳۹) تارىخ فرەنگ وادب مكریان، جلد ۱، ۲.

و مەجدى، و مفا... ھى دىكە بوو. (۴۰). سىماو خەسلەتى ديارو ئاشكرائى زانست و ئەدەبىيات و فەرھەنگى ئەم ناوچەيە ئەومىيە كە بە توندى كە وتونمەتە ژېر كاريگەرى كولتور و ئەدەبىياتى ئىرانىيە، بۆيە بەشى زۆرى بەرھەم و شوپنەوارى زانستى و ئەدەبىي ئەم ناوچەيە بەتايىبەت لەسەر دەمانى پېشوو دا بە زمانى عەرمبى، ياخود فارسى تۆمار كراون و تەمنا بەشەتەيان بە زمانى كوردىيە. تەنەت نووسەرىكى و مكو سەيد عەبدولھەمىدى سجادى لە كەتەبى (شاعران كورد پارسى گۆي) دا ناوى زياتر لە (۹۰۰) شاعىر و ئەدىب و ھونەر مەندى كوردى بردوو كە شىعرو بەرھەمەكانىيان بە زمانى فارسى گوتوو و تۆمار كوردوو. (۴۱) ئەلبەتتە يەكەك لە ھۆكارە ھەرە بنەپەتەيەكانى ئەم ھالەتە بۆ دابەشبوونى سىياسى كوردستان و كورد دىگەرپەتەو، كە زمان و فەرھەنگىكى جىاواز لە زمان و فەرھەنگ سروشتى خۆي بەسەرىدا سەپەندراو. (۴۲) و مكو چۆن دابەش كەردن و دابەرانى بەشەكانى خاكى كوردستان لەيەكتەرى كاريكەردۆتە سەر بارى خويندەوارى ئەو بەشەي لەگەڵياندا دەژياو زمان و ئەدەبى كوردى لەو و لاتانەدا بوون بە فەرھەنگىكى پەلە دووم. (۴۳) لە سەرھەتەي سەدەي بېستەمدا دەستەيەك لە رەبەرانى ناسىۋانستى كوردى كە نەوھى خانەدان و مەرھەكەنى بەدەرخانى و سۆران و بۆتان و بابان و موكرىيان بوون، لەسەر بنەمايەكى تازە دىرەمیان بە خەبەت و تەيگۆشان داو كە ئەویش پەرمپەدانى بزووتنەوھى سىياسى - فەرھەنگى بوو لە كوردستاندا، بۆيە لەلەيەك كۆرۆ كۆمەلەو رەيخەراوى سىياسى و كۆمەلەيەتى كوردى دروستبوون و لەلەيەك خەبەتەي كولتور و خويندەوارى كوردىيان بووژاندۆتەو. ئەو بوو لە نىسانى سالى (۱۸۹۸) دا يەكەمىن رۆژنامەي كوردى بەناوى (كوردستان) موھ بۆلاوكرامەو كە لەو رۆژگارەدا و مكو چەريەك بوو لە پەناو زىندووكردنەوھى زمان و كولتور و گيانى نەتەوھىي. (۴۴)

لە رۆژگارى شۆرەشى دەستوورى (مەشروتە) لە ئىران (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) لەگەڵ ئەو مەشدا ناوچەكانى موكرىيان مەلەبەندى سەرھەكى ھۆزەكانى كوردو، سەرۆك ھۆزەكانىش

(۴۰) گلزار شاعرانى كوردستان، سەيد عەبدولھەمىد حەيرەت سەجەدى.

(۴۱) شاعران كورد پارسى گۆي، سەيد عەبدولھەمىد حەيرەت سەجەدى.

(۴۲) كوردو عەھەم: ۱۵۷.

(۴۳) شىعەرى كوردى/ سىياسەت، كۆمەلەيەتى، كوردايەتى، گ/رۆشنىرى كوردستانى، ژ/ ۱: ۵.

(۴۴) بارودۆخى سىياسى كوردستان: ۱۲۷.

سیبهری سیاسیان بهسەر خەڵکە بێ دەرمانە کەوێ دەست و قورس و زیاتریش بە لایەنگیری لە دەوڵەتی مەڕکەزی بوو، بەلام لەناو شارە گەورەکانی موکریاندا و مەکو مەهاباد و سەقزو بۆکان چەند ئەنجومەنیکی لە دەستوورخوێزان بەمەبەستی گۆڕان لە ستراکتووری دەسەڵاتداریەتی و چاکسازی سیاسی و کۆمەڵایەتی پێکھاتبوو، ئەڵبەتە لە کوردستانیش زانیان و رووناکبیران، تەمبای شارەکانی دیکە ئێران، رۆڵی سەرگردایەتی و رابەریتیکردنی ئەو ئەنجومەنانەیان لە ئەستۆوە گرتبوو. ئەم ئەنجومەنانە، کە لە شارەکانی کوردستان پێکھاتبوون رۆڵیکی گرنگیان لە ھۆشیارکردنەوەی خەڵک و داکوکیکردن لە وەدیهێنانی مافەکانی گەلی کورد لە ئێراندا دەبینی. ^(٤٥) ئەنجومەنی شاری سەقز کە لەژێر سەرپرەشتی شاعیر و دادووری ناسراو مەلا محەممەدی کەریم بوو، رۆڵیکی گرنگی بینی لە ھاندانی خەڵکی سەقز بۆ ئەوێ پێوێندی بکەن بە ئەنجومەن و ھاریکاری دەستوورخوێزان بکەن، ھەروەھا لە شاری سابلاغ قازی قەتەحی مامی باوکی قازی محەممەد، ئەنجومەنی دەستوورخوێزانی بۆ ئەو شارە دامەزراندبوو. ^(٤٦) یەکیک لەروو ھەرە دیارەکانی خەباتی رووناکبیری کۆمەڵەو ریکخراو و پیاوانی ناواری کوردستان لەو سەردەمەدا، بایەخدان بە بلاوکردنەوەی خوێندن و خوێندەواری بوو لەناو گەنجان و لاوانی کورد لەپاڵ خەمەتکردنی زمان و ئەدەبی کوردی. لەو مەیدانەدا خەباتی عەبدولقەزاق بەدرخان لەبەرچاوە کە لە سالانی بەر لەجەنگو لە (١٩١٣) دا یەکەمین قوتابخانەی لە شاری (خۆی) بۆ منداڵانی کورد کردۆتەووە کۆمەڵەئەیکێ رۆشنبیری دامەزراندووەو نیازیشی وابوو کە چاپخانەیەکی بۆ کۆمەڵەکە دابنێ و رۆژنامەیەکی بۆ ھەڵبژێرێ بەو ناوەوە دەربەت. ^(٤٧) لە دەستپێکی جەنگی جیھانی و تەنێنەوێ یەکەمین بلیسە شەڕ لە ناوچەکانی موکریان، ھەمدیسە پیاوانی زاناو رووناکبیری کورد بەئاشکراکردنی بوختان و ھەندوفیلی دەوڵەتی عوسمانی، کە پرۆپاگەندە (جیھاد)یان لەناو خەڵکدا بلاووەکردەو، بەگۆر دەستدریژی زۆرداری دەسەڵاتی عوسمانی و روسەکاندا چوونەتەووە لەو ناوەدا شیخ بابا سەعیدی غەوسابادی ناسراو بە (شیخی شەھید/ ١٣٧٥ - ١٣٣٣ کۆچی) عارف و شاعیر و نیشتمانپەروری کورد ئەو راستیە ئاشکراکرد کە

(٤٥) دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ٣٤١.

(٤٦) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ١٤٣.

(٤٧) کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیھانیدا: ٣٧ - ٣٨.

(ئايىنى پىرۋى ئىسلام تەنھا بيانۋىيەگە بەدەستى ئىمپىراتۋرى نەخۇشى عوسمانىيەمۇ تەنھا بۇ ماۋنەۋى خۇيۇ زىگارى بوۋنى كرەۋىيەتى بە ئالا).^(۴۸) شىخ بابا كۆمەلەيمەكىشى لە زاناۋ روۋناكىرو نىشتەمانبەرۋەرانى ناۋچەكەي لە دەۋرى خۇي كۆ كرەۋە بۇ بەدەستەينانى ئامانجەكانيان لە ھەۋلى بەدەستەينانى پىشتىۋانى روۋسەكانىش دابوۋە.^(۴۹) ئىنجا ھەر لەسەر ئەۋەدى كە شىخ بابا ھەتۋاى جىھادى عوسمانىيەكانى بە ھەندۋىل و مانۋرىكى سىياسى دەدايە ھەلەم، بە پىچەۋانەى خواستى ئەۋان نىۋان و پەيۋەندى باشىشى لەگەل مەسىحىيەكاندا ھەبوۋ، عوسمانىيەكان گرتيان و لە زىستانى (۱۹۱۶) دا لە دارىان دا.^(۵۰)

لەو رۇزگاردا يەككە لە ناۋدارترىن بىنەمالە ناسراۋەكانى ناۋچەى موكرىيان كە بىنەمالەى (قازى) يە، لەسەر شانۋى رەبەرەيمەتى نىشتەمانى و ئايىنى و كولتۋورى خەلگى ئەۋ ناۋچەيە بەدىار دەكەۋىت و كەسايەتى ناسراۋى ئەۋ بىنەمالەيە لەو رۇزگاردا (مىرزا ھەتەخى قازى) (۱۸۳۲ - ۱۹۱۶) ھەلدەكەۋىت. ئەم كەلە مىردە بەۋ ھۆيەى كە ھىچ كات لەگەل بەدەرەفتارىۋ كىردارى شاھانى قاجار دەرھەق بە خەلگى ناۋچەكە سازشى نەكرەۋەۋە نەگونجاۋە، بۇيە بۇ ماۋەى دۈۋەدە سالان لە رۇزگارى ھوكمرانى ناسرەدىن شاۋ موزەفەر شاى قاجاردا بۇ تاران دۋور دەخىرەتەۋەۋ لەۋى زىندانى و دەست بەسەر دەكرىت. دۋاى گەرەنەۋەشى لە رۇزانى گەرمبوۋنى بلىسەى شەپرو لە ئەنجامى داكۋكى و بەرگىرەدىنى لە خەلگى شارى مەھاباد لەبەرەمبەر ھىرش و دەستدرىزى لەشكرىانى روۋس بۇ سەر شارەكە لە مەيدانى نەبەردو پىكداداندا شەھىد دەپىت.^(۵۱)

لە سالانى يەكەمىن جەنگى جىھانىدا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) شۆرش و راپەرىنى سەكۋى شەكك (۱۹۱۸ - ۱۹۳۰) ناۋچەكانى موكرىيانىش دەخاتە ژىر رەكىفى دەسەلات و كارىگەرىى خۇي و لەۋاى برانەۋەى شەپرو لە سالى ۱۹۲۱ دا يەكەمىن رۇزنامەى كوردى لە كوردستانى ئىران بەناۋى (رۇزى كورد) لەشارى ورمى چاپ و بلاۋ دەپىتەۋە.^(۵۲)

(۴۸) شىخ بابا - شىخى شەھىد، گ/ مەھاباد، ژ/ ۹: ۱۲.

(۴۹) صفحات من تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۴۶.

(۵۰) ايرانى كە من شناختەام: ۲۳۳.

(۵۱) تاريخچه خانواده قاضى در ولايت موكرى: ۶۲-۶۶.

(۵۲) پاشەرۇك: ۴۰.

باسی باری خویندهواری و زانستی و رووناگیرى له ناوچهی موکریان بهبێ
 ناماژمکردن به رۆڵی رێبهرایمتی و پهرومردمیی هەردوو رێباز و هەردوو خانەقای
 (شیخی بورهان له دینی شەرمەفکەندو شیخانێ زەنبیل لەئاوایی زەنبیل) کاریکی
 ناتەواوه. ئەم دوو شوپنە له کۆتایی سەدهی نۆزدهیه‌م و سەرمەتاکانی سەدهی بیستم
 لەناوچهی موکریاندا رۆڵیکی مەزن و کاریگەریان گیراوه له بواری زانستی و ئاینی و
 کۆمه‌لایمەتیدا. پێگهی رێبازی نەقشبەندی لەسەر دەستی مەلا یوسفی شیخ
 شەمسەدینی بورهانی له ناوچه‌که‌دا دامەزراوه و پهری سەندووه، ناوبراو یەکیکە له
 شیخانێ ناوداری کوردستان و خەلیفە‌ی شیخ سیراجەدینی نەقشبەندی بووه، بەشیکی
 زۆری خە‌لکانی ناوچه‌کانی کوردستانی موکریان تا دەگاتە سنوورەکانی ئارات و
 خۆی و تالش و سە‌لاس پە‌یرە‌ویان له‌و زاتە کردووه. خانە‌قای شیخی بورهان له دینی
 شەرمەفکەندی نیوان مە‌بادو بۆکان، بە‌دریژی ئه‌و رۆژگارە خزمەتییکی شایستە‌ی له
 پێ‌ناوی پهرومردەو رێبەریکردن بۆ کاری چاکەو رێگای راست پێشکەش بە خە‌لکی
 ناوچه‌که کردووه. ^(٥٣) بەشی زۆری پیاوانی زاناو داناو رووناگیرانی ئه‌و ناوچه‌یه یا له
 ریزی هۆگرو هە‌وادارانی خانە‌قاو رێبازی شیخی بورهان بوون یا له خانە‌قادا شاگردو
 فە‌قی بوون و لە‌رێگای فێربوون و پێگە‌یشتندا له‌وئ بە‌هرمان وەرگرتووه و
 سوودمە‌ندبوون. له‌وانه بە‌شێک له ئە‌دیب و شاعیرانی ناوداری ناوچه‌ی موکریان له
 ریزی مورید و مە‌نسوبانی ئه‌و زاتە‌بوون له‌وینە‌ی: سە‌ید محمد سعیدی نورانی،
 حە‌ریق، مە‌سباحو‌دیوانی (ئە‌ده‌ب)، عە‌لی بە‌گ سالار سە‌عیدی حە‌یدە‌ری، میرزا
 سە‌لیمی موکری، سە‌فی‌لقوزات و... ه‌ی دیکە‌ش. ^(٥٤)

(۵۳) تاریخچه خانواده قاضی: ۳۱.

باسى دووم

(۱) بلاۋبونەۋەدى شىعرى كلاسسىكى كوردى (قوتابخانەى گرمانجى خوارو) لە ناوچەى موكریان :

ئەدەبى كلاسسىكى بەشىۋەدىەكى گشتى بەرھەمى شارو شارستانىتە و دروستبوونى قەۋارەى سياسى و پىشكەوتنى ژيانى كۆمەلەيتىيە، زۆرجارىش لەپشت سەرھەلەدان و بوۋزانەۋە پەرەسەندى جۆرمەكانى ئەدەبى نەتەۋەدىەك، ھۆكاريكى ئاينى يا ميژوويى يا سياسى بەدى دمكرىت. بوۋزانەۋە پەرەسەندى قوتابخانەى شىعرى گرمانجى خوارو لە (سايماى) مەلەبەندى بابانەكان ھەمان ياساۋ دەستور دمىگرىتەۋە بەرەچاۋكرنى جياۋازى روۋداۋمەكان ھەلومەرجى ميژوويى تايبەت بە نەتەۋەدى كورد. لە سەدى نۆزدەمەدا ناوچە كوردنشىنەكانى ژىر قەلەمپەرى بابان جۆرىك لە يەككىتى و سەربەخۇي بەخۇيەۋە بىنيۋە. قەرداغ و شارموزور و شارباژىر بەرە گەشانەۋە پىشكەوتن و، ناوچەكانى كۆيە و سايماى و مكو پىگە و پايتەختى مىرنشىن رو لە ئاۋابوون و پەرەسەندى بوون. گەلەك مزگەوت و تەكىە و خانەقاۋ مەدرەسە و دىۋەخان ئاۋابوون و مەلاۋ زاناۋ دانای زۆر زەبەند لە ھەريەمەدا كۆدمبوونەۋە، زانست و زانيارى و شىعر و ئەدەب و رووناكىرى پەرى سەند و پلەۋ پاىە بەرزى بەدەستەن. چەكەرمەكرنى بىرى نىشتىمان پەروەرى و نەتەۋەخۋازى لەدمربارى ئاۋەدانى ھەندى لە مەركەنى بابان و^(۵۶) شانازى كەردن بەزمان و داب و دەستور و كەلتوورى نەتەۋەدى، بوونەتە ھۆكار و بىنەماي خولقان و سەرھەلەدان و

(۵۶) عەبدولرحمانى پاشاى بابان كىتەبىكى دەستۋوسى ناۋدارى (صحیح البخاری) لە سالى (۱۲۱۱ك-۱۲۹۷ز) و مكو ھەققنامە لەۋاى خۇى بۇ مەلاۋ زانايانى (كوردستان) بەجىھىشتوۋە، كەتپادا بە ئاشكرا سنوورى قەلەمپەرى مىرنشىنى بابانى لە كوردستان دەستىشان كەردوۋە. بىروانە:

— حاجى قادرى كۆيى، ب: ۲۰۷.

— ھەروەھا شاعىرى مىللى ەلى بەردەشانى بە شىعرى رەۋان و بەند و بەيتىكى ناياب باسى گيانى كوردايەتى و ميژخاسى عەبدولرحمانى پاشاى بابانى كەردوۋە. بىروانە:

— تحفه مظفريه ، ب: ۲: ۲۴۲.

رسکانی رېښايکي نه د مې تازمو پېشکه ووتوو، شان به شانی فیکرو فلسفه و هونرو
 نه د مېاتي گهلانی روزه لاتي دمورو دراوسې کورد له عه ربو رووم عه جه م. که له
 شاعیرانی بابان (نالی، سالم، کوردی) به زمانی کوردی نه و هونرو نه د مېيان
 خستروو، نه مه له رووی وریایي و هوشیار ییوه بووه و نه مې همر رووداویکی
 ره مکی بی،^(۵۷) له پېش نه مانیشدا مه لای جزیری (۱۵۶۷ - ۱۶۴۰) له ژیر سیبهرو
 سایه درموشاوه می نشینی بو تاندا هونری غمزلو قه سیده لزمانی کوردیدا
 به پوپه گماندبوو. نه م نریتو میراته نه د مېییه شاعیرانی بابان دایانه ینا له باری
 میژووی و فهره منگییه و به تته گنجینه مکی نه ته و می نه مرو له بران نه هاتوو بو
 و مچو نه و مگانی دوی خوشیان. (نه م رینیسانس مه زن و گرنگه له دوا ییدا بووه
 سهر چا و میه ک بو گوران و پېشکه و تنی نه د مې کوردی له هه موو کوردستانی
 باشووردا).^(۵۸)

(۵۷) له لای نالی و سالم و کوردی کومل بهیت و بابته شیعری همن که به نه نقه ست پې له سهر
 نه و مه سله ی به کوردی گوته ی شیعرو هونرا و مگانیان دادرگرن بو نمونه:
 لای نالی:

- تنه یی شه گمرباری من کوردی نه گهر ئینشاد مکا
 ئیمتخانی خویه مه قصودی، له م منا واد مکا
 - کهس به نه لفازم نه لئ خو کوردییه، خو کوردییه
 همر کهس نادان نه یی خوئی تنالیی مه عناد مکا
 - ئیستیاعه و قوومتی تنه بعم به کوردی و فارسی و
 عارمی، ئیزهاری چالکی و چه سبانی د مکا
 لای سالم:

- زېره، سهرماییه بو (سالم) و کرمانی د مېا
 شیعری کوردی که مېا جیلوه له لای شیخی که میر
 - مهي فارس زبانم گوته (سالم) شهرحی حالت گو
 گوتم جانا، به له د نیم ئیستیلاحي ئیوه، من کوردم
 لای کوردی/

- دوړو یاقوت د مېارئ له م که لاهه شیرینه ی کوردی
 خوا ساکوا له دنیا دا قه درزان و خمریدارئ
 (۵۸) میژووی نه د مې کوردی، د. مارف خه زنده دار، پ: ۲، ۳۶.

تهانمت شیوهی ناخاوتنی بابانهکان و شیعی (نالی) یش هندی جار به موکری دمدریته قهلهه.^(۱۵) بهو هویهش که هیچ لهمپهرو سنووریکی خهتکیشر او لهنیوان ئه دوو ههریمه و میرنشینه کوردیهه کهدا له نیواندا نهبووه،^(۱۶) ئهنجا چهپهری مزگهوت و گمپان و سووران بهدوای خوپیگهیانندن و فیربوونی زانسته ناینیههکان روویهکی دیکه ی ئه و تیکه لاوی و ناشنایهتییه بووه، بۆ نموونه شیخ مارفی نویدی رابهرو دامهزینهری تهریقهمتی قادری له سهردهمستی ههردوو زانی ناوداری خه لکی موکریان، ئیبن الحاج و بیتوشی زانستهکانی ئاینی ئیسلامهتی و ئیلهامی شیعو ئهدهبیاتی و مرگرتووه.^(۱۷) ههروده ها سهراومکانی میژووی ئهدهبی کوردی ئامازه بۆ چهند بهرهه میکی ئهدهبی له شیعی کلاسیکی کوردیدا دمکه ن که پیش رۆژگاری (نالی) ش دمکه ون،^(۱۸) بۆیه کاریکی زۆر ئاساییه که بزووتنه وهی ئهدهبی کوردی له سهده ی نوژدیهه دا له موکریان رهنگبدا و ته وه و لهیه کچوونی زمان و هامشو و تیکه لاوی و لهیه ک نزیکی و نه ریتی کۆمه لایه تی، ببیته هوی ئه وهی که رووناکبیرانی موکریان ئه و ئهدهبه ی له ناوچه ی سلیمانی سه ریهه لداوه به ه ی خو یانی بزانی و لاسای بکه نه وه.^(۱۹) به م جو ره غه زمل و قه سیده کانی نالی و ساله و کوردی له کهشکۆل و به یازو حاشیه و په راویزی کتیه به ناینیهه کاندا، له پال شیعی حافزو مه ولانا و جامی له گو شه ی مزگه وت و حو جره و مه درسه و خانه قاکانی سابلا غ و بانه و سه قزو بۆکاندا له نا و فه قی و مه لا و موسته عید و رۆشنیراندا ده ستا و ده ستی دمکردو زه وق و سه لیه و چیژی ئهدهبی هۆگرانی شیعی کوردی پی ئا وده را.

(۲) شیعو به رهه می نه وه ی یه که می شاعیرانی موکریان (نیوه ی دووه می سه ده ی نوژده و سه ره تای سه ده ی بیست) :

ا. سه ره تا و سه ره لدان / ئه و بزووتنه وه ئهدهبییه ی نالی و هاوړیکانی له سلیمانی پایته ختی میرنشینی باباندا رهنگرپیژیان بۆ کردو دایان مه زراندا، بلیسه که ی هه ر له سنورو چوارچیوه ی مو لکی باباندا نه مایه وه، به لگو بوو (به و مه شخه له ی که ئاگریکی

(۱۵) میژووی ئهدهبی کوردی، علاءالدین سجادی: ۱۶۷.

(۱۶) میژووی ئهدهبی کوردی، دکتۆر مارف خهزنه دار، پ: ۱۱.

(۱۷) البیتوشی: ۲۰.

(۱۸) تاریخ فرنگ و ادب مکریان، ج: ۲، ۳۹.

(۱۹) میژووی ئهدهبی کوردی، دکتۆر مارف خهزنه دار، پ: ۲، ۲۳.

ۋاي داڭير ساند كە لە ماۋىيەكى كەمدا ھەموو ئەو ۋلاتەي "بابان و سۆران و موكریان و ئەردەلان و دىشتى گەرميانی كوردستانی ناو راست" رووناك بكاتەو.^(۷۰)

زمان و شیوازو ھونەرمانى شیعري ئەو قوتابخانەيە بوو بە مۆدیلی شیعرو ئەدەب لە ھەموو ناوچەکانی کوردستانی خواروودا. بەتایبەتیش لە ناوچەي موكریان. لە سۆنگەي گەلئ ھۆکاری یارمەتیدرو ھاوبەش، لەوانە يەکیتي شیۋە زاری ناخاوتن و يەك رەچەلەکی و خانەوادەيی لەنیوان میرانی بابان و سەردارانى موكری و ھاوتایفەيی ھۆزو تیرەو خیلەکانی سنووری قەلەمپروی ھەردوو ھەرمەكە... پيشوازیمەکی گەرموگوری لیكرا لەلایەن ئەدیبو زاناو شاعیرانی ئەو مەتبەندەو، كە لەو مەودەي زیاتر دامەنگیری رووناکییری نیسلامەتی و زمان و ئەدەبیاتی فارسی و عەرەبی بوون. جا بەدریژی نیوێ دوو مەسەدەي نۆزەمەيەم دەستەيەك بوژیو شاعیری ناودار لە موكریان ھەلگەوتوون كە بەچاۋلیكەری و دووبارە كردنەو و لاسایی قوتابخانەي شیعري بابان سامان و ئەزموونیکی شیعري رازوادیان لە ئەدەبی کلاسیکی كوردی پیکەو مەناو. دیارە بەر لەو میژوو و واتە لەسەدەي ھەژمەيەم لەو ناوچەيە شیعري كوردی لە قالدی ئەدەبیکی کلاسیکی بەرزو پتەو ھونەریدا نەمەییو، ئەوێ كە ھەبوو بریتی بوو لە:

۱. گەنجینەيەکی بەھادار و دەولەمەندی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی لەم مەودەي بەیت و گۆرانی و ھەیران و چیرۆك و داستان و پەند و مەتەلۆكە.... كە لە راستیدا موكریان يەكێكە لەمەتبەندە بە پیت و برشت و دەولەمەندەکانی كوردستان لەو مەیدانەدا.
۲. ئەدەبی میلی كوردی، یاخود شیعري نایینی كە لە شیۋە و قالدی ئەدەبیکی میلیدا خۆ دەنوینینت، بە زمانیکی ساكارو شیۋازیکی رەوان ھۆنراوەتەو لەشیۋەي پەند و نامۆزگاری نایینییدا لەناو مەوێ ^(۷۱) تاوێكو زۆربەي خەلێك بەناسانی تیي بگات لە نموونەي چوارینەکانی (مەھدی نامە) ی ئیبنولحاج. ^(۷۲)

(۷۰) نالی و زمانی ئەدەبی يەگگرتوی كوردی: ۴.

(۷۱) سەرجاۋەي پيشو: ۱۹.

(۷۲) لە پيشەکی و شەرحی دیوانی شیخ ئەحمەدی كۆری موكریانیدا بیرۆپایەکی جیاواز سەبارەت

بە دانەری (مەھدی نامە) خراوەتە روو. بېروانە:

– دیوان و شەرحی حالی شیخ ئەحمەدی كۆر: ۷.

له نیووی دووومی سهدهی نۆزدهوه سهداو زایه‌لهی بزوتنه‌وهی شیعریی ناوچهی سلیمانی باشووری کوردستان له ناوچهی موکریان دهنگی داوتنه‌وهو شاعیرانی نهو مه‌لبنده له‌سهره‌تاوه بوون به شاگردو موریدی نهو قوتابخانهیه. له‌پاشاندا له مه‌لبنده‌کهی خۆیاندا بوون به رێبه‌رو ئالا‌هه‌لگری رێبازمکهو نه‌هه‌ندهی له توانایاندا بووبیت تاویان پێسه‌ندوهو په‌رمیان پێداوهو گه‌شه‌یان پێکردوهو، تا نه‌وهی له‌دواییدا بووه به رێبازو رێچه‌کهی شیعی دمه‌مه‌ندو رزاوتنه نیو سامان و دهریای نه‌ده‌بیاتی کوردیه‌وه. به‌م پێیه و‌مکو دیار دمه‌ه‌ویت ده‌ورهی یه‌که‌می شاعیرانی موکریان، له‌وێنه‌ی نه‌حه‌دی کۆری موکریان (؟ - ۱۸۸۶)، میرزا عبدالرحیمی و‌مقای (۱۸۴۴ - ۱۹۰۲)، مه‌ج‌دی مه‌لیک‌ولکه‌لام (۱۸۴۹ - ۱۹۲۵)، هه‌ریق (۱۸۵۶ - ۱۹۰۹)، نه‌ده‌ب (۱۸۵۹ - ۱۹۱۶)، نه‌دیپ (۱۸۷۴ - ۱۹۳۲) له نیووی دووومی سهدهی نۆزدهو سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیه‌سته‌دا کاروانی شیعو نه‌ده‌بیاتی کلاسیکی کوردییان له مه‌لبندهی موکریان و‌م‌پ‌ خسته‌وهو رێبه‌مه‌کیان ره‌نگ‌پێژ کردوهو.

ب. ق‌البو رووخسارو شیواز / شه‌قلو نه‌ه‌گاره گه‌شتیه‌کانی به‌ره‌می نه‌ده‌بی شاعیرانی نهو ده‌وره‌یه هه‌م له رووی رووخسارو هه‌م له رووی ناو‌م‌رۆ‌که‌وه به‌شیومه‌کی گه‌شتی هه‌ر درێژ‌بوونه‌وهی قوتابخانه شیعرییه هه‌رووزیه‌که‌ی (کرمانجی خواریو) بووهو چ له‌باری فه‌ره‌ه‌نگی زمان و زاراوه‌وه چ له‌باری س‌تر‌اک‌ت‌وو‌رو ته‌که‌نیک‌ی دا‌ر‌ش‌تن‌ی شیعو چ له‌باری وا‌تا‌و مه‌به‌ستی شیعرییه‌وه خۆیان لهو قوتابخانه‌یه دان‌ه‌بر‌پ‌وه. ^(۷۳) له‌گه‌ل نه‌ه‌ه‌ش‌دا نه‌م نه‌زم‌وونه نه‌ده‌بییه هه‌ر له رۆژ‌گاری به‌راییه‌وه خا‌وه‌نی (جۆ‌ر‌یک له تابه‌تمه‌ندی و نیشه‌نی تابه‌ست به‌خۆ‌شیه‌وه بووه). ^(۷۴) لێ‌ره‌دا نا‌ما‌زه بۆ هه‌ندێ خاسیه‌ت و لایه‌نی تابه‌تمه‌ندی به‌ره‌می نه‌ده‌بی نه‌وه‌ی یه‌که‌می شاعیرانی موکریان کاریکی پێ‌ویسته:

۱. واقیعی دا‌بر‌ان و دا‌به‌ش‌بوونی خاکی کورد له‌یه‌که‌تری کاریکی وای‌کرد‌وه که ژیا‌نی نه‌ده‌بی و رۆ‌ش‌ن‌بیری هه‌ر به‌ش‌یک بکه‌و‌یت‌ه ژێ‌ر با‌ری خۆ‌پ‌ن‌ده‌وا‌ری روونا‌ک‌بیری نهو ولا‌تانهو گه‌لانی سه‌رده‌سته‌وه که له‌گه‌ل‌یان‌دا ده‌ژیا‌ن، (نه‌مه بۆ‌ته هۆی نه‌وه‌ی هه‌ندێ خاسیه‌تی هه‌رم‌یی له نه‌ده‌بی کوردی نه‌م هه‌ر‌یه جیا‌وا‌زان‌ه‌دا په‌یدا‌ب‌یی، وا‌ته نه‌ده‌بی هه‌ر لایه‌ک شی‌وهو ناو‌م‌رۆ‌کی تابه‌ته‌تی خۆی هه‌ب‌ی و له نه‌وانی تر جیا‌ب‌یت‌ه‌وه،

(۷۳) هینمن - له باره‌ی ناو‌م‌رۆ‌کی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی شیعرمه‌کانی: ۱۰.

(۷۴) هه‌له‌ه‌سته‌یه‌ک له نه‌ده‌بیاتی ها‌و‌چه‌رخ‌ی رۆ‌ژه‌لاتی کوردستان، گ/ بیر‌ی نوێ، ژ/ ۱۸: ۶۶.

ئەگەر چى لە بنچىنەشدا ديارە ھەمووى ھەر يەك ئەدەبىيە).^(۷۰) بۆيە لەم لايەنەو ھەزموونى شىعرى موكریان بە چرى كەوتۆتە ژىر كاریگەرى رووناكبرى و ئەدەبىياتى فارسىيەو بەشۆمەيەكى وا كە بەرھەمى شاعیرانى دەورەى يەكەم سىبەرى بەرھەمە كلاسیكى و ئەفسانەییەكانى ئەدەبىی فارسى بەناشكرا پێو ديارە.^(۷۱)

۲. لەبارەى زمانى ئەدەبىيەو شاعیرانى ئەم دەورەى تىكۆشاوون خۆیان توند بە زمان و ھەرھەنگى شىعرى بابانەو گرى بىدەن و تەنانەت وەكو زمانىكى يەكگرتوى ئەدەبى كوردى پەیرەویان كەردوو،^(۷۲) وەلى لەپال ئەوەشدا كە ھەر يەكێك لەم شاعیرانە كەسایەتى و خسووسىياتى ئەدەبى و ھونەرى تايبەت بەخۆى رەنگرێژ كەردوو پاراستوو، ھەر ھەمووشیان لە ھەلبژاردنى وشەو زمانى شىعرى و لىكسىۆنى ئاخاوتن و دارشتنى شیوازی ئەدەبىدا، لەژێر تاوى شیو زارو بەشە دىالێكتى ناوچەى موكریاندا بەھەرى ھونەرییان پڑاوو بەرھەمى ئەدەبىیان داھیناوە، واتە رەگەزێكى تايبەت بەخۆیان ئاویتەى ئەم زمانە ئەدەبىيە كەردوو، ئەمەش بە يەكێك لە روالەت و تايبەتمەندییەكانى شىعرى ئەو ناوچەى كوردستان دەژمێردرێت.

۳. لە رووى قالبى ھونەرى و تەكنىك و ستراكٹوورى دارشتنى شىعرەو ھەردوو فۆرمە ناودارەكەى (غەزەل و قەسىدە) كە قالبى ھونەرى ھەمە باوو بلاوى شىعرى كلاسیكى كوردییەو لەبەرھەمى شاعیرانى دەورەى يەكەمى موكریانیش پانتاییەكى بەرچاوى داگیر كەردوو بە فراوانى رەنگى داوەتەو، لەوێش بەولاو ئەوێ لەبەرھەمى شىعرى ئەم دەورەى موكریاندا مایەى سەرنجە بایەخ دانە بە قالبى ھونەرى (پێنجین) و (تەرجیع بەندە) كە بەرھەمى ھونەرى نایاب و ناوازمیان لەو فۆرمە پێداھیناوە. لەو بواردا شوێن پەنجەى (وفايى، شیخ ئەحمەدى كۆر، ئەدەب) روون و ديارە، جگە لەوێش شاعیرانى ئەم دەورەى لایان لە ھونەرمكانى دیکە تەكنىك و قالبى شىعرى كەردۆتەو، لە وێنەى (تەركیب بەند)، (تیکەلکیش - تەزمین)، (پێنج

(۷۰) شىعرى كوردى/ سیاسەت كۆمەلایەتى كوردایەتى- نیوان ھەردوو جەنگى گیتی: گ/ روۆشنىرى كوردستانى، ژ/ ۱: ۵.

(۷۱) پروانە:

- شاعیرانى كوردو ئەدەبىياتى فارسى: ۵.

- تەئسىرى زمان و ئەدەبى فارسى لەسەر ئەدەبى كوردى: ۷۲.

(۷۲) نالو زمانى ئەدەبى يەكگرتوى كوردى: ۵۵.

خشته‌مکی) و^(۷۸) هه‌روه‌ها بایه‌خیان به هونهری (چوارین)، (موله‌مه‌ع) و (مه‌سنه‌وی) یش داوه.

ج. بابته‌ی شیعرى/ زۆر له راستی و هه‌قیقه‌ت لاندمین که بلّین بابته‌ی شیعرى ناوچه‌ی موکریان به‌شیۆمه‌یه‌کی گشتی لیریکه، به‌و پێیه‌ش ئه‌و پێناسه‌یه‌ی ئه‌و روپاییه‌کان بۆ ئه‌م جۆره شیعریان په‌سه‌ندکردوه که ئه‌دمبیکى خودپیه‌و ته‌عبیر له سۆزو هه‌ست و ناخ و ده‌روونی شاعیر ده‌کات له به‌رامبه‌ر هه‌موو دیاردمه‌کانی سروشت و ژیان.^(۷۹) ئه‌و کاتانه‌ی شاعیر هه‌لده‌چی و به‌خۆپیه‌وه ده‌نازی و شانازی ده‌کات، یا ستایشی که‌سێک ده‌کات یا ده‌که‌وێته زه‌م و داشۆزینی په‌کیک، یا ئه‌وه‌تا له‌ناو شین و لاوانده‌وه‌و وه‌سف و جوانی و ئه‌وین و دل‌داریدا ده‌تلێته‌وه.. له هه‌موو ئه‌م بابته‌انه‌دا، له‌سنووری لیریک ده‌رناچیت و ته‌نانه‌ت کاتیک به‌شی هه‌ره زۆری هۆنراوه‌کانی (ومفایی) و (ئه‌ده‌ب) و شاعیرانی تر به‌ گۆزانی ده‌گوترینه‌وه ئه‌وا ریک له‌گه‌ڵ بنه‌ماکانی شیعرى لیریکى یۆنانی یا گریگی رۆژئاوا تیک ده‌کاته‌وه.^(۸۰)

د. مه‌به‌ست و ناوه‌رۆک/ به‌ پێ‌ودانگی شیعرى کلاسیکی کوردی له سه‌ده‌ی نۆزدیه‌مه‌دا هه‌موو نیوان و به‌ره‌مه‌ی شیعرى شاعیرانی ئه‌و ده‌وره‌یه‌ به‌شیۆمه‌یه‌کی گشتی له رووی ناوه‌رۆکه‌وه له ده‌وری چه‌ند بابته‌و مه‌به‌ستیکى شیعریدا ده‌خولینه‌وه، که ده‌کرێ له‌ژێر ئه‌م چه‌ند ناوێشانانه‌دا کۆبکریته‌وه:

۱. شیعرى ئایینی:

أ. موناجات	ب. نه‌عت	ج. سۆفیزم
۲. ئه‌وینداری	۳. وه‌سف	۴. ستایش
۵. ماته‌منامه	۶. فه‌لسه‌فه‌ی	
- کۆمه‌لایه‌تى

مه‌به‌ست و بابته‌ی ئایینی به‌هه‌ر سێ لقه‌که‌یه‌وه له سه‌ر چه‌می به‌ره‌مه‌ی شیعرى شاعیرانی ده‌وره‌ی په‌که‌می ناوچه‌ی موکریاندا به‌ به‌راورد به‌ مه‌به‌سته‌کانی دیکه ئه‌وا له هه‌موویان زیاتره‌و پشکی شی‌ری به‌رده‌که‌وێت. دواى ئه‌وه شیعرى عیشق و

(۷۸) بېروانه:

- می‌ژووی ئه‌دمبى کوردی، د. مارف خه‌زنه‌دار، ١: ١٦٦، ١٧٦.

- می‌ژووی ئه‌دمبى کوردی، د. مارف خه‌زنه‌دار، ٤: ٢٤٨.

(۷۹) موسوعة نظرية الادب، الشعر الغنائي: ٦.

(۸۰) تاريخ الادب العربي، العصر الجاهلي: ١٩٠.

ئەوينداری بە پلەى دووم دىتو شاعىرانى موكرىان لە مەيدانى داھىنان
تۆماركرىنى پارچەى ناسك و پاراوو جوانى غەزەلىاتدا، گۆى ھونەريان لەمەيدانى
ئەدەبىياتى كوردیدا بۆ خۇيان بردۆتەو. ^(۸۱) دواترىش بەرھەمى ھونەرى لە بابەتى
وەسفو ستايش و ماتەمنامە و بوارمەكانى دىكەى ھەلسەفەى كۆمەلايەتى لە ديوانى
شيعرو بەرھەمەكانى ئەو دەرەمەدا بەروونى بەديار دىكەوئ. ^(۸۲)

۳. ئەزموونى شيعرى ناوچەى موكرىان

پىكھاتن و پەرەسەندن / دەستەى يەكەمى شاعىرانى موكرىان، لە رىگەى شيعرو
بەرھەمەكانيانەو پىرەوئىكى كولتوورى و ھونەريان لە نىوہى دوومەى سەدەى
نۆزدەمەوہ لەم پارچەى كوردستان دامەزراند. ئەم سامان و گەنجىنە ھونەرىيە
بوو بەو بەستىن و بنچىنەى كە پاشان لەگەڵ رەوتى رۆژگاردا كۆشك و تەلارى
ئەدەبىياتى ناوچەى موكرىانى لەسەر دامەزرا. لە سەردەمانى كىدا شيعر گوتن بە زمانە
رۆژەلاتىمەكانى بىگانە، بەتايبەت (فارسى) لەو بەشەى كوردستانىشدا باوبووو
بەرھەمەىكى زۆرى بوئو زاناو رووناكيرانى كورد بەو زمانە لەئارادا ھەبوون، وەكو

(۸۱) لە دواين چاپى ديوانى (ئەدەب) داو لە كۆى (۱۳۲) پارچە ھۆنراوہ شيعرى كوردى كە لە
ديوانەكەدا ھاتووە تەنھا (۲) پارچە شيعرى نايىنى لە خوا پارانەوہى تىلەپە كە لە سەرمەتاي
ديوانەكەدا ھاتووە، لەگەڵ (۲) پارچەى پىنجىن، كە ئىدى لەو بەولاوہ ھەموو شيعرە
كوردىيەكانى كە (۱۲۹) پارچەى ھەموو لىرىكى دىلدارىن، واتە (غەزەل)ن، بۆيە جىي خۇيەتى كە
مىسباحو ديوانى (ئەدەب) بە شاسوارى غەزەل كوردى لەو ناوچەى بىتە ناسىن.
بەروانە:

- ديوانى ئەدەب، مەمەد ھەمە باقى، دەرگاى چاپ و بلاوكرىنەوہى ئاراس، ھەولير، ۲۰۰۵.
(۸۲) شاعىرانى ئەو سەردەمە وەكو لە لاپەرەكانى پىشوو دا باسى لىو مكرائە زۆر بە خەستى
كەوتونەتە ژىر كاريگەرى شاعىرانى سى كوچكەى بابان (نالى و سالمو كوردى) بەتايبەت (نالى)
رابەرى بزووتنەوہەكە. لە مەيدانى چاولىكەرى و لاسايى كرىنەوہيدا بەتايبەت لە بەرھەمە
شيعرىيەكانى (وھفايى و ھەرىق و ئەدەب) دا بابەتى ھەمەچەشەمان بەرچاو دىكەوئ كە لە ژىر
كاريگەرى بەرھەمەكانى ئەواندا داھىنلراون. لە وئەى (نەقىزەجى) يا (وھلامە شيعر - جوابە
جەنگ) يا لاسايى و لە چاوكرىنەوہ، وەك لە (مەستورەى - نالى) و (شەرىن تەشى دەرئىس -
وھفايى) و (پىنجىنەكەى نوسرەت خانى - ئەدەب) دا ديارە، يا وەكو وھلامەنەوہى (ھەرىق) و
(ئەدەب) بۆ شيعرى (عەشقت كە ماجازى بى) نالى و زۆر بابەتى تىرىش، بەلام ئەوان لە
چاولىكەرى و لاسايى كرىنەوہدا بەرگى ناوچەى خۇيان لەبەر وھلامەكانيان كرىووە.

رەنگدانە و مەھكى سەروشتى و بابەتى بارى رۆشنەبەرى ئەو سەردەمە. ^(۸۳) بەلام ئەم بابەت و بەرھەمە ئەدەبىيە ناچىتە ناو خانەى سامان و مېژووى ئەدەبى كوردىيە و تە ئەو كاتەى شاعىرانى وەكو (وەفایى) و (حەرىق) و (ئەدەب) ھاتوون رىچكەكەيان شكاندوو وەو زمانى كوردیان كر دۆتە زمانى شیعرو بەرھەمە ئەدەبى و ھەينان و، كارىكان كر دوو وە كە لە چوارچىوێ بزووتنە وە تازەمەى شیعرى كوردى لە ناو پرستى سەدەى نۆزدەمە، ھەوارگەھەك بۆ شیعرى كوردى لەو ناوچەى بنیاتبنىن، كە دواتر بوو بە سەرچاوە و بنەماى بزووتنە و مەھكى ئەدەبى تازە و باو لەو ھەرىمەدا و ئەنجا توانى كاروانىكى بىپسانە وە لە شیعرو شاعىران بۆ ماوەى سەدەو نۆیەك بەرپۆ بخت و سامان و ئەزموون و تاقىكرەنە و مەھكى ئەدەبى تابەت بەو ناوچەى پێك ھەيئەت. ^(۸۴) ئەم ئەزموونە لەفرمى و بەرزى و رەنگا و رەنگیدا بوو بە كە لە پوورىكى پێشكە و تووى ھەينەرانە و ^(۸۵) ماھەى گۆران و پێشكە و تەنىكى مەزن لەبارى رووناكەبەرى و خۆپەندەوارى لە ھەموو ناوچەكانى رۆژھەلاتى كوردستاندا.

لە موكریان كە باس لە شیعرى كوردى بكرىت لەپێش (وەفایى) یدا شاعىرىك بەدەى ناكەين كە زمانى كوردى بەم فراوانىيە كر دىتە زمانى شیعرو بەرھەم و ھەينانى، تەنانەت وەفایى لە قوتابخانە و مەدرەسە تايبەتە كەشیدا ھونەرمانى شیعرو ئەدەبىياتى كوردى فىرى شاگردەكانى كر دوو و. ^(۸۶) ھەوا و ئاوازی شیرین و دلپەينیشى بۆ شیعەرمانى خۆى دانائە كە بەو ھۆيە وە شیعرو ھەلبەستەكانى لەرىگای ئاھەنگ و گۆرانىيە وە بەھەموو شارو دێھاتەكانى كوردستاندا بلا و بۆتە وە. ^(۸۷) ئەم مەسەلەى بە ئاواز كر دنى شیعەرمانى ناچارى كر دوو وە كە ھەندى لە بەرھەمەكانى لەسەر كێشى شیعرى مىللى كوردى ھەيئەتە وەو ^(۸۸) ھەروەكو لە ھەلبەزاردنى وشەى بەسۆزو ناسك و خۆمالى پەتیدا شیعرو بەرھەمەكانى بە سەرچاوەمەھكى رەسەنى وشەى كوردى دادەندەرىت لەكارى زمان و ھەرھەنگ نووسیدا. ^(۸۹)

(۸۳) دىدارى شیعرى كلاسىكى كوردى: ۷۶.

(۸۴) ھەين- لە بارەى ناوەرۆكى سياسى و كۆمەلایەتى ناوەرۆكى شیعەرمانى: ۹.

(۸۵) مؤسس الادب الكردي الحديث في كردستان الجنوبية، مجلة شمس كردستان، ع/ ۵، ۶: ۱۳.

(۸۶) (۸۷) دىوانى وەفایى، چاپخانەى كوردستان: ۱۴۵.

(۸۸) مېژووى ئەدەبى كوردى، د. مەرف خەزەندەر، ب: ۴، ۳۷۵.

(۸۹) دىوانى وەفایى، محەمەد عەلى قەرمەدە: ۳۴.

(۹۰) مېژووى ئەدەبى كوردى، د. مەرف خەزەندەر، ب: ۴، ۳۷، ۳۸.

شيعرو بهرهمى مهلا سالجى حمريق تايبهتمهندی هونهرى و جوانكارى خوئى هميه، سؤفیزم و مكو چه مكو و تيگه پيشتن له لای ئه مو شوینی ئاییدیؤلؤجیای گرتۆته و ده به ته وای باومړې پئی هه بو و ده هه ر به و چا و ده و مكو (ساليكى ريگای هه قيقهت) سهرى هه مو و دیارد ميه كى كړ و ده.^(۹۰) ئه گه ر و ده فایى له مهیدانى قوتابخانه ی شيعرى كوردیدا له موكریان پئش كاروان و رچه شكین بیت، ئه و له و هه ریمه دا ریبازی شيعرى كوردی له سهر دهمتى حمريق بلا و بو ته و ده وای سهند و ده^(۹۱) به يه كيك له شاعیره مه زن و گه ورمكانى ئه و مهیدانه سهر دمكریت.^(۹۲) ميسباح و دیوانى (ئه دمب) شاعیرى غه زله و اقיעى و شاگردى قوتابخانه كى و ده فایى بو و ده،^(۹۳) (هؤنرا و مكانى ئه دمب نرخیكى ئیستانىكى تايبه تميان هميه له ئه دمبى كوردیدا، وه هؤيه كى گرنگ بوون بؤ بلا و بو و نه و ده و پهرسه ندن و گۆرانى ئه دمبى كوردی له نا وچه ی موكریان)^(۹۴) جوانى له گوزارشت و رهوانى له زمان و رهنك دانه و ده ی خوشگوزمرانى و به خته و مړى له ژياندا، بهرهمه كانى رازاندۆته و ده، به و پئيه به ئاسانى ده چپته نا و دلانه و ده.

و ده فایى و حمريق و ئه دمب شوینی سى قۆنگره، يا خود سى هه ره میان له شيعرى نا وچه ی موكریان پيگه ئينا و ده له ته ك ئه وانه شدا شاعیرانى له وئنه ی شیخ ئه حمه دى كۆرى موكریانی كه خا و نه ی گولزارىكى نا وازه ميه له لاله زارى شيعرى كوردی له نا وچه ی موكریان و.^(۹۵) (مه جدى - مه ليكولكه لامى سه قزى) و ئه ديب و مه جدى

(۹۱) هه وارى خالى، سهرجه مى نوو سینی هئیم: ۲۵، ۲۶.

(۹۲) نوو سه رانى مئژو وى ئه دمبى كوردی مهلا سالجى حمريقيان له ريزى شاعیرانى نا وچه ی بابان (سليمانى) ريز به ندى كړ و ده. راسته حمريق شاگرد و موريدى بليمه تى قوتابخانه ی شيعرى بابان بو و ده هه ر له و ده فهره ش ها تۆته جيهان و پيگه يشت و ده، به لام ژيانى ئه دمبى ئه و زاته له موكریان ده ست پيگه كات و هه ر له وئش ته و او ده بیٹ، بؤيه له ريزى شاعیرانى ئه و مه لبه نده ده ژميردريت. بېروانه:

- شيعرو ئه دمبیاتی كوردی: ۱۱۹.

- مئژو وى ئه دمبى كوردی، عه لانه دین سجادی: ۴۲۱.

- مئژو وى ئه دمبى كوردی، د. مارف خه زنه دار، ۴: ۴۲۵.

(۹۳) دیوانى و ده فایى، چاپخانه ی كوردستان: ۱۴۵.

(۹۴) عه بېلۆلا به مگى ميسباح - دیوان: ۱۲.

(۹۵) بېروانه:

- دیوانى شیخ ئه حمه دى كۆر، ناشر- سه يد نه جمه دینی ئه نیسی "به هار"، ۱۳۷۱.

- دیوان و شه رچى حالى شیخ ئه حمه دى كۆر، عه زیز موحه مه د پور، تاران، ۱۳۷۸.

مه‌بادی و سه‌ید ره‌شیدو عه‌ل به‌گ سالار سه‌عیدی چه‌یدم‌ری همر له ره‌پ‌ه‌وانی ئهم کاروانه بوون و هه‌ریه‌که‌یان ده‌سته چیه‌یه‌کی له به‌ه‌رو هونه‌رو داهیه‌انی ئه‌دم‌بی خسته‌ته سهر ئه‌و خه‌رمانه‌و به‌مه سامان و گه‌نجینه‌یه‌کی ئه‌دم‌بی ده‌وله‌مه‌ندو رازاوه له‌و ناوچه‌یه پیکهاته‌ووو پهری سه‌ندوو. (٩٦)

له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م و سه‌روبه‌ندی جه‌نگی جیه‌انی یه‌که‌م (١٩١٤ - ١٩١٨) شاعیرانی ده‌سته‌ی یه‌که‌می موکریان به‌ه‌رو به‌خشینی هونه‌ریان ده‌وه‌سته‌ی و قوناغه‌که‌یان به‌سه‌ره‌ده‌چی، کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری له‌و به‌شه‌ی کوردستاندا ژانی قوناغیه‌کی تازه له‌ گۆرپ‌انکاری می‌ژوو‌یی- کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی ده‌گوزمه‌ری‌نی و له‌ ئاکامیدا ده‌سته‌یه‌کی دیکه له‌ شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان له‌ سالانی نیوان هه‌ردوو جه‌نگدا پێ‌پ‌اده‌گه‌ن، له‌ وینه‌ی مه‌لا ماره‌ی کۆکه‌یی و ئه‌ب‌ولحه‌سه‌نی سه‌یفی قازی و مه‌سته‌فا شه‌وقی که له‌سه‌ر بنچینه‌و به‌سته‌ینی به‌ره‌مه‌ی شیعرو ئه‌دم‌بیاتی قوناغی پێ‌ش خۆیان و به‌زۆریش له‌سه‌ر هه‌مان شیوه‌و رووخساری شیعری دێ‌رین، گۆرپ‌ان ته‌که‌نیه‌کی دیکه له‌و ره‌وته به‌ریا ده‌که‌ن و شه‌ق‌لی مه‌به‌سته‌و ناوم‌رو‌کیکی تازه له‌ کاروانی شیعری موکریان ماوه‌ی هه‌ردوو جه‌نگدا (که باب‌ه‌تی لیک‌ۆلینه‌وه‌که‌ی ئێمه‌یه) به‌ره‌پ‌اده‌که‌ن. (٩٧) ههر له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌مانه‌و له‌وای ئه‌مانه‌وه‌ش که ده‌ش به‌ شاعیرانی قوناغی گواسته‌نوه‌یان بناسینین، نه‌وه‌ی دووه‌می شاعیرانی موکریان له‌نی‌وه‌راسته‌و نیوه‌ی دووه‌می ئه‌و سه‌ده‌یه پێ‌ده‌گه‌ن، که هه‌ره دیارترینیان عه‌باسی حه‌قیقی، خاله‌مین، سه‌ید کامیلی ئیمامی، عه‌تری گل‌ولانی (نووری)، هه‌زارو هه‌مین و هه‌یدی ده‌بن و... به‌ره به‌ قوناغه‌خانه شیعریه‌یه‌که‌ی موکریان ده‌ده‌ن. تا ئه‌وه‌ی بزوو‌تنه‌وه تازه‌که‌ی شیعری کوردی (نوی‌خوازی و تازه‌کردنه‌وه) له‌ ده‌یه‌ی شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌وه‌یه‌کی بزۆزو چالاک له‌وینه‌ی (عه‌ل حه‌سه‌نیانی، فاتحی شیخ‌الاسلامی، سواره‌ی ئیلخانی زاده‌و عومه‌ری سولتانی و عاب‌دی سه‌راج‌ه‌دینی...) دیته‌ ئاراوه. (٩٨)

(٩٦) ئوسکارمان ده‌لی له‌ماوه‌ی مانه‌وه‌مه‌دا له‌ ساب‌لاغ که جه‌ند مانگی‌ک بووه (٢٠٠ قه‌سیه‌و غه‌زله‌)ی شاعیرانی کوردم کۆکردۆته‌وه.

به‌روانه:

- تحفة مظفریة، ب١: ١٦٧.

(٩٧) ره‌وتی سه‌ره‌له‌لانی شیعری نیشتمانی و سیاسی له‌ موکریان، گ / گزینگ، ژ / ١٣: ٦٣.

(٩٨) پێ‌ش‌ه‌وانی شیعری نوێ له‌ رۆژه‌لاتی کوردستان، گ / په‌یام، ژماره‌ / ٤، ٣.

له‌کۆتاییدا وەک دهور کردنه‌وه‌یه‌کی مه‌به‌سته‌کانی پێشوو ده‌توانین به‌ راشکاوی په‌نجه‌ بۆ ئه‌وه رابکێشین و بڵیین که ئه‌زمونی نزیك به‌سه‌و په‌نجا ساڵه‌ی شیعرو ئه‌ده‌بیاتی کوردی له‌ناوچه‌ی موکریان وەک دیاردیه‌کی هونه‌ری له‌په‌وتیکی پر له‌ داهێناندا له‌و ماوه‌یه‌ بێ پسانه‌وه‌و پچران به‌رده‌وام بووه . به‌ له‌به‌رچاو گرته‌نی خه‌سله‌ت و تایبه‌تیه‌کانی، به‌فره‌ رنگی له‌ داهێنان و سیمای ره‌سه‌نایه‌تی و قوولێ ر‌م‌گ‌دا‌ک‌وت‌ان و په‌رم‌گ‌رت‌ن و بلا‌و‌بو‌ونه‌وه‌ی، ده‌شێ له‌شی‌وه‌ی تاقی‌کرد‌نه‌وه‌و ر‌ی‌ب‌از‌ی‌کی ئه‌ده‌بی سه‌یر بکری‌ت و له‌ژێر ناوی ئه‌زم‌و‌ون و ر‌ی‌ن‌ی‌سان‌سی‌کی ئه‌ده‌بی له‌ ناوچه‌ی موکریان له‌ می‌ژ‌و‌وی ئه‌ده‌بی کوردیدا ناو‌د‌ی‌ر بکری‌ت. ^(٩٩) ئه‌م ر‌ی‌ن‌ی‌سان‌سه‌ ئه‌گه‌ر حیسابی بنهما دێرین و می‌ژ‌و‌وییه‌که‌ی بۆیکه‌ین ئه‌وا ئه‌و حه‌قیقه‌ته‌مان به‌و شی‌وه‌یه بۆ روون ده‌بیته‌وه:

— له‌ بنه‌رم‌ندا ئه‌ی‌که له‌ قوتابخانه‌ی شیعری کرمانجی خواروو له‌وی‌وه سه‌رچاوه‌ی هه‌ل‌گرت‌وه‌.

— بناغه‌ داری‌ژ‌مره‌که‌ی میرزا عبد‌ول‌ره‌حیمی وه‌فاییه‌و ئه‌و به‌ یه‌که‌مین نوینه‌ری ئه‌م قوتابخانه‌یه له‌ دی‌وی کوردستانی ئێران ده‌ناسری‌ت و هه‌ر له‌سه‌رده‌ستی ئه‌ویش و هه‌ردوو مه‌زن شاعیرانی وەک حه‌ریق و ئه‌ده‌ب له‌ موکریان با‌وی سه‌ند‌و‌وه‌و چه‌سپا‌وه‌. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا نه‌وه‌ی یه‌که‌م شاعیرانی وەک شیخ نه‌حه‌دی کۆری موکریان، مه‌ج‌دی (مه‌لی‌ک‌ول‌که‌لام) و مه‌لا ره‌س‌ولی ئه‌ده‌ب و مه‌ج‌دی مه‌هاب‌ادیش ده‌گری‌ته‌وه‌. ئه‌م ق‌و‌ئا‌غه‌ ئه‌گه‌ر نا‌وی بن‌ی‌ن ق‌و‌ئا‌غی یه‌که‌م و د‌ی‌ر‌ینی ئه‌ده‌بیاتی ناوچه‌ی موکریان ئه‌وا له‌سه‌رووبه‌ندی یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی‌دا ده‌بیته‌وه‌.

— به‌ه‌وی شاعیرانی ده‌وره‌ی دو‌وه‌م که ژمارمیان نزیك به‌ ژماره‌کانی په‌نچه‌ی هه‌ردوو ده‌ست ده‌بی‌ت و له‌نا‌و‌ره‌اس‌تی سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌وه له‌ مه‌یدانه‌که‌دا‌بو‌ون، ئه‌م ئه‌زم‌و‌ونه ئه‌ده‌بیه پر رنگ‌تر ده‌بی‌ت و خه‌سله‌ت و تایبه‌تیه‌کانیشی به‌ته‌وا‌وی بۆ پ‌ی‌ک‌د‌ی و مه‌ودای ته‌وا‌وی خ‌و‌شی و مرده‌گری‌ت.

(٩٩) رووناکبیری گورد (کاک سه‌لاح‌ه‌دینی موته‌دی) له‌ وتاری‌که‌دا بۆ یادمه‌ری سواره‌ی ئه‌ی‌ل‌خانی زاده‌ به‌نا‌وی (ده‌ سا‌ڵ د‌و‌ای کاکه‌ س‌وار) که له‌ گ‌و‌ف‌اری (پ‌ی‌شه‌نگ)‌دا بلا‌وی‌کرد‌و‌ته‌وه‌، ئاماژه‌یه‌کی تایبه‌تی بۆ ئه‌م دیارد‌وه‌ ئه‌زم‌و‌ونه‌ی شیعری ناوچه‌ی موکریان کرد‌و‌وه .
بروانه:

— سواره‌و په‌خشانی کوردی: ٧٧.

— له نيوان هەردوو نەووداو لە ماوە ساڵانی (١٩٢٠ - ١٩٤٠) کۆمەڵی نووسەر و شۆرە سواری مەیدانی ئەدەب لە موکریان ھەلکەوتوون کە ئەلقەى پیکەو گریدانی زنجیرەى ئەو دوو دەورمە پیکدەھێن.

— لە نیووی دوو دەورمە سەدەى بیستەمدا نەو مەکی نوێ و شۆرشگێر لە شاعیرانی ناوچەى موکریان پیدەگەن کە ئالوگۆرپکی بنەرەتى لە بنیات و پیکھاتەى شیعری کوردی لەو ھەرمە بەدى دەھێن.

— بەم شیومە ئەم ئەزموونە ئەدەبییەى ماوەى سەدەى نیویک لە تەمەنى پر لە برشتى خۆى تیدەپەرپینیت، لەژێر ئالای ئەزموونی شیعری ناوچەى موکریان دەرژیتە نیو دەریای میژووی ئەدەبیاتی کوردییەو.^(١٠٠)

(١٠٠) ھێمن لە بارى ناوەرۆکی سیاسى و کۆمەلایەتى شیعرمکانى: ٩، ١٠.

باسى سىيەم

راچەنېن و گۇرپانكارى و پېشكەوتن (سەرەتاكانى سەدەي بېستەم)

ناوچەكانى كوردستانى ئىران بەتايىمىتى مەلېمىدى موكريان بەھۇى ھەلگەوتى جىۋگرافىيەۋە بۇ ماۋىيەكى درىژ مەيدانى دەسلەت و مەلەلەنى نىۋان ھەردو ھىزە تەقلىدەكەى رۇژھەلەت (ئىرانى - عوسمانى) بوۋە، بۇيە ھەر گۇرپانكارى و ئالوۋىرىك كە لە ھەناۋو پەيكەرى ئەم دوو ھىزەدا بەرپا بوۋىت بەھەردو دىۋى چاكەو خراپەيەۋە ئەمە راستەوخۇ لەو دىقەرە دىنگ و رىنگى داۋتەۋە. لىرەدا زىاتر مەبەست ئەو جولانەۋەو گۇرپان و ھەژانە بىنەپرتىيە ھەمە لايەنەيە كە لە ئاكامى شۇرپى دەستورۋى لە سەرەتاي سەدەي بېست لەھەردو دەۋلەتى ئىرانى - عوسمانى بەرپاۋىۋە. ئەمانە بوۋە بەماكى قۇناغىكى نۆى لە ھۇشيارى و بىداربوۋنەۋەى كۆمەلگەى كوردەۋارى لەبارى سىياسى و كۆمەلەيەتى و فەرھەنگىيەۋە. ئەۋەى پەيۋەندى بە بارودۇخى كوردستانى ئىران و ناوچەى موكريانەۋە ھەبىت دەكرى لە چەند خالىكدا دەستىشان بىرەت:

۱. پەرەسەندى ھەستە ھۇشى نەتەۋەيى:

ناوچە كوردىنىشەكانى ئازەربايجانى ئىرانى بەھۇى پەيپەۋى كوردىيان لە ئاينزاي سونەۋ ھاۋسنوۋر بوۋىيان لەگەل دەۋلەتى عوسمانى، بۇ ماۋىيەكى درىژ كەۋتەۋنە ژىر نفوز و دەسلەلەتى دروشمى پان ئىسلامىزمى عوسمانى.⁽¹⁰¹⁾ بەلام لەۋەى ھەلگىرسانى شۇرشى (۱۸۸۰) ى نەھرىيەۋە بەھۇى فراۋانى شۇرشەكەۋە بەشدارى كوردنى فراۋانى خەلگى ناوچە جياجياكانى كوردستان و، بەتايىبەتەش موكريان كە شانۋىيەكى سەرمكى بەرپەۋەچوۋنى راپەرنەكە بوۋ، لەۋەى ئەۋەش ئەو زۆلم و زۆرۋ نارەۋايىيەنى لەلەين دەسلەلەلەلەلەۋە دەرھەق بە خەلگى كورد لە ناوچەكە لە ھەنگاۋى سەركوتكردى شۇرشىگىران ئەنجامدرا ھەستە ھۇشكى نۆى و ئازادىخۋازانەى لەلەى دانىشتۋانى ناوچەكە بەجى ھىتابوۋ.⁽¹⁰²⁾ دۋەى ئەۋەش شۇرشى

(101) كېشى كورد، ب: ۲۰۵.

(102) ناسىۋناليزمى كوردى (۱۸۸۰ - ۱۹۲۹): ۷۸.

دستووری عوسمانی (۱۹۰۸) بوو به زدمینه خوشکمریک بۇ کوردەمکانی ئەوی که داوی گەشتن به مافو ئازادی بکەن و هەستی نەتەویی ناسیۆنالیزمی لەناویاندا چەکەرە کردو بەتین تر بوو. ⁽¹⁰³⁾ لە رۆژگاری مەشروتیەتی ئێران (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) لە شارمکانی رۆژھەلاتی کوردستان و مەکو کرماشان، سنە، سەقز، بۆکان، مەھاباد چەند ئەنجومەنیکی دەستورخواری پیکهاتبوو که ئەنجومەنی سەقز لە مەیدانی خواستە نەتەویمیەکانی کوردی ئێران لە هەمووان چالاکتر بوو. ⁽¹⁰⁴⁾ ئەم ئەنجومەنە لەژێر چاودێری شاعیر، خوشنوس و دادوور مەلا محەمەدی کەریم کە نازناوی (کەوسەر) ی وەرگرتبوو پیکهاتبوو، کە رۆژیکی بەرچاوی بینی لە هاندانی خەڵکی سەقز بۆ ئەوی پێوەندی بکەن بە ئەنجومەن و هاریکاری دەستورخوازان بکەن، هەروەها لەشاری سابلاغ قازی فەتاحی مامی باوکی قازی محەمەد ئەنجومەنی دەستوورخوازانی بۆ ئەو شارە دامەزراند. ⁽¹⁰⁵⁾ بەلام بەو ھۆیەو کە موکریان ناوچەییەکی خێڵەکی و مەلەبەندی سەرەکی ھۆزە کوردەکان بوو، سەرەک خێڵەکانیش زیاتر وابەستە ی بەرژمەندی پیکهەو گریداوی خۆیان بە دام و دەزگای داریوی دەوڵەتی قاجارەو مەوون، بۆیە خواستی ئەنجومەن و دەستورخوازمکان لەجوارچێوەی ھەندێ ریفۆرمی سیاسی و ئیداری و دادووری تێپەری نەکرد. ⁽¹⁰⁶⁾

لە رۆژانی ھەڵایسانی ئاگری شەری یەکەم تورکەکان لە رێگی پرۆپاگەندەو بانگەشتی جیھادەو لە ھەولێ راکێشانی خەڵکیدا بوون بۆ بەرنگاربوونەوی و روسەکان لە ناوچەکەدا. ئەم باومرە لە رێگە پیاوانی خۆیان بەناو رەشە خەڵکەکەدا بلا و دەکردەو، لێرەدا مەسەلە ی مەزھەبیش دەوریکێ گرنگی گێراو، بەلام بەشێک لە مەلاو زاناو رووناکیرانی کورد کە لە بەندو باوی سیاسەتی دەربارو سەلتەنەت ئاگاداربوون لە وێنە ی شیخ بابا و سەرداری موکری و میرزا فەتاحی قازی لە دژی ئەم بوختان و فیشالە و ھستان و دمیانزانی مەسەلەکە نەوێکو لە پێناوی ئایینی

(103) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ۱۲۴.

(104) دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۴۱.

(105) بارودۆخی سیاسی کوردستان: ۱۲۴.

(106) سەرچاوە ی پێشوو: ۱۴۴.

پیرۆزی نیسلام، بەلگۆ بۆ ھەریسەمکەییە. ئینجا لەو نیوەدا (لە پاشخانی بیروباویری مەزھەبییەو مەسەلەى نەتەوێى کوردیش ھاتە ناوێو).⁽¹⁰⁷⁾

لە سەردەمى رمزا شادا لە بەرانبەر سیاسەتى راگواستنى ھۆزە کوردەکان و لە رووی زمان نامان و یاساگەردنى جل و بەرگ و رێژەى کوردەواری زنجیرمێک راپەرین لە کوردستاندا بەرپابوون، وەک بزووتنەوێکانى سمایل ئاغای شکاک، مەلا خەلیلى گۆرمەھەرى، حافى سولتانی ھەورامى و ھەمە ھەتیو.⁽¹⁰⁸⁾ لە کۆتایى جەنگى یەکەمى جیھانى و سالانى دواتر دا بزووتنەو سیاسییەکەى سمکۆ سەرپەلدا، راپەرینی سمکۆ شکاک (۱۹۱۸-۱۹۳۰) لە ناوچەکانى ورمى و لە مەلەبەندى موکریاندا کۆمەلێک گۆرانگارى مەزنى لەبارى سیاسى و کۆمەلایەتیەو لەگەڵ خۆیدا ھینا، بۆ یەکەمجار بیری ئازادى و سەرپەخۆی (خودمۆختارى) لە کوردستانى ئێران ھینایە ناوێو،⁽¹⁰⁹⁾ تەنانت ھەندى لە میژوونووسان سمایل خان بە یەکێک لە رێبەرەکانى ناسیۆنالیزمى کوردی لە قەلەم دەدەن.⁽¹¹⁰⁾

لە سالانى ۱۹۲۸-۱۹۳۰ خەلگى موکریان لە دژى سیاسەتەکانى رمزا شادا بەرپەرایەتى مەلا خەلیل راوەستان ھەموو زانیانى موکریان پشٹیوانیان لەو راپەرینە دەکردو خەبات و بەرینگارى لە دژى سیاسەتە نوێباوەکانى رێژیمى پەھلەوى پەرمیسەندو ھەموو لایەکی گرتەو.⁽¹¹¹⁾ بەم شیۆمى دەتواند رێت کۆتایى سەدەى نۆزدەو سەرمەتایى سەدەى بیست بەقۇناغى ھۆشیاربوونەو گەشەکردنى بیری نەتەواپەتەو پەرەستاندن راپەرین و بزووتنەوێکانى کورد لەو پارچەییەى کوردستان بێریتە قەلەم.

۲. پەیدا بوونی کۆمەلایى سیاسى و رۆشنبیری

بەو ھۆیەى ناوچەى موکریان مەلەبەندى ھۆزو عەشیرەتە کوردەکانە، ئەوانیش بەزۆرى یا گوندنشین یا خود کۆچەر و نیو کۆچەرن، بۆیە سیستیمى -دەرمبەگى- خێلەکی عەشیرەتى بەسەر پەيوەندییە کۆمەلایەتیەکاندا زال بوو ھەتا

(107) ئێرانى کە من شناختەم: ۲۳۴.

(108) کۆمەلەى ژيانەوێى کوردستان: ۱۹.

(109) کرەھا: ۶۵.

(110) میژووى کورد لەسەدەى نۆزدەو بیست دا: ۹۱.

(111) باروێوخى سیاسى کوردستان: ۳۳۶.

بەشارمەكانىش پادەمگات، (لەگەل ئەمەدى شارنشىنى لە كوردستاندا مێژووئەكى كۆنى
هەمىيە، بەلام شارمەكان لەنێو دەريای پەيوەندىيە ئابورى، سياسى، كولتورىيە
فئوداليەكاندا نەقەم بېوون).⁽¹¹²⁾ زۆريەى خەلك هەم نەخويندەواربوون هەميش
شارمەكان بە گوندو ئيهاات گەمارپۆ دراىوون، بۆيە دامەزران و هااتنەكايەى كۆرپو كۆمەئى
سياسى و فەرھەنگى لە موكرىيان وەدواكەوتوو. هەندئ لە پياوانى هوشيارو ناودارى
موكرىيان و كوردستانى ئيران لەسەرمتاي سەدەى بيستەم لەتەك هەلئاردميەك لە
سياسەتوان و رووناكبير و رۆلەى خانەدانەكانى گەلى كورد لە بەشەكانى كوردستان لە
ئەستەمبۆلى پايتەختى عوسمانى كۆمەبۆلى ئەو سەردەمە ناومنديكى
گرنكى سياسى و كۆمەلەيەتى و فەرھەنگى بوو بۆ چيني هەلئاردمى هەموو گەلانى
ژير قەلەمپەمەى ئيمپراتورىا، نەخاسە دەوى ريفۆرمەكانى دەستورى سالى (١٩٠٨)
كە كەشوەوايەكى ئازادى داھيتابوو بۆ زاناو دلسۆزان و خويندەوارە كوردەكانى ئەوى
تاومكو بىرى نيشتمان پەرومەرى و كوردايەتى پەرمپيبدەن و بلاوى بكەنەو. ئەو بوو
كاتيك (كۆمەلەى (ھيقي) لە سالى ١٩١٢ لە ئەستەمبۆل دامەزرا، قازى زادە مستەفا
(شەوقى) مەھابادى و قازى لەتيفى باوكى و مەھمەد موقتى زادەى (مىھرى) سەنھيش
لە ريزى ئەندام و دامەزرينەرانى ئەو كۆمەلەيە بوون. (ومكو چۆن لە ريزى ئەندامە
چالاك و كاراو خەباتكارمەكانى "كۆمەلەى پيشكەوتنى كوردستان" يش بوون كە لە
سالى ١٩١٨ دامەزراو).⁽¹¹³⁾ ھەروەھا ھەندئ لە سەركرە كوردە ناسيونالستە
ناودارمەكانى ئەو دەمەى دەولەتى عوسمانى، لە وینەى رۆلەكانى بنەمالەى نەھرى لە
سالى ١٩١٢ (كۆمەلەى ئىستخلاسى كوردستان)يان لە ئازمەرياجان دامەزراند، كە
ئامانجى يەكيتى و ئازادى و سەربەخۆيى كوردستان بوو.⁽¹¹⁴⁾ ھەر لەو وختەدا
عەبدولرەزاقى بەدرخانیش لە سەرمتاي سالى ١٩١٣ بە ھاوكارى سەكۆى شكاك و
كونسولوى روسى (چارىكوڤ) كۆمەلەيەكيان لە شارى (خۆى) دامەزراندو كە
مەبەستى برەو پيادانى زانست و خويندەوارى بوو لەناو رۆلەكانى گەلى كورد لە
ناوچەكە، كۆمەلەى كوردىي كولتورى رۆشنگەرى (گيخاندى) لە كۆتايى ١٩١٢ و
سەرمتاي ١٩١٣ بە ھەول و تەقەلای سەكۆ و عەبدولرەزاق لە شارى (خۆى) دامەزراو،

(112) ژيان و بەسەرھاتى عەبدولرەحمان زەببىي: ٢٢.

(113) ژين، كۆڤارا كوردى - تركى: ٢٩.

(114) ايرانى كە من شناختەم: ٢٣٠.

گەلەك دەولەتمەندى كوردى دەستۇرى تىچوو. (115) ھەر لەو دەۋر وبەرەشدا لە سالى ۱۹۱۲ لەلەين ژمارىەك لە كوردى ئازەربايجان كۆمەلەي (جىھاندانى) دامەزىندرا كە ئامانجى رەبەرايەتى يەككىتى تىكۆشانى خەباتى كوردان بوو لەو ناۋەدا. (116)

لە سالىكانى جەنگى جىھانىي يەكەمدا پىگەي كۆمەلەيەتى و سياسى پىاۋانى ئاينى كورد لە موكرىان پەتەۋر بوو بە تايبەت بىنەمالەي قازىيەكان كە بۆ ماۋەي يەك سەدەو لە نيۋان سالانى (۱۸۵۰ - ۱۹۵۰) رۆلىكى شەرەفمەندەيان لە مېژوۋىي سياسى موكرىاندا گىراۋە، پىاۋانى ئەم بىنەمالەيە لەپال رۆلە ئاينى و كۆمەلەيەتى و نىشتەمانىيەكەياندا رۆلىكى كولتۇرى و روۋناكىرى مەزنىشيان لەم ناۋچەيەدا گىراۋە. (117) تەننەت پىاۋىكى وەكو (سەيفولقۇزات)ى مامى قازى مەمەد، خەتتەيى نوپۇزى ھەينى مەباد، لە سالى ۱۹۱۵ و لە كاتى جولانەۋە ئازادىخۋازمەكى شىخ مەمەدى خىبابانى لە تەۋرېز رىكخراۋىكى نەھىتى بەناۋى (بزوۋتەۋەي موحەمەد) لە نىشتەمانپەرۋەرانى موكرىان پىكەتەناۋە بەمەبەستى پىشتىگىرى و پىشتىۋانىكىردن لەو راپەرپنە، سەيفولقۇزات پىشتىۋانى لە بزوۋتەۋە سەربەخۋىي خۋازمەكى سەكۆش كىردۈۋە. (118) دۈبەدۋاى شۆرشى ئۆكتۇبەرو كىشانەۋەي لەشكرى روس لە ناۋچەكانى باكوۋرو خۇرئاۋاى ئىرانىش زەمىنەي جەمۇجۆلى ئازادىخۋازى لاي ئازمى و ئاشۋورى و كوردەكان زياتر پەردى سەند.

لە سالىكانى (۱۹۲۷ - ۱۹۳۰) كۆمەلەيەكى بچوۋك لە پىاۋانى نىشتەمانپەرۋەرى موكرىان پىكەتەتۋو، چالاكىيان دەۋاندىو لەگەل رىكخراۋى (خۇبىۋون) و شۆرشى (ئارارات)دا لە پەيۋەندى دابوون و ھاۋكارىيان دەكىردن و جار جارىش پەيۋەندىيان بە كوردستانى عىراقىشەۋە دەكىرد. لە رەبەرە ناسراۋەكانى ئەو كۆمەلەيە قازى مەمەدو شىخ ئەمەدى سىرلاۋاۋ قازى كاكە ھەمەي بۆكان و (مەلا مەمەد سادقى قىزلىچى و مەلا ئەمەدى فەۋزى بوون). (119)

(115) بوژانەۋەي رۇشنىرى و نەتەۋەيى كورد: ۱۴۰.

(116) كوردستان لە سالىكانى شەرى يەكەمى جىھاندا: ۳۶.

(117) بارودۆخى سياسى كوردستان: ۱۶۳.

(118) مېژوۋى كورد لە سەمدى نوزدەو بىست دا: ۲۴۶.

(119) قافلة من شهداء كردستان ايران: ۱۳-۱۴.

هێمن لهو بارهوه گوتویهتی: (فهووزی به برپای من یهکێکه له گهواره بپاوانی میژووی کوردستان، نهو لاهه کوردانهی له سهردهمی پاشایهتی رهزاخانی پههلهویدا، که به تهقلیدی نهاتتورک خهریک بوو گهلی کورد له کوردستانی ئیراندا بتوینیتهوه، کوردایهتییان دمهکرد یا راستهوخۆ شاگردی فهووزی بوون یا شاگردی شاگردمکانی نهو، بهتایبهتی پێشهوا قازی موحهمهدی شههید شانهزی بهوهوه دمهکرد که شاگردی فهووزی بووه).⁽¹²⁰⁾ ههروهها باس لهوه دهکریت که کۆمهلهی (خۆببوون) له سالی 1929دا، مستهفا شهوقی و مکو نوینهر دهنیڕته شاری مههاباد، بهو مههبهستهی لقێ ریکخراومه که موکریان دابهزرینی و نیشتمانپهروهرانی ناوچهکه له دوری ئالای (خۆببوون) کۆبکاتهوه که ئامانجی رزگاری کوردستان بووه. شهوقی (3) سالی له مههاباد بهناوی پزیشکی دهمنیتهوه و لهو ماوهیدا به هاوکاری قازی و خهڵکانی دی، پێگهیهکی قایم لهناو خهڵکدا پێک دهنییت تا نهوهی پۆلیسی رهزاخان پێی دهحهسی، نهنجا به ناچاری بهرمو نهسته مبهۆل دمهپریتهوه.⁽¹²¹⁾

له کۆتایی سهیمکانیشدا ریکخراوێکی سیاسی بچووک بهناوی (پارتی ئازادیخوازانی کوردستان) به سهروکایهتی (عهزیز زهندی) دامهزراوه، که له بهیاننامهیهکییدا مزگینی هاتنی لهشکری سوفیات و رزگاربوون له کۆت و بهندی فاشیزم به خهڵک رادهگهیشت، ههروهها خهڵک بۆ خهباتکردن هان دهبات بهمههبهستی بهدیهنانی مافه رهواکانی گهلی کورد.⁽¹²²⁾

بههه جۆره بۆمان بهدیار دهکهوێت که سهرمهتاکانی سهدهی بیستهه سهرمهتای خهباتیکی ریکخراویمی سیاسی و کۆمهلایهتی و رووناکییری ریکوپێک و ئۆرگانیزمهکراو بووه لهریگه کۆپ و کۆمهله و ریکخراوه جیا جیاکانهوه، که به دهستپێکی سهردهمی گۆڕانهکاری و بهرمو پێشهوهچوونیکی ریشهیی دهژمێردریت له ژیانی خهڵکی ناوچهکانی کوردستانی ئیراندا. بهتایبهت مهلبهندی موکریان، باری سیاسی کۆمهلایهتی، فهرههنگی نهو دهمهههه چۆته قۆناغیکی نوێوه، موکریان ببووه لانهی گهشهکردنی بیرێ ناسیۆنالیزم و هۆش و ناگیی نهتهوهیی و ئازادیخوازانه.

(120) تاریک و روون: 11.

(121) له بابته میژووی نهدهمی کوردیهوه: 147.

(122) الجمعيات والمنظمات والحزاب الكردية: 212.

همروها باری خویندهواری و زانست و شیعو نه‌دەبیات له سییه‌کانی سه‌ده‌ی بیست و ماوه‌ی نیوان هەردوو جەنگدا پیشکەوتنێکی بنه‌رقتی به‌خۆیه‌وه‌ بینی.

٣. بزووتنه‌وه‌ی رۆژنامه‌گه‌ری و چاپ و قوتابخانه

له‌ سه‌مه‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا له‌پاڵ خه‌باتی سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی، رۆڵه‌کانی گه‌ل کورد پێیان نایه‌ بو‌ارو مه‌یدانی خه‌باتیکی تازمه‌وه‌ که‌ ئه‌ویش خه‌باتی فه‌ره‌ه‌نگی و رووناکبیری و رۆشه‌نگه‌ری بوو، ئه‌وان پێیان وابوو که‌ بو‌وژاندنه‌وه‌وه‌ گه‌شه‌پێدانی ژیا‌نی نه‌دەبی و رووناکبیری رۆڵیکی هه‌ره‌ مه‌زن ده‌گێڕێ له‌ رزگارکردنی کوردان. ده‌سته‌ چیه‌لی یه‌که‌می مه‌شخه‌ل و بلیسه‌ی ئه‌م خه‌باته‌ رۆژنامه‌ی کوردستان (١٩٩٨) بوو که‌ له‌لایه‌ن رۆڵه‌کانی بنه‌مه‌اله‌ی به‌درخان‌ه‌وه‌ به‌رپۆیه‌بێردراوه‌. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شه‌دا که‌ رۆژنامه‌ه‌وانی کوردی له‌چاو ه‌ی گه‌لانی دیکه‌ دره‌نگ وەرێ ک‌ه‌وتوو‌ه‌، ئه‌وا له‌ کوردستانی ئیرانی‌ش زیاتر وه‌دواکه‌وتوو‌ه‌.⁽¹²³⁾

له‌ رۆژگاری مه‌شروته‌دا رۆژنامه‌کانی ئیران به‌تایبه‌تی له‌تاران و له‌ ته‌هوریز رۆڵیکی گه‌ورمیان له‌ وروژاندنی هه‌سته‌ و هۆشی خه‌ڵکدا ده‌گێڕا، له‌و سه‌مه‌ده‌مانه‌دا ته‌نها له‌ شاری ته‌هوریز نزیکه‌ی (٣٠) رۆژنامه‌ چاپ و بلا‌ودمکرایه‌وه‌ که‌ بۆ ئه‌و رۆژگاره‌ شتیکی که‌م نه‌بوو.⁽¹²⁴⁾ نۆبهری رۆژنامه‌ه‌وانی کوردی له‌ کوردستانی ئیران گۆشاریکی مانگانه‌ بووه‌ به‌ناوی (کوردستان) که‌ له‌ ساڵی ١٩١٣دا له‌شاری ورمێ چاپ و بلا‌ویۆته‌وه‌، ئه‌م گۆشاره‌ ماوه‌ی دوو ساڵ ژیا‌وه‌وه‌⁽¹²⁵⁾ له‌لایه‌ن مسیونێره‌ ئه‌وروپیه‌که‌ن له‌ ژێر چاوێری و سه‌رپه‌رشتی عه‌بدولمه‌زاق به‌درخان و به‌هاریکاری و هه‌ماهه‌نگی هه‌ریه‌که‌ له‌ سه‌ید ته‌های شه‌مزی‌نو و سه‌مکۆی شاکا تا رۆژگاری هه‌لایسانی جه‌نگی یه‌که‌م بلا‌ویۆته‌وه‌.⁽¹²⁶⁾ له‌ ساڵی ١٩١٣دا عه‌بدولمه‌زاق سه‌رۆکایه‌تی کۆمه‌ڵیه‌کی کولتوو‌ری و رووناکبیری‌ش ده‌کرد له‌ (خۆی) به‌ناوی کۆمه‌ڵه‌ی (گیخان‌دی) که‌ ئاماژه‌کانی بریتی

(123) کوردو عه‌جه‌م: ٢٥٢.

(124) تاریخچه‌ رۆژنامه‌های تبریز در ص‌لر مشروطیت: ١٤.

(125) رابه‌ری رۆژنامه‌گه‌ری کوردی: ٨.

(126) بره‌وانه‌:

- میژووی نه‌دەبی کوردی، عه‌لانه‌دین سجادی: ٦١٠.

- رۆژنامه‌گه‌ری کوردی له‌ عیراقدا: ٥٢، ٨٢.

- عه‌بدولمه‌زاق به‌درخان: ٥١.

بوون له: كړندهوى قوتابخانه، دمر كړنى گؤڅارو روژنامهى كوردى، دانانى نهلفوبى تازدى كوردى و ناردى لاوانى كورد بو دمروه بهمهبهستى خويندن.⁽¹²⁷⁾

له پاش كوتايى هاتنى جمنگ همدو لاوى رووناكپرو نازاديوخواز مستهفا شهوقى و محمهد ميهرى له نهسته مېول تېكه له به كومه لى رووناكپرو شوړشگير و نازاديوخوازنى كوردى دانيشتووى نهو دېن و له خزمه تكرنى زمان و نهدهب و بلاو كړندهوى رووناكپرى كوردى روئيكي چالاكيان گيراوه.⁽¹²⁸⁾ مستهفا شهوقى به هؤنراوه پر له سؤزو كولو پاراوكانى كه له سهر لاپهركانى گؤڅارى (ژين ۱۹۱۸ - ۱۹۱۹) دا (كوردستان ۱۹۱۹-۱۹۲۰) دا بلاوى كردونهوه، ههست و هؤشى لاوانى كوردى هيناوته جؤش و خرؤش، نهو مروفه رووناكپره روئيكي نهدهبى و كولتوورى كومه لايهتى تهناخت سياسى مهنيشى ههيووه لهو سهردم و روژگاردها.

كسى دووم محمهد ميهريه، كه له بزوتنهوى روښنگهري و روښنپيرى و روژنامهوانى كورديدا سهرتاي سهدى بيسيت نهستېرميهكى ديار و مروفىكى ناودار بووه. ميهرى كورې مهلا عهبدوللاى دشهوى موفتى شارى سنه بووه، سالى ۱۹۱۲ دهچېته نهسته مېول و دهبيت به يهكيك له زاناو پاريزمره ههره گهورمكاني نهو شاره،⁽¹²⁹⁾ تېكه لاوى كورې رووناكپرو شوړشگير كوردهكاني نهو دېت، جگه لهوى خاوم نيمتياز و موديرى مهسنولى گؤڅارى كوردستان بووه كه گؤڅارىكى نيوه مانگانهى (سياسى، كومه لايهتى، نهدهبى و زانستى) بووه لهماوى سالانى (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) له نهسته مېول بلاوېوتهوه، ميهرى بهردوام بههر چوار زمانهكى روژهلات وتارو بابتهى جؤراو جؤرى تيادا بلاو كړدوتهوه، نووسهر هاوكاريكى سهرمكى گؤڅارى (ژين) يش بووه، له زؤربهى كومه له روښنپيرى و سياسيهكاني نهسته مېولدا چالاكانه خباتى كردهوه، بايهخى به زمان و ريزمانى كوردى داوهو لهم بواردا دوو كتيبى نوسيووه به ناوى (مقدمه العرفان) و (نهساس). ناوبراو تا پهنجاكانى سهدى بيسيت لهسهر نووسين و خباتى روښنپيرى بهردوام بووه چمندين وتارى بايه خدارى لمباردى زمانى كوردييهوه له گؤڅارى (همتاوى ههوليردا بلاو كړدوتهوه⁽¹³⁰⁾، ليردها

(127) بووژانهوى روښنپيرى و نهتهومى كورد: ۱۴۰.

(128) ژين، كؤڅارا كوردى - تركى: ۲۹.

(129) ميژووى نهدهبى كوردى، عهلا نهدين سجادى، ج: ۲، ۵۹۹.

(130) گؤڅارى كوردستان (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰): ۱۳.

و مكو روونكر دنهوى لايىنىكى پرشنگدار له مېژووى رۇژنامەوانى كوردستانى ئىيران پېويستە ئامازە به رۇژنامە (كورد) بكمين، كه و مكو يەكەمىن رۇژنامە كوردى له كوردستانى ئىراندا باسى كراوه. ئەم رۇژنامەيە ھەوائنامەيەكى ھەفتانە بووه به ھەردوو زمانى كوردى فارسى له چاپخانەى (غیرت) لەشارى ورمى لەناومرپاستى سالى ۱۹۲۱ يەكەمىن ژمارەى لى بلاويۆتەوه. ئەم ژمارىە زمانحال و نۆرگانى بزووتنەومەكى سايلىخانى شكاك بووه. به گویرهى سەرچاوەكان ئەم رۇژنامەيە سى جار ناوى گۆرپراوه، سەرمتا به ناوى (رۆژى كورد - شەوى عەجەم) بووه، پاشان بۆتە (رۆژى كورد) و ئەنجا (كورد). سەرنووسەر و بەرپۆمبەر مەلا محەمەدى تورجانی (قزلجی) بووه و تەنها ژمارىەكى لى بلاوكر اوتمەوه. ⁽¹³¹⁾

له سەربردى چاپ و بلاوكر دنهوى رۇژنامەكه به ديار دمكهويت كه سمكو زور مەبەستى بووه رۇژنامەيەك دمرىكات له وینەى زمانحالى بزووتنەومەكى بىت و سووريش بووه لەسەر ئەوى زمانى كوردى بكات به زمانى رسمى و سەرمكى رۇژنامەكه. و مكو چۆن پەتە و بەلگەى ئەو باج و گومرگەى كه له بازارگانانان سەندووه ھەم به زمانى كوردى بووه ھەم چاپكراویش بووه. ⁽¹³²⁾ بەو ھۆیەویش نہ ژمارمەكانى گۆفارى (كوردستان) كه له سالى ۱۹۱۲ نہ ژمارمەكانى رۇژنامەى (كورد) سەردەمى سمكو كه له ورمى چاپ و بلاوكر اونهتەوه، ھىچ ژمارىەكيان تاو مكو ئەمروۆ لەبەردەستدانين بۆيە ناتوانىرئ تيشك بخريته سەر ناومرؤك و باسو بابەتەكانيان، تەنها ئەوندە ھەيە كه دمرچوونى بلاوكر اوه گەليكى لەو شيوەيە له ھەل و مەرجى رۇژگار يىكى و مەھادا به زمانى كوردى خۆى له خۆيدا به كاريكى گرنگو كاريگەر دمريريت سەبارت به بارودۆخى ژيانى سياسى و فەرھەنگى گەل كورد له كوردستانى ئىراندا بەتايبەت بۆ سنوورو قەلردەمى ناوچەى موكریان.

لەم بېرگە زەمانیەدا دیسان ئامازە بۆ رۆلى کاریگەری قازی محەمەد دمکەین كه ئەو له سالى ۱۹۲۲ بەدواوه بەردەوام خەریكى وانەبیزی و دمرس گوتنەوه بووه، تا له سالى ۱۹۲۶ دمبیت به بەرپۆمبەرى (مەعاریف) له مەھابادو لەم پیناودا گەليک فیگرەو قوتابخانەى له ناوچەكه دامەزراندووه، لەوانەش يەكەمىن قوتابخانە بۆ كچان لەو

(131) ھەوارى خالى (سەرچەمى نووسىنى ھێمن): ۱۳.

(۱۳۲) سەرچاوەى پيشوو: ۷.

مەلۇمەتلىرى، لەپاشان لە سالى ۱۹۳۱ دەپىت بە قازى ھەموو موكريان و تاومكو سالانى
جەنگى دووم لەو پايدا ماومتەوہ. (133)

ھىمەن لە باسى سالانى ۱۹۳۰ سەردەمى رەزا شادا وىنەھىكى زىندووى لە ژيانى
سىياسى و رۇشنىرى لە موكرياندا وەبەرچا و خستووہ: (لەو سەردەمە تارىك تنوك و
ئەنگوست لە چاودە لە مەلۇمەتلىكى موكريان بۇ بەرھەرمەكانى دەگەل سىياسەتى
تواندەنەوى كورد، كۆمەللىكى نەپنى لە زانايان و رووناكيران و گەورە پياوانى كورد
بەرھەرايەتى مامۇستا مەلا ئەھمەدى فەوزى، سەيفى قازى، پىشەواى نەمر، قازى
بۆكان، شىخ ئەھمەدى سىرلاوا، گەللىكى تر لە رووناكيرانى ئەو سەردەمە پىكەتابو و
كە نامانجى ئەساسى و ھەرە گەورەمیان پاراستن و پەرەپىدانى زمان و ئەدەبى كوردى
بوو، كىتەپ و رۇزنامەى كوردى كە لە عىراق بىلەن دىپلوماتىيە بە زەھمەت پەيدايان
دەكردو بە ئىحتىياتەو بەسەر لاوانى بىرپايتەكرادا بىلەن دىپلوماتىيە تا فەوزى
كوردى خويىندەنەو بن، ئەوان بە تايەتە مامۇستا فەوزى، دەستەھەك لاوى
رووناكيرانى پىكەيانە كە لە دوا رۇزدا شاعىرو نووسەرى زۆر خەمەتكار و بەناوبانگان
لى ھەلەكەوت). (134) ديارە ھەنگاوى لەم بابەتە بەدەركردنى گۇفارو رۇزنامەو
دامەزراندنى چاپخانەو كردنەوى قوتابخانەو بە زىندووى ھىشتەنەوى زمان و
ئەدەب و كولتورى كوردەوارى ئەگەر چى سەرمەتايى و تاكو تەراو لەم مەلاو لەولاش
بووبەيت، ئەوا وەكو بەشىك لە پەرۆزەھەكى ستراتىژى سەير دەكرەت كە كورد لە بواری
فەرھەنگ و رۇشنگەرىدا پىي ھەلەساو، لەناكامدا رەنگدانەوى قوولە بەسەر
پىشەكەوتن و ژيانى سىياسى و كۆمەلەيەتى و رۇشنىرى گەل كورد لە مەلۇمەتلىكى
موكرياندا ھەبوو كە وەكو لانكىكى بىرى سەربەستى و ئازادىخوازى لە مەژوو
كوردستاندا حىسابى بۇ دەكرەت.

(۱۳۳) درسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر: ۲۵۸.

(۱۳۴) پىكەنەنى گەل: ۶ - ۷.

به‌شی دووهم

شاعیرانی ناوچه‌ی موکریان
نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیستم

باسى يەكەم

۱. مەلا مارفى كۆكەيى

۱. كورتەيەكى ژياننامەو ناساندن:

شاعىر ومىرە قوربىانى قەرىجىمە قەلەمەت بىم
بىنوو سە لە بۆ ئاكرەوو ئامىدو لورستان
بۆ مىللەتتى بىچارىمى بىي ساجىبو سەردار
بەخسوس تەبەقەي كوردى عىراقو عەجەمستان
بۆ ئاتىيە فەركىكى بىكەن فرسەتە ئەورۇ
تاكەي دەبنە چاۋ لەبەرو ئالەتتى دىستان

گ/نېشىتمان، ژ/ ۱: ۲۴

ئەگەر لە دەروازەي ئەم بانگو ھاۋارەي (شاعىر)، كە ھەندى جارى ومكو نازناۋ يا
تەخەلوۋسى شاعىر خۇيەۋە لە شىعرمگانىدا ھاۋوۋە، بىچىنە نىۋ دىناي ھونەرو
داھىنانى شىعرو ئەدەبىياتى ناۋچەي موكرىيان، ئەۋا شوۋىنى بىلند گۆي رىئىسانسى
شىعرى ناۋچەي موكرىيان لەنىۋەي يەكەمى سەدەي بىستەمدا بۆ شاعىرى جەربەزەو
بلىمەت مەلا مارفى كۆكەيى دەبىت. ماۋەي ژيانى ۷۱ى سالە مەلا مارف (۱۸۷۴ –
۱۹۴۵) ماۋىيەكى مېژوو سازو پىر كارسات بوۋە، كە مەلا مارف كۆكەيى نەتەۋەكەي
خۇي ھەستىپىكرىدوۋە، بۆيە دەنگى خۇي لىيەلپىۋە ھاۋار دەكا:

بۆ بىي خەبەرن دەۋرى جەھالەت سوپەرى بوو
بىي نوۋرە چىراي جامىيەيى با دەپەرستان
نەۋرۇكە لە فەن و ھونەرو عىلىم و سەنايىع
ھەر كوردە كە بىي حىسسىيە، باقى ھەموو دەستان

گ/نېشىتمان، ژ/ ۱: ۲۰

كه چى ھەست و ھۆشى لەسەر ھەوى ئاستى تىگەيشتنى دەور و بەرمەكەى بوو، بەگۆيرەى
 ئەو ھىماو ئاماژانەى لە ناو مەركى بەرھەماكانىدا دەخوئندىرئەو:
 - شاعىر ئاگادارى تەواوى لە پيشكەوتنەكانى زانست و تەكنىك و سەنەت لە دونىادا
 ھەبوو، بۆيە مىللەتەكەى ھانداوە كە خو لە باومر و ئىعتىقادى كۆن و تەقلىدى
 دەربازكەن و لە ھەولەى پىراگەيشتنى ھونەر و سەنەتەكانى ژيان و دونىاى ھاوچەرخ
 داين:

ئەورۆ لە فنون و ھونەر و عىلم و سەناعات
 ھەر كوردە كە بى حىسسىيە، باقى ھەموو وەستان
 بىروانە لە نوورى ھونەر و شەمەى مەعارىف
 تارىكە شەمەيش رۆشنە بۆتە قەمەرستان
 گۆى بگرە لە رادىۆ كە بەيەك سانىە دىنى
 باسو خەبەرى لەندەن و پارىس و لەھستان
 بى عىلمى سەبەب بوو كە بەخوڤاى لەدەس چوو
 مىسرو خەبەش و شام و عىراق و عەربستان

دىوان: ١٨.

- ھەست و ھۆشى نەتەوخوازى و مىللەت پەرورى شاعىر لە ئاستىكى گەشاوھ
 پيشكەوتوودا بوو، بۆيە (مەلا مەرف لە دەورانى خویدا بە شاعىرى پيشكەوتوو
 ناسرابوو)،^(٢) لە كاتىكدا دەبينىن مانۆرە سياسىيەكان بەنھيىنى و بە ئاشكرا لەنيوان
 زلھيزمەكانى دونىاو و لاتانى ئىستعمارگەر لە ئارادابوو بۆ بەشىنەوھى مىراتى و لاتانى
 رۆژھەلات، بى ئەوھى حىساب و كتابىك بۆ گەلانى ژىر دەستەو بەشخوراوى ناوچەكە
 بكمەن، لە كاتىكدا لە رۆژىكدا دەيان پەيمان و بەئىن دەبەستەن و رادەگەيەندەن و
 لەژىرەوش پايماڵ دەكران، لە رۆژگارىكدا كە ھىستا ھاتنە ئاراي قەوارىيەكى سياسى
 بۆ كوردو پىكھاتنى سىستەمىكى حوكمرانى لە شىوھى جەمھورىيەتىكدا (لە وىنەى
 كۆمارى ديموكراتى كوردستان)، لە دلى مێژوودا نووستبوو، مەلا مەرف مانىقىستى
 سىستەمىكى سياسى بۆ گەلى كورد پيشنار دەكات (دامەزراندنى جەمھورىيەتىك لە
 كوردستان) كە رەنگە كەم كەس بەخەيالىش پەى پى بردىيت!

(٢) مەلا مەرفى كۆكەيى، گ/ س، ٢٥: ١٩.

برا بیری چراییکی بکه، تاریکه شهودادی
قیامیکی بکه تا فرسته بیکه به جمهوری

گ/ نیشتمان، ژ/ ۵: ۱۹.

- مهلا مارف زاتیکی حهق گۆو خاومنی هه لۆیستی بوپرو نازیانه بووه،^(۳) له وهش
نه پرینگا و مه وه که رهنگی بهیانی باجی نه وه لۆیستانه ی بدا، یا کردار و رهفتاری
دوو فاقی و ناپه سمندی ناغاو خان و سه رهك خیله کانی ناوچه که له بهرام بهر
دهسه لاتدارانی بیگانه له لایه ک و، دهر حهق به جوتیار و رهش و رووت و ره عیه ته کانیان
له لایه نیکی دیکه قبول بکات. نه وه هاتوو زۆر به توورمی شوپش و لهشکر کیشی
سمایلا ناغای شکای بو سه ر شاری سابلاغ ریسواو شهر مه زار کردوه:

شاعیر عموومی که وتنه مه قالات و بۆله بۆل
مه تخی وه تنه دمکه، به قه سیدی شپو شپۆل
ته عریف دمکه له میلامتی کوردی به سه د زمان
پاک بوونه چاوشیکی به بی دم به گو دمه بۆل
کوردیش چ کورده، میلامتی خو خۆره بیکه وه
بۆ گیان و مالی یه مکتی سمکۆل دمکه له خو ل

تا له کۆتاییدا ده لئ:

مه پێسه به سه یه شاعیری چه پرک بلل بلل
ره بی ولاتی کوردی ببینی به چۆل و هۆل

دیوان: ۴۸ .

مهلا مارف شاعیریکی واقعی بووه، پێی له سه ره عه رزو له هه ناوی کۆمه له که ی
خۆیدا ژیاوه ژیا نی له که ل گێره و کیشی زۆر تیکه لاو بووه. گرفتاری و نه داری و
کویری و نابینایی و سه رباری نه مانه ش، گێچه ل و هه راسانی له چنگ ژاندارم و
پۆلیسی رهزا شا، له شیعیریکی جواندا به وردی نه م هه لۆمه ره جی ده وری ژیا نی داوه
باس ده کات:

(۳) ناودارانی موکریان، عبدالله سه مه دی، www.dengekan.com

مودمتیکه نهفسی حیز حوکمی خراوم لیدمکا
 همر بهقههرو کینه دمپوانیتو چاوم لیدمکا
 همرچی فیکری لیدمکهم ریگای خهلاسیم بۆ نییه
 بهو چلهی زستانه داوای تاوو ساوم لیدمکا
 دهچمهوه مال، مال و منداڵ دین و دهوهرم لیدمکه
 یهک تهمههناى قهندو چا، یهک نان و ئاوم لیدمکا
 روو له بازارى دمکهم ئهمجاره ئهپابى تهلب
 همر کهسى تووشى دمبم داوای دراوم لیدمکا
 دهچمه سهر چۆم و خیابان، یهک نهفیس ئاسوودمبم
 شارهبانى حازرهو داوای کلاوم لیدمکا
 دمردى بهدتر لهم ههموو دمردانه دمردى پیرییه
 جههرگی لهت لهت کردووم، داوای ههناوم لیدمکا
 سهیری خوشتر من که (مهعروف)م لهنیو ئمو شارهدا
 تازه ئیجسانیهه داوای ئیسیم و ناوم لیدمکا

دیوان: ۲۴.

کۆکهیی وهک لهمهیدانی بیرى سیاسى و نهتهوهخوازى و نیشتمان پهروهریدا شاگردى
 بلیمهتى حاجى قادری کۆیى بووه، له مهیدانى و مسف و ستایشى سروشتى پاکی
 نیشتمانیشدا قهسیدیهکی بههاری رازاوهی هۆنیوتهوه که لهگهڵ قهسیده
 بههارییهکهی حاجیدا بهرامبهرن، لهگهڵ نهوهدا که باسى خێومتى گول و گولزارو
 شهونمى سهر رووی لالهزار دهکات له دهشت و دهر، به پلارو لاقرتى سهر و پۆتهلاکى
 وشکه سۆفیش دمکوتیتهوه:

سۆفى وهره ههنگامى گول و فەسلى بههاره
 وهختى تهرهپ و عهیش و دهمى گهشت و گوزاره
 پيشهو عه مهلت حيلهیه، تهزويرو رپایه
 تۆ بهشقى خوا دا پيتم بلای ئهم کاره چه کاره
 بهم رپشهو تاکهى دهبرى ريشهیهى عومرت
 ئهم رپشه مهگهر تيشهیه یا شهقهقه مشاره

ديوان: ۱۵.

كۆكەيى بەھە ناسراۋە كە بەھۆى نەدارى دەست تەنگىيە ۋە روۋى كىر دۆتە پىاۋ چاڭ ۋە خۋاپىدا ۋە مەكانى موكىرىان ۋە شىعرو قەسىدى ستايش ۋە پىاھەلگوتنى لە شىۋەى (سۋالنامە) دا بۇ نوۋىسىون، ھەژار لە ۋە بارىيە ۋە دىگىر پىتە ۋە دەلى: نىزامى ۋە فىردەۋسى ۋە... زۆر بىيان لە ۋە شاعىرە گەۋرانە بە سۋالگەرى ژىاۋن، ئەۋانەى خۇم دىتمەن ۋە زۆر لە خۇم شاعىر تەربوۋن، ۋەك مەلا مارقى كۆكەيى، قەسىدىمەكى سەد بەيتى بۇ تاجرىك دىنوۋىسى دىگەياندە تەشقى عاسمان، نىۋ كىلو گۆشتى دوۋتمەن بايى بۇ دىنارد....يا ئەۋمەتا سۋالنامەى بۇ ھەرە پىاۋى خۋىرپىش دىنوۋىسى ۋە ئىۋا ھەبۋو پارمى دە نانى بۇ نەدىنارد.^(۱۱) بەلام نىۋانى لەگەل سەيى قازى شاعىرى ھاۋتەمەنى خۇش بوۋە ۋە ھاۋبۋە بە نامەى شىعەرى پىراسكەى دلى خۇى بۇ كىر دۆتە ۋە:

رایهلو پووی تیگچووہ ماشینہکھی چمرخی فہلہک
ہمروہگو نہوزاعی من ئالۆزو دہرہم بمرہمہ
چون بہہمر شکلئ لہ مہزووعات و مہمولاتی خوُم
ہمر قیاسئ ہلہدہہستم بئ نہتیجہو ئہعقہمہ
مہسلہحمت وایہ کہ شہرحی حالی خوُمِت پئ بَلیم
تا بزانی زہخمو دہردم بئ دہواوو مہرہمہ
ہیچ درؤ ناکہم جہنابی (سہیف) ئہگہر باومر ئہکھی
بہو خودایہی خالقی کورسیی و عہرشی ئہعزمہ

ديوان: ۳۳.

(۴) حیثیتی مجبور: ۳، ۴۵.

كۆكەيى بەھەر چوار زمانى كوردى، فارسى، عەرەبى و توركى شيعرو ھۆنراوى داناو، جگە لە ديوانى شيعرە كوردىيەكانى، ديوانىكى فارسى چاپكراویشى ھەيە كە لە ساڵى ۱۹۶۲ لە پاكستان لە ۲۰۸ لاپەرەدا لەلایەن محمد ئەمىنى مىسرى (سەيدىيان) ھەو لە چاپ دراو. شيعرە فارسىيەكانى چى لەبەر شيعرە كوردىيەكانى كەمتر نىيە، يەكئىك لە گەرنەترىن بەرھەمە فارسىيەكانى پارچە پىنجىنىكى (۲۴) بەندىيە كە چ لە ھەوى كۆمەلەناسى كۆمەلە كوردەھارى بى، چ وەكو لاپەرەيەكى مېژووى موكريان بەرھەمەيىكى ئەدەبىي گەرنە و بايەخدارە.^(۵) ھەروەھا پىنجىنىكى فارسى ناودارىشى لە بۆنەى مەركەى ناكامى مەلا ھەل كورى داناو، كە بەندى دەستپىكى زۆر ناوبەنگى پەيداكرەدوو لەناو خەلكىدا بۆلەبۆلەو ھەو بوو بە ناسنامەى مەلا مەرف، كە دەلى:

مەنم آن شاعەر مەرووف بەھر شەھر بەلد
مەركەز دايەرە بخت بەلدو گەل بەلد
بەرسەرم تاختە يەك لەشكر بيجەد عەدد
نەفراتش ھەمە خەون خوارتر از بەرو ئەسد
افسەرانش ھەمە داو لەسەرگان ئەلدو كۆلە^(۶)

كۆكەيى لە كۆتايى قەسەيدەى (سەيلاوى بەدبەختى) كە لە بۆنەى كارەساتى لافاوى شارى مەھابادا گوتويەتى لۆمەى خۆى دەكات و دەلى:

مەقامى تۆ نىيە وەعز و نەسەيەت شاعىرى سووتاو
وەكو پەروانە بۆ دۇنيا بەرۆ لەم خەلكە خۆت لادە
شيعارو مەسلەكى ئەشعارى تۆ تەنقىدو تەمەجەدە
بەمكارت نايە ئەم مەيدانە ئەسەپى خۆت لەوى لادە

ديوان: ۴۴.

ئەنجا (تەنقىد) كۆكەيى ھەندى كەپەت دەگاتە رادەى ئىشانلىنى ھەندى كەس و ھەندى ديارەدى كۆمەلەيەتى، بە لە ژىر پەردەو پەروى شەيخ و خەلىفەو ئايندارىشدا

(۵) پىنج خەشەكەيەكى فارسى مەلا مەرفى كۆكەيى، عەبدوللا سەمەدى،

www.dengekan.com

(۶) ديوان ملا معروف متخلص بشاعر كوكى: ۷۴.

حەشار درابىت. ھەلمەتى پلىنگانەى شاعىر لىرە بۆ سەر خانەقەى خەلىفەيەكى شىخانى زەنبىلە، ديارە رەفتار و ھەلسوگەوتى نەگەوتۆتە بەر دلى شاعىر بۆيە خانەقاگەى بە (مەكتەبخانەى تەدلىس) ناوزەد دەكاو بەم جۆرەش خەلىفە دەشلىت:

تەماعەم بوو بکەم مەتجى خەلىفەى شاھى زەنبىلى
 کە تىفکرىم لە قووت خارىجە تەشرىح و تەفسىلى
 لە باب و فەسلى تەزوىرو پىا ھىند چوست و چالاگە
 ھەموو گەس خۆ دەپارىزى لە مەگرو کەيدو تەزلىلى
 وەکو جەردەى موسسەلەح دەچتە سەر رىگەى موسولانان
 بە ئىمان ئىکتىفا ناکا دەکا نەزعى سەرراويلی
 ھەموو رۆژى لە مەکتەبخانەى تەدرىس و تەدلىسى
 دەنووسن سەد جەوازی نومرە يەک روتبەى عەزازیلى
 بەرپىش و سورەت و عەمامەو شەکل و ھەيولائى
 بە لەحنى نازک و قەوئى ئەکاژىب و ئىمباتىلى
 فرىوى جاھىلى وەحشى دەدا بىچارە نازانى
 مەقام و مەنزى ئىبلىسە رىشو و پىچ و مەندىلى
 أيا مَن قُلْتُ أَنَّ الشَّعْرَ عَصِيانٌ وَ نَقْصَانٌ
 لِّكُمْ إِحْسَانُكُمْ يالائمي، نقصي وذنبي لي

دىوان: ۷۲.

دوا دىرى قوفلى پارچەگە بەروونی بالادەستى و توانای شاعىرانەى مەلا مەرف، بەسەر زمان و سەبکى غەيرى کوردیش لە ھۆنراوەدا نیشان دەدات.

شىعر لە کۆمەلەى نەخویندەوار، غەرقى دابوو دەستوورى خىلەكى و دەربەگایەتى وەکو موکریانى سالانى (۱۹۲۰ – ۱۹۴۰)ى نیوەى يەکەمى سەدەى بیستەمدا، ھەر دەبى خاوەنى پەيامىكى کۆمەلەى ھاندرو ھوشيارکەرەو دەبىت. بە زمان و بەيانىک بدویت تاوەکو خەلگەگە تى بگات و لى حالى بیت، لىرەو مەلا مەرف وەکو زانایەكى چاکەخواز و چاکەسازى کۆمەلەى، بە چەكى شىعر و ھۆنراوە، ھاتۆتە مەیدانى ھاندان و تىن و مەھرمانى کۆمەلگەگەى، تەوس و پلارى تىگرتوون، کەم و کورتى و

ناشرینییه‌کانی ئاشکرا کردوون، ره‌خنه‌ی لی گرتوون و ریگای دروست و چاکه و پیشکهنوتنی بو ده‌ستنیشان کردوون.

بویه شاعیر له‌م بواره‌دا پیشه‌نگه‌و له‌ به‌ره‌مه‌کانیدا چه‌مک و ناوهرپۆکیکی سه‌ر به‌ قوتابخانه‌ی ریالیزمی دهربرپوه. نه‌گه‌رچی له‌ چوارچێوه‌ی شیوه‌ی دیرینی شیعی‌ری عه‌رووزیشدا لاینه‌دابیت. له‌ موکریان له‌ پیش مه‌لا مارف شاعیرێک به‌دی ناگه‌ین ئه‌وه‌نده خه‌مخۆرو به‌ته‌نگ پیشکهنوتن و سه‌ربه‌ستیه‌وه‌ بوو بیت، ئه‌وه‌نده نژ به‌ داب و نه‌ریته‌ کۆمه‌لایمه‌تییه‌ باومه‌کان و مستابیت، ئه‌وه‌نده واقیع بینانانه‌و بی په‌رده‌ دهردو دهرمانه‌کانی ده‌ستنیشان کردبیت. ئه‌وه‌نده داکۆکی له‌ بیر زانستی کردبیت و په‌رۆشی قه‌وم و نیشتمان‌ه‌کی بوو بیت. به‌ر له‌وه‌ی ئه‌م چه‌ند دیره‌ به‌ کۆتا به‌ئینین وا چاکه‌ په‌نجه‌ بو راستیه‌یه‌ک رابێلێن که‌ ئاوی (کۆکه) جگه‌ له‌ مه‌لا مارف زیدی دوو شاعیری ناوداری دیکه‌ی موکریان، یه‌که‌میان مامۆستا (عه‌باسی حه‌قیقی) یه‌و ئه‌وی دیکه‌ش (خاله‌مین) ه. کۆکه‌یی له‌ ساڵی (۱۹۴۵) کۆچی دوا‌یی کردووه‌و له‌ مه‌هاباد سه‌ری ناوه‌ته‌وه‌.

ب. رابه‌ری سه‌رچاوه‌ سه‌بارت به‌ ژیان و به‌ره‌مه‌ی شاعیر:

۱. گۆفاری نیشتمان ۱۹۴۲- ۱۹۴۴ زمان حالی (کۆمه‌له‌ی ژیکاف)، جه‌مال نه‌به‌ز، بنکه‌ی چاپه‌مه‌نی ئازاد - سوید، ۱۹۸۵.

مه‌لا مارف ه‌یشتا له‌ ژیان دابووه‌ که‌ گۆفاری نیشتمان له‌ مه‌هاباد دهرچوووه‌و بلا‌بوۆته‌وه‌، له‌ به‌رپۆمبه‌ری به‌رپرس و بلا‌وکه‌رده‌وی گۆفارکه‌ش (عه‌بدولره‌حمانی زه‌بیجی) نزیک بووه‌،^(۷) له‌ ژماره‌کانی (۱)، (۲، ۴)، (۵)، (۶) ی نیشتماندا چوار پارچه‌ شیعی‌ری نیشتمانی مه‌لا مارف بلا‌بوۆته‌وه‌، واته‌ا له‌ هه‌ر ژماره‌ی پارچه‌یه‌ک به‌ له‌به‌رچا‌وگرتنی ئه‌وه‌ی که‌ گۆفارکه‌ له‌ ساڵانی (۴۲ - ۴۴) دهرچوووه‌و مه‌لا مارفیش له‌ ساڵی ۱۹۴۵ دا وفاتی کردووه‌. دیاره‌ ئه‌م به‌ره‌مه‌مانه‌ دهنه‌ دوا‌یین ئه‌زمونه‌کانی شیعی‌ری ئه‌و،^(۸) له‌وێدا له‌ ژیر نازنا‌وی (شاعیرێکی به‌نا‌وبانگ - بو‌یژیکی نا‌ودار) نا‌وبرا‌وه‌. دیاره‌ هه‌لومه‌رجه‌که‌ وای خواستووه‌ که‌ نا‌وی راسته‌قینه‌ی شاعیر ئاشکرا نه‌کریت و مکو دابی زۆر له‌ نووسه‌رانی گۆفارکه‌. دواتر ته‌نها یه‌کێک له‌م هۆنرا‌وه‌ی

(۷) دینار له‌گه‌ڵ مسته‌فای کۆکه‌یی (نه‌وه‌ی شاعیر)، مه‌هاباد، ئه‌یلولی ۲۰۰۵

(۸) برا‌ییری چراییکی بکه‌ن، عبدا‌لله‌ سه‌مه‌دی، www.dengekan.com

- (به دستکاریهوه) له دیوانه‌کهیدا چاپ کراوته‌وه، ئەم چەند بەرهمه به‌
هه‌سه‌نگاندن و ناسینی بیرو باوم‌پ‌ی شاعیر زۆر بایه‌خدارن.^(۹)
۲. گۆفاری هاواری کورد، ژماره (۱)، رم‌به‌ری ۱۳۲۴ / ۱۹۴۵. وتاریکی له‌لایه‌ره (۷ - ۸) دا
بلا‌وکردۆته‌وه له ژێر سه‌ره‌دێری: کوردی به‌ناوبانگ - مه‌لا مه‌عروفی کوکی، ئەم وتاره
ته‌نها چەند مانگی‌ک له‌ دوای گۆچی دوایی شاعیره‌وه نووسراوه، بۆیه له‌م لایه‌نه‌وه
بایه‌خی به‌دیار ده‌که‌وێت.
۳. دیوانی مه‌لا مه‌عروف کۆکه‌ای، سیدیان، مه‌هاباد، ئیران، ۱۳۶۷/۱۳۶۶.
- دیوانی‌کی پر له‌ هه‌له‌و په‌له‌یه، که‌مو کورتی زۆری تێدا‌یه هه‌م سه‌رجه‌می شیعو
به‌ره‌مه‌مکانی شاعیری تێدا کو نه‌کراوته‌وه هه‌میش ده‌ستکاری به‌ره‌مه‌مکان کراوه
لێی زیاده‌کراوه شتی خراوته‌ پال. به‌لام له‌گه‌ڵ هه‌موو ئەمانه‌شدا تا ئیستا
سه‌رچاومه‌کی باشه سه‌بارته به‌ ژیان و به‌سه‌رهات و سه‌ربرده‌ی مه‌لا مارف، هه‌روه‌ها
به‌شی هه‌ره زۆری به‌ره‌مه‌ کوردیه‌مکانی شاعیری تێدا کوکراوته‌وه. سه‌بارته به
میژووی ژیا‌نی شاعیر و سا‌گ‌کردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌مکانی له‌ هه‌موو ئەو وتارو
سه‌رچاوانه‌ی که‌ دواتر نووسراون پشت به‌ زانیاریه‌مکانی ئەم دیوانه به‌ستراوه.
۴. دیوان ملا معروف متخلص بشاعر کوکی، ئەمه دیوانی شیعه‌ فارسیه‌مکانی شاعیره،
به‌خه‌تیکی نه‌سته‌علیقی جوان نووسراوته‌وه هه‌ر به‌ هه‌ول و کۆششی (سیدیان)
خۆی له‌سالی ۱۳۴۱/۱۹۶۲ له‌ پاکستان له‌ ۲۰۸ لایه‌رده‌ له‌ چاپ‌دراوه. به‌شی زۆری
به‌ره‌مه‌مکانی ئەم دیوانه له‌ غه‌زله‌و قه‌سیده‌و ته‌رکیب به‌ند پیکهاتوون، مه‌لا مارف
یه‌کیکه له‌و شاعیره کوردانه‌ی که له نه‌زمی فارسیدا له ناوچه‌ی موکریان ده‌ستی‌کی
زۆر بال‌ای هه‌بووه.
۵. گلزار شاعران کردستان - سید عبدالحمید حیرت سجادی، تهران، ۱۳۶۴.
۶. میژووی ویژمی کوردی، صلیق بۆرمکه‌یی (صفی زاده)، به‌رگی-۲، انتشارات ناجی-
بانه کردستان، ۱۳۷۰.
۷. تاریخ مه‌هاباد، سید محمد صم‌دی، انتشارات ره‌رو، مه‌هاباد، ۱۳۷۳.
۸. تاریخ فرهنگ و ادب مکریان، ابراهیم افخمی، جلد‌دوم، ناشر: محمدی سقز، ۱۳۷۳.
۹. شاعران کرد پارسی گوی، سید عبدالحمید حیرت سجادی، تهران، ۱۳۷۵.
۱۰. چیشتی مجبور، هه‌ژار، پاریس، ۱۹۹۷.

۱۱. زانایانی کورد، محمد سالح ئیبراهیمی (شەپۆل)، چاپەمەنی سەقز (محمدی)، ۱۳۷۹.
۱۲. تاریخ مشاهیر کرد، بابا مردوخ روحانی، جلد دوم، تهران، سروش، ۱۳۸۲.
۱۳. کۆمهڵێک وتارو باسی جۆراوجۆر له باره‌ی مه‌لا مارف له به‌رگه‌کهانی رشته‌ی مرواری و گۆڤارو رۆژنامه‌کهانی ومکو (سروه، مه‌باد، رصد...) بڵاوکراونه‌ته‌وه.
۱۴. سید عەبدولای سەمه‌دی مه‌بادی له‌ سایتی: www.dengekan.com دوو لیکۆلینه‌وه‌ی سه‌بارت به‌ شاعیر بڵاوکردۆته‌وه، یه‌کیکیان سه‌بارت به‌و چوار پارچه‌ شیعریه‌ که له‌ کاتی خۆیدا له‌ ژماره‌کهانی گۆڤاری نیشتماندا بڵاو بوونه‌ته‌وه، دووه‌میان سه‌بارت به‌ ساغ کردنه‌وه‌و لیکدانه‌وه‌ی پینجینه‌ فارسیه‌ نۆدارمکه‌یه‌تی.

باسمى دووهم

۲. ئەبولجەسەنى سەيفى قازى (سيف القضاة)

۱. ژىننامەو ناساندن:

يەككە لە شاعىرو پياوھ مەزنەكانى ناوچەى موكریان، برا بچووكى ميرزا فەتاحى قازى و قازى عەلى بوو، مامى پېشەوا قازى محمدو سەدرى قازى و باوكى ھەمە حوسەين خان (شەھىدانى چوارچىرا) ى كۆمارى كوردستان بوو.^(۱۰) لە (مانگى بانەمەرى ۱۲۰۰ى ھەتاوى - ۲۸ نىسانى ۱۸۷۶) لە شارى سابلاغ ھاتۆتە دنياو، ميرزا قاسمى باوكى پياويكى زاناو پېشەواى ئاينى ناوچەكەو قازى شار بوو.^(۱۱) لەو شويئەوارە پەر لە زانست و بەھرەيە پېگەشتوو، شارمزاينى لە ئەدەب و سەھنەت و زانست و زانياريدا پەيداكردوو، لەلای مەلاو زانا ناودارمەكانى موكرىانى ئەو سەردەمە خويندووويتى تا بە پەلەى مەلایەتى گەشتوو، ماوھەك لە مەھابادو لە دواييدا لە گوندى (گوگجەل) كە مەلەبەندىكى خۆش ئاوو ھەوايەو لەسەر چۆمى جەغەتوى نزيك ميانداو، جىگىر دەپىت و ژيان بەسەر دەبات. تا لە رېبەندانى ۱۲۲۳ / ۱۹۴۴ كۆچى دوايى دەكات.

سەيفى قازى گەورە پياويكى زاناو رووناكبىرو خويندەوارو كارامەو بە ئەزموونى موكرىان بوو، (زياتەر خەرىكى كارى سياسى و كۆمەلەيەتى و كشتوكاڭ و مولكدارى بوو، سۆفى و دلتەر بوو، شاعىرى پېشەى ھەميشەيى نەبوو، كەچى لە ريزى شاعىرە بەرمەكان دەژمىردى، جگە لە زەوقى شاعىرى كۆمەلئاس و مېژوووزان بوو).^(۱۲)

ھيئەت لەو باسەيدا كە بەناونىشانى (مامۇستاي شاعىرانى موكرىان) لە بارەى سەيف نووسىيو، دەئى: (سەيفى قازى خۆى قوتاىخانەيەكى نوپى لە ئەدەبى كورديدا كردۆتەو، بە يەكەمىن شاعىرى كوردستانى ئىران دەناسين كە باى داوتمەو سەر

(۱۰) ھەوارى خالى: ۳۴.

(۱۱) ديوانى سيف القضاة: ۱۴.

(۱۲) ھەوارى خالى: ۳۵.

ئەدەبىي فولكلورى كوردى بە زامانى زەحمەت كېڭەشەن و رەنجه رەئى لادى شىئەرى
 گوتوود، تېكۆشاود تەبىرى ناسك و رەسەنى كوردانە لە شىئەرى ساكارو جوان و رەوانى
 خۇيدا بگونجىنى، وشەى پەتى و رەسەنى كوردى لەكار بېنى و زمانەكەمان بە
 چەشنىكى وەستايانەو شارمەزايانە بزاربكاو، وشەى بېگانەو نامۆى لى دەر باوئىزى و بە
 شايدەى ھەموو زمانناسىك لەم كارە بە كەلگەدا زۆر سەرگەوتوود. (۱۳)

لە پارچە شىئەرى (تفلى دل) دا شاعىر بە پېرەوى لە شاعىرانى كلاسكى پېشى خۇيدا
 دەلى:

دايم دلىم بە نالىھو زارى و فيغان دەلى
 خوش بەو شەودى كە رۆزى روخى دلبەرم ھەلى
 تفلى دلىم گەروى شەكەرى لىوى گرتوود
 بەو دوو ھەنارە ژىرى كەود، بىخە باغەلى
 زولفت وەلادە رووت بنوئتە بە دەفعەى
 شەو رابرى، ستارە نەمىنى، قەمەر ھەلى
 بەو زولفە مېرودەمت مەكە مەنعم لە شەھدى لىو
 تەيرىكە دل زەعيفە، دەترسى لە داودەلى
 ئەو قافىەت بەسانى دلى موددەى ھەسەن
 تەنگە، دەرنگە، مەيلى بە جەنگە، ھەلى، مەلى

ديوانى سيف القضاة: ۳۳

(ھېرش) لە مەر شىئەرو پېشەنگى سەيفى قازىيەود دەلى: (يەكەك لەو شاعىرانەى
 كە دەكرى وەك پېشەنگى شىئەرى نىشتەمانى و سىاسى موكرىان نىوى بېنين كە شوين
 پىي لەسەر شاعىرانى دواترى موكرىان بەروونى دەرەكەوى سەيفى قازىيە.. ئەو
 يەكەم شاعىرى ئەو قۇناغەيە كە توانىويەتى بە دەرەكەودە تىقتىفەدانى
 خەنجەرى شىئەرى موكرىان دەستپېشخەرى شىوازىكى نوئ بى چ لەبارى شىئەودە چ
 لەبارى كاگل و ناوەرۆكەودە... ئەو سەرەراى نوئكرەودە بىرى گەل پەرسىتى و
 نەتەودەخوازى ئەحمەدى خانى و حاجى قارى كۆيى، لەبارى داھىنانى كېشى
 خۇمالى و دىكارەينانى وشەى پەتى و پارا و بىيەكەك لە ئەدىبانى گەرە لە قەلەم

(۱۳) سەرچاودى پېشوو، ۳۵

دمدرئ).^(۱۴) شاعیر به پیرھوی لمانھمگ و کیشی شیعی میلی کوردی، له ژبانی پر زحمهتی جوتیارانی لادیی موکریان ددوی:

شـهـمال و زـریـان دایـم شـهـپـانه
 ئاـغاوات شـپـن کـرمـانـج هـپـانه
 کـرمـانـج دهـولـهـتی پـرو پـاتـال بـوو
 کـۆـچی دئ بـه دئ بـه مـانـگ و سـال بـوو
 ئهـویش له دهـست چـوو هـیـنده کـۆـچ مهـکهـن
 کـای سـهـرو نـوئ گـهـن، جـووتی زۆـربـکهـن
 باغـان دابـنـیـن، داران بنـیـژن
 نهـجـیبـو عهـسلـن، کـۆـن و له مـیـژن
 تاکـهـی له دهـرکـان کـزو بـلاو بـین
 بـی مهـزن و گـهـوره، سـهـر بـی کـلاو بـین

دیوان: ۵۳.

ههروهکو له وهسفی شهنگه بیی و نازدارانی دیهاتی موکریاندا دهئ:

کـوان شـهـنگه بـیـری له چـیاو کـوئـستانان
 شـالقهـی مهـشـکهـیان، بـهـری بهـیانان
 قـۆـلیـان هـهـل دمهـکهـن، دهـئـیـی بـلـووره
 سـیـنگـیان دمهـدهـخهـن، پـارچـیـک له نـووره
 دمهـزی بـهـروکیان کـهـدـین دمهـبیـنن
 رۆژ له عـاسـمانـرا بـو عـهـمـزی دـیـنن
 زوئـفـان لـابـهـلا دمهـکهـن بـهـلادا
 رۆژ هـهـوری لهـسـهـر رـووی خـووی وهـلادا
 قـهـهـدو بالـایـان وێـهـی نهـهـمامان
 کـی دئ نهـهـمامان بـگـرن شـهـمامان

دیوان: ۵۴.

(۱۴) پموتی سه ره له دانی شیعی نیشتمانی و سیاسی له موکریان: گ/گزینگ، ۱۳/ ۶۹

دیاره هیمنو شاعیرانی هاوتهمهمنی، وشهو تهعبیری کوردانهو خۆمالی لهوی فیربوون
 بۆیه دهلی: (شاعیرمکانی پێش نییمه‌ی موکریان ئه‌گهر نه‌شلین بیرى نه‌ته‌وايمتى له‌وی
 فیربوون دیاره ئوسلوبی له‌کارهینانی وشه‌ی ره‌سه‌نی کوردی و زمانى شوان و سه‌پان و
 جوتیاریان له‌وی و مرگرتوو، ئیهمه‌ش شاعیرمکانی پاش ئه‌وان وه‌ك هه‌زارو عه‌ترى
 گولانى و هیمن په‌یرپه‌ی ئه‌وانمان کردوو و دیاره شاعیرمکانی لاویش وه‌ك سواره‌و
 هاوارو مه‌حموودى و مه‌لا غه‌فوور ئه‌م پێرمه‌ویان به‌رنه‌داوه).^(۷) شاعیرانى کورد
 هه‌ندى جار په‌نایان بردۆته به‌ر سیستیمى تازه که ئه‌ویش (مه‌سنه‌وى - جووت
 سه‌روا)یه‌و به‌وه خۆیان له هۆنراوه‌ی یه‌ك سه‌روا رزگارکردوو و تاوکه‌و واته‌ هه‌م په‌وان
 بیته‌، هه‌م ره‌سه‌ن و پاراوو نه‌بیته‌ قوربانى سه‌روا.^(۸) سه‌یفى قازیش شیعره‌ هه‌ره
 جوان و پاراوهمکانی ئه‌وانه‌ن که له‌سه‌ر سیستیمى جووت سه‌روا هۆنیونه‌ته‌وه:

تاکه‌ی له‌ دهرکه‌ن کز و بلاو بین
 بئ مه‌زن و گه‌وره‌و سه‌ر بئ کلاوبین
 چیدی دۆزمنان به‌ خۆ خۆش مه‌که‌ن
 بووزو که‌په‌نک بالا پۆش مه‌که‌ن
 ئه‌و به‌د به‌ختیه‌ی له‌ کورد رووی دابوو
 له‌به‌ر نه‌خویندن کۆزبان ساوا بوو
 واجیه‌ خویندن بۆ دنیاو دینه‌ی
 پێغه‌مبه‌ر فه‌رمووی بۆچوونی چینه‌ی
 به‌ کۆته‌و شانامان میلاسه‌ت ده‌می‌نن
 به‌ مه‌زن و گه‌وران شان ده‌شه‌کی‌نن
 دهردی دل ده‌که‌م کورتو کرمانجی
 چه‌سه‌ن کرمانجه‌ چى له‌ دیلمانه‌جی

دیوان: ۵۳ - ۵۴

(۷) هه‌وارى خالى: ۳۴.

(۸) به‌رگري له هه‌لبه‌ست، گ/رۆشنی‌ری نوێ، ژ/۶۹: ۱۱۵.

سەمىيى قازى لە ھۆنراھى (سالى قەران) ئاكامى سىياسەت و ئاكارى دزىوى رەزا شاى لە قاو داوھو لە دىمەنى (بەھارەكى زستانى)دا دەرپرپوھ، كەم شاعىر لە بارى وشە ئارايى و ئىكچواندان و خوازەو وىنەو ئىمازى شىعەرىدا دىگاتى: ^(۱۷)

دنىا وا سووربوو لە بەھفرو سىخوار
فرمىسكى سوورم بە سەپى دىنە خوار
با لە كىوو دشت خۆل وەسەر دەكا
گرىيانى كىوان بەھران پەر دەكا
عەرزىش لە بو من ھىندە قور پىوا
بەھارى دەگەل زستان لى شىوا
لە گلەك لەگەل كەوت نەما تەق تەقى
سىرووش لە سىرپەو فیتوو و چەقچەقى
پاك پەشەيمانن لە بو گەرمىن
بىوچ دەھاتنەوھ عەمرو نەمىنى

دىوان: ۵۱.

لەردە (ئەگەر ماناى روالەتى شىعەردىگان بىخەنە لاوھو بە نووكى قەلەمكەمان بىنكۆلىان بىكەن ھىچ ماناى دىكەمان نادەنەوھ دەست؟ بۆچى نا !، دواى ئەوھى كە سىمكۆ بەرھو كوردستانى گەرمىن (۱۹۲۶) پاشەكشەى كردو پاشان سەر لە نوئ گەراوھ...ئاخىرى بە ھەر فەلەك بى بە دەستى رەزا شا لەناو دەچى). ^(۱۸) كەچى ئىستا شاعىر بە لە ناوچوونى شۆرش و بزوتنەوھ كوردىيەكان و كپ بوونەوھى دەنگى گەلى كورد لە ھەموو پارچەكان، سەر سوورپماوى خۆى لە نەمانى ھەلۆى كوردان و زەمانى قەل و قەشقەلەن دەرەبەرى و كولو كۆى خۆى بەم جۆرە لە تەنبايى دىمەنى سىروشتىكى بى رەھمدا ھەلەدەپىزى: ^(۱۹)

لە بن بەردان مان ھەر سەر مازەلە
لە باغ و باغچان قەل و قەشقەلە

(۱۷) رەوتى سەرھەلەنى شىعەرى نىشتەمانى و سىياسى لە موكرىان: ۶۹.

(۱۸) سەرچاھى پىشوو: ۶۹.

(۱۹) سەرچاھى پىشوو: ۶۹.

لال بىم نىابىنىم لىھ چىياو لىھ رازان
 زىرەى ھەللىۋان، چرىكەى بازان
 بىھىرى بىلىۋەندە رىشانگى بىرى
 رىشانگو سىپى پاكىيان سىھىر بىرى
 سىھىر بىرا گاشىن پاش مانگا بۆرە
 لىبىتى گىپان پۇرۇۋ گىبىۋە
 شىن و گىبىۋە لىھىۋە رىھىۋەتى
 بىھ باچوۋ رىنجو سىھى و زىھىۋەتى

نا ئومىدى سىھىر دىۋە ناكىشى، ئەمەلە رۇزگارىكىدا زىاۋە كە ئاگرى راپەرىن
 ناكۇۋىتەۋەم ھەر كاتە لەلەك ھەللىۋەتە، نىۋان و پىۋەندى لەگەل زۆرىەى ئەمەلە
 بىزوتەۋەندە بىۋە. تەنەت شىۋىن پەنجەۋ كارو تەنسىرى سىھى قازى بىۋە كە
 قازى مەمەدى و مەكە پىشەۋاۋ رىبىر و تىكۋەشەرى رىگى رىزگارى كوردستان ھىنە
 بىھەم. واتە سىھى مامۇستى بىرى قازى بىۋە قازى شاگرىدىكى قوتابخانەى
 كوردىمەتى سىھى بىۋە.^(۲۰) ئەمەلە جىگى سىرنىچ و تىپامانە سىھى قازى لە شىعەرى
 موناچاتى ئاينى و ستايشى خاۋا پىغەمبەرىشدا ھەر لە بىرى نەمەۋە نىشتەمەكەى
 خۇمەتى و كوردىمەتى دىمەت، بۇيە رىۋە لە قاپى خاۋا دىمەت و دىۋە:

كوردىن و بىلىكەسىن و لە ھەر لەلە دىمەت
 دىمەت و دىمەت مەدە، كە لە رىت ئىمە لەندە
 لىمە نە شاۋ ئەمە، نە سەردار و نە وەزىر
 نە خاگەم و نە نەب و سەرتىپ و نە سىۋا

تا دىۋە:

نە مەدەسە ، نە عىلم و نە دىمەت و سەنەتەتەك
 زولمە لەگەل مە ھەر كە بە چاۋىك نەكەن نىگە
 ئاخىر بە زاتى تۆيە ئومىدى نەجەتى مە
 رازى مەبە لە ئومەتى تۆ، مىللەتەك فەمە

دىۋان: ۲۷.

(۲۰) دىدار لەگەل كاك ئەمەلە قازى، مەبەد، ۲۹/۹/۲۰۰۵.

سەمىقولقوزات دوو وشەى (ئۆمەت) و (مىللەت)ى بەوپەرۋى ژىرانە دىكارھىناوہ كە يەكەمىيان مانايەكى گشتى و ئاينى ھەيە دووہمىيان مانايەكى سياسى، واتە كوردىش وىكو ھەر مىللەتتىكى سەر رووى دنيا ھەقى خۆيتى كە مافى مىللەت و دەولەتى خۆى ھەبى، نەوۈكو دووچارى قېر كىردن و رووبەرۋوى قەناپوون بىكرىتەوہ. ^(۲۱) سەمىف لەگەل (ەمزىز ئاغاي ەمباسى) ناوتىكى ناوچەى (كولتەپە)ى بۆكان سەر و سەودا و دۆستايەتەكى بە تىنى ھەبووہ تا دوا ھەناسەى ژيان ساتىك بى يەكترى ھەلىان نەكردوہ، (تەننەت جۈانترىن ھەلبەستەكانى (سىف القچات) ھەر ئەوانەن كە بە نامە بۇ ەمزىز ئاغاي نووسىون)، ^(۲۲) رادەى ھاوپىيەتى و برايمەتى لەگەل ەمزىز ئاغادا، وىكو لە نامە شىعەريەكانىدا دەرەكەوئىت گەشتۆتە رادەى دلدارى سۆفىزىمى سۆزو ھەستىكى ئىنسانى پاك و پاراوى لى ھەلدەرژى و (پەمۈندى ئەو دوو پىاۋە دىمان خاتەوہ يادى مەولاناي رۆمى و شەمسى تەھورپىزى)، ^(۲۳) ھەر كە ەمزىز لە چاۋان ون دىبوو، ماۋمىيەك سۆزاغ و نامەى لە سەمىف دىبىر، سەمىفى سەوداسەر بانگو ھاۋارى لى بلىند دىبوو:

زۆر تـوول كىـشا ەـمزىز ھىجرانـت
لال بـم نـابىنـم مەيلى جـارانـت
چ قەـوما ئەـم سـال لەبەر چـاو كەـوتـم
چلـۆنت دل ھـات لە دلـت دەرـكـردـم
سـالان ھـەر مانگىـك مایەى حەمىاتـم
يـا تـۆ دەرھـاتى يـا مـن دەرھـاتم
شەـوانم شـىن و گرەـم و رۆ رۆيە
ژىـربوونى رۆژىـم بە بـۆنەى تـۆيە
ھىلالى ئـمەرپۇت چـونكە نـمەبىنـرا
چىـژنمان تىـك چـوو رۆژو نـمەگىـرا
لە چـاۋنۇرپىت ەمىـشم نـمەماۋە
ھەر لەـحرزىك حەسـن سەت جـار كوژراۋە

دىۋان: ۵۶ .

(۲۱) رەۋتى سەرھەلدانى شىئەرى نىشتەمانى و سياسى لە موكرىان: ۷۰.

(۲۲) دىۋانى سىف القضاات: ۱۶

(۲۳) سەرچاۋەى پىشوو: ۱۶.

گەلئىكى تازەى ھىناوتە نىۋ دىئاي ئەدەبىياتى ناۋچەكەۋەو لە راستىدا لەو بارمەو
 رەچەشكىنى كىرەو،^(۲۴) دوۋەمىش لە بارى شىۋەو روخسارمەو ھەم بە زمانى پاك و
 رەوان و پەتى و خۆمائى ھەست و ھۆشى خۆى راگەياندوۋە ھەمىش بەلەى كىشى
 خۆمائى و ئەدەبى كوردىدا باى داۋەتەو. واتە سەيف پىرۆژە نىشتەمانىيەكەى لە
 زمانەكەيدا بەرجەستە كىرەوۋەو تىاشىدا سەركەۋەتى بەدەست ھىناۋە.^(۲۵)

ب. رابەرى سەرجاۋە سەبارەت ژيان و بەرھەمى شاعىر:

۱. لە ئەرشىفى چاپەمەنى و بىلاۋكراۋەكانى سەردەمى كۆمارى كوردستان لە چەند
 شەيئەك و تارو لىكۆلئەو سەبارەت بە ژيان و كەسايەتى و بەرھەمە شەيئەكانى
 سەيف بىلاۋكراۋەتەو. بايەخىكى بەرجاۋ بە ژيان و بەرھەم و كەسايەتى شاعىر دراۋە،
 لىردەا بەھۆى بەھى ئەرشىفى و لەبەر دەست نەبوۋنى ئەو سەرجاۋانە، ئامازمىيان بۆ
 دەكەين:

أ. لە رۆژنامەى (كوردستان)ى بىلاۋكەرمەۋى بىرى حىزبى دىموكراتى كوردستان،
 ژمارە- ۸، سالى يەكەم، رىكەۋەتى (۸ رەبەندەن ۱۳۲۴ - ۲۸ كانوۋنى دوۋەم ۱۹۴۶)، لە
 لاپەرەى يەكەمدا و تارىك بىلاۋكراۋەتەو لەژىر سەردىرى (سەيف القچات - بە
 مەنسەبەتى يەكەمەن سالى وەفاتى ئەبۇلجەسەنى سەيفى قازى)، تىادا كورتەيەكى
 مېژوۋى ژيانى شاعىر خراۋەتە روو، ئەنجا تىشك خراۋەتە سەرد لايەنى
 نەتەو خەۋزى و نىشتەمان پەروەرى ناۋبراۋ پەنچە بۆ چەند پارچە شەيئە ھۆنراۋى
 شاعىر لەو بارمەو راكەشراۋە. لە دوايىدا و تارنەۋوس (سەيد مەھمەد ھەمىدى) پارچە
 ھۆنراۋەيەكى مەتەنەمەى بۆ يادى يەكەمەن سالىادى وەفاتى سەيف ھۆنىۋەتەو
 مېژوۋى كۆچكەرنى تىادا دەر خستەو:

غروبى ھەوتى بەھمەن روحي پاكى رۆيى بۆ جەنەت
 غروبى رۆژ ھەمىشە بۆ بەشەر تارىكى ھىناۋە
 بە خويىنى چاۋى كوردان نوقتەدار بوو ھەرفى تارىخى
 لە دواى ئەو ھەمىشە كوردان بوو بە غەم نازارى بۆ ماۋە

(۲۴) ھەۋارى خالى: ۳۴.

(۲۵) دىئار لەگەل يونس رەزايى: بۆكان، ئەپىلولى ۲۰۰۵.

وتارمکه بهم چهند دیره کۆتایی هاتوو: (مەرحوومی سەیف لەھەر بابەتیک بە فارسی و کوردی ھەلبەستێ زۆرە بەلا گەلیکیان میللین و زۆرمان ئارمژوووە کە خودا یارمەتیمان بدا خەریان بکەینەووە یەكجێ لە چاپی دەین. جێ نشین و نەرشەدی ئەوڵاد لە دواى مەرحوومی سەیف، ئاغای محمد حوسێن خانى سەیفى قازىیە کە لە رێی میلەت و سەربەخۆیی کوردستاندا زۆری مەینەت کێشاووە گەلیکی مائ بەخت کردوو، ئیستاش معاونى ھەرماندەیی ھێزو سەردەستەى پێشمەرگەکانى کوردستانە. دواى ئەو ئاغای رەحیمی سەیفى قازىیە کە گەنجیکی لاوچاک و خوەن گەرم و دە گەل پێشمەرگەکانى کوردستان ئامادەى فیداکارییە، توفیقیان لە خودا دەخوازین).

ب. گۆفاری (ھەلاڵە)، ژمارە ۲ى خاکەلیوہى ۱۹۴۶/۱۳۲۵، وتاریکی بەناوی (شاعری میللی و بەناوبانگ سیف القچات) بلۆکردۆتەو، لەژێر سەردێرمکەدا نووسراوە (لە ژمارە ۲۶ى رۆژنامەى کوردستان بە کورتى)، تیا دا لاپەرەیکى بۆ کورتەى ژيان و تاریخی شاعیری سەیف تۆمارکردوو، لە دوایدا ھۆنراوە نیشتمانییە بیست و دوو دیرە ناو دارمکەى (کوردینە تاکەى)، لەگەل پارچە غەزەلە ناسکەکەى (تفلى دل) بلۆکردۆتەو. وتارمکە ناوی نووسەرى بەسەرەوہ نییە.

ج. گۆفاری (کوردستانى مەھاباد، ژمارە ۲ى خاکەلیوہى ۱۹۴۶)، لاپەرەکانى ۱۳ - ۲۶، واتە چوار دە لاپەرەى تەرخانکردووہ بۆ بلۆکردنەوہى قەسیدە درێژمکانى سەیف.

ھەر لە گۆفاری (کوردستان) داو لە ژمارە دواتر، واتە ژمارە ۴ى بانەمەرى ۱۹۴۶، لە بەرگی یەكەمى ناوہە و ینەیکى (سیف القچات) ی بلۆکردۆتەو کە چوارینیکی مەلا مەرفى کۆکەمى بە فارسی لە ژێردا نووسراوە. دواى ئەوہ لە لاپەرەکانى ۱ - ۴ وتاریک لەژێر ناوێشانى، (زانایانى کورد، شاعیری میللی بەناوبانگ ھەزەرتى ئەبولحەسەنى سەیفى قازى) بەھۆى ۷۲مین سائى لە دایکبوونى، بە پێنووسى سەید محمد ھمیدى بلۆکراوتەوہ. دیارە ئەمە دوو دەمین وتاری نووسەرەو لەماوہى دوو سائەى کۆچى دواى شاعیردا نووسراوە. باس لە رۆل سەیف دەکات لە بوارى شیعرو ئەدەبیاتى کوردیدا و ئاورێک لە شیوہ دەربڕین و وشەو زمان و سەبکی شیعری سەیف دەداتەوہ، ئەنجا بادیاتەوہ سەر ژياننامەکەى و دلسۆزى و نیشتمان پەرورەیتى شاعیر بۆ گەل و نیشتمانەکەى. لە کۆتایى وتارمکەدا قەسیدە ۵۹ بەیتییە مائاواى نامەکەى شاعیر بلۆکراوتەوہ کە مێژوو ۱۹۴۴/۱۳۲۳ى لەسەرەو دوا پارچە شیعەرە کە شاعیر پێش کۆچى دواى، ھۆنیویمتەوہ.

۲. مامۆستای شاعیرانی موکریان، نووسینی: هیمن، گۆفاری رۆژی کوردستان، ژماره — ۱، سالی دووم، ئابی ۱۹۷۲.
۳. دیوانی سیف القضا، گردهوهکۆی: قازی ئەحمەد، چاپی یەکمەم، چاپخانه سبز، ۱۳۶۱.
۴. رهوتی سه رهه لّدانی شیعرى نیشتمانی و سیاسى له موکریان، نووسینی: س.ج. هیرش، گۆفاری گزینگ، ژمارهکانی ۱۳ و ۱۵، چاپی سوید، ئۆکتۆبهری ۱۹۹۶ و بههارى ۱۹۹۷.
- ئهمه لیکۆلینه و دیه که له دوو بهشداو له نووسینی (س.ج. هیرش - سلیمانی چیره) که خۆی بهرکارو بهرپرسی نووسینی گۆفارهکهیهو سه رجهم (۴۰) ژمارهیهکی له ولاتی سوید لى بلامبوتهوه. له بهشی یهکهمی لیکۆلینه و ده کهدا بهشیکی بۆ رۆلی سهیفی قازی له سه رهه لّدان و داهینانی شیعرى نیشتمانی و سیاسى له موکریاندا ته رخانهکراوه. نووسهر و ده ستایانه به لگه و بۆچوونهکانی خستۆته روو به نموونهی شیعرى شاعیر سه لماندوو یه تی. خودی لیکۆلینه و ده کهش یه که که له باسو توێژینه و ده باشهکانی شیعر و ئەدهبیاتی ناوچهی موکریان له نیوهی دوومهی سه دهی بیسته مدا.
۵. میژووی وێژهی کوردی، بهرگی ۲، نووسراوی: صدیق بۆره که یی (صفی زاده)، انتشارات ناجی — بانه، کردستان، ۱۳۷۰.
۶. تاریخ فرهنگ و ادب مکریان، نویسنده: ابراهیم افخمی، جلد دوم، ناشر: محمدی سقز، چاپ اول، ۱۳۷۳.
۷. تاریخ مهاباد، سید محمد صمدی، انتشارات، رهرو مهاباد، ۱۳۷۳.
۸. تاریخ مشاهیر کرد، بابا مردوخ روحانی (شیوا)، جلد دوم، چاپ سروش، تهران، ۱۳۸۲.
۹. میژووی ئەدهبی کوردی، دکتۆر مارف خه زنه دار، بهرگی پینچهم، دهزگای چاپ و بلامکردنه وهی ئاراس، هه ولێر، ۲۰۰۵.

باسى سىيەم

۳. مستەفا شەوقى

أ. رابەرى سەرچاۋە:

مستەفا شەوقى لەگەڭ ئەۋەدى لە رىزى شاعىرانى نىۋەدى يەكەمى سەدەدى بىستەمى ناۋچەى موكرىيان بوۋە، بەلام بۇ ماۋىيەكى زۆر ناۋنىشان و ژيان و بەرھەمەكانى بە شاراۋىيى مابوۋنەۋە تاۋمكو كۆتايىيەكانى سەدەدى بىستەم ئەۋسا ئەم مەسەلانە بوۋن بە بابەتى كۆمەلىك وتارو باسو لىكۆلىنەۋە. بۆيە بەر لەۋەدى بىيىنە سەر تۆژىنەۋە لە ژيان و شىيرو بەرھەمە ئەدەبىيەكانى، بە پەسەندى دىزانىن لە پىشەۋە نامازە بەو سەرچاۋانە بىدىن كە لەم بارىيەۋە بە گوڭرى سالى شوڭىنى بىلاۋبوۋنەۋەمىيان نووسراون:

۱. شىعرى سىياسى لە كوردستانى عىراقد، ماۋەدى نىۋان ھەردوو جەنگى گىتى، دكتور مارف خەزىنەدار، گوڭقارى كۆلىجى ئەدەبىيات، ژمارە (۱۵)، زانستگى بەغداد، ۱۹۷۲. لەم وتارەدا كوردتەيەك لە ژيانى (شەوقى)، لەگەڭ تىكستى يەكلىك لە بەرھەمە شىعرىيەكانى كە بە ناۋنىشانى (ھاۋارى دايكى) يە بىلاۋكراۋتەۋە، ئەم بابەتە بۇ جارى دوۋەم بە زىادكرىنى ھەندى زانىارى و پىراۋىزى تازە، لە پال جەند لىكۆلىنەۋەمىيەكى دىكە لە كىتەبىكدا چاپ و بىلاۋكراۋتەۋە. بىروانە:

– لە بابەت مىژۋى ئەدەبى كوردىيەۋە، دكتور مارف خەزىنەدار، بەغدا، ۱۹۸۴.

لەم بارىيەۋە دكتور عەبدوللا مەھمەد خەداد دەلى: (ئەۋەدى راستى بى، دكتور خەزىنەدار، يەكەمىن لىكۆلەرەۋەيە "مستەفا شەوقى قازى زادە" ى بە جىيەانى ئەدەبىيات و رۆشنىرى كورد ناساندوۋە. ئەم دەست پىشخەرىيە ئەۋ، بوۋە مايەى ئەۋەدى نووسەرو لىكۆلەرەۋەمىكانى تر ھەۋل بىدىن بەرھەمى تىرى ئەم شاعىرە بىدۆزىنەۋە).^(۲۱)

۲. شاعىرە ناۋ وون بوۋەمىكانى كورد، على كمال باپىر، سلىمانى، ۱۹۷۲.

(۲۱) شىعەرمىكانى مستەفا شەوقى قازى زادە، گ/رۆشنىرى نۆى، ژ/۱۱۲: ۷۱.

۳. دوو رۆژنامه‌ی "کوردستان" له ئەسته‌میۆل، دکتۆر مارف خەزنەدار، گ/ رۆژی کوردستان، ژ/ (۴۳، ۴۴)، کانوونی دووهم، ۱۹۷۷.
۴. دکتۆر مستەفا شەوقی - شاعیری نیشتمانپەرۆهری خاکی موکریان، دکتۆر مارف خەزنەدار، بەغدا، ۲۲ی حوزەیرانی ۱۹۸۱. بڕوانە: (۵).
۵. مستەفا شەوقی و پەیزە، ساغکردنەووە لیۆکۆلێنەووەی مومتاز حەیدەری، هەولێر، ۱۹۸۵.
۶. دوو مستەفا شەوقی، کەمال رۆوف موحەمەد، دووبەش، گ/ کاروان، ژمارە/ (۴۱)، (۴۲)، شوبات و ئازاری ۱۹۸۶.
۷. شیعەرەکانی مستەفا شەوقی قازی زاده، عبدالله محمد حەداد، گ/ رۆشنبیری نوێ، ژ/ ۱۱۲، کانوونی یەکەم ۱۹۸۶.
۸. هەتاوی کوردو سەرەدمی راپەرین، محمود زامدار، گ/ کاروان، ژ/ ۵۳، مارتی ۱۹۸۷.
۹. دکتۆر مستەفا شەوقی، ئەحمەد شەریفی، گ/ سروە، ژ/ ۶، خەرمانانی ۱۹۹۱.
۱۰. سالهای اضطراب، خاطرات خلیلی فتاحی قاضی، انتشارات صلاح الدین ایوبی، اورمیە، ۱۳۷۰/۱۹۹۱.
۱۱. له بابەت میژووی ئەدمبی کوردی یەو، عەلی رێبوار، گ/ سروە، ژ/ ۸۶، خەرمانان ۱۹۹۳.
۱۲. قازی زاده مستەفا شەوقی- له بارەى ژيان و خەبات و شیعەرەکانی، عوسمان دەشتی، گ/ رۆژنامه‌فانی، ژ/ (۶-۷)، هەولێر- ۲۰۰۲.
۱۳. رەوتی سەرھەڵدانی شیعری نیشتمانی و سیاسی لە موکریان، س.ج. هی‌رش، گ/ گزینگ، ژ/ ۱۳، پاییزی ۱۹۹۶.
۱۴. تاریخچه خانواده قاضی در ولایت موکری، خلیل فتاح قاچی، تبریز، ۱۳۷۸/۱۹۹۹.
۱۵. بەسەرھاتی دکتۆر مستەفا قازی زاده، ئەمیری حەسەنپوور/ حەسەنی قازی، گ/ رۆژنامه‌فانی، ژ/ (۶، ۷)، زستانی ۲۰۰۲.
۱۶. سیماکانی تازەکردنەووەی شیعری کوردی، ۱۸۹۸-۱۹۳۲، یادگار رەسول بالەکی، دەزگەها سپرێز یا چاپ و وەشانێ، دھۆک، ۲۰۰۵.
۱۷. بەشیك له بەرھەمەکانی دکتۆر مستەفا شەوقی قازی زاده، گردو کۆی: ئەحمەد شەریفی، مەھاباد، ۲۰۰۵/۱۳۸۴.
- ب. کورتەپەکی ژيان و بەسەرھاتی مستەفا شەوقی:

لەم و تارەى بەرپەزەن ئەمەرى جەسەنپوورو جەسەنى قازى لەمەر ژيانو بەسەرھاتى شەوقىدا بىلاويان كەردۆتەو،^(٧٧) بە پشت بەستن بەو نامەو زانىيارىيانەى كە دىقارودەق لە ھەندى ئە ژمارەكانى گۆفارى كوردستاندا مەشنىرى "The Kurdistan Missionary" بىلاوكرائەتەو، كە زمانجائى مەسەنىكى مەسەنى بوو، لەمەنىو سالاى ١٩١٠ - ١٩٢٨ لە شارى مەنەپولس، ولايەتى شىگاغۇ لە ئەمەرىكا دەرچوو، لە سابلاغ و موكرياندا بىلاوكرائەتەو، لە ھەندى ژمارەكانىدا كۆمەلە ھەوال و دەرگوباسى سابلاغ و ناوچەى موكريانى بىلاوكرائەتەو. مەسەفا شەوقى لە رىگەى يەكەك لەمەنىو ئەمەرىكا كە ناوى "N.J. Lohre" ە لە ئەستەمبۇل ژياو، پەيەندى لەگەل مەسەنىكە ھەبوو، كۆمەلەك نامەو نامەكارى لە سالاى ١٩٢١ - ١٩٢٣ لە نىوانياندا ئالوگوركرائەتەو لە ژمارە (٢) سالى (١٥) ئەمە گۆفاردە، كە رىكەوتى مانگى شوباتى ١٩٢٣ ە بەسەرەمەنى، شەوقى كورتەمەكى ژياننامەى خۆى، كە لە نامەكانى خۆيدا بۆ ئەمە مەسەنى نووسىو، بىلاوكرائەتەو، كە لىردە بە قەلەمى دەرشت و ئەستەگە سەرەمەنىكەنى دەست نەشان دەكەين:

- وەكو خۆى دەلە لە سالى (١٨٩٦) لە دايەك بوو، فارسى و عەرەبى خۆندوو، تا ئەجەزەى مەلەيەتى وەرگرتوو.

- لە سالى (١٩١١) كە تەمەنى پانزە سالاى بوو، چوو، بۆ ئەستەمبۇل.

- لە سالى (١٩١٣) قوتابخانەى ناوچەى و نامادەمى (لەسە) ە تەواوكرادوو.

- ھەر لەمە سالاى (١٩١٣) چۆتە ئەلمانىا و لەدەوى سە سالاى و لەمەر بى دەرامەتى (١٩١٦) گەرەتەو، ئەستەمبۇل.

- لە سالى (١٩١٦) بوو، بە ئەسەستان.

- لە (١٩١٧) چۆتە كۆلەزى پەزىشكى و لە (١٩٢٢) دا تەواوى كەردوو، بە پەزىشك.

- ئەندەمە كۆمەلەى (ھەقى) بوو، لە (رۆزى كورد) و (ھەتاوى كورد) ە زمانجائى كۆمەلەكە و تارە نووسەنى بىلاوكرائەتەو. ھەورمە ە (كۆمەلەى پەشكەوتنى كوردستان) ەش ئەندەم بوو، لە ئۆرگانەكەيدا (گۆفارى ژەن)، لەمەنىو سالاى (١٩١٨) - (١٩٢٠) كۆمەلە شەرى بىلاوكرائەتەو. وەكو چۆن لە گۆفارى (كوردستان) ە

(٧٧) ئەمە و تارە لە بەرھەتدا لە يەكە ئە ژمارەكانى (گۆفارى گەزەنكە) ە جەپى سويىدا بىلاوكرائەتەو، لە ژمارە (٦ - ٧) ە گۆفارى رۆژنامەفانى، كە دۆسەى تەبەتى بۆ گۆفارى (ژەن) ئەستەمبۇل تەرخانكەردوو، دووبارە و تارەكە جەپ كراو، تەو.

ئەستەمبۇلئىشدا، كە لە نىوان سالانى (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) لە ئەستەمبۇل دەرچوۋە محمد مېھرى سەرنووسەرى بوۋە، چەند بەرھەمىكى بىلاۋ كراۋەتەۋە.

لە بارەى بەسەرھات و ژيان و چالاكى مستەفا شەۋقى زانىارى جۇراۋجۇر لە بەدەستەا ھەن، كە ساغ كەرنەۋە لىۋ وردبۈنەۋەميان پىۋىستى بە لىكۆلنەۋەمىكى تايبەت و سەربەخۇ ھەمىيە. لە نامە و تارو شىعرو بەرھەمە بىلاۋ كراۋەمكانيدا ئەۋە روون دەبىتەۋە كەۋا:

- مستەفا شەۋقى ھەر لە سەردەمى لاۋىتيدا لە سابلاغ پەيۋەندى و دۇستايەتى لەگەل مىسيون و مىيۇنىئەر مەسحىيەكاندا پەيدا كەردوۋە، تا ئەۋ رادىيەش لەگەلئاندا چۆتە پىشەۋە تا وردە وردە بىروباۋەرى ئاينى بەرمە مەسحىيەت گۇپراۋە، بەلام ئەۋان لەۋ مەسەلەمە زۇر لىۋى دىئيانەبۈۋن.^(۲۸) پارەۋ يارمەتیشى لىيان ۋەرگرتوۋە بۇ خەرجى تەۋا كەردى خويىندەكەى لە كۆلىجى پزىشكى زانكۆى ھەيدەر پاشا لە ئەستەمبۇل.

- ھەمىشە لە ھەۋلى ئەۋە دابوۋە كە ئەۋ پەيۋەندىيەى لەگەل مىسيۇنىئەرمكاندا ھەمىيەتى بىخاتە بوارى خەزمت بە خەشىن بە گەل و ۋلاتەكەى، بۆيە لە چەند جىگا لە نامەكانيدا راشكاۋى ئەۋ مەبەستەى راگەياندوۋە: (بىارە ۋەكى بۇتان دەر كەوتوۋە ئاۋاتى يەكەمى مەن ئەۋەيە كە خەزمت بە ۋلاتى بوۋمى خۇم كوردستان بىكەم)،^(۲۹) ۋەكو چۆن لە ھەۋلى ئەۋە دابوۋە كە سۆزى ئەمەريكايىيەكان بۇ يارمەتى دانى خەلكى كورد رابكىشەيت سەبارەت بەۋ كاۋلگارى و ۋىرانىيەى لە ئاكامى شەردا دوۋچارى بوۋن (ئىمەى كوردىش دىتۋانىن بلىين ئەۋە بۇ يەكەم جارە دەكەۋىنە بەر كەپەم و خۇشەۋىستى ئەمەريكايىيەكان كە زۇر بە گور خەرىكى پاك كەردنەۋەى ۋىرانىيەكانى شەپن. بەلام كوردەكان لەبەر نەزانى لە ھەلۈمەرجىكى زۇر كاۋلگراۋەردا دىزىن، ئەمەن خۇشچالەم لەۋەى ئىۋە ئەۋەپەرى ھەلى خۇتان دەدەن بۇ ئەۋەى يارمەتى بە ئىمە بىكەن... ئىمە لە قوۋلايى دىلەۋە خۇمان بە قەرزارى مىسيۇنىئەرمكان دىزانىن بە رىۋى ئەۋ مەدەسەۋ نەخۇشخانانەى دروستيان كەردوۋە، گەلى ئىمە وشيار دەبىتەۋە بۇ ئەۋەى قەدرى كۆلتوۋرو ئاينى رۇژناۋا بزانى...

(۲۸) بىروانە: نامەى دوۋەمى م. قازى بۇ لۇر، كوردستان مىشنىئەرى، ژمارە ۴، ئاۋرېلى ۱۹۲۲.

گ/رۇژنامەقانى، ۷-۶-۱۳۳۴.

(۲۹) ھەر ئەۋ سەرجاۋمە: ۳۳۳.

لهو وتارەى بەرپەزەن ئەمىرى ھەسەنپوورو ھەسەنى قازى لەمەر ژيان و بەسەرھاتى شەوقىدا بىلاويان كوردۆتەو،^(۳۷) بە پشت بەستن بەو نامەو زانىارىيانەى كە دىقاردەق لە ھەندى ئە ژمارەكانى گۆفارى كوردستاندا مېشنېرى "The Kurdistan Missionary" بىلاوكرائەتەو، كە زمانحالى مېشنېكى مەسېحى بوو و لەنيوان سالانى ۱۹۱۰ - ۱۹۲۸ لە شارى مېناپولس، ولايەتى شىگاگو لە ئەمەرىكا دەرچوو و لە سابلاغ و موكرياندا بىلاوكرائەتەو، لە ھەندى ژمارەكانىدا كۆمەلە ھەوال و دىنگوباسى سابلاغ و ناوچەى موكريانى بىلاوكردۆتەو. مستەفا شەوقى لە رىگى يەكك لەو مېشنېرئەو كە ناوى "N.J. Lohre" ە لە ئەستەمبۆل ژياو پەيوەندى لەگەن مېشنەكە ھەبوو و كۆمەلەك نامەو نامەكارى لە سالانى ۱۹۲۱ - ۱۹۲۳ لە نيوانياندا ئالوگۆرگراو لە ژمارە (۲) ى سالى (۱۵) ى ئەم گۆفاردە، كە رىكەوتى مانگى شوباتى ۱۹۲۳ ى بەسەرەو، شەوقى كوردەيەكى زياننامەى خۆى، كە لە نامەكانى خۆيدا بۆ ئەم مېشنە نووسىو بىلاوكرائەتەو، كە لىردە بە قەلەمى درشت وىستە سەرەكەكانى دەست نیشان دىكەين:

- وىكو خۆى دەلە لە سالى (۱۸۹۶) لە دايك بوو، فارسى و عەرەبى خویندوو و تا ئىجازەى مەلایەتى وەرگرتوو.

- لە سالى (۱۹۱۱) كە تەمەنى پانزە سالان بوو چوو بۆ ئەستەمبۆل.

- لە سالى (۱۹۱۳) قوتابخانەى ناوچەى و ئامادىيە (لېسە) ى تەواوكردوو.

- ھەر لەو سالەدا (۱۹۱۳) چۆتە ئەلمانىا و لەوای سى سال و لەبەر بى دەرامەتى (۱۹۱۶) گەراوتەو ئەستەمبۆل.

- لە سالى (۱۹۱۶) بوو بە ئەسپستان.

- لە (۱۹۱۷) چۆتە كۆلىزى پزىشكى و لە (۱۹۲۲)دا تەواوى كردوو و بوو بە پزىشك.

- ئەندامى كۆمەلەى (ھېقى) بوو و لە (رۆژى كورد) و (ھەتاوى كورد) ى زمانحالى كۆمەلەكە و تارو نووسىنى بىلاوكردۆتەو. ھەورمەتە لە (كۆمەلەى پىشكەوتنى كوردستان) ىش ئەندام بوو و لە ئۆرگانەكەدا (گۆفارى ژين)، لەنيوان سالانى (۱۹۱۸ - ۱۹۲۰) كۆمەلەى شىعرى بىلاوكردۆتەو. وىكو چۆن لە گۆفارى (كوردستان) ى

(۳۷) ئەو وتارە لە بنەرمەدا لە يەكئە لە ژمارەكانى (گۆفارى گزىنگ) ى چاپى سويىدا بىلاوئەتەو، لە ژمارە (۶ - ۷) ى گۆفارى رۆژنامەفانى، كە دۆسيەى تايبەتى بۆ گۆفارى (ژين) ئەستەمبۆل تەرخانكردوو، دووبارە وتارەكە چاپ كراوتەو.

ئەستەمبۇلئىشدا، كە لە نىۋان سالانى (۱۹۱۹ - ۱۹۲۰) لە ئەستەمبۇل دەرچوودو محمد مېھرى سەرنووسەرى بوو، چەند بەرھەمىكى بىلا وگراوتەو.

لە بارى بەسەرھات و ژيان و چالاكى مستەفا شەوقى زانىارى جۇراوجۇر لە بەدەستدا ھەن، كە ساغ كەرنەھومو لى وردبەونەھوميان پىۋىستى بە لىكۆلئىنەھومىكى تايبەت و سەربەخۇ ھەمىيە. لە نامە و تارو شىعرو بەرھەمە بىلا وگراومكانىدا ئەو ھەروون دەبىتەو كەوا:

- مستەفا شەوقى ھەر لە سەردەمى لاۋىتيدا لە سابلاغ پەيۋەندى دۇستايەتى لەگەل مىسون و مىسۇنئىرە مەسىحىيەكاندا پەيداكردو، تا ئەو رادىمەش لەگەلئاندا چۆتە پىشەو تا وردە وردە بىروباومى ئاينى بەردو مەسىحىيەت گۇپراو، بەلام ئەوان لەو مەسەلەمە زۇر لىلى دىنيانەبوون.^(۲۸) پارەو يارمەتیشى لىيان وەرگرتو ھەو بۇ خەرجى تەواكردى خويندەكەي لە كۆلىجى پزىشكى زانكۆى ھەيدەر پاشا لە ئەستەمبۇل.

- ھەمىشە لە ھەوللى ئەو دابو ھەو پەيۋەندىيە لەگەل مىسۇنئىرەكاندا ھەمىتى بىخاتە بوارى خەزمت بە خەشەن بە گەل و ۋاتەكەي، بۇيە لە چەند جىگا لە نامەكانىدا راشكاۋى ئەو مەبەستەي راگەياندو: (دىارە ھەكى بۇتان دەرگەوتو ھەو ئاۋاتى يەكەمى مەن ئەو ھەمىيە كە خەزەت بە ۋاتى بوومى خۇم كوردستان بىكەم)،^(۲۹) ۋەكو چۆن لە ھەوللى ئەو دابو ھەو كە سۆزى ئەمىركايىيەكان بۇ يارمەتى دانى خەلگى كورد رابىكىشەت سەبارەت بەو كاۋلكارى و ۋىرانىيەي لە ئاكامى شەردا دوۋچارى بوون (ئىمەي كوردىش دىتوانىن بلىين ئەو بۇ يەكەم جارە دىكەۋىنە بەر كەپەم ھەو خۇشەۋىستى ئەمىركايىيەكان كە زۇر بە گور خەرىكى پاككەرنەھەي ۋىرانىيەكانى شەپەن. بەلام كوردەكان لەبەر نەزانى لە ھەلومەرجىكى زۇر كاۋلكراوتە دىژىن، ئەمەن خۇشخالىم لەمەي ئىۋە ئەۋپەرى ھەولى خۇتان دەمدەن بۇ ئەمەي يارمەتى بە ئىمە بىكەن... ئىمە لە قوۋلايى دىلە ھەو خۇمان بە قەرزارى مىسۇنئىرەكان دىزانىن بە رىي ئەو مەدەسە ھەو خۇشخانەي دروستيان كەردو، گەل ئىمە وشيار دەبىتەو بۇ ئەمەي قەدرى كەلتوورو ئاينى رۇژئاۋا بزانى...

(۲۸) بىروانە: نامەي دوۋەمى م. قازى بۇ لۇر، كوردستان مىشىنىرى، ژمارە ۴، ئاۋرىلى ۱۹۲۲.

گ/رۇژنامەقانى، ۷-۶-۱۳۲۴.

(۲۹) ھەر ئەو سەرچاۋمە: ۳۲۲.

ئەمەن پېم خۇشە گۇرانيكى تەواو لە ھەلۆمەر جى كۆمەلایمىتى و دىنى ولاتەكەم و
گەلەكەمدا بىيىنم). (۳۰)

دىيارە مەنەو ورو رۇشتەكرانى كورد لەو سەردەمەدا زۆر بە قوولى كەوتبۇونە ژىر
كارىگەرىيى بەندەكانى راگەيەندراوى سەرۆكى ئەمريكا (ودرۆ وىلسن) كە تىادا بانگى
نازادى و سەربەخۇيى بۇ گەلانى ژىر دەستەي ئىمپىراتۆرىيەتى ھەلۆمشاوى عوسمانى
دەكرد. بۇيە كورد ئومىدىكى بەو سەرتايانەي وىلسن پەيداكرىبوو.

— سەرتا شەوقى لە ئەستەمبۇل دەبىتە ئەندامى كۆمەلەي (ھىقى — ۱۹۱۲) و لە
ئۆرگانەكەشىاندا (ھەتاوى كورد) وتارى زانست پەرەمەي و ھاندانى كوردانى بۇ
دامەزاندنى فېرگەو قوتابخانەو خويندەن و فېرېوون بە زمانى كوردى بلاوكرىدۆتەو،
تەنانت داوا دەكات كىتەبەكانى شەرع و فېقھى ئاينى ئىسلام لە لايەن مەلاو زانايانى
كوردەو بە كوردى تەرجەمە بكرىن و بەكوردى بخويندريڻ. (۳۱) ھەروەكو (م.
بۇژنەرسەلان) ياسى كوردەو، ھەردوو لاوى كوردستانى رۆژھەلات مستەفا شەوقى و
مەمد موفتى زادەي مېھرى لە ئەندامە ناسراوكانى ئەم كۆمەلە بوون. (۳۲)

لە دواي سەفەر و گەپانەمەي لە ولاتى ئەلمان (۱۹۱۲ — ۱۹۱۶) و تېھەلچوونەمەي لە
خويندنى پزىشكى ۱۹۱۷ دواي ئەوەش كە جەنگى يەكەم بلىسەكەي دادەمركى،
سەرۆك و رېيسەر و ناودارانى كورد كە پېشتەر پەرتەمازمو راپېچى بەرمەكانى
شەركابوون، وردە وردە دادەورينەمو لە ئەستەمبۇل لە كەش و ھەوايەكى تازەدا
يەك دەگرنەمە. لە كۆتايى ۱۹۱۸ كۆمەلەي پېشكەوتنى كوردستان پىك دئو زۆربەي
خويندەمازو زانايانى كوردى دانىشتووى ئەستەمبۇل بوونەتە ئەندامى ئەم كۆمەلەو

(۳۰) ھەر ئەو سەرچاويە: ۳۲۲.

(۳۱) بىروانە: ئۆزبۇيىنالى ژمارە (۳) ى (ھتاوكرى)، عەبدوللا زەنگەنە، گ/ رۆژنامەنووس، ژ/ ۵۵:۹ .
— تەرمقى دىنمان دەوى، قازى زادە. مستەفا شەوقى، ھەتاوى كورد، ژمارە/ ۳، ك: ۱۹۱۲/۳۲۹: ۲۱ —
۲۴، لە وتارى: ھەتاوى كورد سەردەمى راپەرېن، مەمود زاملار، گ/ كاروان، ۵۲، مارتى ۱۹۸۷
و مەركىراو.

لە گۇفارىمەدا ناوى نووسەرى وتارو ناوئىشانەكەي بەم شىومىيە تۆماركراو: (سابلاغ — قازى زادە
— مستەفا شەوقى)، ئەمە نووسەرانى ژياننامەي شەوقى ھىناوئەتەو سەر ئەو باومرە كە تا ئەو
كاتە ئەو لە سابلاغ بووبىت. بىروانە:

.. بەشېك لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مستەفا شەوقى قازى زادە، ئەمەد شەرىفى: ۱۳.

(۳۲) ژىن، گۇفارا تركى — كوردى، ۱۹۸، ۱۹۹، بى: ۲۱.

يەمكىڭ لەوانەش مستەفا شەوقى خەباتگىر دەپت. ^(۳۳) ھەر لەو سەروەندەش گۇڧارى (ژىن) كەمەكو ئۆرگانى نارەسى ئەو كۆمەلەيە بوو لە ئەستەمبۇل بىلاۋ دەپتەو، كە مستەفا شەوقى يەمكىڭ لە نووسەرە بەردەوام قەلەم بە پرستەكانى ئەو گۇڧارە دەپت لە يەكەم ژمارەيەو (۷ ت ۱۹۱۸) تاومكو ژمارە (۱۵) كە لە (۳۰ مارتى ۱۹۱۹) دا دەرچوو. دواى ئەمەش لە گۇڧارى (كوردستان) ى ئەستەمبۇل كە لە سالانى ۱۹۱۹ – ۱۹۲۰ دا دەرچوو خاومنى ئىمتىيازو بەرپۆمبەرى بەرپرسيشى محمد موفتى زادەى مېھرى ھاوژىدى بوو، شەوقى چەند بەرھەمىكى لە چەند ژمارەيەكىدا بىلاۋ كوردتەو. ^(۳۴) وەكو لە بىلاۋ كوراومكانى كوردستان مېشىنىرى دەرەكەمەيت شەوقى لە كۇتايى ۱۹۲۳ دا بە ھاۋناھەنگى دكتۇر شالك كە نىردراۋىكى ئەو مەسئۇنە بوو بە داو دەرمان و كەلۈپەلىكى پزىشكى زۆرەو، بېرپارىيان وابوو لە رىگا يەكبىرەنەو بە جۈوتە بگەنە ئىران. پىدەچىت شەوقى لەم سەفەرەشيدا ماۋى دوو سالىك لە سابلاغ مابىتەو. ^(۳۵) سەبارەت بە سەفەرى سالى ۱۹۲۹ ى مستەفا شەوقى بۇ سابلاغ وەكو نوپىنەرى كۆمەلى خۇببون، (۱۹۲۷ دامەزراۋە)، شەوقى لەو نامەيەدا كە لە سالى ۱۹۲۸ بۇ گەۋھەر تاج خانىمى خوشكى ناردوۋە دەلى: (لە بىرى ئەۋەدا بووم لەو پايزەدا بگەرپمەو، بەلام بەو ھۆيمى كە كچۆلەكانەم (ۋەكو لە وىنەكەيان را ديارە) چكۆلەن و بەرگەى ھىلاكى سەفەر ناگرن، بۆيە بە ناچارى سەفەرەكەم بۇ بەھار ۋەدواكەموت. ھەر كاتىكىش لە سەروكايمەتى تەندروستى ولايمەتى وان دامەزراەم كە لە سابلاغ زۆر نىزىكەو بېرپار وايە بۇ ئەو ناۋە بىم، ئەۋە لەپاشان سەردانى نىشتەمانى پىرۆز دىكەم و چاۋانى پىر لە غەربىيەم پىر روۋناك و شادمان دەپتەو، لە راستىدا لەۋە زياتر مانەۋە لە غەربىيەمەتى جانىز نىيە...ناشمەۋى ئەو كارەى دەرەمەتى كە لىرە زۆر بە سەختى ۋەگىرەم كەتوۋە بە سانايى لە دەستى بەدەم، بۆيە كاتىك دىمە ولايمەتى وان ئەۋا بە ووردى ھەۋال و بارودۇخەكە لە نىشتەمان ھەلدەسەنگىنەم و لە ھالەتەكىدا لە نىشتەمان پىرۆز شۈيىنىكى باشم بە پەسەند زانى، ئەۋا بى گومان كەپرانەۋە ژيان لە نىشتەمان ھەلدەمبىزىم، بەمچۆرە خوا يار بى لەم پىنج شەش مانگە كەپرانەۋەى ۋاتەم بە نەسىب

(۳۳) سەرجاۋى پىشوو: ۲۲.

(۳۴) گۇڧارى كوردستان ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰، كۆكرىنەۋە لەسەر نووسىن: د. ڧەرھاد پىرپال، ھەولنر، ۱۹۹۸.

(۳۵) گۇڧارى رۇژنامەۋانى، ھەر ئەو ژمارەيە: ۳۲۸.

دەبىت..).^(۳۱) بۇيە نەم بېرگەمىيە لە ژيانى شەوقىدا وە راست دەگەرئى كە لە سالى ۱۹۲۹دا ھاتۆتەمۇە سابلاغۇ لەگەل زاناو رووناكبيرانى وەكو پېشمەوا قازى و دكتور وېنەتەنى ئەر مەنى و نىشتەمانپەرورەنى دىكەدا تىكەلەوى بوو و لە رىگەي عەيادەكەشىدا خەزەمەتى زۆرى بەخەلگى ناوچەكە كەردو و، دواى ئەمۇە پۇلىسى رەزاخان ھەست بە چالاكى و جەمۇجۇلەكانى دىكەن دىمىخەنە ژىر چاودىرى و تەنگى پى ئەلەدەچەن، بۇيە بەناچارى خۆى رەگار دىكات و بەرمۇ ئەستەمبۇل دىگەرپىتەمۇە. (ئەمۇ ھەتا چەند سالان پىئومەندى نامەيى لەگەل خەزم و كەسوكارى ھەبوو، بەلام دواى دەستپىكرەنى شەرى دوو مەي جىھانى پىئومەندى پەچراو جى دى نامەي نەھات، بەپىي قەسە رىئەوارىك كە لە توركىا ھاتبۇو دەر كەوت كە دكتور لە سالى ۱۳۲۹ى ھەتاوى " ۱۹۵۰ زاینى " بە سەكتەى دل مردوو).^(۳۲) لىبارى سەربوردەى قازى لەتەفى باوكى شەوقىش، لەدواى ئەمۇە رووسەكان لە سالى ۱۹۱۶ سابلاغ داگىر دىكەن و مىرزا فەتەحى قازى شەھىد دىكەن، چەند كەسەك لە پىاوانى بەنەمالەى قازى بەدىل دىگەن و بۇ روسىا دوورىان دىخەنەمۇ، كە يەكەكەيان قازى لەتەفى باوكى شەوقى دەبىت، لەدواى بەرپا بوونى شۇرەشى ئۆكتەبەر ۱۹۱۷، گىراومەكان ئازاد دىكرىن و دىگەرپىتەمۇە سابلاغ، بەلام قازى لەتەفى لە رىگەي پۇلۇنىا و ئەلەمانىا و دەجىتە ئەستەمبۇل لەگەل شەوقى كورپىدا يەك دىگەنەمۇە ۰ ھەلەتە ئەویش پىاوىكى زاناو شاعىرو نىشتەمان پەرورە بوو، لەمۇ ماومىەدا سەروكارى لەگەل كۆمەل و كوردانى ئەمۇ ھەبوو، قەسەدىيەكى (۲۲) بەيتى لە (ژىن، ژمارە ۷، ۱/۲ / ۱۹۱۹) دا بلاو كەردۆتەمۇ لەسەر شىو دى شەعرە نىشتەمانىيەكانى حاجى قادرو لە كۆتايىيەكەيدا دەلئى:

خۆ ئەگەر بىتو و ئەمەن راھى بىكەن بۇ مولى خۆم
 كوردى ئىرانىش ھەمۇ سەف سەف دىكەم ھەروەك قەتار
 ھەر چىلۇنى رەنى مەجلىس بى و ھەيان پى دەلئەم
 سەد ھەزاران بايەمەن بۇ ئەمەرى ئەمۇ پىرى ھەزار
 ئەى (لەتەفى) ھەمىفە كە تۇ لىرە غەرىبو بىكەسى
 وەرنە بۇ ئەم مەسئەلە ھەردى وەكو قوتى مەدار^(۳۳)

(۳۱) بەشەك لە بەرھەمەكانى دكتور مستەفا شەوقى قازى زادە: ۵۷ - ۵۸.

(۳۲) سالھای اضطراب: ۲۵.

(۳۳) ژىن، سەرجاوەى پېشوو، ۲: ۲۱۵.

شەھوقى كە ئەو كاتە خوپىندكارى پزىشكى بوو، ھاوپىتى باوكى دەكاتو دىگەينەنئەو سابلانغۇ خۇي لە سىپتامىرى ۱۹۲۰دا دەگەرپىتەو ئەستەمبۇل بۇ سەر خۇپىندەكەي. قازى لەتيف لە كاتى ھىرشى لەشكرى شاك بۇ سەر سابلانغ بە دەستى پىاوانى سىمكۇ لە ۱۹۲۱دا لە ختوخۇرايى شەھىد دەكرىت، قازى لەتيف كورپىكى دىكەشى ھەبوو، بەناوى كەرىمى يەمىنى قازى كە دايك براى شەھوقى بوو. (۲۹)

ج. شىعرو بەرھەمى شەھوقى

شىعرو بەرھەمى شەھوقى ئەوئى تا ئىستا زانراپىتو دۇزراپىتەو شتىكى كەمە، ئەوئىش برىتە لەو چەند پارچە شىعرو چەند وتارە لەھەر سى گۇفارى ئەستەمبۇلدا بىلاوكرانەتەو:

— ھەتاوى كورد ۱۹۱۳ ، ژىن ۱۹۱۸ — ۱۹۱۹ ، كوردستان ۱۹۱۹ — ۱۹۲۰

— چەند نامەيەك كە ھەندىكىان لە بىلاوكرانەتەو كوردستان مەشىنىرى و يەك دوانىكىش بەم دوايە بىلاوكرانەتەو. (۴۰)

ئەو شىعرو بەرھەمانە شەھوقى ئەوئى تا ئىستا ديارن، ھەرچەندى بە ژمارە كەم و لە پەنجە دەستان تىناپەرن بەلام لە بارى ھونەرى و داھىيان و چۇنايەتتەو بەگۇيرە زەمانەو ھەلومەرجى داھىيانيان بۇ مېژووى ئەدەبى كوردى بايەخىكى بەرچاويان ھەيە (*).

(۲۹) بەشەك لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مستەفا شەھوقى قازى زادە: ۸.

(۴۰) ھەرچەندە بەرپزان نەمىرى ھەبەنپوورو ھەسەنى قازى ھەوليان داو بەلام ديارە دەستان بە ھەموو ژمارەكانى ئەو گۇفارە رانەگەشتەو، ئەوئى پەيۋەندى بە (شەھوقى) يەو ھەبىت لەو ژمارانە بەردەستان لە وتارەكەياندا بىلاويان كوردتەو. بىروانە:

— گۇفارى رۇژنامەفانى، (ژ/ ۷-۶)، لاپەرەكانى ۲۲۹ — ۲۲۸. ھەروەھا نەوانە لە ژيان و بەرھەمەكانى شەھوقى كۇليۋەتەو لەو باومەدان كە دەبى بەرھەمى زۇرتى ھەبووئىت. بىروانە:

• بەشەك لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مستەفا قازى زادە: ۱۷.

* كاك ئەھمەدى شەرىفى نووسەر و توئۇمر و نەرشىفەستى مەھابادى لە سالى ۲۰۰۵دا نامىلكەيەكى لە بارە ژيان و بەرھەمەكانى شەھوقى نامەدەردوودو بىلاوكرانەتەو، كە ناوى ناو (بەشەك) لە بەرھەمەكانى دىكتۇر مستەفا شەھوقى، بەو ھىوايە لە دوا رۇژدا بەرھەمى دىكە شەھوقى بىكەوئە بىردەست. كاك ئەھمەد بە گۇيرە گېرانەوئى ھەندى لە پىرو بەسالچووانى سابلانغ و بىروبوچوونى خۇي، ژياننامە شەھوقى نووسىۋەتەو، بەلام بە ھىچ جۇرئىك خۇي لە قەرى◀◀

یهك لهو مهسه له گرنگانهی كه توێژمرو میژوونووسی ئهدهبی كوردی لهسهری
 وهستاوه بایهخی پێداوه مهسهلهی نوێگههری و تازهکردنهوی شیعری كوردی بووه له
 دواى جهنگی یهكه می جیهانی. كۆبهندی باسو و لیكۆلینهوهكان لهسهر نهوه كوكن كه
 گۆرپانكاریه گهوههكان له ژێرخانی ئابووری و كۆمهلایهتی و سیاسى لهسهرمتای
 سهدهی بیست، ئهدهبیكى تازمیان لای میللهتانی رۆژهلات هیناوهته كایهوهو ماوهی
 نیوانی ههردوو جهنگ ماوهی داهااتنی "شیعری تازه"ی كوردی، واته قوناغی
 رۆمانتیکی بووه، لهو سهردهمهدا ئهم رێپهوه له روخسارو ناوهرۆكدا له ئهدهبی
 كوردی خوێ گرتو به تافیکردنهوهیهکی سهركهوتوویدا تیپهپری،^(٤١) سهبارت بهو
 نهوهیهش كه رۆلی پێشهنگو رێبهرایهتیان لهم بزووتنهوه ئهدهبییه گێپاوه، باسو
 بایهت گهلی به سوودو تیرو تهسهل نووسراون و پێشكهش كراون. لهپال ههول و
 هیمهتی پسپۆرانی كورد بۆ زیندوو كردنهوی نهرشیفی رۆژنامهوانی كوردی كه له
 سالانی ههفتاكانهوه دهستی پێكردوو، پهرده لهرووی ئهدهبو بهرههه می بیرو
 داھیانی زۆر له شاعیران و نووسهراوانی كورد لادراوه بهرههههكانیان كهوتونهته بهر
 تیشکی رووناکی، لهمانه یهكێكان قازی زاده مستهفا شهوقی و شوینی ئهو شاعیره
 لهپههسهندنای رێبازیکی نوێیه له دنیاى ئهدهبیاتی كوردی كه ئهویش رێبازی
 رۆمانتیکییه.^(*)

مستهفا شهوقی (گهلی مهعنای جوان و تازهی هیناوهته نیو ئهدهبی كوردیهوه،
 شیعرهكانی شهقلێکی رۆمانتیکی رهسهنیان پێوه دیاره، لهباری داپشتن و فۆرمی
 شیعریشهوه گهلی وشه ی جوانی كوردی بهكارهیناوه ههولێکی زۆری داوه تا زمانی

◀◀ زانیاریهكانی گۆفاری كوردستان مشینێری نهداوه كه له وتارمكه ی ئهمیری ههسهنبوو
 ههسهنی قازیدا هاووهو سێ چوار سالی بهر له نامیلکهكه ی ئهو بلاوگراوتهوه. بپروانه:
 - بهشێك له بهرهههههكانی دکتۆر مستهفا شهوقی قازی زاده، گردوگۆی: نهحهدهی شهریفی،
 مههاباد، ۱۳۸۴ / ۲۰۰۵.

(۴۱) له بابم میژووی ئهدهبی كوردیهوه: ۱۲۹.

* بۆ یهكهمین جار د. مارف خهزنهدار نامازه بۆ شوینی شهوقی له بپهوهسندنای شیعری سیاسى
 دمكات له سالانی نیوان ههردوو جهنگ دا، كه ئهمهشیان سیمایهکی دیاری شیعری رۆمانتیکی
 كوردیه. بپروانه: - شیعری سیاسى كوردی له كوردستانی عراق دا، ماوهی نیوان ههردوو جهنگی
 گیتی، گۆفاری كۆلیجی ئهدهبیات، ۱۵/ز، زانستگای بهغدا، ۱۹۷۲.

كوردى له تەنسىراتى وشەو تەنسىراتى فارسى تازە رزگار بكات.. ئەم دياردمىەش، ھەر چەند ئەو ساكە تەواو جىي خۆى نەگرتبوو، بەلام نىشانەى وريايى و ھەست پاكى نەتەومىي شاعىرە).^(۴۲)

(ھاوارى دايكى) يەكەمىن پارچە شىعرى بلاوكراوھى شاعىرە، بە پىشەكى ياخود پارچە پەخشانىكى قانگىراو بە ھەناسەى رۆمانتىزمى دەستپىدەكات، وەك ئەومى شاعىر زەمىنەو سىنارىيۆ بۆ شانۆى رووداوەمگان لە بەرايىدا خۆش بكات، ئەم دياردمىە لە شىعرى كوردىدا پىشتەر بەدى نەكراو، بەلام لە شىعرى ئەوروپايى و عوسمانىدا ھەبوو.^(۴۳)

— شاعىر بىجگە لە شىوھ زارى موكرىانى، لە ھەولئى ئەوھدا بووھ سوود لە وشەو پىشەو شىوھ زارەمگانى دىكەش وەرگىرىت. شىواوزى دەبىرىن و زمانى شىعەرىشى رەوان و بى گرىو گۆلە، ئەم بەكاربەردنى شىواوزو شىوھ زارە خۆمائىانەش لە سەرچەم شىعەرمگانى شەوقىدا بۆتە نەرىتەك.

— شاعىر پەراويزى بۆ ھەندئى ناوو وشەو بىژەى ناو شىعەرمگانى ھىناوئەتەومو شەرحى بۆ كەردوون و ماناى لىكداونەتەوھ تاوەكو خويىنەران لىي حالى بن، ئەمەش كاريكى بى پىشەنىمىە، زىاد لەوھش جار نا جارى باس لە بنىاتى رىزمانى وشەمىەك دىكاو وەك زمانەوانىكى شارەزا لە گرامەرى زمانى كوردى رىژمو دۆخەمگانى گەردانكەرنى ئەو چاوكە دەستنىشان دىكات. لە راستىدا پەى بەردن بە نەپىنىيەمگانى زمانى كوردى لەو رۆژگارەو بەم كارامەنىيە، شتىكە بلىمەتى و شارەزايى شاعىر دەرەخات.

لە ژمارە (۵)ى گۆفارى (كوردستان)ى ئەستەمبۇلدا، پارچە شىعرى (خەسبو حال دىگەل وەتەن) بلاوئەتەوھ، ھەر لە ھەمان لاپەرەدا تەرجەمەمىەكى شىعەرمەكە بۆ توركى كراوھ (ھەم بە شىعەرو ھەم لەسەر ھەمان كىش)، كە وەرگىرانەكەش بە قەلەمى مستەفا شەوقى خويەتى.^(۴۴)

شەوقى چەند وتارىكى لە گۆفارىمگانى (ھەتاوى كورد) و (زىن) بلاوئەتەوھ، كە تىادا بىرى رۆشنگەرى نەتەوھخوازى و نىشتەمانپەرەومرى بە روونى دەرەمكەوئەت.

(۴۲) شىعەرمگانى مستەفا شەوقى قازى زادە، گ/رۆشنىبرى نوئى، ژ/ ۱۱۲: ۷۶.

(۴۳) مېژووئى ئەدەبىي كوردى، د. مەرف خەزەندەر، پە: ۱۵۶.

(۴۴) گۆفارى كوردستان، ۱۹۸ — ۱۹۲۰: ۷۹.

به‌شی سییه‌م

زمان و شیوازو وینه‌ی شیعی

زمانی شیعی:

زمان مادھو گھرستھای سھرھکی ئەدەب پیک دەھینئ، بنیاتی زمانیش لە (وشە) پیکدیت. وشە کاتی بەکاربردنی لە ئەدەبدا زۆر جارێ و ئا فەرھەنگییەکی بەجێ دێلی و دەلالەتییکی نوێ و مەدھگریٹ.

لەم روودووە ھەریەک لە ئەفلاتون و ئەرستۆ زمانی شیعرو ئەدەب (بەجۆریکی تایبەتی زمان، یا جۆریکی تایبەت لەبەکارھێنانی زمان)⁽¹⁾ دادەنێن. تیورە تازەکانی مەیدانی زمانەوانیش ھەر ئەو راستییە دووپات دەکەنەووە ھەموو کاریکی ئەدەبی بەچاوی زمانیکی تایبەت و ھەڵبژێردراو سەیر دەکەن. بەو ھۆیەشەووە کە زمان بە ژيان و بە رەوتی کۆمەڵایەتی مروّفەووە گرێدراو، بۆیە حالەتیکی نەگۆڕو چەسپاوی نییە، لەگەڵ ئەووی زمانی شیعەر (پەیرەوی لەھەمان یاساو دەستورەکانی زمان دەکات، بەلام بە پێی ئەو بارو دۆخە نوێیانە کە لە ئەنجامی یاساکانی گۆران و پەرسەندنە ژيانەووە روودەدەن، ئەویش لەھەر سەردەمێکدا مانای نوێ پەیدا دەکات کە لەگەڵ سەردەمەکە بگونجێت)⁽²⁾. بۆیە زمانی شیعرو زمانی ئەدەب لەھەر رۆژگارو سەردەمێکدا کۆمەڵێک سیمای خاسیەتو تایبەتمەندی خۆی ھەیە.

دیوانی شیعی کلاسیکی کوردی به پیړۍ لاهارودوڅی سهردهم و به هوئی کاریگری دوورو درېزی زمانو فرههنگی عهرمبی و فارسی و تورکی، بوو بهو سامانه نهدهبییه که خاوهنی کوښه لیک سیمو نه دگارو خاسیه تی تاییه تییه و له پیښه وهشیان نهو زمانه (تیکه لاهویه) که پئی تو مارکراوه. بهرهمی نهدهبی ناوچه ی موکریانیش له دهوړی په که می داهینانیدا له سهر دهستی (وهفایو و هریق و نهدهب...) که له رووی جهوهرو ودهسفی گشتیدا به شیکه لهو سامانه و لیی دانابریت، هر بهو زمانه داهیندراوه. بهم پییه (زمان) دهبیته ناسنامه بو بهرهم و داهینانی نهدهبی لههر دهوړو سهردهمیګدا، که دهوړو سهردهمیش گورا نهدهبیش دهگورپیت و دیارده که له زمانه که شدا رهنگ ده داته وه. نهو (دیاردی گوران و نوی بوونه و دیه له رووی میژو و دیه وه له نه نجامی کار لیکردن و بهر په که که و تنی دوو

(1) رهنه‌ی نه‌دمبی کوردی و مه‌سه‌له‌کانی نوپکردنه‌وی شیعر: ۲۸۳.

(2) سەرچاوه‌ی پيشوو: ۲۸۵.

عەقلىيەت ۋە دوو ھەلۋىيەتتىكى جىياۋازدا لە دايىك دەپىتە ۋە كەش ۋە ھەۋاى گۇرپپىنى ئۇيان ۋە لە بارودۇخى تازەدا گەشەدەكات). (3)

سەرھەتتا نىۋەي يەكەمى سەدەي بىيىستەم سەردەمى ئالوگۇرە گەۋرەكانە لە ناۋچەكەدا، كە ھازىرمان بوۋە لەگەل بوۋزانەۋە ۋە پەرەسەندىنى ھوشيارى كۆمەلەيەتتى ۋە سىياسى ۋە ھەر لەۋ رۇزگارەشدا كازىۋەي قۇناغىكى رۇشنگەرى ۋە رېئىسانسى ئەدەبىي لە كوردستان سەر ھەلەدەدا كە مەلەندى موكريانىش پىشكىكى لەۋ بوۋزانەۋەيە، بەتايىبەت لە مەيدانى رووناكبرى شىعەرى كوردىدا ھەيە.

ئەنجا (لە ئەنجامى گۇرپپىنى بارى ئۇيان ۋە پەرەسەندىنى رۇشنىرى ۋە باۋەش كوردەۋە بۇ شارستانىيەتتى گەلانى ترو زىادبوۋنى بزوۋتەۋەي ۋە رگىرپپىنى بەرھەمى بىرى نەتەۋەكانى تر، ئەمانە ھەموۋيان كوردىانە كارى كە نركەي داۋاكردىنى نوۋ كوردەۋە لە شىعەردا بەرزىيەتەۋە). (4) لىرەدا كە ئۇيان ۋە فىكرو جىھاننىنى شاعىران لە ئالوگۇرەدا دەپىت ئەلەبەتە شىۋازو زمان ۋە بەيانىش دەگۇرپپىت، بەگۇرەي ئەۋەي كە زمان لە بىنچىنەدا ئامرازو كەرسەتەي دەرپىن ۋە بەرجەستەكردى ۋە گۇرپپىنى شىعەرى فىكرو بىرو جىھاننىنى مەۋقە. (5) لە سۇنگەي ئەم جەمۇجۇلە تازەيەۋە كارۋانى شىعەرى موكريان لە سالانى نىۋان ھەردوۋ جەنگى گىتەيدا لەسەر دەستى شاعىرانى ئەم دەۋرىيە (كۆكەيى، سەيىف، شەۋقى) لە روۋى جىھاننىنى ۋە زمان ۋە بەيان ۋە شىۋازەۋە روۋە ئاقارىكى جىياۋاز ھەنگاۋ ھەلەندىنى:

— شىعەرى ئەم دەۋرىيە تا دى لەۋ زمانە دەستوۋرىيە دىرپىن ۋە تىكەلەي شىعەرى كلاسكى دادەپىت كە شاعىرانى دەۋرى يەكەمى موكريان پەيپەۋكارى بوۋن، لە ھەۋلى دۇزىنەۋەي زمان ۋە دەرپىننىكى تازەدا دەپىت كە لە زمانى خەلەك نىزىكتە بىت ۋە (خاس) ۋە (عام) تىپى بگات.

— ئەۋ باۋەرى كە پىپى ۋە باۋو رادەي دەسەلەتتى شاعىر بەندە بە رادەي تۋاناۋ دەسەلەتتى بەسەر ئەۋ زمانە رۇزھەلەتتىيە تىكەلەۋە رادەي ۋە ئارايى ۋە پەناپردنە بەر زاراۋەي نامۇۋ ناسازگار لە شىعەردا، لە ئارادا نەماۋ شىعەرى ئەۋ سەردەمە بايىداۋەتەۋە سەر

(3) الثابت والمتحول: ۱۱.

(4) ئەدەبىي رەخنە: ۱۰۶.

(5) اللغة والفكر: ۱۲۷.

زمانی ئاخاوتنى رۆژانەو خۆمالى و پىشتى لە شىۋازى ئاھەنگدارو ئالۋزو قەبەى شىعرى كۆن كر دووھ.

- شاعىرانى پىشوو لە بارى ئازادى ئەندىشەو رەسەناپەتتى لە دەربرپىنى مەبەستو ناوەرپۇگدا ھەمىشە لە چوارچىۋەىكى ديارىكر اودا دەسووراپنەو، گۆرانى شاعىر گوتەنى كە سى كۈچكەكەى (مىرو پىرو مەعشوق) بوو، وشەو تەعبىراتە كۆنەكەش لەوینەى (زولفى زنجىرو رۆژو مانگى روخسارو لىۋى ياقوتو لەعل و مەرجان...) ھەمىشە جۆرىك لە بابەتو ناوەرپۇكى ئافقۇلاو ئاپەسەندىيان بەسەر شىعرو شاعىرا ھەرز دەكرد. ⁽⁶⁾ كەچى شىعرى ئەو سەردەمە زياتر روودەكاتە دەرخستنى رەنجو موعاناتى مرۇف و ھۆكارەكانى باشكەوتنى كۆمەل و مرۇفى كورد، ھەر ئەو وشەو تەعبىرە راستگۆيانەو مرۇف دۆستانەشە كە رەوتى ئامانچو ناوەرپۇكى شىعر دەستنىشان دەكەن و رەنگ پىژى بۆ ھەيكەلى ئەو شىعرو بەرھەمانە ساز دەكەن و پىكەوھىيان دەگونجىنن. ⁽⁷⁾

- شىعرى ئەو دەورمىە لە موكرىيان رەنگدەروھى بارودۇخى كۆمەلگەى خۆپەتتى، لەوبارەو گوتراو: (ئەگەر تا دوىنئ شىعرى كوردى بە تىكرایى دەربرى بىرو مەبەستىكى ئایدىيالىستى و عىرفانى و گشتى بىژانەى ھەمەلاپەنە بوو، لەماوھى ھەردوو جەنگدا پى دەنپتە قۇناغىكى رىيالىستى لە "كۆمەلخوازى و رۆشنگەرى و نەتەو پەرورەى"، كە ھەم بارى كۆمەلاپەتتى و چىناپەتتى، ھەم رۆشنگەرى و نەتەوخوازى تىادا بەرجەستە دەبىتەو. ⁽⁸⁾

لەو ماومىەدا لە موكرىيان ئامازە بۆ رۆل و بەرھەمى ھەرىكە لە شاعىران (مەلامارف، سەپى قازى، مستەفا شەوقى) دەكرىت كەوگەو سى كۈچكە ھەرىكەو چمكىكى ئەو گۆران و پىشكەوتنەى بەجۆرىك، لە ئەزموونى شىعرى ئاۋچەى موكرىيان لە ئەستۇدا بوو و بەجىيان گەياندوو، ئەنجا بوون بەسەر مەشقى دەورەى دواترى شاعىرانى موكرىيان لە ئاودراستى سەدەى بىستەمدا لە وینەى (حەقىقى و ئاۋات و نوورى و ھەژارو ھىمن و ھىدى و...) ئەوانى تر.

(6) شىعر نو: ۹.

(7) قضایا الشعر المعاصر: ۲۳۴.

(8) رەوتى سەرھەلدانى شىعرى نىشتەمانى و سیاسى لە موكرىيان: ۶۷.

ئەنجا لەم دەروازە گشتییەى زمانى شیعیری هاوبەشى ئەم سى شاعیرەو پێویستە ئاورێك لە زمان و شیوازی تایبەتى هەر یەکیکیان بەدینەو.

أ. شیواز: سەرەتا پێویستە (ئەو بزانین کە لەو قۆناغە نوێیەدا زمانى شیعیری کلاسیکی یەکسەر لە زمانە کوردییە تیکەلەکەو نەگۆراو بۆ زمانى کوردی پەتى، بەلکو زمانە کوردییە تیکەلەکە هەرما، بەلام بەشیوەیهکی تری جیاواز لە زمانە تیکەلەکەى شیعیری کلاسیکی کوردی). (9) ئەمە حەقیقەتێکەو بەروونی لە بەرهەمى شیعیری مەلا مارفی کۆکەیدا بەدیار دەکەوێت، کە لە رووی رووخسارەو، واتە قالبی شیعیری و زمان و شیواز و کیش و سەرواو، لە شیعیری کلاسیکییەو نزیکترە تاوێکو بەرهەمى تازە، بەلام شیوازیکی رهوان و روون و بى گریو گۆلى هەیه، وشەو زاراو بێگانهکانیشی ئەوەندە قورسو ئالۆز نین کە خوێنەری ئاسایى سەرى لى دەرەكات.

کەسێ غەوواسی بەحرى عیلم و عەقل و فەزل و جەوهر بى
دەبى سینهى سەفینهى عەزمى وەك سەددى سەندەربى
کەسێ مەیلی خەزینەى گەنجى ئەسرارى نیهانى بى
دەبى مەردى تەعام و حەوت خوانى شىرو ئەژدەربى

یا کاتى دەلى:

باز ئەو شابازی فیکرم، مەیلی پەرەوازی هەیه
بۆ شکاری لوتفى تۆ، زۆرى نییه نازى هەیه
هەورى تەبعم مایلی گریان و بەرق و بارشە
بۆیه گۆل کەیفو دەماغێکى تەرپ سازى هەیه
مودەتیکە عەندەلیبى باغى شیعیرم ساکیتە
لەم گۆل و گۆلزارە یەك دنیا گلەو رازى هەیه

دیوان: ٤٩.

مەلا مارف وەکو لەبەسەرەاتو سەربردەکەیدا هاتوو، لە ژياندا مەروفتیکى دلخۆش نەبوو، ئەو بەهەتیوى گەورە بوو بۆ خۆ پێگەیاندى زۆر زەحمەتى کیشاوه، بە پیلان و دەسیسە کۆرە گەورەکەى (عەلى) دەکوژریت، لە ئەنجامى دوژمندارى بەناچارى ئاوايیه دلنشینهکەى خویان بەجى دیلى تا لە مەهاباد لە مزگەوتى (شا دەرویش) دەگیرسێتەو. وەکو هیمنى شاعیر دەگیرسێتەو ناوبراو بەدەست هەژارى و

(9) رەخنەى ئەدەبى و مەسەلەکانى نوێکردنەوى شیعیر: ٣٠١.

دەست تەنگىيەو نالاندوويەتى، گوايە لە ئەنجامى گريان و نالانى لە سوڤى لەگىس چوونى كورەگەى و لەداخى ھەزارى و بى دەرامەتى، ھەردوو چاوەكانى ھەو دەكەن و لە ئەنجامى ئەو نەخۆشییەدا ھەردوو چاوەكانى لەدەست دەدات، ئەمە دۆخەكە ئالۆزتر و خراپتر دەكات، بۆيە رەشبینى و بەدبەختى و تورپەى و پشوو لە ناخ و دەروونیدا رەگ و ریشەى دادەكوتى، ئەنجا ئەم حالەتە رەش بینییە دەبى بە پێكەتەى میزاج و نەست و بىرو جیھانبینى شاعىرو لەزارو شیواز و وینەو دەربىرى شیعردا رەنگ دەداتەو. ھەر ئەو ھەشە كە دەگوترى لە چەمكى شیواز یەكێتى و شەو وینە، وینەو بنیات، بنیات و بىر یەك دەگرتەو. وەكو چۆن كاریگەرى دۆخى كۆمەلایەتى و واقع، لە شیوازدا رەنگ دەداتەو و مۆركىكى كەسى وەردەگرت. (10)

ئەم مۆرك و سیمای (رەشبینییە) لە زۆر جیگا لە بەرھەمەكانیدا دیار و ئاشكرا دەبیت.

مەئین یا شیتە یا مەستى شەراب و ناردق و بەنگە خەیاڵاتم
 پەرێشانە دڵم تارىكە ھەم تەنگە
 مەكەن مەنەم لە ھەورى بىرى من بارانى خوین برزى
 لە سەحراى سینەدا دیسان ھەرایە شۆرشە جەنگە شەھى ئقلىمى
 بەدبەختى لە بۆ تەسخىرى مۆلكى دڵ ھجوومى كردوو، تالب بە
 تاج و تەخت و ئەو رەنگە ئەمىرى لەشكرى زولمە لە دەورى ھەوجى
 بى روحى جەھاو جەورو مېخەنت، یاوەر و سەرتىپ و سەرھەنگە

دیوان: ۲۲

یاخود كە دەلى/

مۆدەتێكە نەفسى بەد ھوكمى خراوم لى دەكا
 ھەر بە قەھرو كینە دەروانىت و چاوم لى دەكا
 جار بە جار دەگى دىنالى ھەروەكو ھەورى بەھار
 گەھ بە خەندەو پێكەنین دیت و سلاوم لى دەكا
 یەك سەعات و یەك دەقیقە دەس لەم ھەئناگى
 روو لەھەر لایى دەكەم ھەر قاو و قاوم پى دەكا
 ھەرچى تەفرى لى دەدەم و مەدە و مەیدى پى ئەدەم ناسرەوى
 تەكلىفى قوورو بىن دراوم لى دەكا

دیوان: ۲۳

(10) شیواز لە كورتە چیرۆكى كوردیدا: ۱۲.

شاعير عومومى كهوتنه مهقاتو بۆلـهـبۆل
 مهتجى وهتەن دەگەن بە قەسىدەى شىرو شىرۆل
 تەعريف دەگەن لە مىللەتى كوردى بەسەد زمان
 پاك بوونە چاوشىكى بەبى دەمبەگ و دەهۆل
 كوردىش چ كوردە مىللەتى خۆخۆرە پىكەوه
 بۆ گيان و مالى يەكتى سەكۆل دەگەن لە خۆل
 دىوو درنج و ورج و بەرازو رىوى و چەقەل
 كوئىرو كەرو شەل و كەچەل و گىرو گول

لە شوئىنىكى دىكەشدا دهلى/

لەو رۆژەو كە عەھدى زەمانى تەجەدودە
 لەو وەختەو كە نىوى تەمەدون لە دەقتەرە
 بارانى غەم لە ھەورو ھەلای مىخەت و ئەلەم بارىوہ بۆيە
 چ شەمەى چ اووم موکـەـدەرە
 دل و مەلۇل و مەات و پەرىشان و عاجزە
 كولى دەقيقە مونتەزىرى مەوتى ئەحمەرە

ديوان: ٦٢

لە ھىرش و داشۆرىنو ھەجوگرنددا شىوازی مەلا مارف رەوان و راستەوخۆو، لە
 وشەو ناوو ناتۆرەو توانجى پىر بە پىست و مۇستەھەق دايە، ئەمە لە شىوازی شىعرە
 داشۆرىنەکانى شىخ رەزاي تالەبانى، كە سەر تۆپى شىعرى داشۆرىنە لە ئەدەبى
 كوردى، جيايە. شىخ رەزا بى پەردەو رووتو رەپو راست ئاتارو پاتارى بابو دايك و
 خزم و عىل و عەشیرەتى ناحەزەكەى دەداتە بەر قەحشو جنىو، مەلا مارف بەتوانج و
 پىلارى داپۆشراو بە تەلەيح و تەرجيح و كىنايە، وشەو دەستەواژەى مزر حەوالەى
 بەرامبەرەكەى دەكات، واتە ئەگەرچى سەرکۆنەو بەلامارەکانى توندن، بەلام خۆى لە
 جنىوى رووتو راستەوخۆ لادەدات. لێرەدا ھىرشى بۆ سەر يەكێك لە خەلیفەکانى
 شىخانى بنەمالەى زەنبىل وادەست پێدەكات:

لە بابو فەسلێ تەزویرو ریا ھىند چوست و چالاکە
 ھەموو کەس خۆ دەپارىزێ لە مەكرو کەیدو تەزلیلى

ۋەگۈ جۈمردى موسەللەھ دەجىتە سەر رېگەي موسولانان
 بە ئىمان ئىكتىفا ناگا، دەگا نەزى سەرۋىلى
 ھەموو رۇزى لى مەكتەبە خانەي تەدرىس و تەدلىسى
 دىنوسن سەد جەۋازى نۆمرە يەك روتبەي سەزىلى
 بىرەش و سۈرەت و ەمما ھەو شەكل و ھەيولانى
 بەلەھنى نازك و قەولى نەكازىب و ئىبەباتىلى
 فرىوى جىھىلى ۋەھشى دەدا بىچارە نازانى
 مەقام مەنزى ئىبلىسە رىش و پىچ و مەندىلى
 ايا من فلت ان الشعر عىضيان و نك صان
 لکم احسانكم يالائمي، نكصي و نكبي لى

دىۋان: ۷۲

رازاندەۋى شىعر واتە (تلمىع)، جگە لەۋى ھونەرلىكى شىعرييە، بەلام بەشىك لە زمان و
 تەبەو شىۋازى شىعريش لاي شاعىران پىك دەھىنى و دەجىتە خانەي بەكارھىنانى وشەو
 زارۋە دەستەۋازى زمانى بىگانەۋە لەبەرھەمى شىعريدا. مەلا مارف لەزۇر شۋىندا پەناي
 بۇ زمانى ەرمبى و فارسى و توركىش بردوۋە، نىۋە دىرو دىرە ھۆنراۋى تەۋاى بەو
 زمانانە تىھەلگىشى شىعەرەكانى كردوۋە، دەكرى ئەو شايدەش بەدەين كە زۇر ۋەستايانە
 ئەو كارەي ئەنجام داۋە بى ئەۋەى ھەست بە پىچران و داپران بگەين لە سىياقى بىرو شىۋازو
 دارشتنى بەرھەمەكانىدا:

— نە من تەنھا پەرىشانم، ھەموو كەس مات و غەمگىنە
 ئەۋى مەسرور و دلشادە، فەقەت ھەسسادو گەۋۋادە
 تراھم متذ ذاك اليوم يوحى بغضهم بعضاً
 سىمىل بابې بە كەيفى خۆت سىمىلى خۆتى لى بادە

دىۋان: ۴۲

— ئەى سەيىدى جوان و نەۋجەۋان بەخت و موختەرەم
 يا ناقص العطية و يا قاصر الهم

دىۋان: ۵۲

ازگلشن وجود تو از بلاد انقلا ب
 بر روی چوون گلت ننشيد غبار غم
 حاجى مەلا محمد سۋقىش بەرپىشەۋە
 خەندىكى بۇ بىكات و بلىت ئەى ۋەلى نىعمەم

دىۋان: ۵۵

— نهی حسنه نهی ساحه بی وجهی حسنه
 مهزه هری فهمایشی جه ددول حسنه
 یانی فهمویسه نه گهر خیرت ان دهوی
 اطلبوه من ذوی الوجیه الحسن
 چهنده پیتم خوشه بیبیم دوژمنت
 پی له سه ره کورسی و له گهر دنیدا ره سه
 جار به جار، بانگی به تورکی کهم، بایم
 که یفن نه حوالن نه فهنم، نه ینی سه

دیوان: ۵۶

— قهریبه نه شه ستو دوو ساله نهوا دپروا له عومرو سین
 نه دیتوومه، نه بیستوومه، به جوز یه که قازی شیخ موحسین
 له فی کل یوم فائز بالباب یدعو
 ینادی به بیامن لایزال مخسنا احسن
 کسی خواهه و جا هترا میان مردم و ملت
 و یبقی اسمة من بغنا بالافواه والألسن

دیوان: ۵۹

— گهرچی دهوله تمه ندو ساحیب پوول و پارو سهروه تی
 مالیکی گامیش و میش و گوی دریزو گوی لهقی
 هر له و شتر تا دهگاته کاوړو گیسک و فروج
 دیته بهر ده ست هه موو روژی به موفته و بی حقی
 تا کل ما تشتهیه تلبنس منما تشاء
 من خریر ناعیم او سندنس و انس تبرق
 خزمه تی نه شخصی شاعیر لازمه عه قلت هه بی
 اتهم کالسهم قتال لمع لا یققی

دیوان: ۸۰

نه لا نهی هود هودی باغی سه با فه وره نه به ته عجیلی
 تعال اذهب بمکتوبی الی مولای زنبیلی
 اذا أدركته فاخفض جناح النذل تغظیما
 وبعذ الوصل والتقبیل بلقه اقویلی

دیوان: ۸۲

لهباسی بهکارهینانی وشه و زاراوهی بیانی و ته‌رکیباتی تازه لای مه‌لا مارف نامازه بۆ چه‌ند لایه‌نیک ده‌که‌ین:

۱. وشه و زاراوهی عهرهبی و فارسی و تورکی

شاعیر به‌گویره‌ی پپیوست و تا چه‌ند بۆی لوا بی‌ت له شیوازی داپشتن و دهربرینی نامانجه‌کانی له په‌نابردنه به‌ر وشه و زاراوهی بی‌گانه نه‌پرینگاوت‌ه‌وه، زۆریش له‌و وشه و زاراوانه تایبه‌ت به‌خۆیه‌تی واتا شیوازی به‌کارهینانیکی که‌سیان وهرگرتووه. هه‌ندیکیش له‌و وشه و زاراوانه دووباره‌کردنه‌وه‌ن، واته له پیش نه‌وداو له شیعی کلاسیکی کوردیدا به‌هه‌مان واتاو تان‌وپۆ به‌کار هاتوون. لی‌رده ناماریک ده‌خه‌ینه به‌ر ده‌ست که ریژه‌ی سه‌دی به‌کارهینانی ئەم وشه و زاراوه بیانیانه به‌دیار ده‌خات. له ناماره‌که‌دا (۱۰۰) دیره شیعرمان له‌سه‌رم‌تاو ناوه‌راست و کۆتایی دیوانی شاعیر وهرگرتوووه ناماریکی وشه کوردی و عهرهبی و فارسییه‌کانمان نیشانداوه.

سه‌رجه‌می ناماری وشه‌کان له ۱۰۰ دیره هۆنراوه‌دا:

کوردي	عهرهبی	فارسی	تورکی	سه‌رجه‌م
۵۶۵	۳۳۶	۷۵	۷	* ۹۸۳=

ریژه‌ی سه‌دی به‌کارهینانی وشه‌کان:

کوردي	عهرهبی	فارسی	تورکی
۵۷,۵	۳۴,۲	۷,۶	۰,۷

له‌گه‌ل ئەوه‌ی ئەم ناماره ریژه‌یه‌کی ته‌قربیمان نیشان ده‌دات، به‌لام زۆر له راستیه‌وه دوور نییه‌و نه‌وه‌ش ده‌سه‌ل‌نیت که نزیکه‌ی نیوه‌ی فهره‌نگی وشه و زاراوه شیعرییه‌کانی شاعیر بریتین له عهرهبی و فارسی، به‌تایبه‌ت وشه‌ی عهرهبی که ریژه‌یه‌کی به‌رچاوی هه‌یه. پاساوی ئەمه‌ش به‌وه ده‌دریته‌وه، که شاعیر مه‌لا بووه، پاشخانیکێ رو‌شن‌بیری ئیسلامی عهرمیی و فارسیی تیکه‌لی هه‌بووه، هه‌روه‌ها ده‌سه‌لات و شاره‌زایی له‌و زمانه‌دا وای لی‌ کردووه په‌نا بۆ فهره‌نگی وشه و زاراوه‌کانی ئەو زمانانه ببات و له شیوازو دهربرین و داپشتنی هۆنراوه‌کانیدا بیانگونی‌تی. هه‌روه‌ها له فهره‌نگی زمان و زمانی قسه‌کردن و نووسیندا ئەم وشانه زۆرجار به بی‌گانه دانان‌رین و وه‌کو به‌شیک له وشه‌ی زمانی کوردی سه‌یر ده‌ک‌رین.

* نهم ناماره نامرازه‌کانی وه‌کو (له، به، بۆ، ج، بی....) ناگ‌ریته‌وه..

۲. تهرکیباتو وشه رۆنان

ئەمەشيان ھەر دەچیتە خانەى شیوازناسیى وشەو رادەى پەیوەندارى شاعیر بەجۆرێك لەو وشەو زاراوەو تهرکیباتانە كە بەزۆرى لە بەرھەمەكانیدا دووبارە بوونەتەو، یا ئەو وشە لیكدراوانەى كە شاعیر خۆى دەستى ھەيە لە رۆنانو سازکردنیان لە زمانو شیوازه شیعیریەكەیدا.⁽¹¹⁾

چاوپیاخشانندیكى وردى دیوانى مەلا مارف چەند لایەنیك لە شیوازو زمانى شیعیرى شاعیر لە ناستى وشەسازیو وشەرۆناندا بەدیار دەكەوێت كە وەكو دیاردەیهك لە گفتو لفتیدا بۆتە باوو دووبارەو چەند بارە بۆتەو، لەوانە:

دووبارە بوونەوێ (ھاوواتا) و (ھاوواتا ناسا) و (جووتە وشەى لیكدراو):
 ھاو واتا ئەو جووتە وشەيەن كە واتاكەیان وەكو یەك بێت.⁽¹²⁾ ھاو واتا ناساش ئەو وشانەن كە واتاكانیان لە یەكتر نزیک بن و بەزەحمەت لەیەكتر حیابكرینەو، واتا لەیەك كێلگەو چوارچیوێ واتاییدا كۆببنەو.⁽¹³⁾ ئەم دیاردەیه وەكو سیمايەك لە شیوازی شاعیردا زۆر بە روونی ھەستى پێ دەكرێت وەك لەم نموونانەدا دەردەكەوێ:

گوڵ_____ستانو گ_____وڵو گ_____وڵزارو گوڵ_____شەن
 ن_____ەى و ش_____ە شادو س_____ەروى جوپ_____ارى
 ن_____ەواوو نال_____ەوو گري_____انى ق_____ومرى
 فوغ_____انى بلبلى س_____ەر ش_____اخ س_____ارى
 بە_____ەر ن_____ەزم و بە_____ەر وێن_____ەو عیب_____ارمەت
 ھ_____ەموو ئیق_____رار ئەك_____ەن پ_____ەرومردگارى

دیوان: ۵.

_____ كەمتر لە ھەموو سائیل و دەرویش و گەدایە
 _____ لەو عەرشە موعەلایە ھەم _____خوسرەو و قەیسەر

_____ عادمەتى ئەشخاسى شاعیر مەسلەكى شەخسى ئەدیپ
 _____یا درۆیە _____یا ریايە _____یانە _____مەكرە _____یا _____فەریب

(11) کلیات سبکشناسی: ۳۱۷.

(12) زمانەوانی: ۱۶۴.

(13) زمانناسی و ھەندئ بابەتى زمانناسی کوردی: ۳۵.

— نهووه لهن (زرنی) حه دیسی شاهبازی کیریا
باوهرت بی سانیه ته قیه و نه دمب شهرم و حه یا
رابیعنه به دب هختی و به دوزعی و رۆزی سیا
بو شهره فیابی حوزوو رو خزمه تی تو عاجزه

— گهر مووه فقه بم به ته و فیکاتو لوتفی ئیزمدی
تا موته ووهق بم به ته وقی فههم و عهقل و بوخرهدی
به عهترو تام و بۆن و رنگی له عل و سورمهت و ته رکیب
قه شهنگ و دلروب او دولبهرو مه خسوس و مومتازی

— سوؤفی وهره ههنگامی گول و فهسلی به هاره
وهختی ته ره بو عهیش و ده می گه شت و گوزاره
پیشه و عه مهلت حیله یه ته زیرو ریایه
تو به شقی خودا پیم بلای نه م کاره چ کاره

— نه م جههل و نیفاق و حه سه دو بوغزه هه تا که ی
ده خولینه وه تاکه ی و مگو دیوانه و مه ستان

— خارو خه سی زیلا هت له ره گو ریشه دهرینن
بیکن به گول و گولشه ن و گولزارو گولستان

— نه میری له شکری زولمی له دهوری فهوجی بی روحمی
جه فاو و جه ورو میجنهت، یا وهر و سه رتیپ و سه ره نه گه
موحیتی دایره ی دوکان و بازارپی به ئاسانی
به سه تهج و سه قف و سه ربانی خولی پیندا قولی بادا
له مه سکوکاتی ئیرانی، له لیره ی سککه ی عوسمانی
له ئیفدان و مه جری و مه حفه زه و سندوقی پؤلادا
چ رۆژیکه له لایه ک گرمه گرمی هه ورو ناله ی با
له لایه ک شیوه ن و گریان و قورپیوان و فه ریاده

عەرشى موعەللا، خوسرەوو قەيسەر، حاتمەو جەعفەر، ھادىو رەھبەر) پارچە شىعرى (ئامانچو ئارمىزوو) ھەموو قافىيەو پاش قافىيەكانى بەم شىۋمىيە، واتا لە جووتە وشەي لىكدرارو ئاۋىتە پىكھاتوود: ⁽¹⁶⁾ (سەددى سەكەندەر، شىرو ئەژدەر، زەربى خەنجەر، نىشى نەشتەر، يارو دولبەر، رەندو قەلەندەر، ياقوتو گەوھەر، رۆزى ئەنومەر، تۆپو عەسكەر، شەھدو شەككەر، موحەدەب يا موقەعەر، سىنە دەقتەر).

ئەنجا ئەگەر پىدا بچىن ديارە ئەوا ئامارىكى زۆرمان لەو بابەتە لا كۆدەبىتەو، ئەم ديارەمىش خۆى لە خۇيدا لايەنىكى شىۋازى شاعىرمان لە زاراۋو دەستەواژە سازىدا بۇ روون دەكاتەو. لە لايەكى دىكەو شاعىر پەناى بۇ كۆمەللىك تەركىباتو زاراۋو بىردوۋە كە پىشتەر لە شىعرى كلاسكى كوردىدا بەدى ناكرىن، زۆرىشيان شاعىر بۇ پىداۋىستى قافىيە ياخود دەرپرېنى مەبەستى شىعرى خۆى سازى كىردوون، لەخوارەو نەمۇنەيەك لەو تەركىباتە دەگەن و نامەئولفانە دەخەينە روو:

شەھبازى كىرىا، تەۋفىقات، بوخەردى، نەقىشى ئەرزەنگ، ئاۋپاشى قەلەك، عەقەب كەۋتە، سابوونى سەداقەت، فانۇسى زولمانى، موحەستەر، موفەردى لاموسەننا، سەقىل باشى، تەكلىفى بن دىراۋ، خانو خەۋانىن، سەبابانى قون تېۋل، زەمخەمى خوين ئاشام، وەعدەى وشكى بەر كورسى، مورغەكى كونجى، موسىنانى عەدىمول سىن، لانسىن، نەھەنگى تەبىئەت، تازى، لەكلەكى دەريازى، ئىغراز، تالوتو جالوت، روتبەى غەزائىل، سەرپ لەسەندان، كابىنەى كىرامول كاتىبن، ئەلىەق، چەرخى مەنشور، وەفاتى قەند، گەزىدەى عەقەرب، موحەرول مەزاكىر، دەرھەم بەرھەم..

ئەم زاراۋو وشە ئاۋىتەنە بە وىنەيەك لە بەرھەمى شاعىردا دووبارەبوونەتەو تا بوۋە بە پىرەمىك و شاعىر ئولفەتى پىۋەگرتەو. بەرادەيەك لەھەموو بەرھەمەكانىدا (جووتە وشەو زاراۋى ئاۋىتە) بۆتە پىشەيەك و سىمايەكى ديارى شىۋازى شىعرى مەلا مەرف. بەتايىبەت ھەندىك جووتە وشەو زاراۋى ئاۋىتە ھەن كە زۆرجاران لە بەرھەمەكانىدا دووبارەو چەندبارە بوونەتەو.

ئىمە لە بۋارى شىۋازىنى، ھەر تەنبا لە ئاستى وشەسازى، دەش ئامازە بۇ گەلى لە ھونەرەكانى تىرى شىۋازى شىعرى مەلا مەرف بىكەين.. لە وىنەى رەگەز دۆزى، پىچان و كىرەنەو، دژىەك، ئىغراق و موبالغە و گونجان و تىپەلگىش و تىكرار....تاد. ھەرۋەھا

لە ئاستى شىۋازناسى رىستەو پارىستەدا ۋەكو شىۋەكانى رىستەى: ئەمەرى، خەبەرى، پارىستەى پىرسىيارو مەرجو ۋەلامى مەرجو پاشخراۋو....تاد. ئەنجا لەبارەى ئەۋەى كە ئاخۇ پىككەتەى رىستەو گوتارى شاعىر درىزو پىرشو بلاون ياخود رىستەى كورتو سفتو بەيەكەۋە بەستراون دەشخ لەدووتۇى دىرو نىۋە دىرەكاندا ئاماژە بۇ گەلئەك ئەۋۋەى جۇراۋجۇر بىكەين،⁽¹⁷⁾ بۇ ئەۋۋە:

- رىستەى مەرجو ۋەلامى مەرج/

(۱) كەسنى تالب بە نىۋو شۆرەتو روشدو شەجاعت بى
دەبى ئامادە بۇ شەمشىرو تىرو زەربى خەنجەر بى

(۲) كەسنى مەيلى خەزىنەى گەنجى ئەسرارى نىھانى بى
دەبى مەردى تەعامو حەوت خوانى شىرو ئەژدەر بى

- رىستەى مەرجى پاشخراۋ:

(۱) چ باگىكى لە تىرو تەعنو لۆمەى يارو ئەغيارە
كەسنى عاشق بە تاقى قەۋسى ئەبرۆى يارو دولبەر بى

(۲) چ كارىكى بەۋەعزو مېمبەرو مىجىراپو مزگەۋتە
كەسىكى مورشىدى مەيخانە يارەندو قەلەندەربى
- رىستەى خەبەرى و پىرس:

كە من جامى شەرابم پىر لە ژەھرى مارو ئەقەرب بى
بە من چى، شەربەتى تۇ پىر لە شىرو شەھدو شەككەر بى

ب. شىۋەزار:

پلەكانى دابەش بوۋنى زامان، لەۋانەش زامانى كوردى بەم جۇرمەن:

۱. دىيالىكت، ۲. شىۋە - زار ۳. زارۇچكە

كەۋاتە شىۋەزار پلەى دوۋەم و مەردەگىرئ، كوردى خواروو كە بە (دىيالىكتى كرمانجى خواروو) ناۋدەبىرئ لەلای زامانسانى كورد لە چوار شىۋەزارى (سلىمانى - سۇرانى

(17) كليات سبك شناسى: ۲۲۹-۲۳۰.

— سنهیی- موکری) پیکهاتوو. (18) شیوهزاری موکریانی که ناوچهیهکی جیوگرافیایی فراوانی داپوشیوه له کوردستانی ئێران، له باشووری گۆلی ورمیوه تا خوارووی سهقزو بانه دادهکشی، له رۆژئاواش ناوچهی پشدری کوردستانی عێراق دهگریته بهر. شیوهزاری موکری له ناوخۆیدا بۆ چهند زاروچکهیهکی ناوچهیی وهکو (کهورکی، مامهشی، مهنگورێ، پشدری) دابهش دهییت. بهلام له ناو شاره گهورهکانداو بهتایبهت له مهاباد له گهڵ ئهوهش له سنووری زاروچکهی مامهشان دایه، بهلام ههموو زاروچکهکان تیکهلاو دهبین له ناو واتاو شیوهزاره سهرمکییهکهدا دهتوێنه وه.

شیوهزاری کهسی ههر شاعیری که (وشه و رسته و دهسته واژمکانی)، واته له کردهکانی ناخاوتن لای ئه و کهسه وه (که شاعر مگانیهتی) دهستنیشان دهگریت، ئه مهش جگه له بالا دهستی شیوهزاری ناخاوتنی ناوچه کهی، پێویسته له رووی زمانه وانی کۆمه لایه تیه وه لێ بکۆلدریته وه. واتا پلهی کۆمه لایه تی و چینه یه تی شاعیر، ته نانه ت باری دهر وونی و ناستی رۆشن بیری ش رۆلێکی بهرچاوی دهییت.

کۆکهیی له موکریان پێگه یشتوو، له مهاباد ژیا نی به سه ربردوو وه مه لا بووه، واته پاشخانێکی رۆشن بیری ئیسلامیی* هه بووه، دیاره ئه مه کاریگه ریه کی زۆری به سه ر شیوهزاری شاعیره وه هه بووه تا ئه و راده یه و وشه و زاراو مکانی شیوهزارو ناخاوتنی موکریانی زۆر به که می له به ره مه می شاعیردا ها تووه و ئه وه نده ش که ها توون له ناو شه یۆلێ وشه و زاراو عه رمبی و فارسییه کانی دا گو م بوون. هه ندیکیشیان هه ر له ئه سلدا زارو ناخاوتنی فارسی و په رپونه ته وه ناو شیوه ناخاوتنی موکریانی. هه ندیک له و وشانه ی که تایبه تن به ناوچه ی موکریان و له شیوهزاری شاعیردا به دی ده کری ن ده خه ی نه روو:

رووبه ره، نوچه کی چیا، هومیده واری، گری ناوور، ریزه خۆر، سه ر عه سه کر، پولوما ل، شه ره یایی، هیشتی، به شقی خودا، ناو پاشی، له سان دان، تماشا، کونده شاخی، تاو و ساو، بی تووشه، موردار، کاله کۆن، ته رو ساز، گله و راز، نه هارو شام، نی کته په ردازی، سه ره نه فرازی، بی وازی، فه رتون، درۆی پاش مردن، خواهی ش، فامیل، زین ده گی...

(18) زاراو مکانی زمانی کوردی، گ/ زانیاری، ژ/ 4: 75.

* د. مارف خه زنه دار ئه م زاراو ی هی ناو ته ناو وه له نوو سی نه کانی دا به کاری ده ی نی ت، که نا ما ژمه به بۆ رۆشن بیرییه کی نا یینی ئیسلامی تی که لێ عه رمبی و کوردی و فارسی و تورکی.

بۆيە زمان و شىۋەزى مەلا مارق بىرىتىپە لە شىۋەزىكى كوردى/ موكريانى تىكەن
 بە وشەو تەعبىراتى زمانەكانى دىكەى وەكو عەرمبى و فارسى، لەگەن ئەوئەشدا
 شىۋەزىكى سادەو دوور لە گرى لىدراۋى و پىچەو دەورەى لە دەربىرىنى بىرو
 مەبەستەكانى پەيرەو كەردووە.

زمان و شىۋەزى شىعرى سەيفى قازى:

كاتىك ئاۋر لە زمان و شىۋەزى شىعرى سەيفى قازى دەدەينەو، مەسەلەكە زۆر
 جىاۋاز دەبىت، بە واتا زمان لىرە بەكارهيناننىكى جىاۋازو تايبەت وەردەگرىت كە لە
 شاعىرانى دىكەى جىا دەكاتەو. ئەمەش شتىكى ئاسايىپە چون ھەر بەكارهيناننىكى
 تايبەتى زمان لە دەرفەتتىكى زەمانى دىارىكراو لەلايەن شاعىرىكەو، زمان و شىۋەزى
 ئەو شاعىرە پىك دەھىنى. ⁽¹⁹⁾ ئەو رىگا لەوئەش ناگرىت كە كۆمەللىك شاعىرو
 ھونەرمنەند لەيەك سەردەم و قۇناغى مېژووويىدا لەيەكچوونىك لە بىرو زمان و
 شىۋەزىدا لە نىۋانىدا ھەبىت، لە ئەنجامى كارىگەرىيە ھەمان دۆخى كۆمەلەيەتى و
 رەنگدانەو ھەمان واقع بەلام شىۋەزى دەربىرىن و رەنگدانەو كە مۆركىكى كەسى
 وەردەگرىت. ⁽²⁰⁾ سەيف بەلاساى كەردنەو دەستى پىكەردو، بۆيە زمانى شىعرى
 لەسەرەتادا ھەمان زمانى قەسىدەو غەزەلى شاعىرانى كلاسكى كوردىيە:

قاسىد كە لە دەرهات و بە تەبلىغى وەفاكەرد
 جوجرەى منى ھەسرەت دىھى سەت چىن و خەتاكەرد
 پىم كوت لە خوتەن دىيەو ەيا خوتتەيى تاتار
 يائەھلى بەھەشتى كە دلت پەر لە سەفا كەرد
 يان خدرى كە ھاتى بە دوجام ئاۋى بە قاۋە
 ئەم مۆردەيى ھىجرەت بە تەماى عومرى بەفاكەرد
 ياخود لە تەمەف يارەو دىيى ھامىلى نامەى
 خاسىيەتى ئاھوى خۇتەن و چىنى ئەداكەرد
 خاسىيەتى بۇ چاۋى منى خەستەو رەنجوور
 ەك جامەيى يوسف كە بە يەعقوبى عەتاكەرد

دىۋانى سەيفولقوزات: ۲۹

(19) بنية اللغة الشعرية: ۱۵.

(20) شىۋەز لە كورتە چىروكى كوردىدا: ۱۳.

سەيف بەو پېيەي گە لە زمان و ئەدەبىياتى فارسى و عەرەبىدا شارەزابوو بەيە سەرمتا نەيتوانىو خۆى لە چنگالى وشەو تەعبىراتى ئەدەبى ئەو دوو زمانە ببویریت، بەلام لە درێژەى شیعرو بەرەمەکانى دیوانەگەیدا بەدیار دەگەویت گە هەمیشە تیکۆشاوە خۆى لە دەست ئەو وشەو زاراوانە دەرباز بکات. (شاعیر زۆر تیکۆشاوە لە دەکارهینانى واژەى عەرەبى خۆ بپارێزێ و زبانیکی کوردی پاک و خاوێن بۆ دەربڕینی هەست و بیرى شاعیرانەى خۆى بدۆزێتەو).⁽²⁰⁾ ناگامى ئەو هەولانەى شاعیر لە شیعرو غەزەلەکانى دواترى دیوانەگەیدا بەدیار دەگەویت:

دایم دڵم بەنالەو زارى و فیغان نەئە
خۆش بەو شەوێ گە رۆژى روخى دلبەرم هەئە
تفلى دڵم گەروى شەگەرى لیوى گرتوو
بەو دوو هەنارە ژیری گەو بەخە باغەئە
زولفەت وەلادە روت بنوینە بە دەفعەئە
شەو رابەرى، ستارە نەمینی، قەمەر هەئە
بەو زولفە مێرودەت مەگە مەنعم لە شەهەدی لیو
تەیریکە دڵ زەعیفە، دەترسێ لە داوەئە
ئەو قافیەت بەسانى دلى مودەعی حەسەن
تەنگە، درەنگە، مەیلی بە جەنگە، هەئە مەئە

دیوان: ۳۳

زمانى شیعری سەیف کاتیک دەگاتە ناستى ئەو شیعرو بەرەمەمانەى گە بۆ عەزیز ئاغای دۆستى نوسیوون، یا باسى ژيانى دێهاتى کوردەوارى دەگات، یاخود ئەو لیریگە دلداریانەى گە لەسەر شیوازی شیعری برگەیی دایانوان (ئەوجار زبانی راستینی خۆى دەس دەگەوێ و نیازى بە فارسى و تورکی و عەرەبى نامینێ و ئەو لیباسە گران و نالەبارەى لە بەر هەلبەستەکانى دادەرنێ و بە جل و بەرگی جوان و رەنگاو رەنگى کوردی دەیان رازینیتەو)،⁽²²⁾ وەك ئەم نمونەیه:

عەنبەرى زولفەت بە دەم سەبەبە
لەسەر مەئانگی رووت هەوێ مەوت لادە
تا رۆژ وەكو شەیت پوو لە کێوان کە

(21) دیوانى سيف القضاة: ۱۹.

(22) سەرچاوەى پێشوو: ۱۹.

له عيشقت مردم ودمسیت بی له تو
 بو خوت بم نی زه تهلقیم داده
 تا بالین زو حاک مار له سرشانی
 تاییک له زولفی چین چینت لاده

دیوان: ۲۴

نه گهر نه ژماریکی وشه وازه کانی شاعیر له رووی شیوازناسیه وه بکهین نه واه نه
 ناکامانه مان لا دهست دمکه ویت:

له ۱۰۰ دیره شیعردا ناماری وشه کان بهم شیویه به دیاردمکه ویت:-

کوردي	عەرهبی	فارسی	تورکی	کۆ
۷۵۷	۸۸	۲۵	۴	۸۷۴

ریژهی سه‌دی وشه کان:-

کوردي	عەرهبی	فارسی	تورکی
۸۶,۶	۱۰,۰۶	۲,۸	۰,۴۵

ئهم خشتهیه و ریژهی به کارهینانی وشه کوردی، له چاو وشه بیانیه کاندای نه و
 بۆچوونه دمه‌لینن که شاعیر خاومنی زمانیکی پاراو بووه و خوی له به کاربردنی
 وشه و زاراوهی بیگانه به پادهمیه کی زور به دوورگرتووه.

له باره‌ی زمانی شیعریه و شیوازه راستیه که هیه ده‌لن (ههر زمان و شیوازی که
 رهنگدانه وهی جیهان بینیه کی جیاوازه)،⁽²³⁾ واته شیواز رهنگدانه وهی نه‌زموون و
 جیهانبینی شاعیر و هونه‌رمه‌نده بۆیه مه‌به‌ست و ناوه‌پۆکی شیعر رۆلێکی بالا ده‌گپێرێ
 له هه‌لبژاردن و داپشتنی شیوازا، نه‌و ناوه‌پۆک و بابته‌گه‌له‌ی که شاعیر له
 به‌ره‌مه‌کانیدا ته‌عیری لیکردوونه‌ته‌وه بریتی بوون له ژبانی دیهاتی و کشتوکالی و
 په‌روه‌مه‌کردنی ره‌زو باغو بیستان و ئازده‌لداری له‌گه‌ل نه‌و سۆزو خۆشه‌ویستییه‌ی بۆ
 نیشتمان و بۆ کورد نیشانی داو، ته‌عیرکردن له‌م ژبان و هه‌ست و بیرو مه‌شغولییه‌ته
 شاعیری به‌ره‌و راسته شه‌قامی زمانیکی پاراو، روون، ئاسان و ساده بردووه. له‌و
 رۆژگاری بووژانه‌وه نه‌دمیبیه‌ش تێپروانینیکی نه‌وتۆ له‌ئارادا هه‌بووه که (زمانی شیعر
 نه‌و نه‌ندازه‌یه‌ی ساده و په‌وان بیت، به‌واتا له زمانی ناخواتن و ژبانی رۆژانه‌ی خه‌لک

(23) زیانسناسی و نقد ادبی: ۲۹.

نزىكتىر بېت ئەوا بەو ئەندازمىەش كارو تەئسىرى بەسەر خوئىنەرەوۋە زياتىر دەبىت،
ئەگەرچى بىروراي پېچەوانەش لە ئارادا ھەبوۋە). (24)

شاعىر چەند بەرھەمىكى لە وئىنەى (نامەى شىعرى) لە سۆزو خۇشەويستى عەزىز
ئاغاي ھاوپى ھۆنىۋەتەو، كە ھەم لەسەر كىشى بېرگەيىە ھەمىش سىستىمى جووت
قافىيە تىادا پەيپەو كىردوۋە، رەنگە عەزىز ئاغاش كە كوئىخا دىيەكى دەشتەكى بوۋە
بەناۋى (كوئتەپە) ۋ دەشنى خوئىندەوارىيەكى ئەوتۇشى نەبوۋ بى، بۆيە شاعىر لە
نامەكانىدا پەيپەۋى شىۋازى (سەھلى مومەتەنىع) ى كىردوۋە سۆزو مەبەستەكانى بە
روۋنى ۋ بە ساكارى ۋ بە كوردىيەكى رەۋان بۇ دەربرپوۋە:

يىادم بىۋ ناكەى يىادات بىخەيرى
ۋەعدەى زوۋ ھاتن ۋەختە زۆردىر بى
ھېندەم تەماشاي رىۋى ھاتن ت كىرد
چاۋ خىل بوۋن لەسەر سەربان ۋ سەرگىرد
رېگى ھاتن ھەپپە ھەى دوۋرو درىۋە
ھاتنى عەزىزىم يىكەكچار لەمىۋە
ھەسەن لە دوۋرىت نەخۇش ۋ گىۋە
تەما بوۋم نەمەدى، ھاتى بىنىۋە
دەردەى بىنى دەرمەن ھەر دەردى تۆيە
بە بايەك دەمەرم دەۋىم بە ۋ بۆيە

چاۋپىياخشاندنىكى بەرھەمى شىعرى دىۋانى سەيفى قازى چەند راستىيەكمان بۇ
ئاشكرا دەكات كە لە بوۋارى راستى شىۋازناسىدا بايەخى خۇى ھەيە:
- شاعىر بەرپادەمىكى زۆرو بە ھۆشيارىيەۋە خۇى لە زاراۋەسازى ۋ تەركىباتى ئاۋىتەۋ
لىكدرائ (لە وئىنەى جوتە وشە، ھاۋواتا، ھاۋبىز... پاراستوۋە، ئەمە نەك ھەر
لەبەرھەمە بېرگەيىەكانى، بەلگو لە ئاست بەرھەمە كلاسكى ۋ عەرووزىيەكانىشىدا
ھەر ۋايە.

- لە شىعەرەكانىدا ھەمىشە پەناى بۇ لىكسىۋنى سادە (يەك يا دوۋ يا سى) بېرگەيى
بىردوۋە جا ئەگەر ھاتو بۇ (جىناۋى جوداۋ وشەكانى پىرس ۋ سەرسورمان ۋ خۇزى ۋ

پارانه و هو لیكدان) یش، حسابی وشه یهك برگه یی بکهین، نهوا رادمو ناماره ی دووباره بوونه و هی وشه گان له به ره مه كاندا به گویره ی نهم ریزگردنه ی خواره ویه:

دووبرگه یی ← یهك برگه یی ← سئ برگه یی ← چوار برگه یی له زوره و

بؤ كه م دهگورپیت. له پيشه و دش ئامازه بؤ نه و كرا و هك له ناماره سه دییه كاندا به دیار كه و ت، كه فهره هنگی وشه و بیژه گانی شاعیر راده ی زورت رینی كوردی و په تی و خومالین. لیژدها پارچه غزه له یكی شاعیر دینینه و دهو لیكولینه ویه كی شیواز ناسی بؤ دهكهین كه ئاستی زمانه وانی به تایبه تی (وشه سازی) به روونی تبادا به دیار دهكه ویت:

بۇ خۆت بىم نىزە

[illegible]

بۆ لىكۆلىنەۋەي لايەنى شىۋاز لەم پارچەيەي شاعىر، بىۋىستە

بەم شىۋىيە پەيپىمۇي لە ھەنگاۋەكانى لىكۆلىنەۋدى شىۋازناسى
دەق بىكەين: (25)

۱. لەسەر ئاستى زىمان؛ ئاستى زىمان بۇ سەر سى ئاستى بچوكتىر دابەش دەبىت:

ا. ئاستى دەنگ (دەنگىزى): ئەمەيان زياتىر پەيۋەندىيى بە لايەنى موسىقاۋ ناھەنگى

شىعەرەۋە ھەيەۋ لە شوپىنى خۇيدا باسى لىۋە دەكەين.

ب. ئاستى وشە (وشەسازى): لەگەل ئەۋدى پارچەكە لەسەر كىشى بىرگەيى

ھۇنراۋەتەۋە بەلام روخسارى لاسايى كىرنەۋدى قالىي غەزەلى كلاسكى پىۋە ديارەۋ

شاعىر پەناي بۇ كۆمەلئ لە وشە زاراۋى بىگانەش بىردوۋە.

— پارچەكە سەرچەمى لە (۸۴) وشەۋ (۱۶) جىناۋى لكاۋو (۱۹) ئامرازى غەتفۋ

(۱۶) ئامرازى ئىزافەۋ (۵) دانە كارى بى ھىز پىكەيت.

— لە سەرچەمى وشەكان (۳۶) دانە يەك بىرگەيىۋ (۴۶) دانەى دوو بىرگەيىۋ تەنھا

(۲) دانەى چوار بىرگەيىين.

— لە سەرچەمى وشەكانى پارچەكە (۱۱) وشەى غەرمبىۋ (۶) وشەى فارسى

بەكارھاتوۋن.

ھەر لەلايەنى وشەسازىيەۋە دەكرئ ئامازە بۇ چەند لايەنىكى رەۋانپىژى غەزەلەكە

بىكەين، لەنىۋان:

— غەنىبەرى زولفت / لەسەر مانكى روت / ھەۋرى موت

— بە جامى دىدەى / بە تەختى سىنەى

— شىۋەى شىرىنە / رەسمى فەرھادە

كارم گرىانە / بىشەم فەريادە

چەند لايەنىكى جۋانكارى گۈتنى تىدايە كە لەجۋرى (سەجى ھاۋتەرىبە).

— لە (زولفى چىن چىنت) رەگەز دۋزى تەۋاۋ ھەيە.

— لە چەند شوپىنىكىدا تەلىچ (تەلىچ — تىلنىشان) بەدى دەكرىت:-

* تا رۇژ ۋەكو شىت روۋ لە كىۋان كا ————— ← ئامازىيە بۇ بەيتىكى نالى

* تا بلئن زوحاك مار لەسەر شانى ————— ← ئامازىيە بۇ داستانى زوحاك ۋ كاۋەى

ئاسنگەر

* به جامی دیدی جهمشیدی جهمه ———> نامازیه بۆ ناوینهی جیهان نومای
جهمشید

* شیوهی شیرینه رسمی فهرهاده ———> نامازیه بۆ داستانی شیرین و فهرهاده
- له دهستهواژهی (له عیشت مردم) زیددرووی هیه.
- له دیری پیش گۆتاییدا:

تاگو پامال بـ خـوینی مهـزلومان
پهنجهی شمـشالت رهنـگو و خـهناده

وینیهکی شیرینی جوان و ناسک و دلگیر هیه، شاعیر رووی قسهی له یارهکهیهتی و
پیی دهلی:

بۆ نهوهی خوینی بهناحق رزای من و خهنگی زۆرلیکراوی دیکهش، بزهوتی و شوین
بزر بی، (پایه مال بی) واته بخریته ژیر پی، نهوا تۆ بۆ شاردنهوهی نهو خوین
رشتنانه، پهنجهی شوش و باریکت له رهنگو خهنه بگره، تا خهنگ لییان بشیوی و
وانهزانن که دهست و پهنجهت به خوینی رزای نیمه مانانهوه سووره.

- له پارچه کهدا بهی به هیچ وشهیهکی ناسازگارو نامۆ، یا ههر جۆره زاراوه سازی و
وشه داتاشرائیک نابردی.

ج. ئاستی رسته و ریزمان:

شاعیر پهناوی بۆ رستهی کورت و ساده بردوو ههندی جار له یهک نیوه دیردا رسته که
تهواو دهبی:

- عهنبهری زولفت به دهم سه باده.

- به جامی دیدی جهمشیدی جهمه.

- له عیشت مردم.

ههندی رسته نیوه دیری دووهمیش دهگریته خۆی:

- له دووری بالات شهو ههتا سه ههر، کارم گریانه، پیشم فهریاده.

هیچ رستهیهک بۆ تهواو بوونی و اتاکهی له دیری کهوه نه پهرپهوهتهوه بۆ دیریکی تر،
واتا یهکی و اتایی بهیت له غهزه کهدا پاریزراوه.

شیومزار:

موکریان و هکو شیومزاریکی ناوچهیی دیالیکتی کرمانجی خواروو، تارادهیهکی زۆر
خاوین و پاراوو پهتییه، واته له تهئسیراتی زمانهکانی عهرمبی و فارسی و تورکی به

دوور بووه، رنگه نهووش بۇ سروشتو هه لگه وتی جیوگرافیایی ناوچه که بگه ریته وه، بهو هوپهی له مهرکهزی تهئسیر و دسه لاتی ههر سی قه واره ی ناوچه که:

۱. دهولتهی عهره بیی ئیسلامی له به غدا.
۲. دهولتهی سهفهوی له ئیسهفهان و تاران .
۳. دهولتهی عوسمانی له نهسته مبول.

دوورو لاتهریک هه لگه وتوووه، بۆیه نهو شیومزاره وشهی بیگانه ی زور کم په پیره وته وه ناو. ژبانی شارنشینو و شارستانیش هه میسه وشه و زاروهی نوئو تازه بابته دینیه بهرهم، به گویره ی پویست و وکو وه لام دانه وهیه که بۇ نهو جوره ژبانه. ناوچه دیهاتییه کان دیسانه وه تارادیهیه که لهم جوره کاریگریه به دوور دهن، بۆیه له کومه لگای کشتوکالیدا زاری ناخوتنی شارو دیهاتیش جیاوازی ده بیت.

به گویره ی بیرو پای شار مزایانی ناوچه که شیوه ناخوتنی دیهات و ناوچهکانی نیوان سی گو شهی (سهردهشت - بۆکان - میانداو) که (ناوچهکانی لاجان و چۆمی مهجید خان و شاروپران و دیهاتی دهوروبهری میانداو دهگریته وه) له هه موو به شهکانی دیکه ی خاکی موکریان رهوان و پاروتره. له پی شهکی دیوانی سهیف دا نامازه بۇ نهوه کراوه که شاعیر ژبانی له لادیدا به سهر بردوووه خهریکی کشتوکال و نازه لداری بووه و گونده که ی، (گویگجه ی - که له دهوروبهری میانداو هه لگه وتوووه)، (به باغو مه زراو می شه و چنارستان و به ندو ناش و خانووبهری خو شو دلگیر رازاند بووه و به هه شتیکی شاعیرانه ی بۇ خو ی پیکه ی نا بوو. ههروه ها هه لبهستهکانی که به زبانی دیهاتی ناوچه ی محالی مهجیدخان بۇ عهزیز ناغا نووسیون، نهوجار زبانی راستی خو ی دمس ده که وئ، واته زبانی گرمانجه تی یا دیهاتی، نهویش نهو زبانه شیرین و ناسکه ی که له ناوچه ی بۆکان و دهوروبهری میانداو په ره ی گرتوه). (26)

له سه رهجه می (27) پارچه شیعی کورت و دریزی دیوانه کهیدا، که بریتیه له (572) دیر، سهیف له سییه کی شیعرهکانی (که له سی پارچه ی دریزی 196 دیری پیکهاتوووه)، په پیره ی لهو شیومزاره گرمانجیه ساده رهوان و په تییه کردوووه. له شوینهکانی دیکه که به ناراسته ی په پیره ی له تانۆپوی شیعی عمرووزو کلاسیکی رویشتوووه، زور لهم زمان و شیومزاره دوور نه که وتوته وه. بۆیه دهکری نه مه وکو خاصیهت و نه دگاری شیواز و شیومزاری بهرهمی شیعی سهیفی قازی حسابی بۇ بکریت.

تازەکردنەوی زمان وەك بنەمایەك لە سیماکانی نوێگەری لە شیعری کوردیدا بەند بوو بە پەرەگرتنی بزوو تنەوێ رۆمانتیکێ لە ئەدەبی کوردیدا، کە ئەویش بە لاسایکردنەوی ئەدەبی تورکی - عوسمانی لە ساڵانی ۲۰- ۳۰ی سەدەی بیستەمەو دەستی پێکردوو. دکتۆر خەزەندار سەبارت بە مەسەلەکانی فەرەنگو زمانی شیعری شەوقی بیروپراگانی بەم شیوەیە چڕکردۆتەو: (شیعری (شەوقی) رەنگدانەوێ فەرەنگی زمانی شیعری ناوچەیی موکریان و بزوو تنەوێ شیعری نوێی عوسمانی بوو،... هەندێ لە شیعری مستەفا شەوقی وەك لاسایی شیعری عوسمانی دەکەونە بەرچاو، ئەوێ شاعیرانی ماوێ هەردوو جەنگی گیتی سەدەی بیستەم لە کوردستانی باشوور، نوری شیخ سالح و عەبدوللا گۆران ناویان نابوو "شیعری لاسایی عوسمانی" (27).

ئەگەر سەرەتا قسە لە شیوازو زمانە شیعرییە گشتییەکە شاعیر بکەین و مەسەلە شێوەزارە موکرییە روون و ئاشکراکە بخەینە دواو، ئەوا بەو گۆڕەییە کە لە رەخنە شیعری کوردی لای ئێمە باوو باسی لێکراو، شەوقیش لە ریزی ئەو شاعیرانەیە کە پەڕەوی لەو زمانە شیعرییە تازمیە کردوو، کە بە (زمانی کوردی عوسمانی) ناسراو و لە ژێر کاریگەری و تەئسیری رۆمانتیکە تورکەکان دابوو، (28) پێش بوو لە وشەو زاراوەی تورکی و عەرەبی و فارسی، کە زمانی باوی شیعری تورکی عوسمانی خۆی بوو. بە نموونە یەکێکی وەك عەبدولحەق حامید کە یەکێک لە پێشەنگەکانی ئەدەبی رۆمانتیکێ تورکە، کاریگەری بەرچاوی بەسەر شیعرو بەرهەمی شەوقیدا هەبوو، وەك ئەوێ بەسەر شاعیرانی تازەکەرەوێ وەكو شیخ نوری و گۆرانی دا هەبوو. (29)

(27) میژووی ئەدەبی کوردی، ب: ۱۵۵.

(28) ئەدەبیاتی نوێی کوردی: ۴۴.

(29) بڕوانە:

- توفیق فیکرەت و شاعیرە نوێخوازەکانی کورد: ۱۲- ۶۶.

لە راستیدا لەگەڵ جیاوازی زمانیش، هەندێ لە سەردێرو ناوێشانەکانی شیعری شەوقی، وەكو (جەوانان، حەسبوحال دمگەل و تەن، تەرانەیی و تەن،...) بێجگە لە وشەو زاراوەکانی تێکستەکان ئەوا لە بەرهەمی (عبدالحق حامید) دا ئەم شاعیرە دا دەدۆزێتەو، رەنگبێ تۆزێنەوێ ورد گەلی لایەنی دیکە ئەم لێکچوونانە بەدیار بخت.

له راستیدا له گهڼ جياوازی زمان و شياوای داپشتندا، دمتواندری ریزمیه کی زور له
 کهرسته و موفردهاتی شیعری نه و ریبازگهیه (مه بهست رومانتيکيه ته تورکيه)
 له وانهش فهره نگی زمان و موفردهاتی شیعری عبدالحق حامید، له دوو توپی
 شیعره کانی شه و قیدا بناسرینه وه یا به سهر بکړینه وه. هر بؤ نمونه سهر دپیری
 بهرهمه کانی له وینه ی: (جه وانان، چه سبو حال ده گهل وتهن، تهرانیه وتهن...)
 له ژیر کاریگه ری بهرهمه کانی نه و شاعیر هدا داپژراون. جگه له ودهش رومانتيك و هکو
 ریبازیکی فیکری و فلسفه ی خاوهی کومه لیک چه مک و جیهان بینیه کی تایبه ته
 نه ده بییه، که له زمان و شياوو ته عبیراتی په پره و کارانی نه و قوتابخانه یه رنگی
 داوخته وه، وهک نه وهی باری خه م و مهینه ته و چه سرته هه میسه د پروون و ناخی
 شاعیری داگیر کردو وه، سروشتی ولات و به هاری رازوه به گول و لاله ی رنگین
 هه میسه په رده یه کی له خه م و ماته می پو شیه. شاعیر هه میسه له چه سرته یارو
 دلداری جه فاکاردا رهنج دمکیشی و به ده ست به د به ختی و نه هاهمه تیه کانی زیانه وه
 دمتلته وه. هر بویه روخساری شیعرو بهرهمه کانی شاعیر نه م شياوو بهرگه
 رومانتيکيه سؤزویه ی پو شیه.

— خه ملیوه له سهر قه بری جه وانان گول و لاله
 یا سووری خوینه که بلایی رنگه کی ناله
 پیش تابشی خورشیدی قه لک و هفتی به هاران
 وهک چاو له فرمی سکی منه، قه ترمی ژاله
 نه ی بادی سها هه سته گوزمرکه به وته نندا
 په خشان بکه سهر نه رزی وتهن بونی گولاله

ب. ش: ۲۰*

— بؤ چ دمنالینی، له سهر لیوت له بؤ چ بار که و تووه
 له شکری زلفت که خاوو کاله بؤ چ رووی گرتووه
 ناهی تو وهک بای سمووم، هاتو قه لای دادپیم
 نه ی قه لک گرپه ت که نه و جاره بؤ وات کردووه
 چنده مه حبوبیه له سهر نه ندامی سهروت جلکی رهش تو به
 فرمی سکی خوین نه و رنگه رووت بؤ شوشته

ب. ش: ۲۱.

* به شیک له بهرهمه کانی دکتور مستمفا شوقي قازی زاده، نه حمده ی شهریزی، مهاباد، ۱۳۸۴.

— بەبى تۇ عالمى دىل غەرقى دەرياي يەنسۇ حىرمانە
تەماشاكە شەپۇل ئەورۇ چىلۇن سەر پىزى چاوانە
عەجەب تۇقان دەرە حىسى شەبايم ھەلدەچى دايەم
لە قەلىي پەر خروۇش ئەسرىنى چاوم لەلى روممانە
دە ئافاقى ئەمەل ئەورۇ سەرابە دەسلئى تۇ دوورە
لە بۇيە ھەلسەفەى ژىنى لە بۇ من بۇتە ئەفسانە

ب.ش: ۲۷.

ھەندىك وشەو زاراۋە تەعبىراتى شاعىرانە ھەن كە لە شىۋەى ئىدىيەم ياخود
موتىفىكى* ئەدەبى لە بەرھەمەكانى شەۋقىدا زۇر دووبارە بوونەتەۋە. بۇ نەۋونە بۇ
دەربىنى ھەستى خۇشەۋىستى بۇ نىشتىمانەكەى (كوردستان) و شارەكەى (سابلاغ)،
ئەم مۇتىفانە ۋەكو تايبەتەندىيەكى شىۋازو تەعبىر بەدى دەكرىت:

— لەبەر مائى دەسەيى مولكى بابىت دەنگى سەمتوورى.
— بەبى تۇ كەلھورۇ سۇران و موكرى و مولكى بابان زار.
— ئەى بادى سەبا ھەستە گوزەر كە بە ۋەتەن دا
پەخشان بىكە سەر نەرزى ۋەتەن بۇنى گولائە
— شەۋقى ۋەرە لەو غوربەتە مائىل بە ۋەتەن بە
بى خاكى ۋەتەن، عىزەتى تۇ مەحزى خەيائە
— لە ھەسرەت دەردى كۆنە مولكى بابىيان ھاتنە چالاكى
كە بىرژىنن لەسەر خاكى ۋەتەن خوئىيان بەسەر پاكى
— ۋەتەن ئەى مولكى باپىرم، لە بۇ چ ئەورۇكە روخاۋى.
— ولاتو شارى مە خۇشە، بەلا ھەيۋە كە ۋىرانە.
— بە نوورى حوبى مەۋتەن دلفرووزە ھاتە رووناكى .
— كە ناۋى جۇگەلەى سابلاغى نەشئەى چاۋى مەخموررت
لە مىرگولەى سەھەندو كىۋى لاجانى بەفر بۇ عالمى بارى

*موتيف Motif بابىتىكە لەشىۋە تەعبىرىك كە لە بەرھەمە كەسىك يا لە جۇرىكى ئەدەبىي
(ۋەك شىعەر بە نەۋونە) يا لەسەردەمىك زۇر دووبارە دەپىتەۋە، ۋەك ئەۋەى (چاۋى كال، لىۋى
ئال) دوو مۇتىفى باۋن لە شىعرو گۇرانى كوردىدا.

بىروانە:

سېك شناسى شعر: ۳۴۷.

— ئەۋى مۈلۈكى قەدىمو مەۋتەنى ئەجدادى پېشۋوتە
بە مەردى مەيروخىنە چۈن جەرىمى مۈلۈكى بابانە
— لە مۈلۈكى كوردەگان ئەۋرۇ تەپ و مژ ھىندە پەيدابوو.
— كە مۈلۈكى موكريان و شارى سابلاغ بى تۇ خاپوورە.
— لە مۈلۈكى خۇشەۋىستى تۇ دەخوينى كوند سبەينان زوو.
— لەنيۇ كوردان كەسك مۈلۈكى نەبى، خۇ نۇكەرە بى شك
لەسەر خەلقى لەبەر مۈلۈكە، كە ئەمرى نىۋە مۇجرابوو
— كە خاكى پاكى وى لانكە لە بۇ ئىسقانى بايرمان.

ھەروھە لەئاست دواكەوتوۋىي و ژېر دەستى ولاتەكەى ئەم تەعبىرانەى بەكاربردوۋە:
مالى خاپوور، ويران، ئەنقازى مالىان، مەۋتەن رووخا بوو، خانە ويران، مالت چۆل و
خاپوور. سەبارەت بە گەل و مىللەتەكەى خۇشى ئەم تەعبىرانە ھاتوون: مىرى
كوردان، قەۋمى خۇش نىھاد، كوردى فەقىر، قەۋمى كوردى، دەمى ئەو كوردە كە لالە،
زمانى كوردى، لەنيۇ كوردان..... ھەر بەم شىۋەيە كۆمەلئىك مۆتىف و دارشتنى دىكە
لە شىعەرەكاندا بەدى دەكرين، كە لە شىۋەى نزيك لە يەكتر دووبارە بوونەتەۋە:
— مەستى غرور، بەسەۋداى تۆۋە مەستم، مەست و مەسحوور، چونكە مەستى،
بەدمەستى مەى بوو.

— لە تەئسىرى فسوۋنى، دوو كۆلمى پېر فسوۋنت، بە ئەفسون بەستى دەستانم، دلّت
بەستم بە ئەفسون، بە ئەفسون بەستى قۇلت، لە تەئسىرى فسوۋنى نەفەسى تۇ.
— دايكى سەرشين، دايكى مەحبوب، دايكى پېر، دايكى كوردان.
— جەۋانان، فيكرى جەۋانى، قەبرى جەۋانان، بەختى جەۋانيم، جەۋانانى ۋەتەن،
شۆرى جەۋانى.

— دەسمالى جەرىر، چارشىۋى رەشت، چارشىۋو دەسمالى تۇ.
— گول و لالە، گوللە، مېر گولان، مېرگوللە، بۆنى گوللە.
بەرادەيەكى كەمترىش ئەم مۆتىفانە بەدى دەكرين:

— نەشنە، شەۋقى ھەيات، عىلم و مەعرىفەت، جەھل و غەفلەت، غوربەت، رۇژى
تابان، بولبولى شەيدا، بەندى يەخسىرى، ئەمەل، ئومىد، عالەم، زولفى خاۋ، زولفى
كال... تاد. شەۋقى لە مەيدانى زاراۋەسازى شىۋازدا بە زۆرى پەناى بۇ پېكھاتەى
شىۋازى ديارخەرو ديارخراۋ (سەفەو مەۋسوف) بردوۋە، كەم دېرە شىعەرى شاعىر
بەدى دەكەين كە يەككەى يا زياتر لەم پېكھاتەنى تىادا نەبىت، لە وئەنى ئەم

نموونانه:رۆژی تابان، میڤی کوردان، بولبولی شهیدا، بای وهعهده، چرای عهزم، چاوی مهخموور، چاوی بی نوور، قههری ههلهک، جهوری رهقیب، ستهمی دۆست، ناسیهیی پڕشکهن، بهدمهستی مهی، کاکۆلی رهش ڕهنگ، بای سمووم، فرمیسکی خوینین، قامهت مامهشی، قهلبی زار، شۆڤی جهوانی، کابووسی جههل، شههدی شیرین، جهبین مینای زیو، گهردن هوما، شهدهشل، چاو بهکل، عاله می دل، قهلبی پڕ خرۆش، زولفی کال، زولفی خاو، تاریکی وجود، ئوفوولی ئههغهوانی رۆژ، یادگاری قههدیم، فاته چاو جوان، شهوگاری تهنهایی، نهباتی قهندی لیو، قهلبی مهجروح، قهلبی خوینین، زولفی سیاه، سینهی ساف، زنجیری زولم، دهستی پڕ زۆرت، ماهی تابان، برۆی کهج، توفلی گریان، چاکی گریبان..... له ههندی شویندا ئهه پیکهاتانه شیوازی سیفهتی ویکچوون (سیفهتی تهشبیهی) وهردهگرن وهکو ئهه نموونانانی خوارهوه:

لهشکری زولف، بالای سهروی بوستان، زارت حوقهیی بلوور، ددانیت دوری ههوشاری، خال مشکی تاتاری، جهبین مینای زیو، گهردن هوما، روو سووره گوڤ، چاوی بادامی، لیوی لهعل، ئافاقی ئههمل، شهکره زار، کانی دندان، تیری موژگان، قوبهیی سینه، ئاهوی خهتا، چاوی نیڤرگس، تابووری موژه، تیپی عاشق، کهمهندی زولف، تهلیسمی گهنجی حوسنی تۆ.....ههندی لهو زاراوه پیکهاتانه رهنکه سادهو سواوه دووبارهکراو بن له شیعری کوردیداو، بو شاعیر هیچ هونهریکی تازهی لهشیوازی شیعری دا تیادا نههواندوه وهک له گوتهوهی: بولبولی شهیدا، قههری ههلهک، بای سمووم، بای وهعهده، چاوی مهخموور، کابووسی جههل، قهلبی مهجروح، زولفی سیاه، زنجیری زولم، ماهی تابان، برۆی کهج..... وهیا لهو سیفهته تهشبییهکانی وهکو: لهشکری زولف، لیوی لهعل، تیری موژگان، تابووری موژه.....

شاعیر له بواری زاراوهسازی شیوازا ههندی وشهوه تهعبیراتی جوان و تازهی بهکارهیناوه جا یا له فۆکلۆرو ئاخاوتنی خۆمالی وهریگرتوون وهیا خۆی سازی کردوون و دایهیناون وهک لهه وشهوه زاراوانه دا دهبیندرین: قامهت مامهشی، شهدهشل، چاو بهکل، روو سووره گوڤ، شهکرهزار، نیو بهندو بهرمووری یار، قهترهیی ژاله، کاکۆلی رهش ڕهنگ، بهختی جوانی، ههریمی عیشق، شۆڤی جهوانی، شۆڤی دل، چاوی بادامی، شهپۆل سهه ڕیژی چاوانه، ئهسیری ڕهنگی بی ڕهنگیم، پیالهیی چاوی نیڤرگس، ئوفوولی ئههغهوانی، گیان سهختی، دایکی سهرشین، ههریمی مولگی بابان، کۆرپهیی دل، شهوگاری تهنهایی، نهباتی قهندی لیو، قهومی خوش نیهاد، مهلاحهت، تهپ و مژ، کێردی دوشمن، بهندی یهخسیری، گهرمه برین، مهردانهگی، تهویلت بۆچی گرژه،

بازوو بهند، باوهشی تۆ بېشكهيه..... نه لېته شهوقى ناوړې له هونه رماكانى رهاونېژى وهكو ليكچواندن و خواستن و خوازو به شهكانى ديكه داوخته وه، به لام زياتر په پرهوى له هونه رى ميتافورى نه وروپايى (واته ليكچواندنې وېنه) كردوو، بويه له شوينى خويدا ناماژدى پې دهكېن، له گهال نه ودى هه ندئ لايه نى هونه رى رهاونېژى په يومندى پته وى به شيوازناسيه وه هه يه. هه روها دمتواندئ له ناستى رسته سازيدا هه ندئ لايه نى شيوازي شيعرى شهوقى به نموونه دهنيشان بكرئت به م شيومه: (30)

۱- رستهى ناوى ۲- رستهى كارى (*)

۱/ - له ميرگلان دهخوينن بولبولى شهيدا.

- به هار هاتو نه شنهى باى ومعدديه.

- شهوقى ومړه له و غوربه ته مانيل به ومتهن به.

- چارشيوو دسمالى تۆ، شهرحه له بؤ تاريكه شهو.

- جه بين ميناي زيو، گهردن هوما، خال مشكى تاتارى.

- ومتهن نهى مولكى باپيرم.

رستهى ناوى به ريژميه كى زور له بهر هه ماکاندا دوو بار مېو ته وه، به پېچه وانه وه

رستهى كارى ريژهى زور كه مه.

۲/ - خه مليوه له سهر قهبرى جه وانان گول و لاله.

- ته ماشاكه شه پؤل نه ورؤ چلون سهر ريژى چاوانه.

- هيووتى كردوو هيكرو روحم هاتوته هيللانه.

- ته به سومكه ومدرخه موعجيزئ بؤ عالمى نه ورؤ.

- درابوو دامه نى پاكي، به هي جران قه لې سوتا بوو.

پاشو پيش خستن:

له زور شويندا شاعير په ناي بؤ پيشخستننى كار، يا ته واو كهر بردوو به مېه به ستنى

سازدانى ناههنگو، سه لامه تى ته عبير و پيداويستى زمانى شيعر:

(30) تحليل النص الادبى: ۵۸.

(*) مېه به ستن هاتنى وشه يه كى (ناو) يا (كار) له سهر متاي فريزو رسته كاندا له سهر بنه مای

شيوازناسى و سيمانتيكى، نه وهكو (رستهى ناوى و رستهى كارى) په به گوږه رى بنياتى ريزمانى و

زمانه وانى.

- هه‌لستان، جه‌وانانی وه‌ته‌ن دیسان. (پیش‌خستنی کار)
- له‌ می‌رگۆ‌لان ده‌خوینن بولبولی شه‌یدا. (پیش‌خستنی کار)
- په‌خشان بکه‌ سه‌ر نه‌رزی وه‌ته‌ن بو‌ی گۆ‌ل‌له‌. (پیش‌خستنی کار)
- به‌ ده‌س‌پ‌ره‌ به‌س‌پ‌ره‌ فرمی‌سکی شه‌وقی. (پیش‌خستنی ته‌واوکه‌ر)
- من له‌ عوم‌رم مانگ ده‌نیو تاریکه‌ شه‌و، نه‌م بیستوو. (پاش‌خستنی کار)
- له‌ بو‌ چاوی به‌ فرمی‌سکی جه‌وانان، سورمه‌یه‌ خاکی. (پاش‌خستنی نیهاد)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ خاکی سورمه‌یه‌ له‌ بو‌ چاوی به‌ فرمی‌سکی جه‌وانان.
- به‌بی‌ تۆ‌ عاله‌می د‌ل غه‌رقی ده‌ریای یه‌ئس‌و حیرمانه‌. (پیش‌خستنی جیناو)
- چرای فیک‌رم له‌و‌ی دایم، ده‌کاتن ئیقتیباسی نوور. (پیش‌خستنی کار)
- ته‌ماشای هه‌ر قه‌دی دار‌ی مه‌که‌، نه‌ور‌پ‌و به‌گیان سه‌ختی. (پاش‌خستنی گ‌ری‌)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ نه‌ور‌پ‌و به‌ گیان سه‌ختی، ته‌ماشای هه‌ر قه‌دی دار‌ی مه‌که‌.
- که‌بابه‌ جه‌رگی من بیبه‌. (پیش‌خستنی به‌رکار)
- بوتی مه‌خمووری چاوت، شه‌ق‌قی کرد سه‌د تاق‌و کاشانه‌. (پیش‌خستنی کار)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ بوتی مه‌خمووری چاوت سه‌د تاق‌و کاشانه‌ی شه‌ق کرد.
- له‌ مو‌ل‌گی خو‌شه‌ویستی تۆ‌ ده‌خوینی کوند سبه‌ینان زوو. (پیش‌خستنی گ‌ری‌)
- له‌ بنه‌ره‌تدا/ کوند سبه‌ینان زوو له‌ مو‌ل‌گی خو‌شه‌ویستی تۆ‌ ده‌خوینی.
- ئه‌نجا به‌گو‌ی‌ره‌ی دابه‌شبوونی رسته‌ی زمانی کوردی بو‌ رسته‌ی (خه‌به‌ری: ساده، جه‌خت) هه‌روه‌ها رسته‌ی (ئینشائی: داخوازی، نه‌ری، په‌رس، بانگ کردن، تکا، مه‌رج، سه‌رسورمان، ستایش و سه‌رزنه‌شت)، به‌کورتی هه‌ند‌ی نموونه‌ ده‌خه‌ینه‌پ‌وو:
- (رسته‌ی خه‌به‌ری ساده)

— و‌لات‌و‌شاری مه‌خۆ‌شه‌، به‌‌لا حه‌یفه‌ که‌ و‌ی‌رانه‌
له‌ بو‌ چاوی به‌ فرمی‌سکی جه‌وانان سورمه‌یه‌ خاکی.
(جه‌خت)

— به‌‌ئ‌ئ‌ شه‌وقی که‌ کورده‌، چاو به‌ خو‌پ‌نه‌، قه‌ت هه‌دانادا
به‌ خو‌ی‌نی چاو‌ه‌کانم سوور بووه‌ چاکی گ‌ریبانم

(مه‌رج)

— نه‌گه‌ر چی تۆ‌ له‌ قه‌ومی خو‌ش نیهادی پاکی بی‌ باکی
به‌‌لام جانم له‌ ماله‌نگۆ‌یه‌ وا چه‌ند ساله‌ میهمانه‌

— شهوقی و مره لهو غوربه ته مائیل به و متهن به
بی خاکی و متهن، عزیزمتی تو مه حزی و مباله
(نه ری)

— نه وی مولکی قه دیدیم و مه و متهنی نه جدادی پی شووته
به مه ردی مه پرۆخینه چون حه ریمی مولکی بابانه
(پرس)

— بو چ ده نا ئینی، له سه ر لیوت له بو چ بار که و تو وه؟
له شکری زولفت که خاوو کاله بو چ رووی گرتو وه؟
(تکا)

— بلا تیئر ناو ببی به و خوینه سووره گول له میرگولان
به شوعله ی نووری نومیدیان و متهن با بیته رووناکی
(سه رسورمان)

— به له نجه و لاره که ت وا دیاره نه شه ی تو له کوردانه
وه ئیلا، چون ده بی تن پیسکه وه زولم و وفاداری!
(سه ر زه نشت)

— له ته نسیری فیسوونی رۆزی تابان عاله می شو ری
مه گه ر تو چاوه کانم می ری کوردان هیشتا مه خمووری
(ستایش)

— رهنگی تو خو زه رده، زولفت کاله، قامه ت مامه شی
یا له نیو پایته ختی رۆمی سو یسنه و بشکو و تو وه

رهنگدانده ی شیوهزاری موکری له شیعی شهوقی

شهوقی خوی موکریانی بووه و ته مه نی جیحلی له سابلاغ به ری کردو وه، له پاشان له
ریگه ی نهسته مبوله وه ده جیته نه وروپا (ئالمان) و نزیکه ی سی سالتیک (۱۹۱۳- ۱۹۱۶)
له وی خویندکاری رشته ی پزشکی ده بی، به هوی بارودۆخی هه لگیسانی شه ری
گه وره وه، ناتوانی درێژه به خویندن بدات، بۆیه ده گه پرېته وه نهسته مبول و له وی
خویندن ته واده کات و به یه کجاری له وی ده گیر سیته وه تا کۆچی دوا یی ده کات. له گه ل

ئەۋەى شاعىر لە تەمەنىكى زوودا موكرىيان بەجىدەھىللى، بەشى زۆرى تەمەنىشى لە ئەستەمبۇل بەسەر دەبات و ژيان و گوزەران و خىزانىكى ئەرستۆكراتيانە پىكەۋە دەنىت، بەلام شىعرو بەرھەم و زمان و شىۋوزو ئىحساساتى كوردانەى موكرىيانى ھەر دەمىنىتەۋە. خەلكى موكرىيان و سابلاغ و شوپنەۋارو يادگارەكانى ھەمىشە بە زىندوۋىي لە يادموورىدا دەژىن و لە شىعەرەكانىدا سەردەكەن. لە ئارايىشكردن و رازاندنەۋەى ھۆنراۋەكانىشىدا پەنا بۇ شىۋەزارو ئاخاۋتنى زىندوۋى مەلئەندەكەى دەبات و وپنەى شاعىرى جوان و دلگىريان لى پىك دەھىنى، كە لەم تەعبىرانەدا بەدىار دەكەۋىت:

لەناز بالنجى خەو، دەنگى زەنگۇل، چلۇن سەبرى دەكەى، نىۋبەندو بەرموورى، ئەۋىستا لە بىخەى رۇژھەلاتى، دەژىننى خەقى خۇت سابىت بىكە، بەدەستەرە بستەرە، خەۋى مە، ئەتۇ دەستە شكاۋى، بەو كاكوئى رەش پەنگە، بۇ چ دەنالىنى لەسەر لىۋت لە بۇ چ باركەۋتوۋە، قامەت مامەشى، چارشىۋو دەسمالى تۇ، بەلاى لايەى دلىم، ھەلستاۋن جەۋانانى ۋەتەن، دە دل عەزم و لەسەر شۇرى جەۋانى، بۇ چ دەبەرناكەى، مىرگى شىن، ۋلات و شارى مە خۇشە بەلا خەيفە كە ۋىرانە، جاۋەبالى ۋى، دەپىشدا شەۋقى ۋىستاۋە، ئەحوالى دلى خۇم، غەفلەت و بەس بى، دە ئافاقى ئەمەل، دەسىجنى تەبەى جوانان، خۇش بىن، بەلام جانم لە مائەنگۇيە مېھمانە، ۋەدەرخە، شەكرەزار، ئەتۋى نىۋنا، دەفكرى شار، مەگەر مەردانەگىت ۋابوو، لەنىۋ كوردان، ھەتاكو فرسەت و ماۋە، لەپىشا پىشى، تىپى عاشق، قەت ھەدانادا.... ھەروەھا لە چەند شوپندا نامازە بۇ ناۋچەكانى موكرىيان دەكات ۋەكو:

دورى ھەۋشار، ناۋى جۇگەلەى سابلاغ، لە مىرگۇلەى سەھەندو كىۋى لاجانى، مولكى موكرىيانى، شارى سابلاغ، كانى قولقۇلاغ... لە شوپنىكدا نامازە بۇ (بەندى برايمۇك) دەكات كە بەيتو داستانىكى شىعىرى ئەدەبى مىللى بەناۋبانگە لەناۋچەى موكرىيان.

وینهی شیعی:

له رهخنه نویدا گرنگی زوری بیده درئو وهکو یه کیک له بیکهاته سه رهکیه کانی بنیاتی شیعر سهیر دهکریت، له رهخنه کوندا (وینهی نه دهبی) له بهرام بهر خه یالگردن و نه ندیشه دهوستیت که رهگه زیکی بنه پرتی شیعره. (31) ته نانهت له لای زانیانی (زانستی مهنتیق) ی دهوری نیسلامی شیعر وهکو (کلام مخیل) پیناسه کراوه و پرۆسهی (خه یالگردن: وینه کیشان) به بنیاتی شیعر دهستنی شانکراوه. (32) نه و کردهوی خه یالگردن ریگا له بهر دهردم شاعیردا دهکاته وه که نه و اتاو گوزارانهی مه به ستیه تی له بهر گیکی رازاوه و دلگیردا بهر جهسته بکات و بیانخاته روو، به مه وینهی شیعریی دروست ده بیت. وینهی هونه ری وهکو له لایهن (سی دی لويس) وه نیشان دراوه (وینهیه که به وشه، له ریگهی وه سفو خوازه و لیکچوونه وه پیک دهیندریت و بهرپی ته عبیریک یا رسته یه کی نارایشته کراوه وه ناراسته دهکریت). (33) بهم پییه دهر برین و وینه، یاخود شیوازو وینه وهکو دوو رهگه زی روخسار له گه ل ناوهر پوکدا یه که دهگر نه وه و تیکه لاو ده بن و یه کیتی ئورگانیکی به ره مهی شیعی پیکه دهین، به مه وینهی شیعی (ده بیت ته بنه مایه کی گرنگ له و بنه ما هونه ریانهی که پرۆسهی داهینانی شیعیریان پی کامل ده بیت). (34) دهتوانین به شیوه یه کی گشتی دوو جوړ وینهی شیعی دهستنی شان بکهین.

یه که م: وینهی وه سفی، که له ریگای وشه و دهر برینی راسته وخووه نه انجام ده دریت. دووم: وینهی رهوانبیزی که له ریگهی هونه رمانی رهوانبیزی وه دپته به ره م.

وینهی شیعی له بهر مهی مه لا ماری کۆکه ییدا:

مه لا ماری به و پییهی له بهر مه مه کانی دا په پرهوی له زور لایه نی یاساو نه ریته کانی شیعی کلاسیکی کوردی کردۆته وه به تایبته له باری زمان و شیوازو فۆرمی

(31) النقد الادبي الحديث: ۲۸۳.

(32) صور خیال در شعر فارسی: ۲۸.

(33) وینهی شیعی له ریبازی رۆمانسی کوردیدا: ۳۳.

(34) دیلان و تاقیکردنهوی شیعی: ۲۸.

گشتییەو، بۆیە بەرھەمەکانی لەباری جوانی ناسییەو، لەسەر بنەماکانی ھونەری رەوانبێژی دامەزراون. لە بەرھەمەکانیدا وێنەی رەوانبێژی بەگوێرەی لێکەکانی وەک: (لێکچواندن، خوازەو خواستن و درکە)، لەپاڵ وێنەی وەسفیدا بەدی دەکریڤ. لێرەو تیشکێک دەخەییەنە سەر جۆرەکانی وێنەی رەوانبێژی و رەنگدانەوێ لە شیعری کۆکەیییدا.

۱. لێکچواندن/ بەشیکی بنچینەییە لە بەشەکانی رەوانبێژی، شاعیر تیا دا شتێک دەچووینی بە شتێکی تر بۆ ئەوێ سیفەتێک لە شتە لێچوووەکە زەقتر و درەوشاوتر نیشان بدات. کە بیّت (لێکچواندن، بەستن و پەیداکردنی و لێکچوونیکیە لەنیوان دوو شتدا بەرپێ ھاوبەش بوونیان لە یەک سیفەتا یا زیاتر).⁽³⁵⁾

لێکچواندن لەسەر چوار بنەما دەووستیّت (لێچوو، لەوچوو، ئەوزار، لێکچوون) بۆ ئەوێ پرۆسەی لێکچواندن تەواو بیّت لانی کەم پێویست بە بوونی ھەردوو بنەمای (لێچوو – لەوچوو) دەکات، کە دوو کۆلەکە ی بنەرەتی لێکچواندنە.

لێکچواندن لەبەرھەمی مەلا مەرفدا پانتاییەکی فراوانی گرتۆتەووە بەپێی سەرئەجری ئیمە لە ھەموو بەشیکی دیکە زیاترە، ھەرودھا جۆری لێکچواندنەکانیش جۆراو جۆرن بە گوێرەی ھاتنی ژمارە ی بنەماکان دەگۆرێڤ. لێرەدا چەند نمونەییەکی لە جۆرە جیاوازەکانی لێکچواندن لە شیعری کۆکەیییدا پیشان دەدەین:

— بۆ گولی رووی تۆ وەکو بولبول لە نالینە دڵم
تا نەفەر مووی، چۆن حقوқи نادەمی؟ لێم عاجزە

دیوان: ل ۱۳

بنەماکان:

لێچوو: دلی شاعیر لەوچوو: بولبول ئەوزار: وەکو
رووی لێکچوون: نالین

جۆری لێکچواندنەکە: درێژە ی بەرەللا یە، بەو گوێرەییە کە ھەر چوار رەگەزەکە (بنەماکان) ی بە ئاشکرا تیا دا ھاتوو. ⁽³⁶⁾

(35) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردی: ۲۲.

(36) سەرچاوی پێشوو: ۳۶.

– که شيعرت وهك سهددف فهرزن ههموو پېرېن لهدانهى دور
له لای نه شخاسى وشك و بئ ته ببعهت ئاسن و سهنگه

ليچوو/ شيعرى شاعير له وچوو/ سهددف
نه وزار/ وهك ليچوون/ پېر بن له وانهى دور
جوړى ليچواندن/ دريژى بهرهللا، ديسان له نيوان (شيعر) و(ئاسن و سهنگه)
ليچواندنې رهوان ههيه.

– كه سئ غه واسى به حرى عيلم و عقل و فزل و جهوهر بئ
دهبئ سينهى سهفينهى عهزمى وهك سهدى سكه ندر بئ
ليچوو: سينهى سهفينهى عهزم سكه ندر
سكه ندر

نه وزار/ وهك ليچوون/ (نه هاتوو، نه لېه ته مېه ستي
نه وهيه كه له قايمى و سهختى وهك يهك بن).
جوړى ليچواندنه كه: قولهيه، بهو پييهى يهكيك له بنه ماكانى ليچواندنه كه
نه هاتوو كه نه ویش (ليچوونه).⁽³⁷⁾

– هه تا كهى كوونجى ته نهايى، ومړه زاهيد تماشاكه
كه خهيمهى شای شهكهر ليوان، چ هه سرو باره گاييگه

د: ل ۲۵

ليچوو/ خهيمهى شای شهكهر ليوان له وچوو/ قه سرو باره گا
نه وزار/ (نه هاتوو)
جوړى ليچواندنه كه: ليچواندنې رهوانه. رهوان نهو جوړهيه كه ته نها دوو بنه ما
سره كيه كه، وانا (ليچوو – له وچوو) تيا هاتبيت. كه نه مهش بهرترين جوړى
ليچواندنه.

– موته وهل زولفى تو بوو، هه سل و وه سل لى تماشاكر د
موه مـاييكه لايه نه هل و، زنجيرى به لاييـكه

د: ل ۲۶

ليچوو/ زولفى يار له وچوو/ كتيبي (الگول) – دوورو دريژ

(37) سرچاوهى پيشوو: ۲۵.

لېكچوون/ ھەبوونى (ھەسلو وەسل) لە ھەردوولا - ئالۆزى ئەفسانەيى لە ھەردووكيان.

— ئىشارەى كەردە لامى زولفى، ئەلفى قامەتى، يەعنى
جەوابى قەدى دالى تو، قەقەت لامەل قەلايىكە

د: ل ۲۵

لېچوو/ زولفى يار - قامەتى يار - قەدى يار
لەوچوو/ ھەرفى (ل) - ھەرفى (ا) - ھەرفى (د)
لێردا چەند شتىكى ھەلېزاردووھە بە چەند شتىكى ترى چواندووھە. لېكچواندەكان
سەربەخۆن و بە يەكترەوھە نەبەستراون: (زولف - ل)، (قامەت - ا)، (قەد - د). جۆرى
لېكچواندەكە: بڵاوە. بڵاويش ئەومىيە كۆمەللىك لېكچواندن بەدواى يەكتريدا بىن لە
دېرە شيعرئىكدا.⁽³⁸⁾

— لېكچواندنى وئە/ لەم جۆريمان شاعير وئەيەك دروست دەكات كە لە چەند رەگەز
پىك ھاتبىت و رەگەزەكان تىكھالابن و تابلوئەيان (وئەيان) لى بەرھەم ھاتبىت.
ئەنجا ئەم وئەيە بە وئەيەكى ھاوشىوھى دەجووئىندىت. وەكو ئەم دوو ئەموانەيەى
لاى كۆكەيى:

• شەونم كە لەسەر رووى وەرمقى گول دەدرەوشى
عەينەن وەكو قەترەى عەرمقى روومەتى يارە

د: ل ۲۶

لېچوو / وئەيە يەكەم : دلۆپى شەونمە كاتىك لەسەر رووى پەرەى گول
دەدرەوشىتەوھە
ئەوزار/ عەينەن

لەوچوو/ وئەيە دووھەم: قەترەى عەرەق كاتىك لەسەر روومەتى يار بەدىاردەكەوئىت.
جۆرى لېكچواندەكە لێردە، ئاوەزوور كراوەتەوھە، شاعير جېگۆركىيى بە لېچوو—
لەوچوو كەردووھە مەبەستىيەتى جوانى و دلگىرى وئەيە دووھەم (قەترەى عەرمقى سەر
روومەتى يار) بەتىن و تەوزم تر نیشان بەدات.

• لە گۆشەى پەنجەرەى شيشەى لەتيفو قەسرى كافورى
نەمايشيان دەدا خانم وەكو حورى و پەريزادە

(38) سەرچاوەى پيشوو: ۴۲.

لېچوو/ وېنەى يەكەم : خانمانى مهابادى وختيک له گۆشەى پەنجەرەى شووشە بەندى جوانى قەسرو باڭەخانە سېو سۆڭەگاندا بەديار دەمکەوتن.
لهوچوو/ وېنەى دووهم: له وېنەى دەرکەوتنى حۆرى و پەريزادبوون کە لەناو ئەو
فەزا سېو سافەدا وەدەرەمکەوت.

شاعير له پېناوى دەرپرېن و رازاندنەوى بىرو سۆزو ھەست و نەستەگانى پەناى
و مەھرەينانەوى جۆرمەکانى ترى وېنەى رەوانبېژى بردوو، له نموونەى خوازەو
خواستن و درکە،* بەلام رادەو رێژەى ئەو جۆرە وېنانە له بەرھەمەکانى مەلا مەرفەدا
له لیکچواندن کەمتر وەبەرچاو دەمکەوێت.

خوازە/ بریتىيە لەوێ وشەيەك بۆ مانای دروستى خۆى بەکار نەبرى بەلگەو بۆ
مانايەكى تر بخوازى و مەبەستىكى تر بگەيەنێ. (39) نموونەى خوازە له شيعرى
کۆکەيى:

من لەلام وايە کەنەيدىو له مەکتەب حەرفى لا
بۆ يە کەس نەى بىستوو و لەو سەيیدە ئيلا نەعم

د: ٦١

(مەکتەب) خوازەيەو مەبەست لێى (کتىبى مەکتەب)ە، کە تيادا فيرى (لارژدى) يان
(نەعم چاوتيرى) دەبن. پەيوەندى (کتىب و فيربوون) لەگەڵ (مەکتەب) لەسەر
بنەماى شوێنى (الحليه) دامەزراوە. (40)

• ھەرموو وەرە مەجلىسى تەرحيم و رحمةتە

رۆژى وەفاتی مەسجید و میحراب و مینبەرە

* لێرمەدا بە پێویستى نازانين درێژ دادپى بکەين له راشەو پێناسە کردنى ئەم ھونەرانە،
خوێنەرى بليەت بەمەبەستى تێگەشتنى زياتر لەم ھونەرانە دەتوانیت بۆ ھەر يەكێك له
کتىب و سەرجاومەکانى رەوانبېژى کوردى بگەریتەو و لە نموونەى :

١. رەوانبېژى له ئەدەبى کوردى، ٢ بەرگ، د. عەزیز گەردى.

٢. خۆشخوانى، مامۆستا علاوالدين سجادى.

٣. زانستى ئاوەلواتا، د. کامل حەسەن بەسیر

(39) رەوانبېژى له ئەدەبى کوردى، ب: ٦٧.

(40) زانستى ئاوەلواتا، ٩٧.

(ومفاتی مهسجیدو میحرابو مینبەر) بۆ مانای دروستی خوئی بهکار نه هاتوو، بهلکو وهکو خوازه بهکارهاتوو بۆ لهناوچوون و له برهوهکهوتنی شوینهوارو ریورهمهسهکانی ئایینی ئیسلام.

خواستن / ناونانی شتیکه بهناوی شتیکی ترهوه نهگهر جیگهی گرتهوه. خواستن لهسهه یهك بنهما دهوهستی نهویش (لهوچوو یا لی خواستراوه)، یاخود (لیچوو یا بۆ خواستراوه).⁽⁴¹⁾

- بۆ خهراباتو کلیسا، مهسجیدو دهیرو کهنشیت

دهم رفینی نهم سهگه، سهه گورگه راوم پیدهکا

عیفهتو عیسمهت که باری کردوو، نهم کافره

ههر شهوی داوی کچیکی کهس نه گاوم لی دهکا

ههر دوو دهربرینی (نهم سهگه) و (نهم کافره) خواستراون له بریتی بهکارهینانی (نهفسی بهد) بهکارهاتوون.

- نهویشتاش گهر نهنیری جوببه شینی کهلله مهخروتی

له خزمهت حهزهرتی سهدری لهگهڵ دوو مورغهکی کونجی

د: ۵۸.

جوبهشینی کهلله مهخروتی: بۆ کهلله هههه خواستراوه، حهزهرتی سهدری: بۆ برنجی سهدری.

درکه: نهوهیه که راستهواراست ناوی شتیك نهبهی بهلکو بچی ناوی شتیکی تر ببهی که پهیهوهندی به هی یهکهمهوه ههبیّت تاکو خوینهر یا گوینگر له مانای باسکراوهوه بۆ مانای مهبهست بجیّتو پهیهوهندی نیوانیان (لازم مهلزم) دهبیّت.

دهغهیهکیش یهك لهشخاسی نهدیپو موختههرم

ئیدعای یهگ گهوههری کون ناکراوم لی دهکا

د: ۲۵

گهوههری کون ناکراو درکهیه، هیمایه بۆ شیعی تازهی شاعیر، واته شیعیك هیشتا خهك نهیدیپو تازه کووره بیّت.

- تۆی سوارو من پیاده جواوبت نه دامهوه

بیّت وابوو لهم قسهیه سهرفی نهزهر دهکهم

د: ۵۲ل

(41) بنیاتی وینهی هونهری: ۲۲۸.

- تۆی سوارو من پیاده درکەیه و هیمایه بۆ ئەوێ که هەمیشە بەدواتەوهم و وازت
لی ناهینم.

لەدرکەدا هەردوو واتای راستەوخۆ و ناپراستەوخۆ دروستن و رێیان تێدەچیت وەکو (تۆ
سوارو من پیاده).

- دەنگی زیکرو خەتم و تەهلیت فەزای پەر کردوو

زەلزلەلە خستۆتە خەیمە یی ستوونی ئەزەرەقی

د: ٧٨

خەیمە یی ستوونی ئەزەرەقی درکەیه، هیمایه بۆ ئاسمان.

جۆری دووهمی وێنە شیعری لای کۆکەیی وێنە و دەسفی راستەوخۆیه، شاعیر لە
رێگە ی وشە و دەرپرینە و راستەوخۆ لە شتەکان دەدوێت و سیمایو روخساریان نیشان
دەدات، (لێرەدا وشەکان خۆیان ئامرازی دەرپرین و هەلگری وێنەکانن).⁽⁴²⁾ جاری
واشە وشە و دەرپرینەکان کە خۆیان وێنە و دیمەنی بچوک بچوک دەنوێنن، بەشداری
دەکەن لە پیکھێنانی وێنەیهکی گشتی بۆ بابەتەکە.

کۆکەیی لە شیعریکی ستایش و پارانەویدا دەلی:

گولستان و گول و گولزار و گولشەن
نەه و شەشاد و سەرووی جوێباری
نەه و نالە و گریانی قەومری
فوغانی بولبولی سەهر شاخساری
زریوەی مەل، لەسەر پەل یا لەسەر گول
چەریکە هودە و دود و سەوتی هەزار
سەهلاو و حەقحەقی مورغانی یا حەق
کە دەنگیان دێ لەسەر عەودی قەناری
ئەنجا پاشەندێ ئەم چەند دێرە بەم شێوەیە دێ:
هەموو تەئاریفی زاتیی پەکی تۆیە
دەمەن ئەیکەن بە خەندەو گەه بەزاری

د: ٥٧

(42) وێنە شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردی دا : ١٥.

له نیوه د پرمه کانی چوار د پری یه که مده کومه لیک ناوو و د سږو ته عبیرات هاتوون، که هر یه که بیان وینه یه کی سهر به خو د نوینن (وینه یه ههستی بینین و بیستن)، نه مانه هه موویان به شداری ده که نه له نه خشانندن و سازکردنی وینه یه کی گشتی نه ویش رازانه و دی جیهانه به هم هه موو د دنگو و پښگو و بوونه و ورو مه وجوداته وه، واته هه موویان ته عبیر له شتی که ده که نه وه نه ویش بوون و ناساندنی په ورو مردگار یکی مه زنه.

کوکهی له باسو و د سږی گونده که ی ناغای (موهته دی) دا ده لی:

تا چاو هه تهر ده کاتو هه تا دل ده لی به سه
 باغو دره خستو عه پ عه پرو سهر وو س نه و به ره
 غه ملیوه سهر زمینی به خونه چی ناته شی
 ناوی له تیغه، سافه، هه وای عه تر په ورو ره
 هه رشی زومه پدی، گو لی زمره سو ورو نا ل
 تی که ل بووه، ده لی ته به هی عودو مه جهره
 وه که خپوه تی گولانه هه موو باغو چیمه نی
 دامینی کی وای، نه تله سو د پناوو مه خهره
 نه رگس به چاوی مه سته وه، سوسه نه به سه زوبان
 مه شغوولی زی که و فیکری خوداوه ندی نه که به ره
 که ردن که چه و نه وشه، گو ل و به رگی نه سته رهن
 گو لی یاسه مه نه به داره وه، وه که می سک و عه نه به ره
 شه ونم له چیه رهی گو لی مینا وو نه تله سی
 بار یوه، دانه ی ده لی ورو په وه هره
 وه که من مه لوله، لاله به داغی فیراقه وه
 سونبول بلاوو خاوه، ده لی زو لقی دول به ره
 گریانی گو لی شلی ره بیننه عه زیزه که هم
 فرمی سکی چاوی به هه وری ناوی موقه تته ره

له هه ندی دیرو نیوه د پرمه کانی نه م پارچه یه دا هه ندی وینه ی لیکچوانندن به دی ده کریت، به هوی نه و زارمه کانی وکو (وه که - ده لی) به لام وینه و د سږیه کانی که له خودی ناوه ی تر اوه کاند هاتوون، زور به تین و گورو جوشن، که وینه لیکچوانندنه کانی خستوته زیر سی به ری خو یه وه. نه م وینه جیاوازو په رشو بلاوانه به هه موویان هاوکاری ده که نه له خسته رووی وینه و دیمه نی کی رازاوهی رنګاو پښگی به هه شت

ئاسای سروسى ناوچەگە. ئەم وینەیه کە بە وشەو دەرپرین چنراو، دوور نییە لە خودی تەبیەتە کە جوانتر و رازاوتر بێت. لێرەدا خەیاڵی شاعیرانە روئیکى خولقینەری گیراوە لە نەخشانەنى ئەم دیمەنە دلگیرە.

جۆرەکانی وینەى شیعری لە بەرهەمی سهیفی قازیدا :

وینەى رموانبیزی :

أ. وینەى لیکچواندن

ـ ئەستارى وەكو زولفی عەروسانە موسەلسەل

ئەلفازی ھەموو گەوھەرە چەند جوانی ئەداکرد

د: ل ۲۹

لێچوو: ئەستارى (دێرەکانى نامەى یار) لەوچوو: زولفی عەروسان

ئەوزار: وەكو رووى لیکچوون: موسەلسەل (ریزە بە ریزە).

وینەکە لەسەر بنچینەى لیکچواندن بەرپەللا دروست بوو و ھەر چوار بئەماکەى لیکچواندن ھاتوون.

لەنیوێ دێرى دووھەدا وینەى لیکچواندن جەختا و ھەیه کە لەسەر ھەرسى رەگەزى:

لێچوو: ئەلفازی، لەوچوو: ھەموو گەوھەرە، لیکچوون: جوان، دروست بوو.

ـ ھەر گۆل شەگەرى لێو شفاى دەردى نەخۆشان

سەر بى بە فیدای کۆلمى گەشو چاوى نەخۆشى

د: ل ۴۰

لێچوو: لێوى یار لەوچوو: گۆلى شەگەر لیکچوون: ھەردوو لا

دەرمانن بۆ دەردى نەخۆشان

ئەوزار: نەھاتوو، ئەم جۆرە وینەیه لەسەر بئەماى لیکچواندن جەختا و دروست بوو.

ـ زولفى وەك شەوێ رۆژى کردمە شەو

چراى سەر کۆلمەم لە بۆ رادیترە

د: ل ۴۸

نیوێ دێرى یەكەم: لێچوو: زولفى یار لەوچوو: شەو ئـ ھەوزار: وەك

لیکچوون: نەھاتوو

وینەکه به ھۆی لیکچواندننی بەرپەللاوہ پیکھاتووہ، لە نیوہ دیری دووہم لیکچواندنەکه رەوانە.

• دايم دلم به نالەو زاری و فيغان ئەلئ
خۆش بەو شەوہی کە رۆژی روخی دلبەرم ھەلئ

د: ل ۳۳

لیچوو: روخی دولبەر لەوچوو: رۆژ
لە ئەنجامی ھاتنی تەنیا دوو بنەما سەرەکییەکە، لیکچواندننی رەوان پیکھاتووہ.

• کیزانی جوانی عیلى له خىلى که دینه دەر
ناسکەن لە باسک و سوورە قورینگی شەتاویە

د: ل ۷۶

لیچوو: کیزانی عیلى لەوچوو: ۱. ناسکی باسکان و ، ۲. سوورە قورینگی شەتاوان
لەم جۆرە لیکچواندنە رەوانەدا شاعیر یەك شتی بە دوو شت چواندووہ بۆتە
لیکچواندننی لیکدراو. ئەلبەتە گەشت و گەرانیکى نیو شیعو بەرھەمی شاعیر
ژمارەیکى زۆرمان لە وینەى رەوانبیزى (لیکچواندن) بە ھەموو جۆرەکانییەوہ بۆ
بەدیار دەخات. ئیمە بەم چەند نمونەى سەرھوہ وازی لئ دەھێنین.

• قەوس و قەزەحە تاقى برۆت ئەورۆ بەوہسمە
بۆیە دلەکەم لەتەتە بەو خەنجەرى ئەزەرق

د: ل ۲۹

برۆی بە وەسمە شین ھەلگەپاوی یار: لیچووہ.
خەنجەرى ئەزەرق: لەوچووہ.
رووی لیکچوونیشیان: کەوانەیی بوونە.

• تقلى دلم گروى شەگەرى لیوی گرتووہ
بەو دوو ھەنارە ژیری کەوہ بیخە باغەلئ

د: ل ۳۳

(ھەنار) بۆ مانا دروستەکەى خۆی بەکار نەھاتووہ، بەلکو لیڤە بۆ واتای (مەمک)
خواستراوہ، پەيوەندى لەنیوان (ھەنار) و (مەمک) یشدا لیکچوونەو جۆرى
خواستنەکەش (ناشکرا)یە.

ئەي دڭ بە خەتا كەوتىە چىنى سەرى زولفى

لەم مارە عەجايىب بە تەماي لەزەت و نۆشى

د: ل. ٤٠

ب. وئىنەي خوازەيى

ليردا وشەكان بۆ دەبرىنى مانايەكى تر بەكاردەبردرين بيجگە لەماناي خۆيان، ئەم مانايەش ھەر ئەبى لەكاتى بەكارھىنانا دەرکەوئ. ⁽⁴³⁾ وەكو لەم نمونەيەدا روون دەپیتەوہ:

ئەمرو چەسەن مۆنەزىنى كوردانە بانگ ئەدا

ھەستەن لەخەو، وەخەپ بن، حى على الصلاه

وشەي (خەو) وئىنەيەكى خوازەيى، شاعير بۆ مەبەستى بانگ كردنى كوردان بۆ ھۆشياربوونەو و بیدارى و كارکردن بەكارى ھىناو، قەرینەكەشى (مۆنەزىنى كوردانە).

ج. وئىنەي خواستراو

تفلى دلم گپوى شەكەرى لئوى گرتووه

بەو دوو ھەنارە ژىرى كەوہ بىخە باغەلئ

(ھەنار) بۆ مانا دروستەكەي خوى بەكارنەھاتووه، بەلكو ليرە بۆ واتاي (مەمك) خواستراو. پەيوەندى لەنيوان (ھەنار) و (مەمك) ياشدا ليكچوونەو جوۆرى خواستەكەش (ناشكرا) يە.

زوححاكە لەبى باكى لەتەخەربى دڭان دا

خوينخۆرى گەلئك كردووه، ماری سەرى دووشى

لە (زوححاك) و (ماری سەرى دووشى) خواستە ھەيە، كە بۆ (يار) و (زولفى يار) خواستراون.

د. وئىنەي دركەيى

يان خدرى كە ھاتى بە دووچام ناوى بە قاوہ

نەم مۆردەيى ھيجرەت بە تەماي عومرى بەقا كرد

ديوان: ل. ٢٩

(43) رەوانبىزى لە ئەدەبى كوردى، ب: ٨٨.

لە ھێنانەوێ (بە تەمای عومری بەقا) درکە ھەییە و ھێمایە بۆ (نەمری)، وەکو چۆن
لە ھێنانەوێ (خەدر) و (دوو جام ئاوی بەقا) لێکچواندن ھەییە بۆ (یار) و بۆ
(ھەردوو چاوانی).

وێنەی فەلسەفی:

لە گەڵ ئەوێ ئەم جۆرە وێنانە وەکو (فەلسەفی، دەررونی، ئەفسانەیی) زیاتر
پەيوەندیان بە ناو مەرۆکەو ھەییە، بە لām بۆ ئەوێ شیرازی باسەگەمان لێ نەپەرچێت،
ھێناومانە لێرەدا ریزمان کردوون و بەختیاری بەسەر یاندا تێدەپەرین. لە گەڵ
ئەوێشدا نموونە شیعرییەکان لە پرووی شیواز ناسییەو ھەوێنە رەوانبێژی بە دوور
نین. وێنەی فەلسەفی گوزارشت لە ھەوێستی شاعیر سەبارت بە ژیان و بوون و کێشە
جیاوازیەکانی دەکات. بیرو باوەری شاعیر لە دوو تۆپی ھۆنراوەکانیدا دەر دەپرێن،
کە ئەگەر بێت کۆبکێنەو ھەوێنەو لێیان ووردبینەو، ئەوا فەلسەفەو جیھانبینی شاعیر
سەبارت بە دیاردەکانی سروشت و ژیان و مردن پێک دەھێنێ. (44)
لە قەسیدە (ستایشی خواو پیغەمبەر) دا چەند وێنەییەکی فەلسەفی بەدی دەکەین،
لە نموونە:

- بێ وێنە سانعیکی بە نەمری دروست دەکە

نینسان لە ئاوو، گوێ لە گەلاو، لە گل گیا

- ماسی لە شەوقی تۆیە لە بەحران دەکەن شەنا

تەیران لە عیشقی تۆ لە سەمادا دەکەن سەما

- ھەلگە جرایەکی ئەتۆ، قەت ناکوژی تەو

ریشی دەسووتی ھەر کەسی فووکا لە ئەو چرا

د: ل ۲۴

وێنەی دەررونی:

شاعیر مەرۆفیکی خاوەن ھەست و سۆزێکی بە پێزو ناسکە، بە ھەماھەنگی و
موتور بەکراوی لە گەڵ خەیاڵ و ئەندێشە بە پیت و بەرز دەفری، وێنەی شیعری
سۆزدارو دلگیر لە ناخی دەررونیەو ھەڵ دەقوێ کە تەعبیر لە ھەست و ھۆش و سۆزو
خەیاڵەکانی دەکاتەو. لێرەدا شاعیران و نووسەران (شعوورو بارە ویزدانی و
دەررونییەکانی خۆیان ھەل دینج بۆ ئەوێ لە شیوەیەکی لە شیوەکانی ناسراوی

(44) بنیاتی وێنەی ھونەری: ۲۴۶.

نەدمبى دايان برپىژن).⁽⁴⁵⁾ وېنەي فەلسەفى ھەزۇ خۇشەويستى و ھەلچونەكانى
 دىروونى شاعىر بەدىار دەخات، سەنگى مەكەش لەسەرگەوتنى ئەم جۇرە وېنەيە
 ئەومبە كە تا چەند ھەلگىرى سۆزۇ ھەلچوون و تەعبىر كىردىكە لە نارەزوو
 كېكراوكان. لە شىعرى سەيفدا نەموونەي وېنەي دىروونى ئەوتۇ بەدى دەكەين، كە
 لەگەل ئەوئى دىرېرېنېكى راستەو راستى ھەيە، بەلام سەرشارە لە سۆزۇ ھەلچوون و
 ئەقىنى راستەقىنە. وەكو لەم چەند دېردا بەدىاردەكەوئىت:
 - لە عىشقت مردم وەسىت بى لە تۇ
 بۇ خۇت بىننېزە تەلقىنم دادە

د: ل ۲۴

- لۆمەي ھەسەن نەمەي نىيە لابدە واعىز
 عاشق ھەموو گىيانى دئە نەسلەن نىيە ھۆشى

د: ل ۴۰

ھەردو وېنەكە لەم دوو دېردا بەھۆي گوزارشت كىردن لە دىروونى شاعىر لە رېگەي
 تەعبىرەكانى (لە عىشقت مردم)، (عاشق ھەموو گىيانى دئە) بېكەتوون. ئەگەرچى
 زىاتر وېنەي مەنەوئىن، بەلام ھەريەكەيان دەلالەت لە سۆزىكى قوولئى شاعىر
 سەبارەت بە يارو دئدارەكەي دەكات.
 وېنەي داستانى و ئەفسانەيى

لە رېگەي ھېنانەوئە نامازە بۇ كىردنى داستان و بەسەر ھاتى مېزوويى و ئەفسانەيى،
 شاعىر وېنەي شىعرى دروست دەكات و مەبەستى خۇي پى دىرازىننېتەوئە. لېرەدا چەند
 نەموونەيەك نىشان دەدەين:

- بە جامى دىدەي جەمشىدى جەمە
 بە تەختى سىنەي وەك كەيقوبادە
 گوتم كوشتومت، بە غەمزە فەرمووي
 شىوئە شىرېنە رەسمى فەرھادە

- يوسقى مېسىرى وىلايەت، ئەي خەلىلى باغى قودس
 نارى نەمردوئە دىروون، بى تۇ دووچاوم بوونە گۆم

د: ل ۴۳

- وەك مەجنوون لە دوت كەوتمە كۆوان

رەفەقم گورگو پلینگو شيرە

د: ٤٨

- پەنەر بۆ ئىكسەر، شير ناوى ھەيات

وھكو ئەسكەندەر كەوتىنە زولات

د: ٥٣

وینەى وەسفى راستەوخۆ

سەيف زۆر عاشقانە وەسفى ژن و سروشتو ژيانى كوردەوارى كردوو بەتايبەت لە
شيعرە بپرگەپيەكانيدا، عيشقو جوانى و سروشت بەشێكى گرنكى بەرھەمى شاعير
پێك دەھيێن.

— بەلێ بەو شەرەتە خۆشە وەسلێ دلبەر
كە دەم دەم دەم ئەنێ دەم دەس لە بە باوەش
ھەتاكو ساردو سەر بوو مەھىلى گەرمت
دەم جینگىل وەكو مەارى سەر ئاتەش
لەسەر روخسارى زەردم ئەشكى خوینين
لە دوورىست دیتە خواری وەك گوێ گەش

د: ٢٨

— شەينى بەھارە عاسمان ھەر دەگرى
ھەوريش نالە نال رووى خووى دەپچرى
بەلە كۆو دەرشت خوول وەسەر دەكا
گرىيانى كۆوان بەھران پەر دەكا

دارى مێشەو بەاغ بەفردايپۆش
پەك دەئێسى مەردوون كەفیان پۆش

د: ٥٧

بنیاتی وینە لە شیعری مستەفا شەوقى

دەقى شیعری رۆمانتىكى بەشیوەھىكى گشتى جۆرێك لە یەكێتى ئۆرگانیزمى تێدايە،
یەكێتى ئۆرگانیزمیش بریتیە لەوێ كە سەرچەم وینە تاكەكان بە یەكترەو
گرێدراوە و لەپێناو خزمەتکردن و پێكھێنانى وینەيەكى گشتیدا، لێرە وینەى تاك

ساکارترین شیوهی وینهی هونه‌رییه له رووی پیکهاتنه‌وه، رۆلێکی گرنگیش له ناو فه‌سیده‌دا ده‌گیرێ له گوزارشت کردنی ماناو مه‌ودا دهره‌وونیه‌کانی نه‌زمه‌وونی شیعریدا.⁽⁴⁶⁾ ههر وینه‌یه‌کی تاکیش له‌سیاهی وینهی گشتیی تیگستی شیعریدا (کارو وه‌زیه‌یه‌کی تایبه‌تی نه‌نجام ده‌دا، به‌وه‌ی که گونجاوو رێک بیت له‌گه‌ڵ فیکره‌و هه‌ستی گشتی له‌ تیگسته‌که‌دا)،⁽⁴⁷⁾ له‌نگه‌ری بایه‌خ ده‌خه‌ژێته سه‌ر وینهی هه‌ستی و مه‌عنه‌وی که هه‌ست و سۆز ده‌بنه‌ کرۆک و پیکه‌ینه‌ری سه‌ره‌کی ئه‌م جۆره‌ وینه‌نه‌.

له‌م پێشه‌کییه‌ کورته‌وه‌ کاتێ ئاوړ له‌ نه‌زمه‌وونی شیعرێ تاراده‌یه‌ک جیاوازی مه‌سته‌فا شه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ دوو شاعیره‌که‌ی دیکه‌مان بده‌ینه‌وه، ده‌توانین شوێن پێی ئه‌م جۆره‌ وینه‌ شیعریه‌ ره‌مانسیانه‌ هه‌لبه‌گرین له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی له‌ دوو تۆی تان و پۆی شیعرێ هه‌روه‌زیدا هاتوون*.

شیوازه‌کانی بنیاتی وینه‌ی تاک لای شه‌وه‌ی

۱. ئالوگۆزکردنی درک پیکراو/

أ. به‌رجه‌سته‌کردن (تجسید): بریتیه‌یه‌ له‌ به‌رجه‌سته‌کردنی وشه‌ی نا هه‌ستی، ژیری و مه‌عنه‌وی بۆ وشه‌یه‌کی هه‌ستی که سیفاتی تازه‌ی ده‌درێتی. واته‌ ده‌رخستنی شته‌ ژیرییه‌کانه‌ به‌شیوه‌یه‌کی هه‌ستی له‌به‌ره‌نه‌وه‌ی په‌یه‌هسته‌ به‌جه‌سته‌وه‌.⁽¹⁸⁾

شاعیر ده‌ڵێ:

• بلا تیر ئاو ببی به‌و خوینه‌ سووره‌ گۆل له‌ میڤگۆلان

به‌ شوعله‌ی نووری ئومیدیان وه‌ته‌ن با بیته‌ رووناکی

د: ل ۲۲

(46) بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری: ۱۲۷.

(47) النقد الادبي الحديث: ۴۴۶.

* ئه‌م جۆره‌ شیوازه‌ی بنیاتی وینه‌ی شیعرێ له‌ نه‌زمه‌وونی شیعرێ کوردیدا زیاتر له‌ قۇناغی شیعرێ رومانسیزم و قوناخانه‌ی شیعرێ سه‌ره‌به‌ست و ره‌مزیدا باون.

(48) بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری: ۱۲۴.

جیگای ناماژه‌یه‌ له‌ ناولێنان و راهه‌ی ئه‌م شیوازه‌ هونه‌ریانه‌ی وینه‌ی شیعرێ به‌شیوه‌ی سه‌ره‌کی به‌شتمان به‌م سه‌رچاوه‌یه‌ به‌ستوه‌.

- له غوربەت لاوی کوردان بۆ نیگای وەسلی تۆ مەحزونن

شەوو روژ ناسرەون بۆ شەهەدی شیرین ژەهرە تریاکێ

د: ۲۳

- له رینگای دهوری (هیوی) یەعنی ئومێد دەست بە دەست دەگرن

بە عیلم و مەعریفەت تێر ئاو بکەن جا خاکەکە ی پاکێ

د: ۲۳

- جەفایێ نووری دیدە ی من لەسەر دڵ گەورە کێویکە

خودای شەفەقەت وەرە قوربان دەسا جارێ بە غەمخواری

د: ۲۵

- عەجەب توفان دەرە حیسێ شەبابم هەڵدەچێ دايم

له هەلبی پر خروش ئەسرینی چاوم لەعلی رومانە

د: ۲۵

لەم نمونانەدا شاعیر له رینگای خواستن و لێکچواندن و وەسفەوه کۆمەلێک شتی
ژیری و مەعنەوی له شتی هەستیدا بەرجەستە کردوون، تاوەکو وێنەکان کاریگەرییان
زیاتر بێت.

له دیڤی یەكەمدا (ئومێد) كه شتیکی مەعنەوییه بووه به (شوعلهو خاکی وەتەنی
رووناك کردۆتەوه) كه ئەوەشیان شتیکی هەستییه و به ئاسانی له هەستەوهری
بینینهوه درکی پێ دەکریت.

له دیڤی دووهمدا لاوان بۆ (نیگای وەسلی نیشتمان) به پەرۆشن، شتیکی مەعنەوییه،
تا به (شەهەدی شیرینی شاد بن، كه ئەمە ی دوايان شتیکی هەستییه).

هەروەها له سێ دیڤەكە ی دواتردا: (عیلم و مەعریفەت)، (نووری دیدە)، (حیسێ
شەباب) هەموویان شتی مەعنەوین، شاعیر بۆ مەبەستی گەیاندنی سۆزو هەستی به
جۆشی وەرێگێراون بۆ شتی هەستی و لەوێنە ی (تێر ئاو بکەن)، (گەورە کێویکە)،
(توفان دەرە) ئالوگۆڤی پێکردوون. هەروەها لەم دوو نمونە ی خوارەوهدا شاعیر
پەڕەویی لەهەمان رێوشوێن کردووه.

- ده ئافاتی ئەمەل ئەوڕۆ سەرابە وەسلی تۆ دوورە

له بۆیە به فەلسەفە ی ژینی له بۆ من بۆتە ئەفسانە

مەبەست (وەسلی) نیشتمانە كه شتیکی مەعنەوییه و بووه به (سەراب) كه شتیکی
هەستییه.

- له شهريان و ومړيدى جيسى فانى من ومكو خوین

مهلالی چاوی مهخموورت دهکا دهوران و سهيرانه

د: ل ۲۷

(مهلالی چاوی مهخموور) ی یار شتیکی مهنهوییه و له ریځه ی لیکچواندنه وه شاعیر
نالوگړی پیکردوه کردوویه به (خوین) که شتیکی هستییه و له دهمارگانیدا له
دهوران و گهراندایه.

ب/ به که س کردن (تشخیص): نه و میه که شاعیر زیان به ماده بی گیانه کان به خشو
سیفات و خهسله تی مروفیان بی به خشیت. لیرودا شاعیر له ریځه ی خواستن و
لیکچواندنه وه مامه له ی مروؤ له گهل شته هستی و بی گیانه کان دهکات و دهیان
دوینئ. له م بواردا شوقی دهئ:

- نه ی بادی سهبا هسته گوزهر که به و ته ندا
به خشان بکه سهر نه رزی و متن بوئی گولاله
با بیئت و به ته نسیری فسونی نه فیه سی تو
وهک خونچه بپشکوئ دهمی نه و کورده که لاله
بابیئت و سبه پنان، نه له م و دهری شهوی هجر
بیژی که لهوی پاش خهوی مه، مه حزی وهباله

د: ل ۲۰

شاعیر خهسله تی ناده میزاد به (بادی سهبا) دهبه خشیت و به وجوره مامه له ی له ته کدا
دهکات. تکای لی دهکات بی دواکه وتن هستیت و خاکی پاکی نیشتان پر بکات له
بوئی نه فسونوای گولاله کان. نه و سا چوئن دهمی خونچه به سروه که ی دهبشکوئیت،
به هه مان شیوه دهمی کوردیش بپشکوئیت. له شوینیکی ترده هاتووه:

- دابنئ سهر قه لپی زارم نه و سهری پر جوئی خوئ

هم به لای لایه ی دلم بنووه، زهمانی هاتووه

د: ل ۲۲

شاعیر (دل) ه پر له هست و خو شه ویستییه که ی له وینه ی دایکیکی میهره بان نشان
دهدات، تا سهری ماندووی یار که ی بخاته ناو باوه شی و به لای لایه ی نه و (دل) ه -
دایکه (خهوی لی بکه وئیت).

- لهوهی پېش من دهمگوت براکان غهفلت و بهس بی

جهفات فهرموو، تهعنهت دا، که شهوقی پووجه بازاری

(پووجه بازاری) خواستنیکی وینهیه، واته شیعو ناموژگاری شهوقی به (بازار) چوپندراوه، بو خواستراو که (ناموژگاری) یه باس نهکراوه و (غهفلت) بهلکهکهیته، لهمه دا خواستنیکی ناشکرا هییه.

- له مولگی خوښه ویستی تو ددخوینی کوند سبهینان زوو

که نهی کوردی فقیر تاکهی دمنووی هسته چ هوما بوو

(تاکهی دمنووی) واتای خوازمی هییه، بو نهوه هینراوتهوه که کورد رابهری و واز له سستی و تمبهلی بهینی.

- لهنیو کوردان که سیک مولگی نهبی خو نوکهره بی شک

لهسر خهلقی لهبهر مولکه، که نهمری نیوه موجرا بوو

د: ل ۳۳

(مولک) و اتاکهی خوازهیه، مهبست خودی واتای دمبرینه که نییه، بهلکو واتا هیما بو کراوهکهیته، که (نیشتمان) ه.

- بهئی زنجیری دستت جههل و غهفلت بوو، رهقیبی تو

به نهفسون بهستی قوالت، چونکه زانی مهست و مهسجوری

(مهست و مهسجور) خوازهیه و لهبری کالقامی بهکارهاتووه.

ب. درکـه :

- به مسکینی مهئی دستم به زنجیر سخت بهسـتراوه

که نهو زنجیره و ههمه دهیسینی چونکه پر زووری

(زنجیر) درکهی و همدوو واتای (نزیک) و (دور) ههئدهگریت.

ج. خوازه درکـه بهیهکوه :

- نهویستا تا له بیخهی روژهلاتی تاو ههلات رابه

به نازایی نهجات ده دستی بهسـتراوت که مهغدووری

نیوه دیری یهکهم: (تاو : نازادی) خوازهیهکی سهرهسته و لهسر پهیومندی ههوجیهیته بنیاتنراوه.

نیوه ډیری دووډم: (دهستی به ستراتوت) درکویه، چونکې همدوو واتای (نزیك و دوور / راسته وخو و ناراسته وخو) دروستن و رییان تی دهجیت.
د. لیکچواندن :

جهبین مینایی زیو، گهردن هوما، خال مشکی تاتاری
شدهشل، چاو بهکل، روو سووره گول، تهرارو عه یاری

د: ل ۲۵

له م ډیردا کومه لیکچواندنې رهوان به دواي په کتریدا هاتوون، که هه ریه که یان
سهر به خو یه و به وانی تره وه نه به ستر او ه.

لیچوو دهکان: جهبین - گهردن - خال - روو
↓ ↓ ↓ ↓

له وچوو دهکان: مینای زیو - هوما - مشکی تاتار - سووره گول

هه موو لیچوو دهکان شتی هه ستین، له بهرام به ردا له وچوو دهکانیش وهان، بویه هه
یه کیك له مانه ی سهر وه لیکچواندنې شتی هه ستی به هه ستیه.

خولاسه ی مه قسه دی من زولفی کال بوو، بویه لیم گیزه

سهرابا فیکرو جیسم میسلی زولفی خاوی جانانه

د: ل ۲۷

لیچوو: فیکرو جیسم له وچوو: زولفی خاوی جانان

نهوزار: میسلی لیکچوون: ----- نه هاتوو

جوړی لیکچواندنه که قوله یه.

مه لاحت خه تمه سهرتو گهرچی وهک نیوت له چاو دووری

له بؤ شهو قی دوو کوئمی پر نه فسوونت تازه دیوانه

د: ل ۲۷

لیچوو: کوئم له وچوو: تازه دیوان

لیکچواندنې شتی هه ستی به هه ستیه

له دوا هونراوه ی به ره مه کؤکراوه کانی شاعیر که له (۷) ډیر پیکهاتوو و
به ناو نیسانی (مه گهر لیم عاجزی) ⁽⁴⁹⁾ کومه لیک دهسته واژه ی خواستن و سیفاتی

(49) برونه: به شیک له به ره مه کانی دکتور مستهفا شهو قی: ۲۴.

تەشبیھى ھاتوون، كە ھەمووشيان كۆن و سۈاودو دووبارە كراۋەن، لىرە تەنھا ئامازمىيان بۇ دىكەين:

- تابوورى موژە
- تەوئلى گرژ
- تىپى عاشق
- برۆى كەچ
- گەنجى حوسن
- موعەماي عالمى كۆن
- قەلى مەجروح
- چاكى گرىبان
- ۳. وئىنەي فەلسەفى:

لەكو بەرھەمى شەوقى قەسىدىيەكى (۲۲) بەيتى ھەيە، كە درىژترىن پارچە شىعرى بەرھەمى شاعىرەو لەژىر سەردىرى (تەحەسورى جەوانى و تەرەنەي وەتەن) دايە، كۆمەئىك وئىنەي فەلسەفى گرتۆتەخۆ، كە باس لە مەسەلەكانى عەشق و ژيان و مەرگى مرۆفۇ گەردون دىكات، لەشىۋەي لىكچواندن و وەسفو ھىماو دەرپرېنى فەلسەفىيەنە، لىرەدا چەند نموونەيەكى دەھىننەو: (50)

بەئى ھەللاجەم و ئەورۇ ئەسىرى رەنگى بى رەنگىم

بە سەوداى تۆۋە مەستم چونكە چاۋت داۋيە پەيمانە

لىچوۋ: شاعىر

لىكچوۋ: ھەردوۋ لا ئەسىرى رەنگى بى رەنگى بوۋن

لىرەدا شاعىر نامازە بۇ داستانى (مەنسورى ھەلاج) دىكات، كە بە شەھىدى عەشقى راستەقىنە (حەقىقى) ناسراۋەو شاعىر بەرگى ئەو دەرپرېنى يا بە واتايەكى تر (كەسايەتى ئەو دەرپرېنى)، كە لە زانستى دەرۋوندا بە (تەمەش شەخسىيە) ناودەرپرېت.

- ئەسىرى حوسنى تۆ چۆن مەكەسى ئەنۋارى لاھوتە

لە تارىكى وجود گونجى ناسوۋت، رۆژى تابانە

(لاھوت و ناسوۋت) دوۋ زاراۋەي سۆفىزىمەن يەكەمىيان ھىمايە بۇ پەرۋەردگارو نەمرى، دوۋەمىيان ھىما بۇ ژيانى دنياۋ مرۆفۇ دىكات كە شتىكى راگوزەرۋ كاتىيەو مەحكومە بە فەنا. مەبەستى شاعىر ئەو دىكەيەننى ئەو مرۆفانەي عاشقى راستەقىنەي (روۋناكى روخسارى پەرۋەردگارى حەقن)، گونجى تارىكى ژيانى سەر دنيايان ھەمىشە وەكو رۆژى دەرەخشان روۋناكە. ھەر لە درىژەي ئەو مەعنەيانەدا شاعىر بەردەوام دىيىت:

— چرای هکرم لهوئ دایم دهکاتن ئیقتیباسی نوور
 میسالی پیری مهیخوران له جامی لهعلی مهیخانه
 له سهحرای میرغوزاری عالمی نهراوحي عیلايين
 شههنشده بوو خهیاالی فیکری سهربازم تافانه
 موحیتی من فهلهک بوو نهوحي قودسییمت نیسانی دل
 مونهزه بووم له پایهندی فسوونی جیسمو خومخانه

وشهکانی (نوور، پیر، جام، عالمی نهرواح، شاهنشده....) زاراوو مهدلولاتی
 سوڤیزمن و لهم دیرانهدا بۆ مهبهستهکانی نهو باومرو فهلسهفهیه دمبرپاون.
 وینهی وهسفی راستهوخۆ/

شاعیر خاومنی ههستیکی ناسک و خهیاالیکی بهپیزه، دهووبهرو رووداوهکانی ژیان
 کاری لی دهکهن، نهجا شوینهواری نهو کاریگهریانه له وشه و دمبرپینهکانی رنگ
 دهاتهوه، له وهسفو وینهکیشانی نهو نیمهنامه تا خوینهریش لهگهڵ خوئی
 ههلگریت و بیخاته نیو نهو دۆخهوه، (دیاره شاعیر وینهکان وهکو خویمان ناگوینزیتهوه
 بهلکو خهیاالی خوئی دهخاته سهرو وینهیهکی جوان و قهشهنگ و دلپزینیان لی
 دروست دهکات بهجۆریک که ناوینسهی هیج کامیرایهک ناتوانی نهو وینانه
 بکیشی).⁽⁵¹⁾ شاعیر پهنا بۆ وهسفو لیکچوون و فهرههنگی وشهکانی زمان دمبات تا
 رنگو دۆخ و کەش و هوای وینه شیعرییهکانی بهرجهسته بکات. دهردی دل لهتهک
 نیشتمان دهکات، بهم شیوه وهسفی سروشتهکە ی دهکات:

خهملیوه لهسهر قههبری جهوانان گول و لاله
 یا سووری خوینه که بلیی رنگهکی ناله
 پیش تابشی خورشیدی فهلهک ومقتی بههاران
 وهک چاو له فرمیسکی منه قهترمی ژاله

ب.ش/ ل ۲۰

له وینهکیشانی یارو هاوالی ماتهمداریشی دهلی:

چهنده مهحبوبه لهسهر نهندامی سهروت جلکی رهش
 تۆ به فرمیسکی خوین، نهو رنگه رووت بۆ شوشتوو
 رنگی تۆ خۆ زمرده زولفت کاته قامت مامهشی
 یا لهنیو پایتهختی رۆمی سوینسهو پشکووتوو

(51) بنیاتی وینهی هونهری: ۱۴۶.

ھەر لە دريژەي ئەم بابەتەدا دەلي:

چار شيوو دەسمالي تو شەرھە لە بۆ تاريكە شەو
من لە عومرم مانگ دەنيو تاريكە شەو نەمبيستوو
لەيم گەري نەورۆ بە دەستمالی حەرير بيم بستم
دانەيي مرواري فرميسكت، ھەتيو ھەلگەوتوو

ب.ش / ٢١، ٢٢

شاعير سوودی لە وەسفو ليکچواندن وەرگرتوو و کۆمەلەيک ويئەي ھەستی دلگيري
کيشاو، کە خوينەر خوێ دەکەويتە ناو حالەتەکەو، يا رووبەرۆو لە بەردەم
ويئەکاندا دەوەستيت و تیکەلاويان دەبيت.

به‌شی چواره‌م

بنیات و ئاوازی شیعی

باسى يەكەم

بنياتى شيعرى

لەنيوان يەكيتى بەيت و يەكيتى بابەتدا:

ديوانى شيعرى كلاسكى كوردى لەسەر بىنەماي سىستىمى عەرروز دامەزراو، لەو سىستىمەدا رەجاوى (يەكيتى بەيت، يەكيتى كىش و سەروا، پەيرەوى لە ھونەرەكانى رەوانبىزى) كراو. لە رەخنەى كۆنى عەرەبىدا (لە روانگەى يەكيتى بەيتەو رەوانبىزانەتە ھەلبەست و بەلايانەو بەيت يەكەى ھەلبەست بوو و پيوندى بە پيش و دواى خويەو نەبوو).⁽¹⁾ لەگەڵ ئەوھشدا لە شيعرى كلاسكىدا بە رەجاوكردى نيزامى عەررووزىش، جۆرىك لە گونجاندى و تەبابى و يەكيتى بىر لەسەرتاپاى غەزەل و قەسىدەدا بەدى دەكرىت. شاعيرانى كلاسكى لە خەمى ئەوھدابوو كە (پازەكانى واتا لە ستوونى شيعردا بەيەكەو بەستەو بەوھى كە دەش بە يەكيتىيەكى وینەى ئەدەبى ناوېرىت).⁽²⁾ يەكيتى بنياتى وینەى گشتى ھەر تىكستىكى شيعرى لە ئاكامى بەيەكەو بەسترانى نيوەديرو ديەرەكانەو ديته دى، ئەم بەيەكەو گرېدانە بە دوو ريگا ئەنجام دەدرىت:

۱. بەيەكەو گرېدانى وشەكان لە نيوەديرو ديەرەكان لە ريگەى ھونەرەكانى رەوانبىزىيەو (رازاندەوھى وشە لە وینەى جىناس و ليكچواندى و...).
۲. بەيەكەو گرېدانى واتايى نيوە ديرو ديەرەكان بەيەكەو.⁽³⁾

بايەخ و گرنگى پيدانى شاعيرانى كلاسكى بەتاكە تاكەى بەيتەكان ريگر نەبوو لەبەردەم بەديھاتنى جۆرىك لە يەكيتى بنياتى تىكستى شيعرى لە شيعرى قۇناغى كلاسكى، بەيتەكان لە سياقى تىكستى شيعرىدا تارادەيەك سەربەخويى خويان دەبىت لە شيوھى زنجيرەيەك وینەو تەسەوراتەو بەدواى يەكترىدا دىن، ھەر وینەيەك لەوانى تر دابراو بۆيە دەتوانىن ديەرەكان پاش و پيش بكەين يا ناوہ ناوہ

(1) بنياتى ھەلبەست لە ھۆنراوھى كوردىدا: ۲۸.

(2) النقد الادبي الحديث: ۲۱۰.

(3) سبك شناسى شعر: ۳۶۵.

لیرەو لەوێ دێرێك بقرتینین بئێ ئەوێ کار بکاتە سەر سیمای گشتی تێکستەکە. ⁽⁴⁾ ھۆیکە دیکە کە لە خزمەت پاراستنی یەکیەتی بنیاتی تێکستی ھۆنراوە دابوو، پەنا بردنە بەر یەکیەتی سەر وایە، یەکیەتی سەر وایە لێگەڵ ئەو کۆسپ و گرفتەنەش کە دەیهێنێتە سەر رێگای شاعری، شێوەی شوورەو پەرژینیکی قایم بە دەوری تێکستدا دەکێشێ و کۆی دەکاتەو بە توندی رێگە لەبەردەم لێک ترازان و ھەلەمەشانی دەگرێت. ⁽⁵⁾ یەکیەتی بنیاتی تێکست لە رێبازی رۆمانسی و شیعری نوێدا لە رێگای یەکیەتی ئۆرگانیزمی وینە ی گشتی تێکستەو، دێتە دی. ئەم یەکیەتی ئۆرگانیزمی بەھۆی تیکچەرژان و ئاویتەبوونی پاژە وینەکانەو لە قەدو بالای تێکستدا، پیکھاتی وینەیکە گشتی یەکگرتووەو. لە شیعری نوێدا یەکیەتی بابەت، مەسەلە ی پاراستنی یەکیەتی بنیاتی تێکستی شیعری دەگرێتە ئەستۆ.

بنیاتی شیعری لای شاعیرانی موکریان

مەلا مەرف:

لە رەخنە ی ئەو روپیدا باس لە شیعری راستەوخۆ (Direct Poetry) و شیعری ناراستەوخۆ (Oblique Poetry) دێتە پێشەو کە بەرامبەر بە یەکتری دەوێستن، لە شیعری راستەوخۆدا گرنگی دەخرێتە سەر بابەت و بئێ پێچ و پەنا و اتاکان دەردەبەردێت، وەک لە شیعری ستایش و داشۆرین دەردەکەوێت کە تارادەیکە بابەتی ناھە دەبین. ⁽⁶⁾ لە رەخنە ی عەرەبیشدا ئەم جۆرە شیعەر بە (شیعری تەخت – الشعر المسجج) ناودەبرێت، ئەم جۆرە شیعەر لە دەوری بابەتی وەستاو دەخولێتەو شاعیر لە رێگە ی ھێنانەو وینە و سۆزو لێکچواندنەو جوولە دەخاتە تێکستەکەو. ⁽⁷⁾

بەشێکی بەرھەمی شیعری مەلا مەرف دەچێتە چوارچێوە ی شیعری راستەوخۆو، کە رەگەزی گێرپانەو وەسفکردنی رووتی بەسەردا زالە، لە رووی ناوڕۆکیشەو بەشی زۆری بەرھەمەکان ستایش و داشۆرین و گێرپانەو ی رووداو و چیرۆکن، کە جۆرێک لە

(4) فضایا الشعر المعاصر: ٢٤٢

(5) سەرچاوە ی پێشوو: ٢٤٤.

(6) سبک شناسی شعر: ٢٥٦.

(7) فضایا الشعر المعاصر: ٢٤١.

یه‌کیتی واتاو گوزاره به سهرتاپای ههر یه‌کێک له تیکسته‌کان به‌خشیوه، زۆرجار به‌یه‌که‌وه گرێدانی دێره‌کان شیوازی تری وهرگرتوووه بۆ نموونه:

که سئ غه واسی به حری عیلم و عقل و فہزل و جہ و ہر بی
دہی سینیہ سہ فینہی عہ زمی و ہک سہدی سکھندہر بی

کەسێ مەیلی خەزینەی گەنجی ئەسراری نیهانی بێ
دەبێ مەردی تەعامو حەوتخوانی شێرو ئەژدەر بێ

كەسى ئالايىب بە نىۋو شۆرەت و روشدو شەجائەت بى
دەبى ئامادە بۇ شمشىرو تىرو زەربى خەنجەر بى

چ باکیکی له تیرو ته‌عنو لؤمه‌ی یارو نه‌غیاره
که‌سئ عاشق به تاقی قه‌وسئ نه‌برؤی یارو دلبر بی

چ کارڻکي به وڌو ۽ ميمبرو ميجراڻ به وڌو ته
 ڪه سڻڪي مور شيدي مه ڀانسه ڀارهندو ڦهلهندو ٻي

که من رووتم به من چی، گهر لیباسی عالمی دنیا
همو دیاو و ئەتەس، یانە دارابوو، موحەستەر بۆ

ڪه من نه ڦڏي دوڪانم ٻوو به نه سڪين ناسي ئي فلاسي
 به من جي گهر هم موو ڪه س ساحيبي ياقووتو گه وههر بي

که من شه‌معی وجودم مالی به‌یتول‌حورنی و محدث بی
به من چی گهر هه‌موو دنیا نیزام و توپو عه‌سکهر بی

که من جامی شهرابم پر له زهري مارو نه قرمب بڼ
 بڼه من چي شهريه تي تو پر له شيرو شه هډو شه ککهر بڼ

له خه تمى موسته قىمى قه لبو قالب من كه مه حروم
به من چى گهر كوروى عالم موحه دهب يا موقه عهر بى

عه زيزم عه زمى هيممه ت شهرته بو چى هينده مه نىوسى
دهبى شاعير قه وى قه لبو مه تين و سینه دفته ر بى

ديوان: ل ۲۰- ۲۱

ئهم تيگسته خيتا بىكى راسته وخويه كه شاعير ناراسته ي ههر (كه سى) كى دهكات و
يه كى تى بنىاتى تيگسته كه به چهند ريچكه يه كه به ديهاتوو:

۱. ههر ديړيك برىتية له رسته يه كى مهرج و رسته يه كى وه لامى مهرج كه شيوه
پرسيارو وه لامى كى وهرگرتوو، بهمه يه كى تى ههر ديړيك له ناو خويداو به ته نهاو
جيا له ديړه كانى تر پاريزراوه.

۲. شاعير په ناى بو (تيكرار) بردوو و وشى (كه سى و كه سى كى) له (۶) ديړى
يه كه مداو، (كه من و به من چى) له پاشماوه ديړه كاندا دووباره كردوته وه، كه بوته
هوكارى كى به يه كه وه گرندانى ديړه كان له پارچه كه دا.

۳. كه شوه وای گشتى له تيگسته كه دا: له نيوه يه كه ميدا جوړيكه له ناموزگارى
راسته وخو و به ديارخستنى فله سغه ي رووتى ژيان، له نيوه ي دووهدا بابته كه
وهرگه راوه بو باسكى كلولى و ره سبىنى كه به يوه سته به خودى دهر وونى شاعيره وه،
به لام هيلى گشتى پرسيارو وه لامه كان به رده وامه و ههر دوو به شه كانى به يه كه وه
گرىداوه بهمه گويزانه وه و اتاي تيگسته كه ي له بابته تيكه وه بو بابته تيكى ديكه
ئاسان كردوو.

۴. ههروه ها نابى رولى يه كى تى كيش و ناواز، يه كى تى سه رواو دووباره بوونه وه
ره دىفى (بى) له كو تاى سه روا كاندا، له به يه كه وه گرندانى ديړه كان و پاراستنى
يه كى تى بنىاتى تيگسته كه له بهرچاو نه گریت.

له پارچه ي (عه ساي موساو توورى سينا) كه له ۲۰ ديړه شيعر پيكهاتوو، شاعير
وه سفى عه باييك دهكات كه به ديارى بوى هاتوو. بهم شيويه ده ستيدهكات:

عه باييك هه بوو، ئه ماما عه باييكى گه لى چابوو
خه لاتى هه زه تى شيخ يادگارى لوتفى مه ولا بوو

له نيو ئه هلى ته ريقه تدا ليا سايكى موقه دمس بوو
له كن ئه ربابى مه عنى مه زه هرى نوورى ته جه لا بوو

شاعير له سهر نهم ريچكه يه پيدا هه لده چيت، به دريژايى تيکسته که به شان و بالى
عه باکه دا هه لده لئيت. په راويزو که نارو حاشيه ي، که مم و که يفو و دزعو جيسمى،
سودو که لک لى و مرگرتنى له شه وو روژو کاتى سهرماو گهرما دا.... ئيتړ چون تا وای
لنهاد کون و په ربووت بووو کون و که له بهرى تياکه وت.

نهم نه سه قى چيروک و گيرانه و ديه بنياتى کي يه کگرتوو به تيکسته که دمه خشيت و
شاعيريش له دپړه کاند ازا دو دمس تاوه لا ده بئيت تا و دسفو پيدا هه لگو تن
بگه يه نيته نه و په رى خه يال.

له (سيلاوى به دبه ختى) که رووداوى کارمساتى لافاوو سيلاوى شارى مهابادى سالى
۱۹۳۶ ده گيرپته وه. ديسان ره گه زى گيرانه ووه به يه که وه گريدانى زنجيره ي وئنه و
رووداوه کان يه که به دواى يه که دادپن و سهرجه م وئنه يه کى گشتى دمدن به دمس ته وه.
نهم قه سیده يه (۵۴) دپړه شاعير سوودى له ليکچواندن و مرگرتوو به وئنه کيشان و
به يه که وه گريدانى ديمه نه کان:

عيمارات و قوسوو رو باغو باغات و گولستانى
هه زار سوئنت ددخوارد دمنگوت به حه شتى باغى شه داده
موغازه و قهيسه رى و دوکان و حوجره ي و اوجه لاله بوو
وه کو قه سرى، که بؤ قهيسه ر کرا بى سازو ناماده
له گوشه ي په نچه رى شيشه ي له تيفو قه سرى کافوورى
نمايشيان ددها خاتم و دکو و حورى و په ريزاده

کؤمه ليک پارچه شيعرى ستايش له به ره مه کانى شاعير دا به دى ده که ين، که باس له
چاکه و پياوختى و سه خاوختى ستايش کراوه کان ده کات. دوعاى چاکه و خيريان بؤ
ده کات نه و ه شيان بير ده ينيته وه، که له (ئينعام و که رم) يان بى به شى نه که ن، نهم
بابه ت و ناو مړؤ که له پارچه کانى: (گريانى هه ورى ته بع و پتکه نينى گول، شامى
غهر بيان، قيل و قالى مودمى، خاله مينه و عالمى شوخى، خوانى يه غما، دهردى بى
دهرمان، بادی سها، گيژهلوو که ي نه گبه تى، بؤ ميرزا رحمة تى شافيعى، سه پرو
سياحه ت، هو دودى باغى سها، قه هقه هه ي که بکى دهرى، خوانى يه غما، بؤ ميرزا

که‌ریمی شاتری، کاکي چه‌له‌بی، بۆ ئاغای بلووری) دووپاته کراونه‌ته‌وه. لی‌رمدا جوۆری مه‌به‌ست و ناوهرپۆکی شی‌عری، (که له‌مانه‌دا وه‌سف و ستایش و بیا‌هه‌لگۆتن بووه) خوۆی له‌ خویدا جوۆریک له‌ یه‌کی‌تی بنیات و باب‌ه‌تی به‌ تیک‌سته‌کان به‌خشیووه، ره‌نگه‌ جیا‌وازی نی‌وانیان ته‌نها له‌ شی‌وازی ته‌عبیرکردن بێت له‌ شی‌عری‌که‌وه بۆ یه‌کی‌کی که‌ به‌شی‌کیش له‌ به‌ره‌مه‌کانی شاعیر به‌مه‌به‌ستی داشۆرین گو‌تران، له‌ داشۆریندا بال‌ای تیک‌ست به‌ ته‌وس و پ‌لارو قه‌سه‌و دهربرپینی زب‌ر داده‌پۆشریت. له‌ پارچه‌کانی (قوتابخانه‌ی ته‌دلیس، سیمی ته‌لی‌گرافات، خه‌یمه‌ی بی‌ ستوون، سه‌یرو سه‌یاحه‌ت، ره‌عناو سو‌ره‌یا، ئیتاعه‌ی نه‌مری نه‌علا چه‌زرت)، ماناو مه‌به‌ستی داشۆرین له‌سه‌روه‌و تا خواره‌وی پارچه‌کان هاتوون، له‌هه‌ر پارچه‌یه‌کداو هه‌موو دپ‌ره‌کان له‌ خزمه‌تی مه‌به‌ستی‌کی گشتیدا هاتوون.

چه‌ند به‌ره‌مه‌می‌کی شاعیر له‌ ده‌وری زانسته‌په‌روه‌ری و نی‌شتمان و نه‌ته‌وه‌خو‌وازی و ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی‌دا ده‌خولی‌نه‌وه که‌ هه‌ر یه‌کی‌ک له‌ تیک‌سته‌کان به‌هه‌موو پیکهاته‌کانی بۆ نه‌و مه‌به‌سته ته‌وزیف کراوه‌و ته‌عبیری لی‌ کراوته‌وه.

سه‌یفی قازی و بنیاتی ساده‌:

به‌ره‌مه‌می سه‌یف زی‌اتر به‌لای پارچه‌ی لیری‌کدا ده‌شکی‌ته‌وه، زی‌اتریش لیری‌کی دل‌دارین، چ له‌ شی‌وه‌ی غه‌زله‌دا هات‌بن یا له‌ شی‌وه‌ی پارچه‌ی شی‌عری خو‌مائی سۆزدار. هه‌ر یه‌کی‌ک له‌ پارچانه‌ خاوه‌ن یه‌کی‌تی بنیاتی‌کی سادهن. له‌ بنیاتی ساده‌دا شاعیر ته‌نها باب‌ه‌تی‌ک هه‌ل‌ده‌بژێری‌و مامه‌له‌ی له‌گه‌ل‌دا ده‌کات، به‌واتا یه‌کی‌تی بنیات له‌ ئاکامی ره‌نگدان‌ه‌وه‌ی یه‌ک باب‌ه‌ت و یه‌ک تاقی‌کردنه‌وه‌ی شاعیره‌وه‌ هاتووه.⁽⁸⁾

غه‌زله‌ پارچه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆیه‌ تایبه‌ته‌ به‌ ته‌عبیرکردن له‌ سوۆزی خو‌شه‌ویستی.⁽⁹⁾ ژماره‌ی دپ‌ره‌کانی زۆر نین، هه‌ر تاکه‌ دپ‌رپ‌کی‌ش (له‌سه‌ر بنه‌مای یه‌کی‌تی به‌یت) نه‌گه‌ر حی‌سابی یه‌که‌یه‌کی سی‌مانتیکی و ده‌لال و ته‌رکیبی سه‌ربه‌خۆشی بۆ بک‌ریت نه‌وا هه‌ر به‌شی‌کی پیکه‌وه گرێ‌دارای په‌یکه‌ری غه‌زله‌که‌ پیک ده‌هینی‌ت، که‌ بێت هه‌ر دپ‌رپ‌ک سه‌ربه‌ست و سه‌ربه‌خۆیه‌ له‌ هه‌مان کاتدا وا

(8) بنیاتی هه‌لبه‌ست، ۵۱.

(9) النقد الادبی الحديث: ۲۱۵.

بەستەو پەيوەستە بە دېرەكانى دىكەو. (10) لېرە بە نموونە ئاماژە بۇ غەزەلىكى
سەيف دەكەين:

نامەيىەك لىە يىارى خۇشەويىستەو
قاسىد كە لىە دەرەاتو بە تەبلىغى وەفاکرد
حوجرەى منى حەسرەت دېھى سەت چىن و خەتاکرد
پىم گوت لىە خوتەن دېيەو بە يا خوتتەيى تاتار
يا ئەھلى بەھەشتى كە دلت پىر لىە سەفا کرد
يان خدرى كە ھاتى بە دوو جام ئاوى بەقاو
ئەم مۆردەيى ھىجرەت بە تەماى عومرى بەفاکرد
ياخود لىە تەرەف يارەو دېى ھامىلى نامەى

خاسىيەتى ئاھوى خوتەن و چىنى ئىدەداکرد
خاسىيەتى بۇ چاوى منى خەستەو رەنجوور
وەك جامەيى يوسىف كە بە يەعقوبى عەتاکرد
ئەستارى وەكو زولفى عەروسانە موسەلسەل
ئەلفازى ھەموو گەوھەرە چەن جوانى ئىدەداکرد
نوختەى بە مەسەل خالە لىسەر روومەتى يارم
يا وەك عەرەقى كوئى كە مەيلى بە جەفا کرد
ھەر خۆم بەفیدای ئەو خەتو ئەو رەبىتو بەیانە
عيجزو غەم و دەردى لىە دلىم مەحوو فەناکرد
ئەم دەستە گوئە بەستەيى ئەم دەستو بەنانەن
بۇيە وەكو بولبول حەسەنى نەغمە سەراکرد

يەكېتى بىياتى شىعەرى لىە بابەتى غەزەل كە خۇشەويىستىيە، بەم شىوہىە
ھاتۆتەدى:

- ھىلى سەرەكى بىياتى بابەتەكە لىە دووبەش پېكھاتوۋە، بەشى يەكەم، ھاتنى قاسىدو
ھىنانى نامەيەكە لىە تەرەف يارەو. شاعىر لىە كۆى (۹) دېرى پارچەكەدا (۵) دېرى بۇ

هاتنى قاسىد تەرخان كىردۈد. لە دىڧرى يەكەمدا خەبەرى گەيشتنى قاسىد رادەگەيەننى ئەنجا بەھۋى وروژاندنى كۆمەللىك پىرسىارمە "كە دەشنى ئەم پىرسىارانە بى كۆتايى بن!" دىڧرەكانى دووم بە يەكەم، سىيەم بە دووم، چوارەم بە سىيەم دەبەستىتەد. دىڧرى پىنچەم وەرگىڧرەكەيە بۇ بەشى دوومى پارچەكە كە لە دەسفى چۆنىتە نامەكەيە (دىڧرەكانى، بىڧرەكانى، نوختەو خالى، جۆرى خەتەو رەبەتو بەيانى.....) لە دوايشدا قىلى پارچەكە بە دىڧرىكە لە دەسفى نامەكە كە بە دەستە گولەي، كە پىچراوى دەستەو پەنچەي نەرمە ناسكى يارە، دەچوۋىنى. شاعىرىش بولبولە بە دىتنى گول كەوتۆتە غەزەلخوانى. دوو بەشەكە (۴) دىڧر بە (۴) دىڧر لە ھەر بەشىكىان يەكگرتوۋىيە يەكپارچەي تەواۋى بىيات ھەيە، دىڧرى پىنچەم لەرىگەي ھىنانەۋەي وشەي (خاسىيەتى) كە نموونەي (رد العجز على الصدر) دەنوۋىنى، ھەردو بەشەكەي بەيەكەۋە شەتەك داۋە، كە دوۋروۋى يەك مەۋزوع پىكەدەيىن.

لە غەزەلەكانى دىكەشدا لە وىنەي (زولى بەناحق، تىلى دل، بۇ خوت بىم نىڧرە، بومە چاۋەش، لۆمەي ھەسەن مەكە، شەتى ئەشكەم، سەمەندەر، گىرۋەد، شەۋى يەلدا) تاك تاكى دىڧرەكان ۋەك دانەي مروارى بە داۋى واتاكەيەۋە بەستراۋە لەسەرەۋە تا خوارەۋە لە خزمەت بابەتلىكى گشتى دان، يەككىتى بىيات بۇ پارچەكە ھەراھەم دەكەن. پارچە شىعەرە دىڧرەكانى شاعىر كە لە شىۋەي شىعەرى مىللى ۋە لەسەر كىشى بىرگەي ھۆنراۋنەتەۋە، پىر لە وىنەي جوان ۋە دىگىر ۋەك رازاۋە، بە زمان ۋە شىۋازىكى رەۋان ۋە پاراۋراۋنەتە روو:

يار كە دىتە سەمەر گۈل ۋە ئەستىڧرە
سەھىرى ئەۋ دەكەن مەن ئانگۈ ئەستىڧرە
روۋناكى ۋى بىۋو يان روۋنى ئاسمان
كە دى بىۋ كىۋى دەبىا گە گىڧرە
دەگەن يار لە بىن سىيەرى پالان
چەند خۇشە دۋى سەرد دەگەن كۈلپىرە
خۇزگەم بىۋە شۋانەي لە دۋى مىگەلەن
يارم بىۋە زولفەن دەكەن ھەۋاۋىرە
شەرتى شۋانەم ئەۋەندە بىۋەس بىۋە
يارم بىۋەرى بىۋە بىۋە مەپە بىۋە

بەم شىۋىيە لەسەر ئەم شىۋازو ئاھەنگو نەسەقە ئەم پارچەيە بۇ (۴۷) دېر
 دىرئۆتەۋە، لەھەر دېرپىكدا وئەنەيەك ھەيە، يادەبى لەنيۋە دېرپىكدا وئەنەيەك
 ھەبىت، بەلام وئەنەكان لە دېرەكاندا كە بەدۋاى يەكتىدا دىن و بەرىز تىدەپەرن
 ھەموويان ھاۋپەيۋەندىن، لە ژيان و گوزمراڭىك ھەئىنجراون كە زۆر لايەنى جوان و
 رووناك و قەشەنگو دلگىرى ھەيە، شاعىر يەك لەدۋاى يەك وئەنەكان پادەكەت و
 لەتان و پۇى بنىاتى ھۆنراۋىيەكى لىرىكدا دەيان ھۆنئىتەۋە، ئەم نەرىتەي شاعىر بە
 پارچەكانى تىرى وەكو:

— عەزىز ن — ارەزووت زۆرى ب — ۆ ھىن — نام
 فرمى — سىكم — سوور ب — وو زەردى رووى لى — نام
 دى — سان ب — ناۋرى دورىت كەۋتە — گىر
 دنى — نام لى — س — اردبوو بووب — ە زەھرى — ر

كە دىرئۆتەين شىعەرى شاعىرەو (۸۵) دېرەو لەسەر شىۋەي مەسنەۋى ھۆنراۋەتەۋە
 ديارو ئاشكرايە.

ھەروەھا بەھەمان شىۋە لە:

زۆر ت — وولى كى — شا عەزىز ھىجرانىت
 لال بەم ن — ابىنم م — ەيلى جارانىت
 چ ق — ەوما ئەو س — ال لەبەرچاۋكەۋتەم
 چلۆنت دل ھات لە دل — ت دەرگەردم

كە (۶۴) دېرە، ھەروەھا لە پارچەي (نامەيەك) كە (۱۲) دېرە شاعىر لە دەستپىكدا
 دەلى:

نام — ەي گرامىت — ت ھەزەرتى نامى
 پىم گەيشت لە دەست شەخسىكى نامى
 نام — ەي گرامىت وەختى پىم گەيشت
 ھىند كەيف خۇش بووم دىنا تىم گەيشت

ھەروەھا پارچەي (بخوئىن چاكە) كە (۴۲) دېرە ئەمە سەرەتايەتى:

يادام بىۋ ناكەى يادات بىخەخېرى
ومەدەى زووهاتن وەختە زۆر دىر بى
هينەدم تەماشاي رىى هاتنت كىرد
چاو خىل بوون لەسەر سەريان و سەرگرد

ئەم چوار پارچەى دواىي كە بە پارچەى لىرىكى مىللى و خۇمالى ناومان بردن، لە
شىۋەى گشتىي ھەر پارچەىەك، دىرەكان بەشىۋەدىەكى وەسفو سەردى ھاتونەتە
خوارەو، وەكو گوتمان لە پارچەو پاژە وىنەى جيا جيا پىكھاتوون كە ھەموويان
لەنيۋان سنوورو چوارچىۋەى گشتىي تىكستەكەدا كۆبوونەتەو ەيەكيان گرتوۋە،
ئەنجا بنىيات و مەبەستىكى تايىبەتيان پىكھىناۋە. لە كۆى بەرھەمەكانى سەيف چەند
بابەتىكى نىشتمانى و سياسى و كۆمەلەىەتى ھەن، كە لە رووى يەكىتى بنىياتەو، ھىلى
گشتىي تىكستەكان ھەر وەكو ئەوانى پىشتووترن. بۇ نمونە (رۆژى شادى) كە لە
(۲۶) دىر داىە، يەك بابەتەو بۇ يەك مەبەست ھۆنراۋەتەو كە ئەۋىش پىادا
ھەلگوتنى ستالىن و سوپاى سوورو ئەو ئازادىيە كە لەژىر سىبەرى ئەو سوپاىەدا بۇ
كورد رەخساۋە، ئىتر ھەموو دىرەكان لەتەۋەرى ئەو بابەتەدا دەخولىنەو. ھەرۋەھا
(پەيامى دوعا و سلاۋ) كە (۵۹) دىرەو لەسەر ھەمان ناۋەرۋك و بابەتى شىعەرەكى
پىشوۋە، باس لەسەر كەۋتەكانى ئۆردوى سوپاى سوور دەكات لە بەرەكانى جەنگ و
ئەو سەربەستى و ئاسوودەىيەى كوردستانى گرتۋتەو لەساي ئەوانەو. پاراستنى
يەكىتى بنىيات لە شىۋازى گىرەنەو ەو دەرپرېنى چىرۋكىانەو ھىنانەۋەى نمونەى
لېرەو لەۋى بەرجەستە دەبى و رەنگە ھەندى جارحەماسەت و خەيال شاعىر
ھەلگىرىت و بۇ شتى لا بەلاش بچىت كە زۆر لەگەل بابەتى سەرەكى تىكستەكەو
پەيوەست نەبىت، بەلام بە ھەر جۆرىك بىت لە چوارچىۋە گشتىيەكە تىپەرناكات.

بنىياتى يەكىتى بابەت لە شىعرى مستەفا شەۋقىدا

مەبەست لە يەكىتى بابەت لە شىعرى رۇمانتىكى دا يەكىتى ئۆرگانىكى تىكستى
شىعەر، كە لە رەخنەى تازەدا گىرنگى پىچ دەرپىت و بەو جۆرە پىناسەكراۋە، كە
برىتىيە لە يەكىتى بىرو بابەت و ئەو ھەست و سۆزانەى كە بابەتەكە دەيان وروژىنى،
تاياندا وىنەو بىرۋكەكان بە شىۋەىەكى مەنتىقى بەدۋاى يەكتىدا دىن، ھەر وىنەو
بىرۋكەىەك رۇنىك لە چمكىكى تىكستەكەدا دەگىرپ لە خىزمەت گەشەكردنىدا

دەبىت و لە ئاكام تىكدەكەنە و دە شىۋەى بىياتىكى زىندوو بە دەقى شىعىرى
دەبەخىن. (11)

بەم چەشەنە پەيوەستى نىۋان دەقە شىعىرىگە لەبارى يەككىتى بابەت و بىرو ئەو
سۆزى بەرپاى دەكات توندو تۆل دەبىت. لىرە ئەزموون و تاقي كىردنە وەى شاعىر
دەبىتە ئەو تەومەردى كە بىيات و بابەتى شىعىرى لە دەور دەئالى، ئەزموونىش خۆى
(رووداۋىكى وىزدانى يا سۆزدارىيە كە لە مېشك و ھەست و دەروون و فىكىرى
ناوخۆى و دەركىيە و دەپتە دەردە). (12) لەم پېشەكىيە و بەردە شىكىردنە وەى بىياتى
شىعىرى مستەفا شەوقى ھەنگاۋ ھەلەدەگىرىن و چەند نەمۇنەيەك دەھىنەنە وە. شاعىر
لە ھۇنراۋەى (خەسبوخاڭ دەگەل وەتەن) دا دەلئ:

خەملىۋە لەسەر قەبرى جەوانان گول و لالە
يا سوورىي خوينە كە بلىي رەنگەكى ئالە

پېش تابشى خورشىدى فەلەك وەقتى بەھاران
وەك چاۋ لە فرمىسكى مەنە قەترەيى ژالە

ئەى بىادى سەبا ھەستە گوزەركە بە وەتەنەدا
پەخشان بىكە سەر ئەرزى وەتەن بۆنى گولالە

با بىت و بە تەئسىرى فەسوونى نەفەسى تۆ
وەك خۇنچە بېشكۆى دەمى ئەو كوردە كەلالە

با بىت و سەبەپان ئەلەم و دەردى شەۋى ھەجر
بىژئ كە لەۋەى پاش خەۋى مە، مەجرى وەبالە

(11) النقد الادبي الحديث: ۳۴۹.

(12) سوسۇلۇزىي شىعىرى كوردى: ۱۴۹.

قەھرى فەلەك و جەۋرى رەقىب و ستەمى دۆست
سەرناسىيەيى پىر شىكەنى كىردى بىلەن قەبالە

شەۋقى ۋەرە لەۋ غۇربەتە مائىل بىلەن ۋەتەن بىلەن
بىلەن خاكى ۋەتەن عىزەتلى تۆمەنلى خەيالىلە

بىلەن كاكۇلى رەش رەنگە كەلگەن بۆلۈمى فىراقە
بارام بىلەن بۆلۈم فەزل ۋە ھونەر چۈنكە ھەلالە

بىلەن سەرنىجىلى سەل پىلى لەۋاننىشان ۋە دىپەرەكانى تىكىستەكە ئەۋەتەن ئاشىرا دەپت كە
شاعىر ئەزىمۇنىكى خەماۋى سەبارەت بىلەن نىشتان دەكات بىلەن مەبەستە لەسەرەتاۋە
لە رىگە چىنىنى ۋەتەن رۇمانسى بارگاۋى بەسۈزۈ خۇشەۋىستى بۆلۈم نىشتانەكەي
(ھەر ۋەتەنەك لە دىپىرىك ۋە ۋەتەنەك لە نىۋە دىپەرەكانى دوۋەمدە بىلەن ئاكام دەگەن).
گۈل ۋە لالە بىلەن ھەر، كە بىلەن خۇشەۋىستى نەۋجەۋانى شەھىد روۋاۋە سوۋر ھەلگەرەۋە،
خاكى ۋەتەننى ئاراشت كىردۈۋە، لە رىگە ۋەسۋە داپالۇگەۋە مەبەستى شاعىر
بەرەدەستىن، لە سۈرۈە بىلەن دەۋازىت بۆلۈم بەرامەلى گۈللە بىلەن ھەمۇ
سۈجىلى نىشتاندا بىلەن بىلەن ۋە. (گۈللە ۋە رەنگى سوۋرۈ بىلەن ھەر ۋەتەن بۆلۈم
بەرام سۈرۈە بىلەن) دىپەرەكانى بىلەن ۋەتەن شەتەك داۋە، يەككىلى ۋە پەيۋەندى ئورگانىكى
لەم گۈنجان ۋە تەبىئى ۋە دەۋى يەككىلى داھىنەدا بەدى دىپەرەت، دىمەن ۋە تابلۇيەكى
زىندۈۋ بەرجەستە دەكات. ئەۋ سۆزە كە لە دىمەنەكەۋە ھەلەمقۇلەيت، دىپەرەتە نىۋ
دىپەرەكانى دواتر (بەدى سەبە) جەۋى ھەستە سۆزى خۇشەۋىستە بەدەستەۋە دىپەرەت،
دەمى كوردى كۆلۈم دىپەرەت، باس لە ئىش ۋە ئازارى (شەۋگارى غۇربەت لە
ۋەتەن) بىلەن گۈلدە دىپەرەت، تا ۋەخۇكەۋىت، عىبەت لە دىپەرەت نەھامەتەيەكانى
ۋە دىپەرەت، لەگەل شاعىر روۋ لە ۋەتەن بىلەن ۋە فەزل ۋە ھونەر ئۆۋرە ئاسۋودەمى
پىلەن بىلەن. ۋەتەن دەستىپىكى تىكىستەكە (گۈللە سوۋرە سەل مەزەرى جەۋاننىكى
كوردە)، ئەنجا ۋە ۋەدە لە رىگە گەۋگۈۋ ۋەسۋە ھاتەنە ناۋەۋە ۋەتەن تەرەۋە
گەشە دەكات ۋە بەرەۋ پىشەۋە دەپتە تا تابلۇ دىمەنەكە پىلەن رەنگ دەپتە، ئەنجا
خالى كۆبەندۈ كۆتەلى خۇي فەرز دەكات. بىلەن ۋە پەيۋەندى بىلەن ۋە بىلەن

لە شیعەرە کەدا ھاتۆتەدی، بابەتییکی نیشتمانی بەھۆی تەوژمیکی بەھیزی سۆزەوہ لە بەرگو ئارایشتیکی لیریکی دا خراوتە روو.
لە تیکستیکی دیکەدا کە بەناونیشانی (وەرەقیك لە دەفتەری خاتیرات) ھو تەعبیر لە ئەزموونیکی دلداری شاعیر دەکاتەوہ ھاتووہ:

فیدای چاوت عەزیزم، ئەورۆکە ھالەم پەڕیشانە
لە دووری تۆ دوو دیدەم غەرقی خوینە بەحری عوممانە

عەجەب کۆرپەدی دڵم نادا ھەدا شەوگاری تەنھایی
نەباتی ھەندی لیوی تۆی دەوی بیچارە بێ زمانە

بەناز ساتی وەرە دەستی بنی سەر قەلبی مەجرۆحەم
خەناوی بێ بە سووری پەنجەکانت رەنگی مەرجانە

زبانەت چونکە نازانی، بە ئیما شەرحی ھالی کرد
کەبابە جەرگی من ببە، ھەناسەم بۆنی بریانە

ھێلی گشتی مەبەستی شاعیر (شەرحی ھالی خۆکردنە لە تاوی دلداری)، ئەدگاری
باوی سازکردنی وینەکان لە بنیاتی تیکستە کەدا شیوازی لیکچواندنە، (ھەرچەندە بە
کەرەستەو ستایلیکی کۆنە). رەگەزی گفتوگۆش لە سیاقی دێرەکاندا بەدی دەکریت،
(بەناز ساتی وەرە - ئەگەر چی تۆ - جانم لە مائەنگۆیە...) لە ھەموو دێرەکان
دەردە دڵە کە بەردەوامە، ھەرچەند شیوازو دەربرین و وینەکان دەگۆڕین، بەلام
ھەمیشە لە خزمەتی بابەتی سەرەکی دان و لی لانادەن. شاعیر بەردەوام دەبییت:

دڵت بەستم بە ئەفسوون ئەی کچی رۆمی چ قەتتانی
مەگەر دایکت ئەتۆ نیو نا لە بۆ تەلبیس و ئەفسانە
وەکو ناھوی خەتا گەرچی ئەتۆ نارۆی لە پێش عاشق
خەتایی چاوی سەھیادە کە بولبول نایتە ھیلانە
مەلاحەت خەتمە سەرتۆ گەرچی وەك نیوت لە چا دووری
لە بۆ شەوقی دوو کوئەمی پڕ فسوونت تازە دیوانە

لهسەر ههمان شياوازو نهسهقی دپړهکانی پيشوو، ئهم دپړانهی دوايی هاتوون، وهسفو ستایشی جوانی دلېهر دهکهن، رهنکه شاعیر له توانایدا ههبیّت، یاخود سۆزو جوّش و خوښه ویستیه کهی هاندهری بیّت چهند وینهیه کی دیکهش له باخچهی جوانی یارمه کی بهونیتیه وه، به لّام له رستهی یه که می دپړی کوّتایی ئهو ئامانجهی پیکاهو (مه لاحت ختمه سهرتو)، ئیتر حهقی خوّی داومتی و دوايی به تیّکسته که هیناوه و دهک عمره ب دهلّی (حسن الختام) ی به جیهیناوه.

شهوقی قه سیدهیه کی ههیه به نیوی (ته حه سوری جهوانی و ته رانهیی وهتهن) که له (۲۲) دپړ پیکهاتووه و دریزترین تیّکستی شاعیره. ئهم قه سیدهیه له سهره تایه وه تا دوايی له دهوری بابیه تیّکی فلهسه فی دهخولیتیه وه که ئه ویش (فلهسه فی عه شقی ئیلاهییه)، نه گهر به گوپړه ی ئهو نینتیباعه ی له ئاکامی خویندنه وهی قه سیده که لای خوینهر دروست دهبی، قسه بکهین، دهبی بلّین که ئهم تیّکسته به رهنجامی ههستیکی قوول و سۆزیکي راسته قینهیه سه بارمت به زیان و به سروشت. ئهمهش شتیکی ئاسان نییه کاتیّک (له تیّکستی لریکا ته عیر له ههستیکی راسته وخوّی شاعیر دهکریّت که دیاردهیه کی تایبهت به زیان و به سروشت له دهروونی شاعیر دا وروژاندویه تی، گرنگ لیّره دا نه خودی ئهو ههستهیه و نه تیّگه یشتنه نیّگه تیّقه کهیه تی، به لکو کاردانه وه په نهان و ناوهکییه که ی ئهو ئینتیباعهیه که له دهره وه بهرپا دهبیّت).^(۱۳) له قه سیده که دا هاتووه:

به بی توّ عالمی دل، غهرقی دهریای یهئس و حیرمانه
ته ماشاکه شه پوّل ئه ورپو چلۆن سهر ریژی چاوانه

عه جهب توّفان دهره حیسی شه بابم، هه لده چی دایم
له قه لبی پر خرّوش نه سرینی چاوم له علی رومانه
ده نفاقی نه مه ل ئه ورپو سه رایه وه سلّی توّ دووره
له بویه فلهسه فهی ژینی له بو من بوّته نه فسانه

ئهو نوخته ییه ی شاعیر دمه بر چاوی گرتووه، جوانی و خوښه ویستی وه سلّی یاره، یار به مه عنای حه فیقی واته (مه عشوق)، شاعیر (عاشق) وه په روه ردگاریش (مه عشوق)، که

(۱۳) موسوعة نظرية الادب - الشعر الغنائي: ۶.

جووتە بىنەما بىنەرەتییەكەى (سۆفیزم) پېككەدەھینن. مەبەستى بەرودوای شاعیر
(وہسل)ی مەعشووۋەكەيەتى:

جوانى و نەشئوو شەوقى ھەياتم بى تۆ بەربادە
بەھار رابردو ھاوین ھاتو پايز ومقتى زستانە
خولاسەى مەقسەدى من زولفى كال بوو بۆيە لىم گىژە
سەراپا فيكرو ھىسسەم مىسلى زولفى خاوى جانانە
لە شەريان و وەرىدى ھىسسەمى فانى من وەكو خوین
مەلالى چاوى مەخمورەت دەككا دەوران و سەھىرانە

شاعیر شیوازو كەرەستە و دەربېرىنى دلدارى ئاسايى وەكو (زولفى كال، زولفى خاوى
جانان، مەلالى چاوى مەخمور...) دەككەتە زمانى دەربېرىنى عەشقە راستەقىنەكەى تا
دەلى:

بەلى ھەللاجەم و ئەورۆ ئەسىرى رەنگى بى رەنگىم
بەسەوداى تۆۋە مەستم، چونكە چاوت داويە پەيمانە
ئەسىرى ھوسنى تۆ چۆن مەعكەسى ئەنۋارى لاھوتە
لەتارىكى وجوود كوۋنجى ناسووت رۆزى تابانە
چەراى ھەكرەم لەوئە دايەم دەككەتن ئىقتىباسى نوور
مىسال پىرى مەيخۇران لە جامى لەعلى مەيخانە
لەسەھراى مېرغوزارى عالەمى ئەرواحى عىللىين
شەھنشاھ بوو خەيالى فيكرى سەربازم تاقانە

لەو دېپرانەى سەرەۋە شاعیر بە ھەستە سۆز و زمان و زاراۋەى راستەقىنەى ھەلسەھەى
سۆفیزم دەدوئ زاراۋەكان - كە ھەر يەكەيان لە وینەى سىمبۆلىكە و وینە و كېشەيەك
لە دىناى سۆفیزم دا دەوروژىنى:

ھەللاج، ئەسىرى رەنگى بى رەنگى، مەعكەسى ئەنۋار، لاھوت، وجوود، ناسوت،
ئىقتىباسى نوور، پىرى مەيخۇران، جام، عالەمى ئەرواحى عىللىين، شەھنشاھ،
خەيال.....)، ئەم وینە و سىمبۆلانە بە زنجىرە بە دواى يەكتىرىدا دین و يەكېتىيەكى
مەعنەۋى و مەنتىقى بالا بۇ تېكىستەكە ھەراھەم دەكەن:

چلۆن تەبەى بەشەر مەخلووتى خاكى پاكى تىنەت بوو
ھېۋوتى كەردوۋە فيكرو روھم ھاتۆتە ھىلانە

لەنێو دنیای خەیاڵم هەڵبژاردەى پاشى تەدقیق
لە جەرگەى ناسیادا مەئەمن و مەنواى شاھانە

مەلى روحى شاعیر لە ناسمانەووە دادەبەزیتە سەر زەوى بۆ ناو ئەو هیلانەییەى کە
ئارامى و ناسوودەیی بە رۆحى شاعیر دەبەخشێ. ئەو هیلانەییەش لەسەر زەوى خاکی
پاکی نیشتمانە، خاك لەگەڵ سروشت و تەبیەتی ئادەمیزاددا یەك دەگریتەو، خاك
یەكێكە لەو رەگەزە بنچینەییانەى کە لە (خەلق و تەکوین) ی لەشى زیندووی مروۆف
بەشدارە، بەپێى تیروانینی فەلسەفەى كۆن، هەر تەنێكى زیندوو لەوانەش تەنى
مروۆف پێكەتەو ئاویتەى هەر چوار رەگەزى (خاك، ئاو، ئاگر، با)یە. بۆیە سۆزو
خۆشەویستی گیان و لەشى مروۆفى عاشق و سەوداسەر بۆ (خاك) شتیكى ئاساییە، کە
هاتو ئەویش (خاکی پاکی نیشتمانى دایك) بێت ئەوا سۆزو عەشقهكە بەتین تر
دەبێت.

لەوئ تێر ئاو دەبێ خولیای جوانى و رووحى غەمگینان
نوفوولى نەرغەوانى رۆزى رووى پاش مانگی تابانە
کە خاکی پاکی وی لانکە لە بۆ ئیسقانى باپیرمان
لەسەر قەهەبرى جەوانان دیدەیی شەللیرە گریانە.

خاکی پاکی نیشتمان لە وێنەى بێشکەیهو بە میهرەبانى لەشو ئیسك و بروسكى
مروۆف دەگریتە خۆى چونکە پەرورەدى خۆیەتى، لە کاتیکیدا (گیان)ەکان بۆ ناسمان
هەڵدەفڕن، لەسەر خاك یادگارێکیش بۆ مروۆف بەجێ دەمینى کە ئەویش
گلکۆکەیهتى.

ئەوئ مولکی قەدىم و مەوتەنى ئەجدادی پێشوو
بە مەردى مەپروخینە چۆن حەرىمى مولکی بابانە
بە عیلم و مەعریفەت تێر ئاو بکە فیکرى جوانیت تا
دەگەل شەوقى بە جووتە مۆتەفقیق بن مەردو مەردانە

ئیسك و بروسكى بابو باپیرانىش لە هیلانەى ئەو خاکەدا گیرسانەتەو، بۆیە بۆتە
مولکی قەدىم و مەوتەنى ئەجداد. دەسابا تێر ئاوبیى بە زانست و مەعریفەتى
عەشق و جوانى.

ئاۋازى شىئىرى

ئاۋازى شىئىرى يەككىكە لە رەگەزە پېكېنەنرەكانى شىئىر، لە راستىدا ئەرستۇ خۇي شىئىر بە زادەى دوو بنەماى سەرەكى دادەنى، گە ھەردووكيان لە سروشتى مرۇقدا ھەن، يەكەمىيان لاسايى كىرەنەو ھەو ھەو ھەو دىكەيان ئاۋازە.⁽¹⁴⁾

لە رەخنى تازەدا ئاۋاز يەككىكە لە رەگەزە پېكېنەنرەكانى شىئىر ھەن راستىدا شىئىر خۇي بىرىتتە لە (ئاۋازى بىژەو وتەو واژەكان).⁽¹⁵⁾ خۇي ئاخاوتن خۇي لەكاتى ئەنجامداندا جۆرە ئاھەنگىكى ھەيە ھەن كاتىك ئاھەنگى وشەو بىژەكان بەشىۋەمەكى مۇتەناسىبو رىك و گونجاو دووبارە بوۋنەو كىش دروست دەبىت. لىرەدا (كىش دەبىتە بەرەنجامى ئەندازەو پىۋانەيى ئاۋازى شىئىر).⁽¹⁶⁾ لەمەو پىۋەندى پتەۋى بەيەكەو بەستراۋى نىۋان شىئىر ھەن ئاۋازمان بۇ روۋن دەبىتەو لەھەمان كاتدا ئەۋەشمان لا ئاشكرا دەبىت كە ھەن گۆرپانىك لە ئاۋازدا گۆرپانىك لە كىش بەرپا دەكاو كىشەكانىش ھەيەكەيان خاۋەنى ئاۋازو ئاھەنگىكى تاپبەت بە خۇيان دەبىن. سەبارەت بە ھەلۋاردنى كىشى شىئىرىش، شاعىران جەخت لەسەر ئەۋە دەكەنەو كە ھەلۋاردنى كىش بە مەيل و ئارەزوۋ نىيە، بەلگە ئەۋە بابەت و سۆزە كاتى لاي شاعىر كامىل دەبى و دەۋروۋى ئەۋا بۇ خۇي ئاھەنگە ئاۋازىك (كىشىك) ھەلۋەبىژىر ئەۋ جۋارچىۋەمەدا سەردەكا،⁽¹⁷⁾ خالىكى دىكەش ھەيە پىۋىستە ئامازەى بۇ بىكرىت ئەۋىش ئەۋەمە كە ئاۋازو مۇسقىاى شىئىر تەنھا تاپبەت نىيە بە جۆرى كىشەكانى شىئىر، ھەك ئەۋەى عەرۋوزى يا بىرگەيى يا جۆرىكى تر بىت و بەۋاتا ئاۋازى دەرەۋە، بەلگە جۆرى پىكەت و پەيۋەندى وشەكان لەگەل يەكترى و رىتمەكانى شىئىر ئاۋازىكى دىكەى سەيىرى لى ھەست پى دەكرىت كە لە ئاۋازى كىشى

(14) ھۈنەرى شىئىر: ۲۲

(15) موسيقى شعر: ۴۴

(16) فرھنگ اصطلاحات ادبى: ۵۸

(17) ھەۋارى خالى: ۸۴.

شيعر كه متر نيهو به ئاوازی ناوهوه دناسرئت.⁽¹⁸⁾ له مهوه دمردهكهوئت كه بنياتی
ئاوازی شيعر دوو لايهني ههيه:

۱. ئاوازی دهرهوه: پهيوهسته به كيشی شيعرهوهو تايبهت دهبيت به جوړی شيعری
كيشراو (الموزن)، جا چ ههرووزی بيت ياخود برگهیی. * لهم ئاسته دا دؤخی (نهمزی)
شيعر مه بهسته و پهيوهندی راسته فينه ی به كيشی شيعرهوه ههيه و له مهوه چه مکی
كيش بریتيه له هاوژماره یی برگهكان له ههردوو نيوه ديړی شيعردا.⁽¹⁹⁾ واته
مؤسيقای دهرهوه له نهنجامی هاو كيشی ههردوو نيوه ديړی شيعردا دروست دهبيت.

۲. ئاوازی ناوهوه: پهيوهندی به ريتم و ناههنگی وشهكانهوه ههيه و له ريگه ی راده ی
گونجان و هاونا ههنگی پيكتاهه ی وشهكان له لايهني دهنكو فونيم و برگهكان جيبه جی
دهبيت. ههريز گهردی دهئ: (ريتيم له جوښانی دهرهونهوه دروست دهبي و له قالبی
كيشهكانهوه گه لاله دهبي و به سیستمی دهنكسازي و زمانه وانی
دهره ديړی).⁽²⁰⁾ سه بارهت به شيعری ههرووزی لهم ئاسته دا هه ر نه وهنده بهس نيهه
كه نيوه ديړهكان له برگه دا هاو ژماره بن به لكو دوو مهرجی ديكهش پيوسته:
يهك/ پيوسته هه ر چه ند برگه يهك (۳، ۴، ۵)، له كؤمه له يه كدا كؤببنه وه و يهك
بگرن بؤ پيكتهينانی ههنگاهكان (التفعيله).

دوو/ پيوسته ههنگاهكان له نيوه ديړی يه كه مو دووه می شيعردا هاوتا (متناجر)
بن، واتا له رووی جوړو ژماره و ريزبوننه وه و هكو يهك بن، هه ر به و سیستمهش له
ديړهكانی دواتردا دووباره ببينه وه.⁽²¹⁾ له رهخنه ی تازه دا باس له (ئاوازی لاتهنیشت
— الموسيقى الجانبية) هاتؤته ناوهوه كه به (سهروا)ی شيعرهوه به ستروده وه، له تهك
ئاوازی دهرهوه ی كيش و ئاوازی ناوهوه ی وشهكان، ئاوازی سهرواش مايه ی ليكؤلینه وه و
سه رنجدانه، ته نانهت رهخنه گريکی وهكو د. شه فيعی كدكنی دهئيت (يهك له
گرن گرتين هؤكارهكانی بايه خي سهروا لايهني مؤسيقاييه كه يه تي).⁽²²⁾ نه و لای وایه كه

(18) موسيقى شعر: ۵۰

* له بهرام بهر دوو جوړه كه ی شيعری كيشراودا، دوو جوړی تری شيعرمان ههيه كه كيشيان
نييه، و هكو شيعری سهريهست و په خشانه شيعر.

(19) كيش و ريتمی شيعری فؤلكلؤری كوردی: ۱۶۹.

(20) كيشی شيعری كلاسیکی كوردی: ۷۷.

(21) كؤ وانهكانی كيش ناسی، د. محمد بكر، ۱۹۹۴.

(22) موسيقى شعر: ۵۲

سەروا جۆرە تايىبەتمەندىككە بە شىعر دەبەخشىۋېتىپتۇر راستكردنەۋى رايەككە دەلىل: ئەگەر دوو قەسىدە بە ھەمان مەبەستە ھەمان كىش بھۇندىرئەۋە، بەلام سەروايان جىاۋازبىت ئەۋا كارىگەرلىشيان جىاۋاز دەبىت. ناوبراۋ بە راگۋاستن لە (دكتۇر شەۋقى چىف) ۋە دەلىل: ئەۋ جۆرە (ترجىيە) ۋە كەرتكردنەۋى لە ھەندى دىرە شىعرى غەربىدا دىكرىت، جۆرىك لە مۇسقىۋى لاتەنىشتى زۆر بەھىز بە شىعرەكە دەبەخشى. بۇ نەۋونە لەم دىرەۋى امرۋ القىس دا:

مگر، مضر، مقبل، منابر معا

كجلمود صخر، حطه السيل من عل

بۇيە ئەۋ سەروا ناۋەكئانە رۇئىكى مۇسقىۋى زۆر بەھىزىان ھەيە. ⁽²³⁾ ھەروەكو كامىل ژىر نامازە بۇ رۇئى گىرىكى ناۋازمى سەروا بە راگۋاستن لە دىكتۇر ئىبراھىم ئەنىسەۋە كىردوۋە دەلىل: (سەروا تۇخمىكە لە تۇخمەكانى بىناۋ ھەلبەست، سەروا نىرخىكى مۇسقىۋىيە كە ژمارمىكە دىنگ لە كۇتايى دىرەكانى ھەلبەستدا دووبارە ئەبىتەۋە. ئەم دووبارە بوۋنەۋەش بەشىكى گىرىك دروست دەكات لە مۇسقىۋى ھەلبەست. سەروا ۋەك نىۋەندە مۇسقىۋىيەكانە كە گۇيىگر چاۋەرۋانى دووبارمىۋنەۋەمىان ئەكات ۋە جىژىك ۋەرنەگىرئ لەۋ جۆرە دووبارە بوۋنەۋەكە لە پەردەۋى گۇئ ئەدات لە ماۋە كاتىيە رىك ۋە پىكەكان). ⁽²⁴⁾

لەم تىروانىنەۋە، بە پىۋىستمان زانى لە باسى ئاۋازى شىعرىدا بىرگەيەكىش بۇ مۇسقىۋى لاتەنىشت تەرخان بىكەن كە تايىبەتمەندىيەكانى لەلەيەنى سەرواۋ رەدىۋو كەرتكردن لە شىعرى شاعىرانى ماۋەۋى باسەكەۋى ئىمەدا رەنگى داۋەتەۋە.

ئاۋازەۋى دەرەۋە : كىشى شىعرى:

– لە بەرھەمى مەلا مارقى كۆكەيى:

بەۋ ھۇيە شىعرى كلاسكى كوردى ھەر لە كۆنەۋەۋە لە سەردەمى بابە تايەرەۋە لەبارى كىش ۋە قافىيەدا پىرەۋى لە غەروۋى غەربى كىردوۋە، بۇيە كىش ۋە قافىيە كىشەكانى غەروۋى بەھەمان پىۋەدانگ لە شىعرى شاعىرانى ناۋچەۋى موكىرئانىشدا رەنگى داۋەتەۋە. ئەۋەۋى لەم بۋارەدا بە زەۋقى تىيىنى دىكرىت ئەۋەيە كە بىرئىك لەۋ كىشە غەروۋىيەنە لە نەۋونەۋى (ھەزەج، رەمەل، موزارىيە، سەرىيە) بوۋن بە كىشى

(23) سەجاۋەۋى پىشۋو: ۵۲

(24) بەرگى لە ھەلبەست، گ/ رۇشنىرى نۇئ، ۱۳۶/۱۱۱.

باوی ناو شیعی کوردی و شاعیرانی کورد زیاتر ئاوپیان لی داوهنه ته وه. ⁽²⁵⁾ ههروهها وهکو ههولتیک بۆ خو بواردن له کوۆت و بهندی قورسی ئەم کیشانه شاعیرانی کورد زیاتر به لای مه جزوناتی ئەم کیشانه وه چوون و به کاریان هیناون. ⁽²⁶⁾

هۆکاری ئەم ئاراستهیهش بۆ دوولایه ن دهگیرنه وه: یهکیان نه وهیه که ئەم کیشانه (زۆتر دهنگونجین له گه ل خه سائیسی فۆنه تیکی زمانی کوردیدا). ⁽²⁷⁾ دووهمیش ئەم کیشانه له رووی ئاههنگ و ئاوازه ده گورج و سووک و سافو به ئاههنگن و له گه ل زهوقی گۆرانی ویستی کوردیدا گونجاون. ⁽²⁸⁾

له مه وه ئاوړێک له به رهه می شیعی مه لا ماری کۆکه یی ده دهینه وه به وه مه به سه ته ی وینه که له لاما ن رووتر بیت لی ره دا ئاماریک نیشان ده دهین، که له ژیر رۆشنا یی دیوانی شاعیره به پشتیوانی (رابه ری کیشی شیعی کلاسیکی کوردی: ل ۵۴۲ - ۵۴۸) ریکخراوه:

زنجیره	کیش	قالبه کیش	ژماره ی پارچه	رێژه
۱.	هه زه ج		۲۲	٪۴۹,۹
	ا.	هه زه جی هه شتی ته واو	۱۴	
	ب.	هه زه جی ۸ ئه خه ربی مه کفووفی	۴	
	ج.	مه حزووف	۱	
	و.	هه زه جی ۸ ئه خه ربی مه کفووفی مه قسوور	۱	
	ه.	هه زه جی ۸ ئه خه رب	۱	
	و.	هه زه جی ۸ مه حزووف	۱	
		هه زه جی ۶ مه قسوور		
۲.	رده م		۱۶	٪۲۲

(25) کیشی شیعی کلاسیکی کوردی: ۱۲۸

(26) دانیشتنیک له گه ل گۆران، گ/ به یان، ز/ ۵: ۲.

(27) سه وداو سنوور: ۱۵۹.

(28) کیش و موسیقای هه لبه سه تی کوردی: ۶۷.

		۱۳	رهمه ئى ۸ى مەحزووف	ا.	
		۱	رهمه ئى ۸ى مەخپوونى ئەسلەم	ب.	
		۱	رهمه ئى ۸ى مەقسوور	ج.	
		۱	رهمه ئى ۶ى مەحزووف	و.	
	۱۰,۹%	۶		موزاربع	۳.
		۵	موزاربعى ۸ى ئەخرەبى مەكفووفى	ا.	
		۱	مەحزووف	ب.	
			موزاربعى ۸ى مەكفووفى مەقسوور		
	۳,۹%	۲		موجتەس	۴.
		۱	موجتەسى ۸ى مەخپوونى مەقسوور	ا.	
		۱	موجتەسى ۸ى مەخپوونى ئەسلەم	ب.	
	۳,۹%	۲		خەفیف	۵.
		۲	خەفیفى ۶ى مەخپوونى مەحزووف	ا.	
	۱۰۰%	۵۰			

لەمەوہ بۇمان رووندەبیتەوہ گەوا:*

– سەرجهمی شیعری مەلا مارف لەسەر (۵) کیش و قالبە کیش ھۆنراوەتەوہ.

– کیش و قالبە کیشە باوەکانی (ھەزەج و رەمەل) لە ۸۰% بەرھەمی شاعیریان داگیر کردووە، ئەم دوو کیشە لە بازنەکانی خەلیلدا سەر بە بازنە (موجتەلیب)ن. (29)

* ئەم خشتەییە لەژێر رۆشنایی دیوانی شاعیردا ریکخراوە، لێرەدا پێویستە نامازە بۆ دوو ھەلە

بکەین کە (رابەری کیشی کلاسیکی کوردی) تیئێ گەوتووہ:

۱. ھەردوو ھەسیدە (سیلاوی بەدبەختی، بەزمی ھەغفور) کە لە سەر کیشی ھەزەجی ھەشتی

تەوان، دووجار حیساب کراون.

۲. پارچەییەکی چوار بەیتی لە دیوانەکەدا ھەییە بەناوی (دۆزەخ و جەنەت) لە رابەردا

پەڕێندراوە. بەمە سەرجهمی بەرھەمی کۆگراوەی شاعیر دەبیتە (۴۹) پارچە.

۳. لەو نوسخە دیوانە چاپکراوەی لەبەردەستە، دوو لاپەڕە (۶۷- ۶۸) ی تیادا نییە.

بەروانە:

– دیوانی مەلا مارفی کۆکەیی: ۳۶-۴۰، ۸۴ – ۹۱.

– رابەری کیشی شیعری کلاسیکی کوردی: ۵۴۲ – ۵۴۷.

(29) کیش و موسیقای ھەلبەستی کوردی: ۵۶.

- نهم دوو کیشمو باقی کیشمکانی دیکهش له بهرهمی شاعیردا په پرمو ویکراون، زورتر بایه خ به قالبه کیشمکان بهواته (مجزواتی) کیشمکان دراوه.

- به پښی (رابهری شیعی کلاسیکی کوردی) همزهج (۲۱) قالبه کیشی له دیوانی شیعی کلاسیکی کوردیدا به کارهاتوون، که چی لای مهلا مارف ناوړ له (۶) قالبی نهو کیشه دراوتهوه، کیشی رهمه لیش به ههمان نه اندازه (۲۱) قالبه کیشی به کارهاتوون و لای مهلا مارف ناوړ له (۴) یان دراوتهوه.

موزاریع و موحتهس که له بهرهمی مهلا مارفدا همریه که یان دوو قالبه کیشی لی به کارهاتووه، به لام یه که میان خاوهنی (۶) و دووه میان (۵) قالبه کیشن.

شاعیر یه که بهرهمی تاقانهی له سهر کیشی خهفیف هوښووتهوه که خوی خاوهنی (۵) قالبه کیشه. (30)

کیش له بهرهمی سهیفی قازیدا :

بهرهمی شیعی کوراهوی سهیف له دیوانه کهیدا بریتیه له (۲۴) پارچه، لهوانه (۱۸) پارچهی عهرووزیه که یه کیکیان بریتیه له تاکه بهیتیک، نهوانی دیکهش له نیوان غه زلی (۵) بهیتی تاوه کو قه سیدهی (۵۹) دیری تیا به و قالبی کیشه عهرووزیه کانی دیوانی شاعیر بهم شیوه یه یه:

زنجیر	کیش	قالبه کیش	ژماره	ریشه
۱.	همزهج		۱۲	%۶۶,۶۶
	ا.	همزهجی ۸ تهواو	۵	
	ب.	همزهجی ۸ نه خرمبی مکفووفی مهحزووف	۲	
	ج.	همزهجی ۸ نه خرمبی مکفووفی مهقسوور	۱	
	و.	همزهجی شمشی مهقسوور	۲	
	ه.	همزهجی شمشی مهحزووف	۲	
۲.	موزاریع		۵	%۲۷,۷۷
	ا.	موزاریعی ههشتی نه خرمبی مکفووفی مهحزووف	۴	
	ب.	موزاریعی ههشتی نه خرمبی مکفووفی مهقسوور	۱	
۳.	رهمه		۱	%۵,۵۵
	ا.	رهمه لی ههشتی مهحزووف	۱	
			۱۸	%۱۰۰

(30) رابهری کیشی شیعی کلاسیکی کوردی: ۱۵-۳۹.

كَيْش	قائىبە كَيْش	ژمارە	رېژەر
كَيْشى بېرگەيى	دە بېرگەيى (5 + 5) لە ھەر نىوہ دېرېكدا	6	

لەگەل كەمبى بەرھەمى شاعىردا، كَيْش و قائىبە كَيْشە بەكارھىنراوہكانىشى كەمن، لە ھەزەج (5) و لە موزارىع (2) و لە رەمەل تەنھا (1) قائىب. ئەوہى ماىەى سەرنجە لە بەرھەمى شىعرى سەيفى قازى، ئەوہىيە كە شاعىر جگە لە بەرھەمە ەرووزىيەكانى ناوړى لە كَيْشى بېرگەيىش داووتەوہو كۆمەلئىك لە شىعرەكانى لەسەر ئەو جۆرە كَيْشە ھۆنىووتەوہ. د. خەزەندار ئامازى بەم لايەنە كىردوہو دەلئ: (خەسەن ھەردو كَيْشى ەرووزى و سىلابى خۆمالئ بەكارھىناوہ).⁽³¹⁾ ئەم نەرىتەى بەكارھىنانى كَيْشى بېرگە ياخود (سىلاب) لە پېش سەيفىشدا لای شاعىرانى موكرىان و يەككىى وەكو وەفاىى ناوړى لىدراووتەوہ، وەكو چۆن لە شىعرى شاعىرانى دىكەدا لە وئىنەى (مەولەوى وەلى دىوانەدا) پەيپەوى لئ كراوہ.⁽³²⁾

بۆ مەسەلەى كَيْشى جۆرى دوایى شىعرەكانى سەيفى قازى چەندوچونئىك نىيە كە سىستەمى بېرگە ياخود (سىلاب) وەلامدەرەوہى تەواوى پىرسەكانى كَيْشدارى ئەم بابەتە ھۆنراوانە دەبىتەوہ، (واتە پارچەكان لەبارى كَيْشەوہ دروستو رىكن) بە بەراورد لەگەل شىعرى فۆلكلۆرى كوردىدا، وەلئ مەسەلەيەك ھەيە كە لە رەخنەى تازەى كوردىدا ورووژىندراوہ پوختەكەى ئەمەيە، كە ئەم جۆرە شىعرە بېرگەيىانەى شاعىرانى كورد لە ئاستى (رىتم) و ئاھەنگدا لە شىعرى فۆلكلۆرى كوردى جىادەبنەوہ،⁽³³⁾ بۆيە ناوبردنىان بە (خۆمالئ) رەنگە كارىكى ئاستەم بىت، بەلام ئەم بۆچوونە لە رەسەنايەتى و كۆنىى ئەم جۆرە كَيْشە كەم ناكاتەوہ كە لە زمانە ئىرانىيەكاندا مېژووى بۆ سەدەكانى بەر لە ئىسلام دەگەرپتەوہ. شىعرە بېرگەيىەكانى سەيف لە رووى زمان و زاراوہ شىوازەوہ رەوان و سادەو ساكارن و لە بەرگى شىعرى مىللى و خۆمالىيەوہ نزيكن، سىستەمى كَيْش لەھەر نىوہ دېرېكدا (5 + 5) بېرگەيە، لە

(31) مېژووى ئەدەبى كوردى، 5: 344

(32) ەرووزى كوردى: 90.

(33) كَيْش و رىتمى شىعرى فۆلكلۆرى كوردى: 105-112

هه‌ندېكاندا يه‌كېټى قافيه پارېزراره، هه‌ندېكى تړيش به‌پېى سىستېمى جووت سه‌روا
(مه‌سنه‌وى) هؤنراونه‌ته‌وه، وه‌كو له‌م نموونانه به‌ديار ده‌كه‌وېت:

زولفى وه‌ك شه‌وهى، روژى كرده‌مه شه‌وه
چراى سهر كوئمه‌م له‌بو رادېره
له‌باغى حوسنت وه‌ختى زه‌كاتمه
فه‌قيرى خوتم ههر بو‌من خېره
به‌رسته‌ى زولفان دللم نيچيره
له‌دارو به‌ردى به‌سه‌س ده‌مهيگيره
ههر كه‌س عيشقى تووى له‌سهر دانهبى
بى شىك حه‌يوانمه پ‌رو پانيره
ئه‌وانمه شيعرن عه‌زیز به‌مه‌رگت
موخلىست بى تو وه‌جاغى كوويره

سىستېمى كېش له‌نيوه دېره‌كاندا به‌م شېوه‌يه دامه‌زاره:

زولفى وه‌ك شه‌وهى روژى كرده‌مه شه‌وه
- ب - ب - - ب - ب -
(0 + 0)

چراى سهر كوئمه‌م له‌بو رادېره
ب - - - ب - - -
(0 + 0)

له‌مه‌وه تېبېنى ئه‌وه ده‌كرېت كه‌پارچه‌كه له‌گه‌ل پاراستنى يه‌كېټى قافيه‌شدا كه‌
زياتر ئه‌دگارېكى شيعرى عه‌رووزيه، به‌لام سىستم وچونيه‌تى ريزبوونى برپه‌
كورتو درېژه‌كان له‌هه‌نگاوه‌كانى نيوه دېره‌كاندا له‌گه‌ل سىستېمى (ته‌فعيله) تېك
ناكاتمه‌وه. بۆيه ئه‌م جوړه هؤنراويه پېويسته له‌ده‌ره‌وهى شيعرى عه‌رووزيدا حسابى
بو‌بكرېت.

له‌پارچه‌يه‌كى جووت قافيه‌دا ده‌ل:

ده‌ردى بى دهرمان ههر دوورى توپمه
به‌بايه‌ك ده‌م‌رم ده‌زېم به‌وه بۆيه
هيندم ته‌ماشاي ريى هاتنت ك‌رد

چاۋ خېل بوۋ لەسەر سەربان و سەرگرد
 ژيان بىه بۆنەى عەزىزم خوشە
 ھەر كەس تۆى نەوئ بئى ھۆش و گۆشە
 دەر دى بئى دەر مان ھەر دوو رى تۆ يە
 - ب - ب - - - - - ب

(5 + 5)

بە با يەك دەم رەم دە ژىم بەو بۆ يە
 ب - - - - - ب - - - - - ب

(5 + 5)

سىستىمى كىش لە شىعرى فۆلكلورى كوردىشا ھەمان رىچكە دەگرىتەبەر وەك لەم
 نموونەيەدا ديارە:

گو لا ئە سوو رەم سەر كوئ مى يا رەم
 ب - - - - - ب - - - - - ب

(5 + 5)

وا گە شا يە وە بۆ حا ئى زا رەم
 - - - - - ب - - - - - ب

(5 + 5)

لەمەو دەنيا دەبين كە شىعرە برگەيەكانى سەيف لەگەل شىعرى گۆرانى
 فۆلكلورى كوردیدا لە بارى كىشەو لەسەر يەك سىستم دامەزراون.

كىشى شىعرى مستەفا شەوقى:

شەوقى بەرھەمى شىعرى كەمە، ئەوئى تا ئىستا دۆزراوەتەو لە دوو توپى
 نامىلكەيەكدا بلاوكرامەتەو، لە ژمارەى پەنجەى ھەردوو دەست تىپەر ناكات. ئەگەر
 كىش ئەدگارێكى سەرەكى رووخسارى شىعرى بێت، ئەوا شىعرى شەوقى لەبارى
 كىشەو پىرەوئى لە شاعىرانى كلاسكى كوردى كردوو شتىكى تازەى نەھىناوەتە
 ئارا. بەرھەمەكانى دەچنە خانەى شىعرى لىرىكى رۆمانسىانەو، بۆيە شاعىر قالبە
 كىشىكى ئاوەزدارى پشوو درىژى بۆ ھۆنراوەكانى ھەلبزاردوو كە كىشى (ھەزەج)ە،

به‌تایبەت قالبە کێشە تەواوەکەى هەشت هەنگاوى، وەکو لەم نەخشەيەدا بە‌دیاردەکەوێت* :

زنجیرە	کێش	قالبە کێش	ژمارە	رێژە
١.	هەزەج	٨		
	ا.	هەزەجی هەشتی تەواو		
	ب.	هەزەجی هەشتی نەخرەبی مەکفوفی مەحزوف	٧ ١	٨٨,٨٨
٢.	رەمەڵ	١		
	ا.	رەمەڵی هەشتی مەحزوف	١	١١,١٢ %
			٩	١٠٠ %

وەکو خاوەنى (کێش و موسیقای هەلبەستى کوردی) روونی کردۆتەو، (هەزەج) خۆی لەلای عەرەب جوۆرە گۆرانییەك بوو، لەبەر کورتیی بڕگەکان و سووکی کێشەکەى زۆربەى گۆرانى گوتنى عەرەبى بەم کێشە بوو و یەکیکە لە کێشە بلأوه‌کانى شیعری فارسى و لای ئەوان گەلێ لق و پۆپی لى بۆتەو.⁽³⁴⁾ لە دیوانى شیعری کلاسیکى کوردیدا پایەى یەکەمینى هەیه، هەر شاعیریکی کورد کە شیعری عەرۆزى گوتبێ بەدى ناکەین شیعری لەسەر ئەم کێشە نەبێ. ئەم کێشە نەفەس درێزى و توانای دەربرینی بە شاعیر داوێ تا وێنە ئیستاتیکیەکانى (سروشت و جوانى و نیشتمانى) پێ بکێشێت. تەنانەت تاکە قالبە ناتەواوەکەى (هەزەجى هەشتى نەخرەبی مەکفوفى مەحزوف)، ریتە و تریەیه‌کى ئاوازی خۆمائى پێداوێ و قالبیکی بە جۆشى گۆرانى نامیزوێ خۆی لە

بە‌دواى یەگدا هاتنى دوو بڕگەى درێزو دوو بڕگەى کورت لە دێریکی چوارە بڕگەيیدا پێک دێت:⁽³⁵⁾

* کاتێک نامیلکەى شیعەرمانى مستەفا شەوقى‌مان خستە بەردەست، د. عەزیز گەردى بە سوپاسه‌وه کێش و قالبە کێشەکانى بۆ دەستنیشان کردین.
(34) کێش و موسیقای هەلبەستى کوردی: ٦٧.
(35) سەرچاوەى پێشوو: ٧٤.

بۆچ ده نا ئى نى له سەر لى وت له بۆچ بار كهو تو وه
 لهش ك رى زول فت كه خا وو كا له بۆچ رووى گر تو وه
 - - ب - - ب - - ب - - ب -

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن
 ئەم قالدە گىشەى رەمەل ھەر لە گۆنەو ە لای شاعیرانى کورد زۆر پەسەند کراو ەو
 بەرھەمیکی زۆری شیعیری کلاسیکی کوردی لەسەر ھۆنراو ەتەو ە. رەمەل ە
 پەپەرەوکردندا ە شیعیری کوردی بە پلەى دوو ەم و لە دواى ھەزەجەو ە دىت. ھەوت
 پارچەکەى دیکە کە برى زۆرى بەرھەمى شیعیرى شەوقىیە لەسەر قالدە گىشى
 (ھەزەجى ھەشتى تەواو) ھۆنراو ەتەو ە، کە لەبەرپەتدا لای ەربە لە شەش
 ھەنگاوى (مفاعیلن) بێکدى، لای کوردو فارس کراو ەتە ھەشت ھەنگاو، بەمە ماو ە
 لەبەر ەم دەربرینی شاعیر فراوانتر دەبیّت بۆ ئەو ەى وێنەو تەعبیری جوان و
 شاعیرانە بختە ناو چوارچێو ەى دیڕەکانەو ە، بە نموونە شەوقى دەلێ:

جەببى مینا	ی زیو گەردن	ھوما خال مش	کى تا تارى
شە دە شل چاو	بە کل روو سوو	رە گوڤ تەپ را	رو عەبیا رى
ب - - -	ب - - -	ب - - -	ب - - -
مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون

لە شوینیکى دیکەشدا دەلێ:

بە بئ تۆ عا	لە مى دل غەر	قى دەر یای یەئ	سو حیر ما نه	(۱۶ برگە)
تە ما شا کە	شە پۆل ئەو رۆ	چ لۆن سەر رێ	ژى چا وا نه	(۱۶ برگە)
ب - - -	ب - - -	ب - - -	ب - - -	
مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون	مەفاعیلون	

وەگو بەدیار دەکەوێت سیستمى ەرووزى شیعەر رێگە لەو ە ناگرێت کە ھەردوو نێو ە
 دێر لە لایەنى برگەو ە لە ھاوکیش بوونیان بروانریت، ئەم خاسیەتە لە ھەموو
 شیعیرى جیھاندا ھەیە، بەلام لەبارى (ریتەم) و (ستریس) ەو ە سیستمەکان لێک
 ھەلاواردە دەبن.

ئاوازی لاتەنیشت: سەروا - رەدیف - سەروای ناو ەو ە:

لیردا مهبست نهومیه رووناکى بڅهینه سهر نهو روڼه‌ی که ههر یه‌که له: سهر،
 رمدیف (پاش سهر)، سهر، اوای ناووه، له‌بنیاتی ئاوازیی شیعردا ده‌گپریتو له رووی
 پراکتیکیه‌وه له شیعری ناوچه‌ی موکریان که مهبستی باسه‌که‌مانه نیشانی بده‌ین.
 له ره‌خنه‌ی کوڼدا سهر، او ده‌خرايه پال کیش و له بواری ئاوازی دهره‌وه‌ی شاعر لیک
 دهرایه‌وه، ههر دوو هونه‌ره‌که‌ی (رمدیف و سهر، اوای ناووه) یش له‌گهل (جیناسه‌کان و
 زاراوه‌سازی) ده‌کرانه بڼه‌مای مؤسیقای ناووه‌ی شاعر.⁽³⁶⁾ نیمه به به‌پر‌ه‌وی له تیوره
 تازه‌کانی زمانه‌وانی، که له ئاستی ئاسویدا له وشه و گریو رسته ده‌کوڼتیه‌وه، واته
 (ته‌ومری ته‌رکیبی و ئاستی ته‌ولیدی زمان) ی شاعر،⁽³⁷⁾ کاتیک وشه له سیاقی
 رسته‌یه‌کی شاعریدا جیگر ده‌بیت به‌رگی واته زمانی و فهره‌ه‌نگیه‌که‌ی فری دداو به
 به‌یوه‌ندی له‌گهل که‌ش و هه‌وای تازه و دهره‌وبه‌ره‌که‌ی له دیرکی شاعریدا ده‌لالاتی
 تازه په‌یدا ده‌کات، به‌و ئیعتیارش به‌یت یاخود دیری شاعر یه‌که‌یه‌کی سهر به‌خویه
 له بنیاتی فه‌سیده‌دا، بویه بنیاتی ئاواز له ئاستی ئاسویدا ده‌بیت به‌یو‌یستییه‌کی
 سهر به‌خوو جیا له ئاوازی دهره‌وه و ناووه‌ی دیری شاعر.

جیگه‌ی خویه‌تی گوته‌یه‌کی جان کوڅین به‌ینینه‌وه که ده‌لئ: (ههر یه‌که له کیش و
 له ریتم هه‌مان ئهرکی سهر، او ده‌گپر، که نه‌ویش ئهرکی دابین کردنی
 دووباره‌بوونه‌وه‌ی ده‌نگیان هه‌یه که جه‌وه‌ری نه‌زم پیک ده‌هینئ).⁽³⁸⁾
 سهر، او - رمدیف - سهر، اوای ناووه/ له به‌ره‌می مه‌لا ماف:

له نه‌ده‌بی عهره‌بیدا زاراوه‌ی (شعراو ال‌دیوان) نه‌و شاعرانه‌ی خاوه‌ن دیوان
 ده‌گریته‌وه که به‌ره‌می شاعریان له‌لایه‌نی سهر، او هه‌موو بیته‌کانی نه‌لفبای
 هیجایی زمانی عهره‌بی ده‌گریته‌خو. له شیعری کوردیدا ههرچه‌نده سهره‌وری
 شاعرانی کورد نالی گوتویه: نالی نه‌م‌پرو حاکمی سئ مولکه دیوانی هه‌یه. که‌چی له
 دیوانه‌که‌یدا زور بیت و هیجا هه‌ن که ئاوری لی نه‌داونه‌ته‌وه به شایانی نه‌وه‌ی
 نه‌زانیون بیانکات به سهر، اوای شاعره‌کانی. لیردا مهبست دوا‌یین ده‌نگی دیره شاعر
 که وه‌کو ناسنامه بو سهر، او سهری ده‌که‌ین. چاو‌گپرانیک به دیوانی کوکه‌یی نه‌و

(36) بېروانه:

- کلیات سبک شناسی: ۲۱۶، ۲۱۷.

(37) زیانشناسی و نقد ادبی: ۱۰.

(38) بنية اللغة الشعرية: ۴۶.

راستییه ودمردهخات که شاعیر سهرواکانی (۲/۲)ی بهرههمی شیعی لهسهر دوو
 دهنگی بزوینی دریژی (ی) که له (۱۷) پارچهداو، بزوینی کورتی (ه) له (۴)
 پارچهدایه دهمهزراندوو. (ی)ی بزوینی دریژ وهکو له نازناوهکهیهوه دیاره له گروپی
 (حروفي مهه)هو دهنگیکی نهرمی ناوازارهو لهگاتی درکاندا بهراحهتی دهتواندریت
 دریژهی پئ بدریت:

ههچی زاراتی عهرزو عاسمانه
 کوراتی بهر ههتاوی لانساری.....
 له دیری رووپهپهی دهورو زهمانی
 بهههر نهخشئ تماشاکهم دیاری.....
 عهزیزی تۆ لهههر لا خوشهویسته
 زهلیلی تۆ به کهس نابەت هواتاری.....

لهههر تیگستیکا شاعیر سهرواکهی لهسهر دهنگی (ی) دامهزراندبئ، ژمارهیهکی زۆری
 وشهئ ناههنگداری دۆزیوتهوه تا مؤسیقای قافییهکهی پئ برازنیتهوه:

تهماعم بوو بکهه مهتحي خهلیفهئ شاهی زهنبیلی
 که تیفکریم له ههومت خاریجه تهشریحو تهفسیلی
 سوئالم کرد له نوستادی تهبیعهت بۆ چی بیدهنگی
 گوتی چ بکهه تهخهپول ناگرئ تهسوירו تهشکیلی
 فهقهت بیستوومه زۆر نههلی گوزهشتو عهفوو نیغمازه
 به شهرتئ لیم نههرنجئ حازرم بۆ خهتمو تهکمیلی

دیوان: ۷۱

شاعیر زۆربهی شیعرهکانی له بابەت ستایش و ههجوو داشۆرینی لهسهر ئهم قافیه
 گوتون:

نهئ جهنابی شیخ دهزانم تۆ خهلیفهئ بهر حهقی
 وهك دهلئین شهخسیکی ساحیب نیحترامو رهونهقی
 دهنگی زیكرو خهتمو تههللیت فهزای پر کردوو
 زهلههلهی خستۆته خهیمهئ بی ستوونی نهزدهقی
 ناههرین سهه ناههرین بۆ غهردو بۆ هیمهتت
 تۆ که مهحسووری له چوار لاهه که چهپلمت ئ تهقی
 با وجوودی ئهم ههموو حهملهو فشارو گورگه راو
 مهركمزت خالی نهکرد وهك شیر له مهیدانی چهقی

دیوان: ۷۸

هاتنى سەروا لە كۆتايى دىرى شيعردا ھىماي ئىست كردن و خوئامادەكردن دەبىت بۇ
 دىرى دواتر، ئەم وەستان و ئىستكردنە بايەخىكى ئاوازەيى ھەيە، بەتايبەت لە كاتى
 پەپرەكردنى يەككىتى قافىيە لەسەر لەبەرى تىكستدا، بناياتى يەككىتى مۇسقىيى
 سەرچەم قەسىدەو غەزەل دەپارىزىت، سەربارى ئەوھى خاسىيەتى ئاھەنگو
 ئاوازەيىيەكەى يارمەتى بەيەكەوھە گرېدانەوھى شيعرو گۆرانى دەدات. (39)

بزويىنى كورتى (۵) پىش لە دەنگە نەرمەكانەو كاتى لە كۆتايى دىرى شيعر شوين
 دەگرىت و گوڭگر بە روونى و بە رەوانى وەرى دەگرىت:

كە حوسنى يارو ئەغيارم، لە ميزانى خەيالْم دا
 بە دَل دىتم، ھەموو لايىكە، ئەو تەنيا لە لايىكە
 خەزىنەى روومەتى لەعلى، لەبو سىمى زەنەخدانى
 گوتم بى تۆ خودا بىدا، عەجەب گەنج و تەلایىكە
 ئىشارەى كرده لامى زولفى، ئەلفى قامەتى، يەعنى
 جەوابى قەددى دالى تۆ، قەقەت لا مەل فەلایىكە

ديوان: ۲۵

رەدىف (پاش سەروا)، وشەيەكە دوابەدواى سەروا لە كۆتايى ھەموو دىرەكاندا
 دووبارە دەبىتەوھە. بوونى پاش سەروا ئەندازەى ئاوازی دىرە شيعر بەرەو پىش
 دەبات، (بەو پىيەى ھەر چەندى تەرازووى ھاوبەشى دەنگو وشەى سەروا بەرەو سەر
 بپرات ھەست بە ئاھەنگى زياترو لە ئاكامىشدا بە چىزى زياتر دەكەين)، (40) ھەر بۇ
 نمونە با ئەم چەند دىرەى شاعىر بخوڭىنەوھە گوڭ بۇ دەنگو ئاوازی سەروا پاش
 سەرواكەى ھەلخەين:

باز ئەوا شابازى فېكرم مەيلى پەروازى ھەيە
 بۇ شكارى لوتفى تۆ زۆرى نىيە نازى ھەيە
 ھەورى تەبەجم مايلى گريان و بەرق و بارشە
 بۆيە گوڭ كەيفو دەماغىكى تەرو سازى ھەيە
 موددەتەكە عەندەلىبى باغى شىعەرم ساكىتە
 ئەم گوڭ و گوڭزارە يەك دنيا، گلەو رازى ھەيە

ديوان: ۴۹

(39) بنية الايقاع في الخطاب الشعري: ۱۱۲.

(40) موسيقى شعر: ۶۸.

له هەر يەكێك له نيوەى كۆتايى نيوە دێرەكانى دوومەدا گرێيەكى بە ناهەنگو
ئاوازدارى درێژى پەر بە پشوو دووبارە بۆتەووە كە نەشئەو خۆشەيەكى زۆرمان پەر
دەبەخشیت:

.....زۆرى نىيە نازى هەيە.

..... دەماغىكى تەرپ سازى هەيە.

..... يەك دنيا گەلو رازاى هەيە.

لەلایەكى دىكەووە بوونى پاش سەروا ئاسۆ لەبەردەم شاعىرىشدا والا دەكات بۆ
تەداعى و هێنانەوێ وشەى پەر مەعناى جوان و رێك، بە واتا ئەو سنوورو
مەحدودىيەتەى سەروا لەبەردەم شاعىر دروستى دەكات دەكاتەووە شاعىر ئازادتر
دەبێت، وەكو چۆن زمانى شاعىر دەكاتەووە لە ناست هێنانەوێ تەركىيات و
رەگەزدۆزى دلگىر، هەروەكو لەم نموونەيەشدا بەدى دەكریت:

عەينەكى عەينەم عەزىزم من بە تۆ تەقدىم دەكەم

مەخزەن و ميفتاحى قەلبنى خۆم بە تۆ تەسلىم دەكەم

بۆ بە شارەت نەقدى جان و قىسم و ئەنواعى غەزەل

كامەيان چاكن بەو بە تۆ ئەمن تەعزىم دەكەم

ئەوێلى شەو شىعەرى شوكر و نيوە شەو شىعەرى بەقا

ئاخىرى شەو شىعەرى حوسنى عاقىبەت تەنزىم دەكەم

توتى تەبەعم بەيادى قەندى لوتف و سوحبەت

شەككەر ئەفشانە منىش هەر شوكرى تۆى تەعلىم دەكەم

ديوان: ۸۹

دياردەى دەرکەوتنى چاوكى "بوون" و "هەبوون"⁽⁴¹⁾ نموونەكانى وەكو (بوو، نەبوو،
دەبوو، دەبى، ئەبى، هەيە، نىيە.....) خاسىيەتيكى واى بۆ زمانى كوردى بەتايبەت
زمانى شىعەر پێكەيئاووە كە وەكو پاش قافىيە، هەم لە پێتاوى تەواوکردنى گوزارەو هەم
زيادکردنى بەرەوى ئاوازی شىعەرى لەلایەن شاعىرانەو بەكار بێریت، تەنانەت
شاعىرىكى وەكو نالى لە (۲۱) غەزەل و قەسىدەيدا پاش قافىيەى بەكارهێناووە لەوانە

(41) چاوكى بوون و هەبوون لە زمانى كوردیدا، گ/ رۆشنىبرى نوێ، ۱۰۹: ۲۲۹.

ژمارمیه‌کیان پاش قافییه‌کانی کاری بوون و هه‌بوونن وەك، (هه‌یه، نییه، نه‌بوو، بوو...) (42) هه‌رودكو له‌م نموونه‌یه‌ی كۆكه‌ییدا به‌دیار ده‌كه‌وێت:

عه‌بایێكم هه‌بوو، نه‌مما عه‌بایێكی گه‌لێ چا بوو

خه‌لاتی چه‌زرفتی شیخ، یادگاری لوتفی مه‌ولا بوو

له‌ نیو نه‌هلی ته‌ریقه‌تدا لیباسێكی موقه‌ده‌س بوو

له‌كن نه‌ربابی مه‌عنی مه‌زه‌ری نووری ته‌جه‌للا بوو

له‌حه‌ددو ره‌سمی تامی چونكه‌ عاجز بوو، قه‌له‌م نووسی

له‌ سه‌نعه‌ت كاری شامو سورمه‌كاری تووری سینابوو

نه‌گه‌ر چی كاری ئوستادانی سه‌نعه‌ت بوو له‌واقیعدا

نموونه‌ی سوندس و نیسته‌بره‌قی فیرده‌وسی نه‌علا‌بوو

مه‌تاعێك بوو هه‌تا نه‌وێژ له‌ زانسته‌گی عه‌بابافی

به‌ ته‌سدیقی موسه‌ددیق، مو فره‌دیكی لا موسه‌ننا‌بوو

دیوان: ۲۸

شاعیر له‌گه‌ل نه‌ودی ناوێ له‌م هونه‌ره‌ داوته‌وه‌، به‌لام رادمیه‌کی باوو بلاوی نییه‌و ته‌نیا له‌ چوار پێنج ده‌قی شیعریدا به‌دی ده‌کرێت.

سه‌روای ناوه‌وه‌: نه‌ومیه‌ که‌ دوو وشه‌ به‌شیوه‌یه‌ك له‌ شیوه‌كان له‌ رووی دارشتن و ئاوازه‌وه‌ له‌گه‌ل یه‌کتری هاویه‌یوه‌ند بن. (43) سه‌ج له‌ کۆندا زیاتر له‌ په‌خشان و

مه‌قاماتدا سوودی لێ وهرگیراوه‌، به‌لام شاعیران به‌مه‌به‌ستی به‌رزکردنه‌ودی بنیاتی ئاوازو ئاهه‌نگی دی‌ره‌ شیعر سوودیان لێ و‌ه‌گرتوووه‌ به‌مه‌ ته‌رازووی ته‌ناسووبو گونجانی نیوانی وشه‌کانی هه‌ردوو نیوه‌ دی‌ره‌ به‌رزتر بۆته‌وه‌و کاریگه‌ری زیاتری پێ به‌خشیوه‌. کۆکه‌یی له‌ دی‌ری ده‌ستپێکی (تیپ و سوپا) دا ده‌لێ:

/ تماشا نه‌مرو فره‌مانی/ عه‌جه‌ب/ فره‌خونده‌ شایێکه‌/

/ بنۆره‌ سه‌فزی موژگانی/ عه‌جه‌ب/ تیپ و سوپایێکه‌/

نموونه‌ی نه‌م جو‌ره‌ سه‌جعه‌ که‌ (هاوته‌ریب‌بوون) (موازنه‌)، له‌ بنیاتی پێکهاته‌ی هه‌ردوو نیوه‌ دی‌ره‌که‌دا دیاره‌، ده‌بیته‌ (ته‌ناسوویی ده‌ستووری)، که‌ تیا‌دا وشه‌ی

(42) دیوانی نالی و فره‌هنگی نالی: ۱۱۷، ۱۱۳، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۱۱۴.

(43) زیباشناسی سخن پارسی: ۴۲.

هاوسهنگو هاوگیش له هەردوو نیوه دێرەکهدا له بهرامبەر یەکتەر دوهوستن⁽⁴⁴⁾ له
نموونهیهکی تری هه مان دهقدا هاتوو:

خەزینە ی روومەتی لەعلی، لەبو سیمی زەنەخدانی

گوتم بێت و خودا بیدا، عەجەب گەنج و تەلاییکە

لێردا هاوسەروایی تەنیا لەنیوان دوو بەشەکی نیوه دێری یەکهەدا بەدی دەکرێت.

له قەسیدە (سیلاوی بەدبەختی) دا هاتوو:

- له زیرو زیوو نەغدینە / له گەنج و مائی زێرینە

ئەوی لەو شارەدا مابێ فەقەت ئیسمی مهابادە

- لەبەر حوزن و تەنەسوف ئەم قەسیدەم بۆ تەواو نابێ

تەبیەت گەرچی سەرشارە / قەریحەش گەرچی نوستادە

- نەمن تەنھا پەڕێشانم هەموو کەس مات و غەمگینە

ئەوی مەسرور و دڵشادە / فەقەت حەسسادو گەوادە

لەنیوه دێریکی هەر یەکیك لەم دێرانەدا، شاعیر پەنای بۆ سەج بردوو، بەلام

نەگەشتۆتە پلەی کەرتکردنی تەواو کە بە (تەرصیع - گەوهەر نیشانی)

دەناسرێت،⁽⁴⁵⁾ وەك ئەم نموونهیهی كە له هه مان قەسیدەدا هاتوو:

/ وەكو فەینو غەنیمەت / بۆ مەتاعی موفت و بێ قیمەت /

دەیان هیئا بەبێ زەحمەت / بە بارو کۆل و عەرپادە

بە گشتی ئەم ھونەرە، سەج یاخود سەروای ناو دەو، له بەرھەمی شیعری کۆکەیییدا

کەم و دەبەرچاو دەکەوێت لەو چەند نموونەییەش کە خرایە پروو شاعیر زۆر

سەرکەوتوو نەبوو. کۆکەیی له هەموو بەرھەمی شیعریی خۆیدا کە له درێژی و

کورتیدا جیاوازی و لەنیوان قەسیدە پەنجا بەیتی و پارچە ی چوار دێری دان،

پەپرەوی له یەکییتی قافیە کردوو و لێی لاندەداو.

سەروا له بەرھەمی سەیفی قازیدا:

نەخشەو ئاماری سەروا لای سەیفی قازی دوو جۆرە، یەکهەمیان ئەو تیکستانە ی له

قالبی قەسیدەو غەزەل دان لەسەر بنەمای یەکییتی سەروا دامەزراون، بەگۆڕە ی

دەنگی کۆتایی دێر تەنھا یەك پارچە ی لەسەر ھەر یەکیك له دەنگەکانی (ر، ز، ش، و،

(44) دربارە ادبیات و نقد ادبی: ۳۹۱.

(45) زیباشناسی سخن پارسی: ۴۴

ق، د، ئ) دا ھۆنیوتمەو، بۆ دەنگەکانی (م، ت، ی) دوو پارچەو بۆ (ئ) سى پارچەو
 لەسەر دەنگى (ە - ھ) چوار پارچەى ھەيە. دەستپېكى دیوانى شاعیر قەسیدەيەکی
 ۳۹ بەيتیيە لە ستایشی خواو پیغمبەردا، لەسەر دەنگە سەرۆای درێژى (ئ)
 دامەزراو، ئەم دەنگە ھەر خۆى لە خۆیدا، ئاھەنگیكى كشاوى لە دوعاو نزاو
 پارانەو، بە دێرەکان بەخشیو:

بۆ تۆیە، ھەر بۆ تۆیە، دەتوانم بکەم سەنا
 رۆژو شەوئ تۆ دینیو دەبەى مەغریبو عیشا
 گەورەو گرانو بئ کەسو بئ جئو بئ مەکان
 بۆ بئ کەسان کەسى، بۆ بئ جیئەکان پەنا
 تەنھاو بەر قەراری، ھەر بویو ھەر دەبی
 بئ ئارەزوو نیازی بئ باو بئ برا

شاعیر پارچەيەکی دیکەى ھەيە کە (۹) دێرەو پەناى وەبەر ھونەرى (تەصریح)
 بردووە، کە تیادا ھەموو نیوہ دێرە ھاوتاگان لە (سەدرۆ عەجز)ى غەزەلەگەدا
 لەسەریەك سەرۆا ھۆنراونەتەو: (46)

ھەتا عەیشو تەرەب بئ رۆژى نەورۆز
 ھەتا گول بن لە باغدا مەجلیس ئەفرۆز
 ھەتاكو زولفی مەحبووبان بئ ئالۆز
 ھەتا مۆزگانی چاوا جوانان بئ دل دۆز
 ھەتاكو خالى سەر كوئى جگەر سۆز
 ھەتا نەو رەستەگان بن عیشوئ نامۆز

لەسەرۆا بەندییەکی لەم شیۆى سەرەو، بنیاتی ئاوازی سەرۆا لەسەر ھەردوو ئاستى
 ئاسۆیىو ستوونى یەکانگیر دەبئو دەفریکیش بۆ یەکیتى بابەت پێك دەھێنئ کە
 لەگەل ئاھەنگى تێکستەگەدا تیکەلاو دەبن.

لە دێرى یەکەمى تێکستى (شەتى ئەشکەم) دا ھاتووە:

دەبا / ساتیکى / ساکیت / بئ / لەنالین / قەلبى / خوین / بارم
 دەبا / تاویکی / فارین / بئ / لە گریان / چاوی / خەم / بارم

به روونی مه‌سه‌له‌ی هاوته‌ریبی (توازی) له وشه‌و رسته‌گانی ئه‌م دێ‌پ‌ده‌دا به‌دیارد‌ه‌که‌وێت، به‌و مه‌عنایه‌ی هه‌ر یه‌کێک له وشه‌گانی نیوه‌ دێ‌پ‌ری دووهم، له‌ رووی جو‌رو ره‌گه‌زمه‌وه له به‌رامبه‌ره‌که‌یان ده‌چن له‌نیوه‌ دێ‌ری یه‌که‌مه‌دا، له پێشدا ئه‌مه‌مان ناونا (ته‌ناسوبی ده‌ستووری) :

ده‌با ساتیکی ساکیت بێ له ناڵین قه‌ڵبی خوین بارم
ده‌با تاویکی فاریغ بێ له گریان چاوی خه‌م بارم
 ئامرازی خۆزی ئاو‌ه‌لکار کاری لێکدراو ئامراز چاوگ ناو ئاو‌ه‌لناوی لێکدراو
 له قه‌سیده‌یه‌که‌دا که‌ بۆ ناوداریکی موکریانى نووسیه‌و شاعیر ده‌لی:

که‌سیک به‌ختی سه‌عیدی بێ ده‌بی حازر له‌ دیوانت

مه‌لازو مه‌نزلی تۆیه نه‌سیبی وی له‌سه‌ر خوانت

که‌ قووتی رووحه‌ میهری تۆ له‌سه‌ر سه‌فحه‌ی مه‌حه‌به‌ته‌دا

هه‌میشه‌ حازری وه‌خته‌ هه‌سه‌ن بێ و بیته‌ میوانت

میسالی جینی زولفی دلبه‌ره‌ تا چین پلاوی تۆ

له‌دوی هه‌ر دانه‌ییکی دل، هه‌زاران دێته‌ پێشخانت

شاعیر له‌م تێکسته‌دا که‌ (٢٠) دێ‌ره‌، سه‌روا‌که‌ی له‌سه‌ر ده‌نگی (ت) جیناوی که‌سی دووهمی تاک دامه‌زراندوه‌، ئه‌م ده‌نگه‌ به‌شیکی نه‌سلی نییه‌ له وشه‌گانی که‌ سه‌روای هۆنراوه‌که‌ پێک ده‌هێنن⁽⁴⁷⁾ له‌به‌ره‌نه‌وه‌ وه‌کو پاش سه‌روا حسابی بۆ ده‌کریت.

شاعیر له‌ هه‌ردوو تێکستی (نامه‌یه‌ک له‌ یاری خۆشه‌ویسته‌وه‌) و (شه‌وی یه‌لدا) په‌ی‌په‌روی له‌ هونه‌ری پاش سه‌روا کردووه‌و ناوازی دێ‌ره‌گانی پێ رازاندۆته‌وه‌:

(١) قاسید که‌ له‌ دهره‌اتو به‌ ته‌بلیغی وه‌فا کرد

حوجره‌ی منی هه‌سره‌ت دێه‌ی سه‌ت چین و خه‌تا کرد

پێم گو‌ت له‌ خوته‌ن دێیه‌وه‌ یا خوته‌می تاتار

یا نه‌ه‌لی به‌هه‌شتی که‌ دل‌ت پ‌ر له‌ سه‌فا کرد

(۲) له عالم فاش و مه شهووره كه من مهستی مهی عیشقم

به حوققهی دم به جامی دیده مه مکی تونگی مینا بی

له حوجرهی عیشقدا نه مشه و موتالام حاشیهی زولفه

به لالهی شه معی گولگوونی به دوو شه معی هه لایسابی

کاتیک شاعیر پهنا دهباته بهر پاش سه روا، وشه سه روا له سیاقی دیردا دهبیت به دووان، (خه تاگرد - سه فا کرد)، (مینا بی - هه لایسابی)، بویه به هاو زه مه نی موسیقای دیره شیعره کهش دهبیته دوو چهندان. جوړی دووهمی سیستمی سه روا له به ره مه می سه یف له و تیکست و هه سیدانه به دی ده کړیت که به گویره ریوشوینی سیستمی کیچی برکه هی هونراونه ته وه، نه م تیکستانه ژماره یان (۶) دانه یه، له دوانیاندا له گهل نه وه شدا که له سه ر سیستمی کیچی برکه هی دامه زراون، که چی له ولاده شاعیر په پیره وی له یه کیچی هافیه کردووه، دیاره وشه سه رواکانیش له هه مان زمانی شیعره یی په تی و ساده ی نه و تیکستانه هه لبریز دراون، که وشه ی ناو زه دارو چیژ به خشن:

یار که دپته سه ر گول و نه ستیره

سه یری نه وه ده که نه مانگو نه ستیره

رووناکی رووی بوو یان روونی ئاسمان

که دی بو کیوی دهبای گاییره

ده گهل یار له بن سیبهری پالان

چه ند خوشه دوی سارد ده گهل گولیره

شاعیر له م تیکسته دا (۴۷) دانه وشه سه روا ی هاونا هه نگی له کوتایی (۴۷) دپری هونراوه که دا به دوی په کتریدا ریژ کردوون. جوار تیکسته که ی تر شاعیر له سه ر سیستمی جووت سه روا (مه سنه وی) دایمه زران دوون و له وینه ی نامه ی شیعره دان، شاعیر له سوزی دیدار و خوشه ویستی دوستیکی خویدا دایان و:

(۱) عه زیز ئار مزووت، زوری بوو هی نام

فرمی سکم سوور بوو، زهردی رووی لی نام

دیسان به ئاوری دووریست که وتمه گیر

دنیا م لی سارد بوو، بوو به زمه ریر

دنيا وا پر بوو له به فرو سيخوار
فرميسكى سوورم، به سپى هاتنه خوار

(۲) راستت پى بلایم عهزیز براكه
نازیم نامینم بى تو هه ئناكه
شهوانم شين و گریه و رږږویه
ژیربـوونى رږږیم به بۆنه ی توینه
هه ناسه ی سـاردم فرميسكى گـهرم
به سـتوويه له سـهر رووی زهردی نهـرم

(۳) نه گهر دهرسى و دزعى زه مانه
میللهت په ريشان ئه مان نه مانه
كارى كوردان ههر خۆزگه به پاره
ههر كهس به دهرديك چو گرفته
جه معيك به بيانوى ته جیدی نه زهر
سهرگردان كران له قاپيهو له دهر

سه بارهت به كيشى ئه تېكستانه كه (۱۰) برگه يين له ههر نيوه دېرېكداو، له م جۆردا
وستان له ناوهرپاستى نيوه دېرېكداو ده بېت: (۵ — ۵) (۵ — ۵)،
ئنهجا ئه پېره وه ده بېته مايه ی پېكهاتنى دياردهيه كى رېتمى بۇ ههر يه كيك له
دېرېكاني سهربارى ئاههنگى سهرواكان، له مه وه پارچه ی نيوه دېرېكان له
ريزبه ندييه كى تازه دا ريك ده كه ونه وه:

عهزیز	نارمزووت	زۆرى بۇ هيڻام
فرميسكم	سوور بوو	زهردى رووى لى نام
*	*	*
ديسان به	ئاوړى	دووريت كه وتمه گير
دنيام لى	سارد بوو	بوو بو زمه رير
*	*	*
دنيا وا پر بوو	له به فرو سيخوار	
فرميسكى سوورم	به سپى هاتنه خوار	

لەمەوہ ئاوازىكى سوارو خىرا بۇ ھۇنراوگە دەخولقى و لە ئاھەنگى شىعرى مىللى و گۇرانى فۇلكلۇرى نزيك دەكەوئتەوہ.

سەروا لە شىعرى مستەفا شەوقى:

لېرمدا ھەول دەدەين لە چەند روويىكەوہ لەسەروا و شە سەروا لە بەرھەمى شىعرى شەوقىدا بىكۇلئىنەوہ: (48)

۱. لە رووى دەنگىسازى (كىش و ئاوازە)وہ:

- ئەو تىكىستانەى كە وشەى سەرواگانىان ھاوگىش و ھاو ئاوازن، برىتىن لە (۱. ھاوارى دايكى، ۲. تەحەسوورى ۳. جەوانى و تەرانبەى وەتەن، ۴. وەرەقىك لە دەفتەرى خاتىرات، ۵. مەگەر لىم عاجىزى):

(۱) لە تەئسىرى فسوونى رۇزى تابان عالمەى شۇرى
مەگەر تۇ چاومگانم مىرى كوردان ھىشتا مەخمورى
لەناز بالىنجى خەو ساتى ھەئىنە سەر تەماشاكە
لەمىر گولان دەخوينن بولبولى شەيدا بە رەنجوورى

باقى وشە سەرواگانى تىكىستەكە بەم جۆرەى (سەمتوورى، مەھجوورى، بەرموورى، سەربوورى، خاپوورى، پىر زوورى....تاد).

(۲) بەبى تۇ عالمەى دل غەرقى دەرياي يەئس و حىرمانە
تەماشاكە شەپۇل ئەورۇ چلۇن سەر رىزى چاوانە
عەجەب تۇفان دەرە حىسى شەبابم ھەئەجى دایم
لە قەلبى پىر خرۇش ئەسرىنى چاوم لەعلى روممانە

وشە سەرومگانى تر: ئەفسانە، زستانە، جانانە، سەيرانە....تاد.

(۳) فیدای چاوت عەزىزم، ئەورۇكە حالىم پەرىشانە
لە دوورى تۇ دوو دیدەم غەرقى خوئىنە بەحرى عوممانە
عەجەب كۆرپەى دلەم ناداھەدا، شەوگارى تەنھايى
نەباتى قەندى لىوى توى دەوى، بىچارە بى زمانە

(48) بېروانە:

- سەروا : ۱۴۵.

وشه سەرواكانى تىرىش لەم شۆدەيەن، مەرجانە، مېھمانە، بىرمانە...تاد.

(۴) لە من بۆ چ زىزى عەمرم، چاوەكانم، ماھى تابانم
تەوێلت بۆ چى گرژە؟ يا چ قەوماوە، چىيە تاوانم
لە پيشا پيشى تابووورى موژمت ھەر دوو برۆت كە چ بوو
دەلى بۆ تىپى عاشق زولفە قارەتەيى بوورپانم

وشه سەرواكانى تىرىش ئەمانەن: دەستانم، وێرانم، جوانم، گریانم، گریبانم. وشەى
سەروا لەم تىكىستانەدا بریتىيە لە (۲) برگەى درێزى (فا عى لون)، كە ھاوكيش و ھاو
ئاوازن و لە ھەموو دێرەكاندا بەم پىيە دووبارە دەبنەوہ. لە تىكىستەكانى (حەسبو حال
دەگەل وەتەن، جەوانان، ھەرياد) دوو برگەى كۆتايى وشە سەرواكان لە دێرەكاندا
ھاوكيش و ھاو ئوازن كە لە راستیدا ھەر ئەوان سەرواى پارچەكە پىك دینن:

(۱) خەملىوہ لەسەر قەبرى جەوانان گول و لالە
يا سوورى خوينە كە بلى رەنگەكى ئالە
ئەى بادى سەبا ھەستە گوزەركە بە وەتەندا
بەخشان بكە سەر ئەرزی بۆنى گولالە

(۲) ھەلستان جەوانانى وەتەن ديسان بەبى باكى
لە ھەسرەت دەردى كۆنە ملكى بابيان ھاتنە چالاکى
دەدلى عەزم و لەسەر شۆرى جەوانى ھاتوو دەخوازن
كە برژین لەسەر خاكى وەتەن خوينيان بەسەر پاكى

(۳) جەبين مینای زىو، گەردن ھوما، خال مشكى تا تارى
شەدەشل، چاو بەگل، روو سوورە گول، تەپرارو عەپيارى
بەلەنجەو لارەگەت وا ديارە نەشئەى تۆ لە كوردانە
ومىلا چۆن دەبیتن پىكەوہ زولم و وفادارى

لەم سێ تىكىستەدا دوو برگەى درێزى كۆتايى وشە سەرواكان بریتىين لە (عى لون)
كە لە رووى كيش و ئاوازەوہ وەكو يەكن.

۲. له رووی وشه سازیه وه: له تیځستی (له بؤ کوردان) وشه سهرواکان وشه ی لیکدراون و به یارمه تی کاری بی هیزی هه بوون (بوو) سازکراون، بهمه وشه ی سهرواکان له هه موو دیره کاندای بوو ته چا وگی لیکدراو:

له مولگی کورده کان نه ورؤ ته پو مژ هیئنده په یدابوو
ده لئی حه شری خه زانه له رۆژناوا خۆر ناوابوو
که پوو ری بیکه سو خوشکی هه تیوت چاو به فرمیسن
که مائی بابو باپرت سهرابا چۆل و رووخا بوو

پاشماوه ی وشه سهرواکانی تریش ههر بهو شیومه: سووتا بوو، به سترابوو، خنکابوو، کوژرابوو،....تاد.

له تیځستی (له بؤ هاوالی ماته مدار) وشه سهرواکان وشه ی لیکدراون و به هو ی پاشگره ی (وه) سازبوون و تافی رابردووی ته وایان و مرگرتوو:

بؤ چ دهنالینی له سه ر لیوت له بؤ چ بارکه وتوو
له شکری زولفت که خاوو کاله بؤ چ رووی گرتوو
ئاه ی تو وهک بای سموم هات و هه لئی دادپیم
نه ی هه له که گرپه ت که نه و جاره بؤ وات کردوو

وشه کان ی تریش بهم شیومه پیکهاتوون، شوشوو، بشکوتوو، دمرکه وتوو...تاد.
۳. له رووی وشه سازی و دهنگ سازی پیکه وه: ههر دوو تیځستی (تهحه سوری جه وانی و ته رانه ی و ته ن) و (مه گهر لیم عاجزی) وشه سهرواکان له دوولاه و مکو یه کن، له باری رۆنانه وه، وشه سهرواکان له ههر دوو تیځستدا بریتین له وشه ی ساده له رووی جوړیشه وه یا (ناوی ساده) ن یاخود (ناوه ئناوی ساده) و له رووی کیش و ناوازی شه وه ههر یه که یان له (۳) برگی دریزی (فا عی لون) پیکهاتوو، و مکو له نه موونه کان ی پیشه وه دا به دیار ده که ویت.

ئاوازی ناوه وه (ریتم):

مه به ست له ئاوازی ناوه وه ده ست نیشان کردنی نه و دیارده دهنگیانیه که له سه ر ئاستی دهنگ سازی و وشه سازی دا له دیری شیعری به دی ده گرین و له ته ک ئاستی کیش دا یه کانگیر ده بن و جوړه ناهه نگ و ناوازیکی تایبه ت و دلگیر به دیړه که ده به خشن.⁽⁴⁹⁾

(49) بړوانه: - کیش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی: ۵۸ - ادوار شعر فارسی: ۹۶.

بنیاتی ئاوازو موسیقای شاعر له بنه پرمندا له دوو چاوه گهوه دهخولقی، که بریتین له فره چه شنی و دووبارمبوونه وه، که بیته ههر جوړه رنگدانه و میه کی نه م دوو چه مکه، واته (ته نوع و تیکرار)، له سهر ناستی دهنگ بریتی دهبی له (یه گگرتن و ریکه وتن و دووباره بوونه وهی پیته دهنگدارو بیدهنگه گان) له سهر ناستی دووبارمبوونه وهی وشهش له جوړه گانی ره گه زدوژی دا ناشکرا دهبی، نه م هونه رانه زایه لهی زهنگ و ئاوازیکی شاروه بهر پاده کهن و بنیاتیکی ئیستاتیکی شاکار به دهقی شیعری دمه بخش که له ره خنه ی تازه دا به (ئورکسترسیون) ی شاعر ناو دم بریت. (50)

ریتم و ئاوازی ناوه وه په یوه ندی به زمانه وه هیه و به هوی سیستمی دهنگ سازی و زمانه وانی نه و زمانه وه دهر دم بر در، هه روه ها ره گه زیکی میکانیکی روتیش نییه که به دوا ی یه کدا هاتنی جوړه گانی دهنگ بیسه پیئ، به لگو جووله یه کی زیندو وه له تاقی کردنه وهی شیعری یه وه هله ده قول و له ناستی جووله ی ناوه وهی ته رگیبی شاعر دا گه لاله دهبی و له ناستی دهنگی دهر موه دا رنگ دمه داته وه. (51)

له زمانی کوریدیدا له سهر ناستی دهنگ سازی، فونیم و نافونیم، دهنگدارو بیدهنگ، دهنگداری دریزو کورت، بی دهنگی نه رم و کپ و گرمان هیه، چوئیه تی ته بابوون و یه گگرتن و دووبارمبوونه وهی نه مانه له ناوخو یاندا و له چوار چی وهی وشه دا، وشه ی (۱ : ۲ : ۳) بر گه یی، وشه ی لی کدرا و ته ناسوق و ته رکیباتی ریزمانی جیا جیا... تاد نه مانه هه موویان له شاعر دا دهن به دیارده و خرؤش و ئاوازی ناوه وه ساز ده کهن. بویه و پیویست دهکات نیمه به دوا ی نه م دیار دانه بگه رپین و له به ره می شیعری ماوه ی باسه که ماندا به دیاریان بخه یین و تیشک بخه یینه سهر رنگدانه وهی نرخ و به های ریتم و ئاوازی ناوه وهی نه م دیار دانه له دوو توپی دهق و تیخته کاندای.

ئاوازی ناوه وه له به ره می مه لا مار فدا:

یه که م تیخته ستی دیوانه که ی شاعیر، پارچه ییکه که ستایش و پارانیه وه له یه زدانی مه زن، لیژده چهن دیژکی ده خه یینه روو:

(۱) گوئستان و گول و گولزار و گوئشمن

نه هی و شم شاد و سه روی جوئباری

(50) موسیقی شعر: ۳۹۲.

(51) کیشی شیعری کلاسیکی کوردی: ۷۷.

(۲) نەھواۋو ئالەھوو گریغانى قىومرى
فوغغانى بولبولولى سەر شاخارى

(۳) زىيوە مەل، لەسەر پەل، يا لەسەر گول
چىرىكەي ھود ھودو سەھوتى ھوزارى

(۴) سەلاۋو ھەققەقى مورغانى يا ھەق
كەدەنگىيان دى لەسەر عودى قومارى

ھاتنى ناۋەكەنى (گولستان، گول، گولزار، گولشەن) بەدۋاي يەكتىدا كە لەسەر ئاستى
بىژەو مەنا برىتىن لە كۆمەللىك مۈتەشابیھات دەنگى (گ) كە پىش قەرەلپانە،
نەزم ناھەنگىكى تايبەتى بە نىوہ دىپرەكە بەخشیوہ، لە (نەواۋو ئالەھوو فوغغانى
بولبولولى) چەند بار (ن، و، ل) دووبارەبۈۋنەتەوہ، (نەواۋو ئالەھ) زۆر رىك بەدۋاي
يەكتى دا ھاتوۋن لەنىۋان: / نەواۋو / ئالەھوو، / فوغانى / بولبولولى /، ھاوتەرىبىيەكى
گونجاۋ پىكھاتوۋە.

لە دىپرى سىيەمدا لەنىۋان (مەل، پەل) دا رەگەزدۆزى ناتەواۋ پىكھاتوۋە، جگە لەوۋش
گۈاستەنەوہ لە (مەل و پەل) بۆ (گول) كارىكى گونجاۋەو چۈنگە لە بىژەدا لە يەك
نزىك و لە پىكھاتەدا (يەك بىرگەيى يا يەك مۇرفىمى) ن. لەنىۋە دىپرى دوۋەمدا دەنگى
(ھ) لە (ھود ھودو ھوزار) وشەكانى بەيەكەوہ گرىدراۋە. لە دىپرى دوايىدا (ھەق)
سىبارە بۆتەوۋە دركاندى دەنگە نەرمەكانى (ى، م، ە، ن) وەكو ناۋبەندى نىۋان
وشەكان و بەيەك گەيشتەنەۋەيان لە وشەي (قومارى) دا، دىپرەكە رەوتىكى سازگار و بە
ئاھەنگى وەرگرتوۋە:

— شاعىر وەرە قوربانى قەرىچەو قەلەمەت بىم
بىنۋوسە لە بۆ ئاكرەو ئامپىدو لورستان

۱۹ / د

ھاتنى دەنگى (ق) لەسەرھتاي وشەكانى (قوربان، قەرىچە، قەلەم) جۆرىك تەننەسۋە
ھاۋناھەنگى لەنىۋان ھەر سى وشەدا پىكېتىناۋە، ھەروەگە دەنگى كىشارى (ئا) لە
(ئاكرە، ئامپە، ستان) ئاۋازىكى ھەلگىشاۋ خولقانندوۋە. لەم قەسىدەيەدا كە بەدناۋى
(راپەرېن بۆ عىلم و سەنئەت) ە، ئەگەر بەوردى سەرنج بىلەين رىژدى

دووبارمبوونهوی هەر دوو دهنگی (س، ش) له وشهکاندا گهلی زۆره، بهپادیهک له کۆی (۱۰) دپړی یهکه می تیکسته کهدا که له نزیکی (۱۰۰) وشه پیکهاتووه، ئهم دوو دهنکه له (۲۵) وشه دا هاتوون، واته رایژهی چوار یهکی وشهکان پیک دینن، ئهم دوو دهنکه له زمانی کوردیدا له ریزی دهنکه ئاوازودارهکانن و باومرپکی وا ههیه که دووباره بوونهوهی زۆریان رادهی راستگویی دهروونی شاعیر نیشان دهدات. (52)

– مهعاریف عیلمی تهییارمو گهرامافۆن و بی سیمه
نهوهی تۆپیی دهلیی عیلمو مهعاریف چاوهکه م نهنگه

له م دپړدا (عیلمو مهعاریف) به ئاوژوویی له نیوه دپړی دووه مدا دووبارمبوتهوه، ئهمه له پیناوی جهخت کردنه له سهر واتا.

– ههتا که ی کونجی ته نهایی وهره زاهید تماشاکه
که خهیمه ی شای شه کهر لیوان چ هه سرو باره گاییکه
ئه کهر سهرنجی له باری و گونجاوی (شای شه کهر لیوان) بدمین ههست
به ئاوازیکی دهروونی پر له تام و چیژده کهین، لیرو دا رۆلی کارامه یی
شاعیر له هه لێژاردنی و هه سفو و هه ی گونجاو به دیاردمه گویت.
– که حوسنی یارو نه غیارم له میزانسی خه یالام دا
به دل دیتم هه موو لاییکه نهو ته نیا له لاییکه
له پیکهاته ی (به دل دیتم) ئاوازیکی مه عه نهوی به جوش
ههیه. (*) له نیوان ههردوو و هه ی (لاییکه) دا ره که زه دۆزی تهواو بهدی
دهکریت.

– به لێ ئیسمی عه بابوو، سورتهن نه ماما له مه عنادا
وهکو خیری خودا وابوو، عه سایي دهستی موسا بوو

(52) تحلیل النص الادبی: ۵۱

(*) دکتۆر شه فیعی که دکونی له گۆشه نیگایهکی هه لسه هه نامیزموه بی له سهر نهو جۆره
ئاوازی شاعر (ئاوازی مه عه نهوی) داده گری و رای وایه هونه رمکانی واتاناسی له رهوانییزیدا
دهچنه ژیر بالی ئهم جۆره ئاوازمه. برهوانه:
– موسیقی شعر: ۲۹۲.

به‌دواى يه‌كدهاتنى (بوو) له نيوه دېرېكاندا كه دهنگيكي كشاوى خشوكهو جوړيكي
له سه‌رواى ناووهه بو دېرېكه پېكهپناووه رېتمو ناوه‌نگيكي خولقاندووه كه له
كۆتايى دېرېكه‌دا ته‌واو هه‌ست به چيژده‌كى ده‌كرت.

— له هه‌ورى ماته‌مى نه‌ربابى فوقدانى كه‌رمه دېتم
به به‌فرى غه‌م، هه‌موو گيانى به وينه‌ى يه‌دى به‌يزا بوو
ته‌ماحم بوو بنووسم بو جه‌بون ناغا، سه‌قىل باشى
نه‌گه‌ر چى قه‌يسه‌رو دارا نه‌بوو، قاروونو دارابوو

ديوان: ۳۰

له كۆكردنه‌وه‌و ريكه‌وتنى (ماته‌م، كه‌رم، به به‌فرى غه‌م) ناوازيكي ئينسيابى هه‌ست
پې ده‌كرت، له دووباره كړدنه‌وه‌ى (دارا) له‌نيوه ديږى دووه‌مدا ره‌گه‌زدووزى ته‌واو
دروست بووه.

— له ترسى مه‌نزلى قوووى به‌ره‌قو رمعدى ئايه‌تى (ئتوا)
مه‌قامو مه‌نزلى مه‌علوومى عيلمى حه‌ق ته‌عالا بوو
له خوږى له‌شكرى سولتاني مه‌نسوورى (فلا تنهر)
گه‌هه‌ ته‌خته سه‌را بوو مه‌سكه‌نى، جارى سورميا بوو
بنووسه بو جه‌نابى موته‌دى (يا ايها الهادى)
عروسى فيكرى بيكرم سه‌رده‌ميكي شوخو رمعنا بوو

ديوان: ۳۱

له كۆكردنه‌وه‌ى (قوووى به‌رقو رمعد)، هيږى بروسكه‌مان له لا به‌رجه‌سته ده‌بيت،
له ريزبوونى دهنگه‌كانى (م، ن، ل، ع، ي، ا) ناوازيكي ئيستيمرارى هه‌يه. له
كۆكردنه‌وه‌ى (سه‌رابوو، سورميا بوو) (موته‌دى، هادى) جوړيك له جيناسو هه‌روا
(نيماله — لاركردنه‌وه‌)ش هه‌يه، له‌نيوان (فيكرو بيكر) جيناسى ناته‌واو هه‌يه.

— يه‌ك سه‌عاتو يه‌ك ده‌قيقه ده‌س له من هه‌ئناگرى
روو له هه‌ر لايى ده‌كه‌م هه‌ر قاوه قاوم لى ده‌كا
كه‌رچى دنيا بو مه‌لا عه‌ينه‌ن بووه‌ته به‌يتول خه‌لا
زالمه داواى گول و عه‌ترو گولاو وم لى ده‌كا
هه‌رچى فيكرى لى ده‌كه‌م ريگه‌ى خه‌لاسيم بو نيه‌ه
به‌م چله‌ى زستانه داواى تاوو ساوم لى ده‌كا

روو له بازارپیش دهکهم، نهمجاره نهربابی تهللب
هر کهسئ تووشم دهبئ داوای دراوم لئ دهکا

دیوان: ۳۴.

له (یهک سعاتو یهک دهقیقه) (قاومقاو) دووباره کردنهوه ههیه، له کۆکردنهوهی
(دنیا، مهلا، خهلا) دهنگی هه لکشاوی (ئ)ی کۆتایی وشهکان هاوسهرواییهکی پهنهانی
خولقاندووه، له نیوان (گول و گولاو) دا په یوهندی نیشتیقاق ههیه، له نیوان (تاو،
ساو) دا جیناسی ناتهواو ههیه، له دوو کهرتی یهکه می ههر دوو نیوه دیردا ئاوازیکی
هاوته ریپی ههیه، جۆرێک له هاوسهنگی له نیوانیاندا بهدی دهکریت:

/ روو / له / بازارپیش / دهکهم /

/ هر / کهسئ / تووشم / دهبئ /

له قهسیدهی (سیلاوی بهدبهختی) نهم دیاردانه بهدی دهکریت:

بههر کوچهو محه لێکدا دهرۆم هر شین و گریانه
که گوئ دهگرم ههموو هر شیوهن و ههیهاوو هه دی داده
موغازهو قهیسهری و دوکان و حوجرهی و موچه لهل بوو
وهکو قهسهرئ که بۆ قهیسهر کرابئ سازو ئاماده
فتوورهی پر فتووری رووس و ژاپۆن و بهریتانی
مهتاعی هیندی و مائی فهرهنگ و چین و کانادا
له ههوری قودرتهی باری قهریبی نیو سعات باری
چ بارانیك نه بارانی که مهعهودو موعتاده
خوداوهندا چه تۆفانیکه و ابئ عاتیفه و روحمه
خوداوهندا چ سیلاویکه نهم سیلاوه بئ داده

له هینانهوهی نهم ههموو دهنگی (ه) له (ههموو، هر شیوهن و، ههیهاوو، هه
داده) دا ریتمیکی به تهرتیب پیکهاتوو. له کۆکردنهوهی (قهیسهری، قهسهرئ،
قهیسهر) گونجان و هاو نهزادی دهنگی ههیه. له نیوان (فتووره، فتوور) رهگهزدۆزی
ناتهواوو له نیوان (باری، باری) دا رهگهزدۆزی تهواو ههیه، له تیکرارو پرسیارو
وهلامی (چ بارانیك نه بارانی) په یزمیهکی ئاوازی له بلندهوه بۆ نهوی دروست بووه.

— عیلات که رووی ره شه، له شهرهف پاکی بی به شه
ئه ماما بلین به خان و خه وانین و میرو قوئل

تاکه ی ودهاغی بهرزو ژنی تهرزو تهرکی فهرز
لیتان هرام بی سوحبه تی خاتوونی نهرمو نوئل

مه پیرسه به سیه شاعیری چه پردهک بللی بللی
ره بیی ولاتی کوردی ببینین به چوئل و هوئل

دیوان: ۲۷، ۲۸

له نیوه دپری په که مدها سهروای ناوه وهی نیوان دوو که رته که، جوریک له هاوسهنگی و
هاونا ههنگی بیکه پناوه، له نیوان (خان و خه وانین) دا په یوهندی ئشتیقاق ههیه، له
کوکرده وهی (بهرز، تهرز، فهرز) ره که زدوژی ناتهاوا بیکه اتووه. له دووباره کردنه وهی
(بللی بللی) ته نکید ههیه، په یوهندی (چوئل، هوئل) جیناسی ناتهاواوه. شاعیر له
(گریانی هه وری ته به و بیکه نیننی گول) دا دهلی:

باز ئهوا شابازی فیکرم مهیلی پهروازی ههیه
بو شکاری لوتفی تو زوری نیه، نازی ههیه

موده تیکه عه ندهلیبی باغی شیعرم ساکیته
له م گول و گولزاره یه که دنیا گله و پازی ههیه

یادی لوتفی تو سه بهب بوو که وته سهر نه شنه و دهماغ
قه هقه هه ی که پکی به هاری چه هچه هه ی بازی ههیه

له دپری په که مدها په یوهندی له نیوان (باز، باز) دا جیناسی ته واوه له کهل (ناز) دا
جیناسی ناتهاوان، هاتنی (پهرواز) له کهل ئه ماندها هاونا ههنگیه کی گونجاوی دروست
کردووه. په یوهندی (گول، گولزار) هاونه ژادی و په یوهندی نیوان (بهش و گشت) ه.
بهراوردی نیوان (گول زار) و (گله وراز) هه لکه پرانه وهی له فزی، یا ره که زدوژی یه کی
هه لکه پراوه نیشان ددهات. له نیوان (قه هقه هه) و (چه هچه هه) دا یه کیتی سروشتی
بیکه اتن ههیه و ههردوو لاشیان له دهنکه سروشتیه کانی بالنده و سازکراون.

شاعیر لەم تێکستەدا لەگەڵ دەنگی (ز)دا حەشرێکی خۆلقاندوووە. جگە لەوێ وشە سەر واکان (ز)دارن، لەهەر نیووە دیڤو دیڤێکدا لانی کەم یەک یا دوو وشە ی تری خاوەنی ئەم دەنگە ی هیناوتمەووە، بەمە زنجیرمێکی لە وشەو بیژە ی (ز)دار هۆنیوتمەووە هەر لەسەرمتاوە تا بە کۆتایی هەلبەستەکە رادەگات بەردەوام دەبێت.

— ئە ی حەسەن ئە ی ساحەبی وەجەبی حەسەن

مەزھەری فەرمايشی جەدول حەسەن

سەیری سێ پاتەکردنەوێ (حەسەن) و گونجانی لەگەڵ (ساحەبی) چ سۆزو ئاوازیکی داھێناوە.

— لەوێ رۆژێ کە تۆ رۆیی لە شاری و هیجەرتت فەرموو

و شک بوو نەھری شیعوو بەحری فیکرو نیکتەپەردازی

لەنیوان (نەھری شیعوو — بەحری فیکر)دا تەناسوبیکی رێک ھەیە.

کە تیفکیریم سەنە ی تەنریخی عومری

موعاسیر بوو لەگەڵ تالوت و جالوت

لەنیوان (تالوت و جالوت)دا جیناسی ناتەواو ھەیە.

— گەرچی دەوڵەمەندو ساحیب پوول و پارەو سەرومتی

مالیکی گامیش و میش و گوێ درێژو گوێ لەقی

شاعیر لە کۆکردنەوێ (گامیش و میش) ھەروەھا (گامیش و گوێ درێژو گوێ لەق)

ئاوازیکی لەباری داھێناوە.

— دەماغ و مەغزو تەبعم مەست و مەخموورو موعەتتەر بوو

و ەکو بولبول بە گوێ، حافز بە مەحبووبانی شیرازی

لەھەموو وشەکانی نیووە دیڤی یەکەمدا (م)ێک بەشداری دەگات لە

بنیاتی وشەکەدا کە سیانی یەکەمیان ناوون و بەدوای یەکتزیدا

ریزکراون، ئەو سییەکە ی دواتریش ناوەتێان.

— عەینەکی عەینم عەزیزم من بە تۆ تەقدیم دەکەم

مەخزەن و میفتاحی قەلبی خۆم بە تۆ تەسلیم دەکەم

هاتنی سَ (ع) له سَ وشه‌ی دوا‌ی یه‌کی نیوه دپړی یه‌گه‌مدا رسته ناوازیکی دروست کردوه، له که‌رتی دووه‌می هه‌ردوو نیوه دپړدا، هاوته‌ریبی و هاوته‌رگیبی ریژمانی هه‌یه:

/ من / به تۆ / ته‌قدیم / ده‌که‌م /

/ خۆم به تۆ / ته‌سلیم / ده‌که‌م /

ئهم لایه‌نانه‌ی له به‌ره‌می شاعیردا خرا‌نه روو مشتیکه له نموونه‌ی خه‌رواریک، بئ گومان پشکنین و سه‌رنجدانی ووردو به‌حه‌وسه‌له زۆر دیارده‌ی تری دمنگی و وشه‌ییمان لهو به‌ره‌مانه‌ی بۆ روون ده‌کاته‌وه، به تایبته له مه‌یدانی دووباره بوونه‌وه‌ی پیته دمنگدارو بئ دمنگه‌کان و روځیپ‌انیان له‌به‌رپاکردنی ناوازه‌ی وشه‌کان.

بۆ مه‌سه‌له‌ی وشه‌ی ناویته‌و ته‌رکیباتی تازه‌و زاراوه‌سازی تازه‌و داهینراو که روځیکی گرنه‌گ له خولقاندنی بنیاتی ناوازی ناووه ده‌گپ‌رن، ئیمه له‌کاتی توپ‌ژینه‌وه‌مان له مه‌سه‌له‌ی زمان و شیواز له سه‌ره‌تای باسه‌که‌ماندا، به نه‌ندازه‌ی پپو‌یست روونمان کردۆته‌وو تیشکمان خستۆته سه‌ر نه‌ولایه‌نه له به‌ره‌می هه‌ر یه‌کیک له شاعیرانمان، بۆیه دووباره‌کردنه‌وه‌ی لپ‌ره‌دا به شتیکی پپو‌یست نه‌زان‌درا.

ناوازی ناووه له به‌ره‌می سه‌یفی قازی‌دا:

دووباره‌بوونه‌وه یاخود (تیک‌ران) به‌تایبته له شیعرو هۆنراوه‌دا یه‌کیکه لهو بنچینه‌ی که بنیاتی موسیقای ناووه پیک ده‌یینی، تیک‌رار خۆی دوو شیوه‌ی هه‌یه: یه‌که‌میان تیک‌راری مه‌عنه‌وییه، که ده‌بیته‌ مایه‌ی رو‌شنی و جه‌ختکردنی ناخاوتن، نه‌مه‌یان ده‌چپته‌ خانه‌ی واتاناسییه‌وه، دووه‌میان تیک‌راری له‌فزی (بیژه‌یی)یه، که هه‌م جه‌ختکردن ده‌نوینۆ و هه‌م خرۆش و ئاهه‌نگیک پیک دینۆ که ده‌بیته‌ هه‌وینی رازانه‌وه‌و جوانکاری شیعیر.⁽⁵³⁾ نه‌مه‌شیان بریتییه له دووباره‌بوونه‌وه‌ی دمنگ یا دووباره‌بوونه‌وه‌ی وشه، به‌لام هه‌موو دووباره‌بوونه‌وه‌یه‌کیش نا، به‌لگو له هه‌ندئ حاله‌تدا ده‌بیته‌ مایه‌ی له‌که‌دارکردنی شیعرو ناخاوتن. له‌مه‌وه‌ چاویک به به‌ره‌می شیعیری سه‌یفدا ده‌گپ‌رین و په‌رده له‌سه‌ر رووی چه‌ند لایه‌نیکی ئهم هونه‌ره لاده‌به‌ین. له دیوانی شیعیری کلاسیکی کوردی دا بۆته‌ داب که به شیعیریکی ئایینی ده‌ست پئ بکات، به‌و شیوه‌یه دیوانی سه‌یفی قازی به‌قه‌سیده‌یه‌ک له (ستایشی خواو پیغه‌مبه‌ر) ده‌ست پیده‌کات. شاعیر رووده‌کاته‌ قاپی خوداو ده‌پارته‌وه، له‌م پارانه‌وه‌یدا ئه‌وه‌ی

(53) دربارہ ادبیات و نقد ادبی: ۵۶۵.

سهرنج رادهگیش زۆرى دووپاتکردنه وهى (تۆ، نه تۆ، به تۆيه...) ى جيناوى
سهر به خۆى كهسى دووهى (موخاته ب) د، به هاوړپتى جيناوى لكاوى (ى) كه وهكو
زموږ ورتو دنگدانه وهيكه بو ى يه كه م:

بو تۆيه، هر بو تۆيه، ده توانم بكم سهدا
رؤزو شهوئ تۆ دىنى و ده بهى مه غريبو عيشا
هر چاويان له تۆيه، هر نوميديان به تۆيه
هر چى غهنى فهيره له هر لا گهداو شا
ماسى له شهوقى تۆيه له به حران دهكهن شهنا
تهيران له عيشقى تۆ له سه مادا دهكهن سه ما

دووباره كردنه وهى نه م جيناوه كه سيانه جوړه جيناس و هاونا ههنگيه كى گونجاوى
له گهل چه مكى (تۆى بالاو تاكو ته نياى په رومردگان) دا پيكيه ناوه. شاعير له سياقى
(۳۹) دپردا هر له وهسفو ستايشى نهو (تۆيه يه، نه نجا له گهل وشى ديكه دا ناوخته
دهبى ناوازهى ناوه وهى رسته و گوزار دكان قووتر دهكات.

كه ورو گران و بى كهس و بى جى بى مهكان
بو بى كهسان كهسى بو بى جييهكان په نا
چهند باره بوونه وهى (بى) له پيش وشه كاندا، هه روه ها پاته بوونه وهى (كهسى،
كهسان، كهس) جيناس و گهردان كردنى تيايه.

ته نهاو بهرقهرارى هر بووى و هر دهبى
بى ئارموزو نيازى، بى باب و بى برا

له بارى دمنگوه (ب) دكان ناوازيكى ساز كردووه، وهكو چۆن، هر + كارى هه بوون، بى
+ باب، بى + برا، بى بهش نين له بنياتيكي مۇسيقايى كه له سياقى رسته كاندا
به رپابوون.

هر چى په رى گولانه، له بو زيكرى تۆ زمان
هر چى گهلاى به داروه دهستن له بو دوعا

بيجكه له جوانى بايس و وينه هونه ريبه كهى له م دپرده ايه، له نيوان (گول و گهلا) دا
تهناسوبيكى جوان هه يه.

/ موحاجى / روحى / تۆيە /، نەبى بى، ئەگەر وەلى
 ھەيرانى / وەسفى / تۆيە /، ئەگەر شىخ ئەگەر ت مەلا
 / ماسى / لەشەقى / تۆيە /، لە بەحران دەگەن شەنا
 / تەيران / لە عىشقى / تۆ /، لەسەمادا دەگەن سەما
 لەكەرتى يەكەمى ھەردوو نىوہ دىپرى ھەر يەككە لە دىپرەكان، ھاوتەرىبى ھەيە،
 ھەروەكو لەبارى پىكھاتەى رىزمانىشدا يەكن.

تۆ زياترى لەھەرچى خەيالاتى لى دەكەى
 نەوہك كەسى، نەكەس وەك تۆيە، نە كەس وەھا

لە (وہك)، (كەس) دا دووبارە بوونەوہ (تيكرار) ھەيە.
 بەخسوس شەفيعى ئىمەيە، ئەو خۆشەويستەكەت
 شابازى دەشتى مەرود، شەھى شارەكەى سەفا
 ھاقتى دوو دەنگى خىشۆكى (ش) و (س) لە وشەكانى دوو نىوہ دىپرەكەدا
 ھاوناھەنگىيەكى ناوہتەوہ.

ھات و چوو، بىستى، زوو گەپايەوہ
 ئالقەى دەرھەر دەلەرزى چراى مالى ھەرگرا

لەم دىپرەدا ئاھەنگساز سىستىمى پاتەبوونەوہى وشەكانە لەسەر ئاستى بىرگەو مۆرفىم
 لە نىوہ دىپرى يەكەمدا:

ھات و چوو، بىستى، كوتى، زوو، گەپايەوہ

۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۳

يانى نەملىك و مالى لە بۆ مە، نە حال و بال

بى جاھو بى جەلال و بى حال و بى سەلا

لەكۆکردنەوہى (مال، حال، بال) رەگەزدۆزى ناتەواو ھەيە، (بى جاھو بى جەلال و بى
 حال)، تەركىباتى ھاوناھەنگن.

نە مەدرەسە، نە عىلم، نە دەرس و، نە سەنئەتلىك

زولە لەگەل مە، ھەر كە بەچاويك نەكەن نىگا

پاتەکردنەوہى ئامرازى نەرىي (نە) لە بەرايى وشەكان رىتمىكى سەنجراگىشى
 پىداون، لە گرىي (زولمە لەگەل مە) ئاھەنگىك سازبووہ.

دامه زانندی هه موو سهرواگان لهه قه سیده دا له سهه دهنگی کشاوی (ئ) دا،
ته رجیعیکی بۆ دپره کان ساز کردوو، که له گه ئ ناوازی پارانه وهه (دوعا) و (نزا) دا ریک
دیته وهه.

— پیم کوت، له خوتهن دییه وهه یا خوتهیی تاتار
یا نه هلی به هه شتی که دلت پر له سهه فا کرد
ناههنگی (ت) بایی به سهه نیوه دپری په که مدا کی شاهه به هاتنه وهی له چهند
وشه یه کدا به خهستی.

/ نه ستاری/ وهکو/ زولفی/ عهروسانه/ موسه له سهل/
/ نه لفازی/ هه موو/ گه وهه ره/ چهن جوانی/ نه دا کرد/
هاتنی چهند جاره ی (س) له نیوه ی په که مداو هاوته ریپی نیوه دپره کان، ریت و
ناههنگیکی هاوسهنگی داهیناوه.

نهم دهسته گوئه به ستهیی نهم دهست و به نانهن
بۆیه وهکو بولبول حه سه نی نه غمه سهه را کرد
له نیوان (دهسته) و (بهسته) دا جیناسی ناته واوو له نیوان (دهسته و دهست) دا جیناسی
مه زید ههیه.

— دهرژینی به یهک غه مزه نیگات خوینی سپایهک
دهشکینی به رووی تۆ به شکهن، تاقی خه وهرنه ق
له نیوان (دهشکینی) و (شکهن) دا په یومندی گه رانه یی و له هاتنی (ق) له دوو وشه ی
دوا ییدا زهق بوونه وهی ناوازه ههیه.

— ریی وانه که هکه شان و ریی ئیمه به رده لآن
جیی وانه تهخت و بهخت و جیی ئیمه به ردو چیو
له هینانه وهی دوو باره ی (ریی) له نیوه دپری په که م دوو جار (جیی) له نیوه ی دوو ده
هاوسهنگی ههیه، که هکه شان و به رده لآن هاوکیش و هاوسه رواو هاوناوازن. له (تهخت و
بهخت) ره گه زدۆزی ههیه.

لا هه ئدا راوو، جهرگ به راوو، فپرئ دراو
بی شوین و بی نیشان و به ری شانین و به شیو

(پ) بنیاتی ئاھەنگىكى دەروونى لە پىڭكەتەي ھەر سى كەرتى نىوہ دىپرەكانى يەكەم
خولقاندوہ، سەربارى بەدوای يەكدا ھاتنى (و) سەرواكان. لەنيوہى دووہمدا (ش)
ئەركى سازدانى ئاھەنگىكى نەرمو خشۆكى گرتۆتە ئەستۆ، لەگەل ھاتنى دوو (بى)
لەسەرمەتاي دوو وشەي يەكەم دوو (پ) لەسەرمەتاي دوو ووشەي دوایى.

— فەكرى لە ھالى خۆكەن و بگىرىن بە ھالى خۆ
ھەر بى سەرى و عەداومتى خۆتان دىتە رى
لە دووبارەبوونەوہى، ھالى خۆ، تەئكىد ھەيە.
— سەرچوونى تەختى رۆينى سەردارى پى دەوى
خۆشىم لەو شەھادەتى شەخانە، نىو بەھنىو

دووبارەبوونەوہى (ى) لە كۆتايى وشەكاندا، ئاواز بەندىيەكى لەنيواندا دروست
كردوون، لەنيوہى دووہمدا بەدوای يەكدا ھاتنى (ش) خۆشىيەكە دەكاتە دوو
چەندان.

— بۆ وانە ھەرچى جوانە، لە جى، دى، لە ژن لە مال
ھەر شاخ و داخە بۆ مە، كۆرى رەش كچى دزىو

لە رىزىوونى (وانە، جوانە — جى، دى) دا جىناسى ناتەواو ھەيە، لەنيوہى دووہمدا
دوو (خ) دوو (ك)، ئاوازی چۆن يەكيان بە وشە لىك نەزىكەكان بەخشيوہ.
تەكستى (بوومە چاوش) سەرمەتاكەي بەم شىوہىيە:

چ خۆشە مەن نەخۆش و يارى مەھووش
لە رىگەي لوتفەوہ بەمخاتە باووش
بەريشانم لەبەر زولفى بىلاوت
نەخۆش و مەستى نەو دوو نىرگسى گەش
نىشانم دە فيىدات بەم جووتە خالەت
لە ئەوہل نەردەوہ چەند خۆشە دوو شەش
بە دەردى ئاھى مەن رەشپۆشە گەردوون
بە روو تا خال و پەرچەم بوون مەھووش

كىشى شەيرمەكە رەوتى ئاھەنگىكى خىراي بە دىپرەكان بەخشيوہ، تەكئالقانى
پىيەكانى ئەم ئاھەنگە خىرايە لەگەل دياردە دەنگىيەكانى ناو وشەكان سۆزو

رېتمېكى رازاوهى داهېناوه، له ههر دېرېكدا زايله‌ئى (ش)، دهنگه‌كانى ترى خستوته ژېر سېبه‌رى خوى تا له كوتايى دېرېكه‌دا له‌گه‌ل (ش)ى سهرواكه‌دا تېكه‌لاو ده‌بېته‌وه، له (خوش) و (نه‌خوش) دا جېناس و نه‌فى كردن هه‌يه.

كزو زيزى له كه‌م مه‌يلى عه‌زېزم

عه‌يامېكه‌ عه‌وامه، ته‌بعى سهركه‌ش

(ز) له‌نيوهى يه‌كه‌مدا جله‌وى ئاوازه‌ى گرتوته ده‌ست و له‌ نيوه‌كه‌ى تردا گوراره به (ع). له‌نيوان (عه‌يامېكه‌) و (عه‌وامه) لاركردنه‌وه هه‌يه كه‌ سوزېكى ئاوازه‌يى هه‌يه.

ومره جارې به‌ جارې لامه‌ده ليم

ده‌بى وابى و مفاي يارانى مه‌هوش

* * *

به‌ئى به‌و شه‌رته خوشه وه‌سلې دولبه‌ر

كه‌ ده‌مده‌م دم له‌نيو دم ده‌س له‌ باوه‌ش

له (جارې) دا جېناسى ته‌واو هه‌يه، له (ده‌بى) (وابى) ئىبدال واته جېگورگى دهنكى هه‌يه، له هېئانه‌وه‌ى (ده‌م) ده‌كانى (ده‌م ده‌م، ده‌م له‌نيو ده‌م)، هه‌م جېناس و هه‌م گونجان و هه‌م هاونا هه‌نگى هه‌يه.

— تا دېده به‌ ديدارى مونىرت نيه‌ ره‌وشه‌ن

وه‌ك كانيه‌كه‌ى قولقوله‌يه، قول قول و جوشى

له‌نيوان (ديدو ديدار) په‌يوه‌ندى ئىشتياق و جېناسى موچه‌رفه هه‌يه، له (قولقوله‌و قول قول) دا جېناسى هاو بناغه‌يى هه‌يه له‌ دارشتندا، هه‌ر دووك له‌ دهنكى سروشتى هه‌لقولېنى ئاوه‌وه وهرگيران.

ده‌با / ساتېكى / ساكيت / بى / له / نالين / قه‌لې / خوېن / بارم

ده‌با / تاوېكى / فارېغ / بى / له / گريان / چاوى / غه‌م / بارم

هاوته‌ريى له‌نيوان پېكه‌اته‌كانى هه‌ردوو نيوه دېرېدا له هه‌ردوو لايه‌نى وشه‌سازى و رسته‌سازيدا به‌دى ده‌كرېت كه‌ ئاهه‌نگىكى هاوسه‌نگى به‌ هه‌ريه‌ك له‌ وشه‌و ئامرازه‌كانى له هه‌ردوولادا به‌خشيوه. (ده‌با)ى ئامرازى خوزى، له ده‌ستپېكى نيوه دېرېه‌كان ئاهه‌نگى پارانه‌وه ده‌به‌خسى، (سا)ى ده‌ستپېكى (ساتېكى / ساكيت) پېكه‌وه‌ى گرېداون، له له‌تى دوه‌مه‌ميان (تيك — كيت) هه‌لگه‌پراوه‌ى يه‌كه‌تر ښ.

ـ شەتى ئەشكەم ھەتاكەى بى مەگەر سەيچون و جەيچونە

بە چاوم كوت دما بەس بى، كوتى جۆبارو رووبارم

لە (سەيچون و جەيچون) و (جۆبارو رووبار) رەگەزدۆزى ھەيە، گونجانی دووتایی ھەر
يەكێكیان لە كێش و سەرودا ھاوسەنگی ئاوازی بى بەخشیون.

ـ لە تاوی زولفی چين چينت، ئەسیری چين و ماچينم

لە ساپەى رۆزى رووت گا رۆژ پەرست، گا بەستە زەنارم

لە نيوان (چين چين) و (چين و ماچين) جيناس و زالبوونی دووبارەبوونەوى ئاوازی
(چ) رۆشنە، (رۆژ) و (گا) لە لەتى دووهم پاتەکردنەويە.

ـ قەدى يا سەروى جۆبارى ئەتۆ ئەى زولفى لاوالوى

سەراپا حەلقە حەلقە وا لە بالای بەرزى ھالوى

ھاتنى چەند جارەى (لا) لە (لاوالو، بالاً، ھالاً) ئاوازیكى ھەلکشاو بە وشەکان
دەبەخشی، (حەلقە حەلقە)، دووپاتەى يەك مۆرفیمە، وشەيەكى ليکدراوى دوو
کەرتى سازکردووە.

ـ لەبى/ وەك/ قەندى/ شیرینە: جەبين/ وەك/ عەقدى/ پەروینە

دوو کولمى لالەيى ھەمرايە، رووى وەك تیغى خویناوى

نیوہ دپرى يەكەم بەھۆى کەرتکردنەوہ بووہ بە دوو بەشى ھاوتا کە لە پیکھاتەى
ریزمانیدا وەکو يەکن بۆيە ئاوازی ھاوتەریبى وەرگرتووە.

ئەو تیکستانەى سەیفى قازى لە وینەى نامەى شیعريدا نووسیونی، کە بەشیكى
شیعرو بەرھەمى شاعیر پێك دەھيئن لەبارى كێش و ریتەوہ لەگەل شیعەر
عەرووزیەکانى جیاوازن، لە شوینی خۆیدا ئەوہى پەيوەندى بە كێش و بە ئاوازی
دەرەوہى ئەو تیکستانەوہ بێت روونکرایەوہ، بۆ مەسەلەى ریتەم و ئاوازی ناوہوہش
ئەوا ناشیت بە پێودانگى شیعری عەرووزى مامەلەیان لەگەلدا بکریت، چونکە ئەم
جۆرە شیعەر لە ئاھەنگى ناوہوہدا لەگەل شیعری میللى و فۆلکلورى کوردیدا سەبارەت
بە كێش و پێیە بڕگەییەکانى تیک دەکاتەوہ، وەکو چۆن ليکۆلینەوہ تازەکانیش
دەریان خستووہ کە (ھیزو سترپس) رۆلى بنەرەتى دەگيرن لە سازکردنى ئاھەنگ و
ریتى ئەم جۆرە ھۆنراوہیە، کە ئەويش لە (شیعری گۆرانى کوردیا لەسەر بنچینەى
دووبارەکردنەوہى ژمارەيەكى دیاریکراوى سترپسى بنەجەيى دادەمەزریت).⁽⁵⁴⁾ بۆيە

(54) كێش و ریتى شیعری فۆلکلورى کوردی: ۱۵۹.

ئەم مەسەلەيە پەيۋەندى بە لىكۆلئىنەۋەيەكى تايىبەتى ھەيە، كە لە دەرەۋەى سنوورى
باسەكەى ئىمەدایە.

ئاۋازى ناۋەۋە لە شىئەرى شەۋقىدا:

لە باسى زمان و شىۋازو وئىنەى ھونەرىدا نامازە بۆ ئەو لایەنە كرا كە شاعىر لەگەڭ
ئەۋەى لە بارى كىش و قافىيەۋە رەچاۋى بىنەماكانى شىئەرى كلاسكى كىردۈۋە، كەچى
شىئەرەكانى لە روۋى ناۋەۋەكەۋە رىچكەو سىروشتىكى رۆمانسىيانەيان وەرگرتۈۋە، لە
شىئەرى رۆمانسىدا شاعىر زىاتر لە رىگەى ۋەسفى وئىنەى ھونەرىيەۋە سۆزو
خەيالىەكانى بەرجەستە دەكات لە برى ئەۋەى پەنا بۆ ۋىنەى رەۋانبىژى و ۋەشەئارايى
ۋەكو، جىناس و تىباق و تىكارو جۆرەكانى بەرىت. لىرەدا ۋەستايى و ھونەركارى لە
ھەلبىزاردنى ۋەشەى رىك و گونجاۋو دىگىر، لە سىياقى رستەو دىپرە شىئەرەكاندا بۆ
پىكانى مەبەستو رازاندنەۋەى ۋىنەگان، شوپىنى ئەو ھونەرانە دەگرىتەۋە. بەو
پىيەش ئاۋازو رىتمى ناۋەۋە لە سازانى زمان و شىۋازو جۈش و خرۋشى ۋىنەكانەۋە
بەربا دەبىت. بۆيە ئەم لايەنەى ۋەشەئارايى و ھونەرە قسەپىيە ئاشكراكان لە شىئەرى
(شەۋقى)دا كزو كەم بايەخەو، لەبەرەمبەردا لايەنەى زمان و شىۋازى شىئەرى و داھىنانى
ۋىنەى ھونەرى بەھىزن كە لە شوپىنى خۆيدا تىشكەمان خستۈنەتە سەر، لەگەڭ
ئەۋەشدا ھەول دەدەين چەند لايەنەك لەو ھونەرانەى ھاۋكارى دەكەن لە پىكھاتنى
رىتم و ئاۋازى ناۋەۋەى شىئەرى شەۋقى روون بكەينەۋە:

لە (ھاۋارى دايكى)دا ھاتۈۋە:

(۱) / لە تەئسىرى فسوونى رۆژى تابان / عالەمى شۆرى /

/ مەگەر تۆ چاۋەگانم مىرى كوردان / ھىشتا مەخمۇورى /

(۲) سەداى ھاتو نەھات دەنگى زەنگۆڭ قۆرى كاروانە

كە بارت كۆچى كىردو دەستەداۋىن ھىشتە مەھجۇورى

(۳) ئەۋىستا تا لە بىخەى رۆژھەلاتى، تاۋەھلات پرا بە

بە ئازايى نەجات دە دەستى بەستراوت كە مەغدوورى

(۴) دەژىنى ھەقى خۆت سابىت بكە بۆ يارو ئەغىاران

بە دەستەرە بىستەرە فرمىسكى شەۋقى و چاۋى بى نوورى

له دابه شېوونى هەردوو نيوه ديڤرى (١) دا بۆ سەر دوو كهرتى هاوترىب، ئاوازيكى
 كشاوى دريژ سازبووه، له (٢) دا پهيوه ندى (هات و نه هات) نهفى كردنه، ئاوازي ئهم
 دوو دهنكى (ه) يه له نيوه ديڤرى يه كه مدا له گهڻ دوو (ه) ي (هيشته مه هجوورى) دا
 پيڤك دهگه نه وه. له (٢) دا له (رؤژه لات، تاوه لات) تىكرار هميه، تهئكىدى مهعنا
 دهگه يه نى، (س) هەر دوو وشەى (دهست و بهستراوى) بهيه كه وه گریداوه. له (٤) دا
 له نيوان (يارو نه غيار) برهگه ي (يار) كه دهنكى كشاوى (ئ) ناو كه كه يه تى، يه كى تى
 ئاههنگى به هەردوو وشەكه به خشيوه ئه گهر چى له رووى واتاوه پيچه وانەن. له
 (به دهسته بهسته)، برهگه ي كوڤاى (ره) هەردوو وشەكه ي له رووى ئاوازه وه بهيه كه وه
 بهستۆته وه.

له (حه سبو حال دهگهڻ و مه نه) شاعير ده ئى:

با بىيت و به تهئسىرى فسوونى نهفهسى تو
 وهك خونه چه بيشكوئ ده مى ئهو كورده كه لاله
 با بىيت و سبه ينان ئه له مو دهردى شهوى ههجر
 بىيزى كه له وهى پاش خهوى مه، مه حزى وه باله

هاتنه وهى وشەى خوڤى (بابىيت) له سه ره قاي هەردوو ديڤره كه دا به مه بهستى
 بهيه كه وه گریداوه ويانه. دهنكى (س) له ناوه راستى وشه گانى (تهئسىرى، فسوونى،
 نهفهسى) دا ئاههنگى ريكى بهردهوامى به دهسته واژه كه به خشيوه.

له تىكستى (هاوالى ماته مدار) دا هاتووه:

(١) بۆ چ دهئالينى، له سه ر ليوت له بۆ چ باركه وتووه
 له شكرى زولفت، كه خاوو كاله، بۆ چ رووى گرتووه

(٢) قه لى شهوقى چۆن حهرىمى عيشقه جىي ديڤرينه ته

بۆ چ دهئالينى، له سه ر ليوت، له بۆ چ باركه وتووه

(١). هاتنى وشەى پرسىار (بۆچ، چ، له بۆچ، بۆچى...) له دووتويى ديڤره شيعره كه داو
 پاته كردنه وهى بۆ سه رهنجراكيشان و پى داگرتنه له سه ر مهعناى پرسىار له
 باره و كراوه، هه رچه نده هه لوهسته يه كى ئاههنگىيش دروست دهكات، ئهم نه ريتى
 پرسىار كردنه له شيعرى شهوقى دا ديارو ئاشكرايه:

لە من بۆج زىزى عەمرم؟ چاۋەكانم، ماھى تابانم
تەوېلت بۆجى گىرژە، يا چ قەوماۋە جىيە تاوانم

* * * *

سەراپا مەوتەنى ئەجدادى پېشۋوت جا تەماشاكە
لە بۆج روۋخواۋە؟ بۆج سوۋتاۋە؟ كاكەت بۆجى خىنكابوو

* * * *

ۋەتەن ئەى مولكى باپىرم، لە بۆج ئەۋرۇكە روۋخواۋى
لە بۆج جىۋ مەسكەنى ۋەخشو تىۋورە خاكەكەى پاكى

لەلايىكى ترەۋە ۋەكو لە (۱) دا ھاتوۋە دەستېيىكى ئەم تىكىستە نىۋە دېرى (بۆج
دەنالىنى لەسەر لىۋت لە بۆج باركەۋتوۋە) يە، ۋەكو لە (۲) شدا ھاتوۋە نىۋە دېرى
كۆتايى تىكىستەكەشە، ۋاتە ھەمان نىۋە دېرى بۆتە (دەستېيىكى ۋە كۆتايى) تىكىستەكە،
لىرەدا دوۋبارە بوۋنەۋە مىسراۋى يەكەم لە كۆتايى پارچەكەدا جۇرىك لە قوفل ۋە
كۆتايى ھىنان (خىتام) بۆ تىكىست پىك دەھىتى. (55)

لە تىكىستى (فەرياد) دا ھاتوۋە:

(۱) جەبىن مېناى زىو / گەردن ھوما / خال مىشى تاتارى /
شەدەشل / چاۋ بەكل / روۋ سوۋرە گول / تەراۋ عەييارى

(۲) كە ئاۋى جۇگەلەى سابلاغى نەشئەى چاۋى مەخمۇورت
لە مىرگۇلەى سەھەندو كىۋى لاجانى بەفر بۆ عالەمى بارى

(۳) ۋەرە تا شەرحى ئەحوالى دلى خۇمت لە بۆ بىژم
ۋەرە تا من بە فرمىسكەم بشۆم بۆت پەردەى تارى

(۴) علیم الله لە پاش تەشرىفو چوۋنى تۆ لە سابلاغى
ۋەتەن ۋېران ۋ مال سوتاۋو كىژ بى لاۋو خوین بارى

(۵) بە زولم ۋ جەۋرى دوژمن بوو بەھارىان زەردە پايىزىك

له دابه‌شبوونی هەردوو نیوه دیڤری (١) دا بۆ سەر دوو کەرتی هاوتەریب، ئاوازیکی
 کشاوی درێژ سازبووه، له (٢) دا پهیومندی (هات و نه‌هات) نه‌فی کردنه، ئاوازی ئەم
 دوو دەنگی (ه)یه له نیوه دیڤری یه‌که‌مدا له‌گەڵ دوو (ه)ی (هێشته مه‌هجووری)دا
 پێک ده‌گه‌نه‌وه. له (٣) دا له (رۆژه‌لات، تاوه‌لات) تیکرار هه‌یه، ته‌ئکیدى مه‌عنا
 ده‌گه‌یه‌نێ، (س) هەر دوو وشه‌ی (ده‌ست و به‌ستراو)ی به‌یه‌که‌وه گرێداوه. له (٤) دا
 له‌نیوان (یارو نه‌غیار) برگه‌ی (یار) که ده‌نگی کشاوی (ئ) ناوکه‌که‌یه‌تی، یه‌کی‌تی
 ناهه‌نگی به‌هه‌ردوو وشه‌که به‌خشیوه نه‌گه‌ر چى له رووی واتاوه پێچه‌وانه‌ن. له
 (به‌ده‌سته‌ر به‌سته‌ر)، برگه‌ی کۆتایی (ر)ه هه‌ردوو وشه‌که‌ی له رووی ئاوازه‌وه به‌یه‌که‌وه
 به‌ستۆته‌وه.

له (حه‌سبو‌حال ده‌گەڵ و ده‌ته‌ن) شاعیر ده‌لێ:

با بی‌یت و به‌ ته‌ئسیری ف‌س‌وونی نه‌فه‌سی تۆ
 وه‌ك خونه‌چه‌ بپ‌ش‌کوێ ده‌می نه‌و كورده كه‌ لاله
 با بی‌یت و سه‌به‌یان نه‌له‌م و ده‌ردی شه‌وی هه‌جر
 بی‌ژی كه‌ له‌وه‌ی پاش خه‌وی مه‌، مه‌حزی وه‌ باله

هاتنه‌وه‌ی وشه‌ی خۆزی (بابی‌ت) له سه‌ره‌تای هه‌ردوو دیڤه‌که‌دا به‌ مه‌به‌ستی
 به‌یه‌که‌وه گرێدانه‌وه‌یانه. ده‌نگی (س) له ناوه‌راستی وشه‌کانی (ته‌ئسیری، ف‌س‌وونی،
 نه‌فه‌سی)دا ناهه‌نگی‌کی رێکی به‌رده‌وامی به‌ ده‌سته‌واژه‌که به‌خشیوه‌وه.

له تیکستی (هاوائی ماته‌مدار)دا هاتوووه:

(١) بۆ چ ده‌نالی‌نی، له‌سه‌ر لیوت له بۆ چ بارکه‌وتوووه
 له‌شکری زولفت، که خاوو کاله، بۆ چ رووی گرتوووه

(٢) قه‌لبی شه‌وقی چۆن حه‌ریمی عیشقه جیی دیڤینه‌ته

بۆ چ ده‌نالی‌نی، له‌سه‌ر لیوت، له بۆ چ بارکه‌وتوووه

(١). هاتنی وشه‌ی پرسیار (بۆچ، چ، له‌بۆچ، بۆچی...) له دوو‌تویی دیڤه‌ شیعره‌که‌داو
 پاته‌کردنه‌وه‌ی بۆ سه‌ره‌نج‌پراکێشان و پێ داگرته‌نه له‌سه‌ر مه‌عنای پرسیار له
 بارمه‌د‌کراوه‌وه، هه‌رچه‌نده هه‌لوه‌سته‌یه‌کی ناهه‌نگی‌ش دروست ده‌کات، ئەم نه‌ریتی
 پرسیارکردنه له شیعری شه‌وقی دا دیارو ناشکرایه:

لە من بۆچ زىزى عەرم؟ چاۋەكانەم، ماھى تابانەم
تەوئەلت بۆچى گىرژە، ياچ قەۋماۋە چىيە تاۋانەم

* * * *

سەراپا مەۋتەنى ئەجدادى پېشۋوت جا تەماشاكە
لە بۆچ روۋخواۋە؟ بۆچ سوۋتاۋە؟ كاكەت بۆچى خىنكابوۋ

* * * *

ۋەتەن ئەى مولكى باپىرم، لە بۆچ ئەۋرۈكە روۋخواۋى
لە بۆچ جىۋ مەسكەنى ۋەخش و تىۋورە خاكەكەى پاكى

لەلايىكى ترەۋە ۋەكو لە (۱) دا ھاتوۋە دەستېپكى ئەم تېكىستە نىۋە دېرى (بۆچ
دەنالىنى لەسەر لىۋت لە بۆچ باركەۋتوۋە) يە، ۋەكو لە (۲) شدا ھاتوۋە نىۋە دېرى
كۆتايى تېكىستەكەشە، ۋاتە ھەمان نىۋە دېرى بۆتە (دەستېپكى ۋ كۆتايى) تېكىستەكە،
لىرەدا دووبارە بىۋەنەۋە مىسراعى يەكەم لە كۆتايى پارچەكەدا جۆرىك لە قوفل ۋ
كۆتايى ھىنان (خىتام) بۆ تېكىست پىك دەھىنى. (55)
لە تېكىستى (فەرياد) دا ھاتوۋە:

(۱) جەبىن مىناى زىو / گەردن ھوما / خال مىشى تاتارى /
شەدەشل / چاۋ بەكل / روۋ سوۋرە گول / تەراپو عەييارى

(۲) كە ئاۋى جۆگەئەى سابلاغى نەشئەى چاۋى مەخمۇورت
لە مىرگۆئەى سەھەندو كىۋى لاجانى بەفر بۆ عالەمى بارى

(۳) ۋەرە تا شەرحى ئەحوالى دلى خۆمت لە بۆ بىژم
ۋەرە تا من بە فرمىسكەم بشۆم بۆت پەردەمى تارى

(۴) عليم الله لە پاش تەشرىفو چوۋنى تۆ لە سابلاغى
ۋەتەن ۋىران ۋ مال سوتاۋو كىز بى لاۋو خويىن بارى

(۵) بە زولم ۋ جەۋرى دوژمن بوۋ بەھارىان زەردە پايىزىك

له بـی رحمی و دل سهختی بهـباریان بار له لیو باری

له (۱) دا نیوه دپړهکه بۆته سـی کهرتو سازگاریهکی روون لهنیوان ههر سـی بزوینی دریژی زمانی کوردی (و، ی، ی) سـهرواگانیاڼهوه ههیه، لهنیوه دپړی دووهـمدا سـی ناوهـلناوی لیکـدراوی هاوسهروا وهکو (شهـدهشل، چاو بهـکل، روو سووره گول) جوش و ناوازیکی ناسک و جوانیان ناوهـتهوه. له دپړی (۲) و (۳) دا ناوازهـی دمنگی (ی) و (ی)کراوه، له ریزبوون و گونجاندن و بهـستنهوهی قهـتارهـی وشهـکان (ناوهـکان) بهیهکهوه، چ هـشرو سۆزو ناـههـنگیکـی خوـلقانـدووه. لهنیوه دپړی دووهـمی (۴) دا (و)ی دريژ نه و رۆلـی گیراوه. له (۵) دا سـهرچۆپی کیشی ناوازی وشهـکان دمنگی کپ و نهـرمی (ب) و برهـگی کورت و ناسکی (به)یه، که له کۆتایی دپړهکهـدا باز دهـداته ناستی وشهـسازی و، (بار) له (بهـباریان بار له لیو باری) سـی پاته دهـبیتهوه ناوازو ناـههـنگی دپړهکه دهگهپهـنیته لوتکهـی جوش و جوانی و لهـباری، شیعریهـت و نیستاتیکیای دهقهکهـشی گهیانـدۆته ناستی دهـیتان.

له ناستی دهنگسازیدا وا دهـبی تیبه (نهـبزوینه — بـی دمنگ)کانیش رۆلـیکی ناوازهـیی گرنـگ دهگیرن، با ئهـم دوو دپړه له (تهـهـسوری جهـوانی تهـرانهـیی وهـتهـن) بهـسهـر بکهپهـنهوه:

لهوئ تیر ناو دهـبی خولـیای جوانی رووحی غهـمگینان
نوفـوولی نهـرغـهـوانی رۆژی رووی پاش مانگی تابانه
که خاکی پاکی وی لانکه لهـبۆ نیـسقانی باپیرمان
لهـسهـر قهـبری جهـوانان دیدی شـللیـره گریانـه

لهـدپړی یهکهـمدا دهنگهـکانی (ف، غ) لهـناوهـراست و (ر) لهـسهـرمـتادا جوړه ناـههـنگیکـی جوان و ههـمهـچهـشـتهـیان پیکهـیـناوه، لهـدپړی دووهـمدا سهـرمـتا (ک) و نهـنجا دمنگی (ل) له (شـللیـره)دا لهـرینهـوهیهکی نهـرم و ناسکی ههیه.

لهـژیر زنجیری زولـم و بهـندی یهـخسیری چ مهـحـزوونه
تهـماشای دایکی مهـحبـووبـت بکه چۆن دهـستی بهـسترا بوو

دمنگی (ز) له (زنجیر و زولـم و مهـحـزوون)دا بۆته زمـنگو زایهـلـهی ناـههـنگی وشهـکان لهـنیوه دپړهکهـدا. رۆلی (س) له شهـتهـک دانی (دهـستی بهـسترا و روون و ناـشکرایه، ئهـم تهـعبیره چهـند جار له شیعری شاعیردا دووپاته بۆتهوه. له دوا تیکستی (مهـگهر لیـم عاجزی) دا هاـتووه:

- له پېشا پېشى تابووری موژمت هەردوو برۆت که چ بوو
 دەلێی بوۆ تیپی عاشق زولفەقارە تیغی بوورپانم
 ٤
 که مەندی زولفی خاوت چونکه بازووبەندی بازوومە
 چ حاجەت واعیزی سەر زل بە ئەفسون بەستی دەستانم
 تەلیسمی گەنجی حوسنی تۆ، موعەممای عالەمی کۆنە
 لە حەللی وی بەسەرچوو عومرم و هیشتاکە هەر جوانم
 که نەرمین باوەشی تۆ، بێشکەیه بوۆ قەلبی مەجرووحم
 بە لەنجە لێی گەڕێ ساتی هەدادا توفلی گریانم

(پېشاپېش) جووتە وشەیهو لەپاتەبوونەوهی وشەیهکدا دروست بووه، لەنیوان
 (تیپ) و (تیغ)دا رەگەزدۆزی و تەناسوب هەیه، دەنگی (ز) لە (زولف، بازووبەند،
 بازوو)، هاتۆتەوهو سەدایەکی وەك یەکی پێداون، (بازوو بەند)یش لە وشە (بازوو +
 پاشگری - بەند) سازکراوه. لە (موعەممای عالەمی کۆن) هەردوو دەنگی (م) و (ع)
 رۆئی سازشی ئاوازمیی نیوان هەر دوو وشەیان بینیوه. لە دێری دواپیدا ئەوه دەنگی
 چەلەنگی (ب)یە که ئەو تەناسوبە جوان و لەبارە لەنیوان (باوەش و بێشکەو
 قەلب)دا پیکهتیاوه.

بەشى پىنجەم

مەبەست و ناوەرۆك ئە بەرھەمى شىعرى
شاعىرانى ناوچەى موكرىاندا

باسی یه که م

مه بهستی شیعی له به ره می مه لا مار فدا :

۱. پارانه وه له یه زدان :

دهستپیکی دیوانی مه لا مار فقه سیدهیه که له وه سفو ستایشی بهر وهرده گاری مه زندا
له ژیر ناوی (سو پاسی یه زدانی مه زن) که تیایدا ده لئ:

هه چیی زه پر پاتی عهرزو عاسمان هه
کورتای به ره ته تاوی لان ساری
له دیری رووپ هه پهی ده ورو زه مانی
به هه ره نه خشی تماشاکه م دیاری
عه زیزی تو له هه ره لا خوشه ویه شته
زه لیلی تو به که هه س نایه ته قوتاری
گوشتان و گوشت و گوشتارو گوشت شهن
نه هی و شمشاد و سهرووی جوپباری

نه نجا شاعیر دهست به دوعاو پارانه وه ده کات بو نه وهی بکه ویتته ژیر لوتضا
مه رحمه تی کردگار:

به نازو رزاو ئی عجزازی موحه مه هه
به نه سحابو به نالی و چوار یاری
به هه هه اوارم بگه لانم زه لیلی هه
به غهیری تو م نییه هه مومیه دهواری
ئه من مه عروقه که هی تو م به شه یوم
سهری تیکردووم پیری و هه زاری

شاعیر له قه سیدهی (بالی سه مه ندهرو یارمه تی دوا زده نیمام)، ده که ویتته وه سفو
ستایشی ئیمامه کانی ناینزای شیعه و یه که به یه که ناویان ده بات:

رەسمەن لەسەرم لازىمە عەرزىكى بنووسم
 بو مەحكەمەى سالىھىي حەزرىتى (حەيدەر)
 ئەى (بول حەسەنا)، بىم بە غولامى حەسەنەينت
 خاكى قەدەمى سەيىدى (سەجىدى) منەوەر
 جاروگەشى خاكى قەدەمى (بىلقىرى) تۆيە
 كەيخوسەردوو داراۋ فەرىدوون و سەكەندەر
 يەك نۆختە لە عىلمى لەدونى (سادىق) ئەوړو
 نووسراۋە لە ئەوراقى دۆ و سەينەو دىفتەر
 قوربەتلىنى سەراپەردەى (موساۋ رەزا) تەم
 بالاترە قوبەى لە سەراپەردەى ئەخەزەر

تا دەلى:

ئەى پادشەھى مەسنەدى ئىقلىمى ويلايەت
 ئەو رۆژە كە (مەھدى) لە تەرىف حەزرىتى داۋەر
 خەلىفەت دەكەرى ئەفسەر و ئەوړەنگى عەدالەت
 نامەنى لەسەر سەتەجى زەوى ناۋى سەتەمگەر
 مەن عارىزم ئەو رۆژە لە ئەو زاتە بزورگە
 تەعقىبى دەكەم تا دەگەمە دامەنى مەحشەر

۲. ۋەسفى سەروشت

لە لىرىكى (خىومى گول و تەنۆكەى شەۋنەم) دا دۋاى ئەۋەى لۆمەو سەرزەشتى وشكە
 سۆفى دەكا لەۋەى كە چاۋى بە بەھارى رەنگىنى ۋلات ھەتايە ئەنجا دەلى:

تەيفكەرە تەماشاكە لە كوۋچەو لە خىابان
 سۆزى نەيە نەشەنى مەيە ناۋەزەمى تارە
 پۆل پۆل سەفى مەحبۇوبە لە گولزارو چەمەندا
 تۆ دىۋى مەگەر مەنزلى تۆ ھەر لە موغارە
 رايخەستوۋە فەرپاشى سەبا فەرشى زومەپرەد
 ۋەك ئەتلەسى يەك رەنگە بەبى گەردو غوبارە

شاعیر له نامه‌یه‌کی شیعریدا که بۆ (ئاغای موهته‌دی) نووسیوه له وه‌سفی سروشتی جوانی دێیه‌که‌یدا (ناشی گولان) گوتویه:

ناشی گولانه مه‌نزی یانی له‌به‌ر گولان
قوترو موحیتو میجوهرو قوتبی موعه‌ته‌ره
تا چاو هه‌ته‌ر ده‌کاتو هه‌تا دڵ ده‌لێ به‌سه
باغ و دره‌ختو عه‌رعه‌رو سه‌روو سینه‌وبه‌ره
خه‌ملیوه سه‌ر زه‌مینێ به‌ غونچه‌ی گول ئاته‌شی
ئاوی له‌تیفه، سافه، هه‌وای عه‌تر په‌روه‌ره
فه‌رشێ زومه‌رپه‌دی، گولێ زه‌ردو سوورو ئال
تیکه‌ل بووه ده‌لێی ته‌به‌قی عودو مه‌حجه‌ره

له وه‌سفی جوانی یاره‌که‌یدا ده‌لێت:

که حوسنی یارو نه‌غیارم له‌ میزانی خه‌یاڵم دا
به‌ دڵ دیتم هه‌موو لاییکه، نه‌و ته‌نیا له‌ لاییکه
خه‌زینه‌ی روومه‌تی له‌علی، له‌بو سیمی زه‌نه‌خدانی
گوتم بێتو خودا بیدا عه‌جبه‌ گه‌نچه‌و ته‌لاییکه
نیشاره‌ی کرد لامی زولفی نه‌لفی قامه‌تی یه‌عنی
جه‌وابی هه‌ددی دالی تو فه‌قه‌ت لامه‌لفه‌ لاییکه

له وه‌سفی شاری مه‌هاباد دا ده‌لێ:

هه‌زار هه‌یفو نه‌فسووسه‌ بۆ ئهم شاره‌ ره‌نگینه
که قابیل بوو ببێته‌ مه‌رکه‌زی هه‌ر شاوو شازاده
عیماراتو قسوورو باغ و باغاتو گولستانی
هه‌زار سویندت ده‌خوارد ده‌تگوت به‌حه‌شتی باغی شه‌داده
موغازه‌و فه‌یسهری و دوکان و حوچه‌ی و موچه‌له‌ل بوو
وه‌کو فه‌سرێ که‌ بۆت فه‌یسهرت کرا بێ سازو ئاماده
له‌به‌ر پارچه‌ی هه‌ریری زه‌ردو سوورو نه‌تله‌سو زه‌رپری
له‌ ره‌نگی سه‌وزو ئال و که‌سک و شین و میشکی ساده
فتووره‌ی په‌ر فتووری روس و ژاپۆن و به‌ریتانی
مه‌تاعی هیندی و مالی فه‌ره‌نگ و چین و کاناده

بەيەك ئەندازە رەنگىن و موزەيەن بوو گە پېت و بوو
تەمۇنەي ئەسكەلەي بېرووت و شامو شارى بەغدادە

ديوان: ۲۸

۳. رووداوى مېژوويى

۱. شاعىر قەسىدەيەكى درېزى ھۆنىۋەتەۋە سەبارەت بەۋ كارەساتى لافاۋەي لە سالى
۱۹۳۶دا بەسەر شارى مەبابادا ھاتوۋە، كە دواتر سالى رووداۋەكە لە مېژووي ناۋچەكەدا
بە (سالى سيلاۋى) تۆماركراۋە،^(۱) شاعىر رووداۋو كارەساتەكەي لە قەسىدەيەكى (۴۵)
بەيتىدا بەناۋى (سيلاۋى بەدبەختى) تۆماركردوۋە، سەرەتا ۋەسفى پەرېشانى ھالى
خەلكە لېقەۋماۋەكەي شار دەكەت و ئىنجا دېتە سەر رووداۋەكە:

لە تارىخى ھەزارو سى سەدو سى و پېنچى شەمسىدا
بە رۆزى جومعە دواز دەي جىمى ئەۋەل نۆۋى مۇردادا
لەھەۋرى قودرەتى بارى قەرىبى نىو سەعات بارى
چ بارانىك نەبارانى كە ۋا مەھەدو موعتادە
موبەدەل بوو بە جەندىن سانىي ئەۋ سافى بارانى
بەيەك دەريايى عوممانى كە ھىچ تارىخ نىشان نادا
خوداۋەندە چ تۆفانىكە ۋابى عاتىفەۋ ۋو ھەمە
خوداۋەندە چ سيلاۋىكە ئەم سيلاۋە بېدادە

ئەنجا لە تىن و تەۋرەمى لافاۋەكە دەدوئ:

ئەۋەي دەيھاتە پېش ھەر دەپروۋاندو لاي دەداۋ دەپىرد
لە ھەيوان و جىمادات و نەبات و ئادەمى زادە
بەھەۋجى ئەۋۋەل دەپىردە ئەۋجى رەفەت و عىزەت
لە مەۋجى دوۋەمىدا گوم دەبوو ۋەك دۈر لە دەريادا
لە پاش تالانى نىو شارى ھجوۋمى بىردە بازارى
بە زىددى شوغلى مېعمارى كە داۋىنى بەلادادا
مۈھىتى داپىرەي دۈكان و بازارى بە ئاسانى
بە سەتھ و سەققو سەربانى خولى پېدا قولى بادا

(۱) مەبابادو كۆرتە مېژوويەك: ۷۴.

۲. سالى ۱۹۳۱ لەنڭيوان ھېزەكەنى سەككىزى شەكەك ۋە ھېزەكەنى دەۋلەت شەھەر تېكەلچوونىك لە دەۋر ۋەبەرى شارى مەھاباد روودەدا، لە ئاكامدا ھېزەكەنى دەۋلەت تېك دەشكىن، ئەنجا ھېزەكەنى سەككىزى شەكەك كە بەشى زۆرى لە عەشايەرو خېلەكەنى ناۋچەكە پېكەتەتەۋ ھېرش دەكەنە سەر مەھابادو تالان ۋە بېرۋەكى زۆرى تىادا بەرپادەكەن، ئەو رووداۋەش بەناۋى (سالى شەكەكەن) لە مېزۋى ناۋچەكەدا تۆمار كراۋە.⁽²⁾ كۆكەيى لە قەسىدەيەكى نەفەرت نامېزدا ئەو مېزۋەدى بۇ تۆمار كەردۋىن، تىادا ھېرش دەكەتە سەر عىل ۋە عەشايەرى ناۋچەكەو سوۋك ۋە چروكىان دەكەت:

كوردىش ج كوردە مىللەتى خۇ خۇرە پېكەۋە
 بۇ گيان ۋە مالى يەكترى سەككىزى دەكەن لە خۇل
 دىۋو درنچ ۋە وچ ۋە بەرازو رىۋى ۋە چەقەل
 كۆپرو كەرو شەل ۋە كەچەل ۋە گۆچ ۋە گىرو گۆل
 يەنى گەۋرە ۋە مەنگۈر ۋە پىران ۋە كالىە موو
 زەرزو شەكەك ۋە مامەش ۋە ھەركى سەكى گەۋرەل
 بۇ مالى كوردى ھاتنە سەما ۋە رەقس ۋە پېكەنەن
 بەرۋونە گرمەگرم ۋە چەق ۋە لوورو گۆلەگۆل
 ۋەك گورگى ھارو برسى بىلۋوبوون لە دەشت ۋە دەر
 دەخولتەۋە ھەموو ئەشەكەۋت ۋە خېرو شىۋو دۆل

ئەنجا لايەنەكى دېكە كارساتەكە روون دەكەتەۋە:

ئەۋەل كراسى كىزۋ ۋە چ ۋە خانىم ۋە مەن
 دايان رەنەن ئەۋان دەسەبابانى قون تەرۋل
 سابلاغى دەستو پى بە خەنەى قەت ھەتاۋ نەدىۋ
 رەنگىن ۋە نازەنەن ۋە سې ۋە سۆل ۋە نەرم ۋە نۆل
 قازى ۋە مەلا تاجىرو ئەسەنەۋ ۋە ھەلى شار
 گىران بە سوغرە كەۋتەنە ژېربارى دارو كۆل
 سەردارو كەيخوداى موكرىان خەلات كىران
 رانكىكى كون ۋە لەتەت ۋە چۆغىكى بى گېرۋل

(2) سەرچاۋەى پېشوو: ۷۴.

ئەو رۆژە غىرەتو شەرفو دىنى خۇت فرۇت
ئەي ئافەرىن رەئىسو ئەمىرانى تۈندۈ تۈل

۴. شانازى

كۆكەيى لە زۇر شۈيىنى دىوانەكەيدا شانازى بە خۇي و بە شاعىرىيەتو بەرەوانى
تەبەو سەلىقەي خۇي دەكەتو بەخۇيدا ھەل دەلەيت، وەكو لەم تەمۈنەنەدا روون
دەپتەو:

من كە مەرووفم لە گولشەندا غەزەل خوانى ئەكەم
جائى تەرحى نەقشى نەرزەنگو دەمى مانى ئەكەم
دەفعەي مەيلى تەرب تائى موسولمانى ئەكەم
گا ھى پەرۋازى بلىندى ئەوجى رووحانى ئەكەم

دىوان: ۱۴

چىيە سا بەسىيە شاعىر مەوعىزەو شىعرو غەزەل خوانى
مەتاعى تۆ ھەمووى بى قىمەتو بى رەنەق و رەنگە
كە شەرت وەك سەدەف فەرزەن ھەموو پەرىن لە دانەي دور
لەلەي ئەشخاسى و شەك و بى تەبىئەت ئاسن و سەنگە
كە مەقبۇولى جەنابى شەيخ و ئەربابى تەبىئەت بى
نىگارىن خانەيى نەققاشى چىن و نەقشى نەرزەنگە

دىوان: ۲۴

ھەر بۇ نىشانەدانى دەسەلاتو تواناي شاعىرى خۇي، لە پارچەيەكدا بۇ (غەزىن)
ناوېك دەنووسى:

بۇ بە شارەت نەقەدى جان و قىسم و ئەنواعى غەزەل
كامەيان چاكن بەو بە بۇ تۆ ئەمەن تەغزىم دەكەم
ئەوۋەلى شەو شەيخى شوگرو نىوۋ شەو شەيخى بەقا
ئاخىرى شەو شەيخى حوسنى عاقىبەت تەغزىم دەكەم
توتىي تەبەم بە يادى قەندى لوتف و سوحبەت
شەكەر ئەفشانە منىش ھەر شوگرى تۆي تەغلىم دەكەم

دىوان: ۸۹

وھكو لە ژياننامەكەيدا بۆمان ئاشكرا دەيىت، كۆكەيى بە درېژايى ژيانى دووچارى
چەرمەسەرى و نەگبەتى و نەھامەتى ھاتووە. جگەرسووتان، وێلى و دەر بە دەرى،
ھەژارى و دەست تەنگى، كوێرى و نابىنايىش دەيىتە سەربارى ھەموو دەردان، بۆيە لە
زۆر شوپىنى بەرھەمە شىعەريەكانى تەعەبىرى رەوان و روونى ئەم ھالەتى ھەژارى و
پەرىشانىەى بەدى دەكەين، ھەست بە ئالەو داخ و كەسەرەكانى دەكەين:
مەئىن يا شىتە يا مەستى شەراب و ئارەق و بەنگە
خەيالەم پەرىشانە، دڵم تارىكە ھەم تەنگە
مەكەن مەنعم لە ھەورى بىرى من بارانى خوین بېژى
لە سەحراى سەينەدا ديسان ھەرايە شۆرشە جەنگە
شەھى ئقلىمى بەدبەختى لە بۆ تەسخىرى موئكى دڵ
ھوجوومى كەردووە تالب بە تاج و تەخت و ئەو رەنگە

ديوان: ۲۲

لە تىكىستى (سكالو زايەلە)دا زبانی شاعیر بەم شێوەیە ھاتۆتە گۆ:

رووی زەمانەى بى وەفا رەش بى وەكو رووی مودەعی
بى بەشى كردم لە سوحبەت كونجى مېخنەت جىگەمە
ئاهى سەردو رەنگى زەردو مېخنەت و جەورو جەفا
موئىس و یارو رەفیع و ھەمنشین و ھەمدەمە
كىوى كەللەم وەك دەماوند دەمى خالى نىيە
يا بە تەم مەشغوولە يا مەشموولى ھەورو ماتەمە
بۆ مەتاعى دىدە چاوم خوین دەپژى دەم بەدەم
رۆژى رووناكەم شەوى تارىك و لەيلى موزلەمە
لەشكرى فەقرو پەرىشانى ھوجوومىيان كەردووە
دەورەيان داوم بە نۆزەو خەنجەر و شىرو قەمە

ديوان: ۱۰۳

شاعیر بە چاكى پەى بە زوئەم و ناعەدالەتى كۆمەلایەتى دەبات، بەتایبەت لە
كۆمەلایكى خیلەكى و دواكەوتوودا بۆيە دەلى:

که من شه‌معی ئومیدم که‌وته نیو فانوسی زولمانی
 به من چی گهر چرای عالم هه‌موو وهك رۆزی نه‌نوه‌ر بی
 که من شاه‌ی وجودم به‌یتول حوزنی وه‌حده‌ت بی
 به من چی گهر هه‌مو دنیا نیزام و تۆپو عه‌سکه‌ر بی
 که من جامی شه‌رابم پر له زه‌هری مارو نه‌ق‌ره‌ب بی
 به من چی شه‌ربه‌تی تۆ پر له شیرو شه‌هدو شه‌ککه‌ر بی

دیوان: ۲۱

شاعیر گله‌یی له ده‌ست بی وه‌فایی و وه‌رگه‌رانی ریو ره‌سم و نه‌ریته مرو‌فایه‌تییه‌کان
 ده‌کات:

ده‌ردی بی دهرمان و سه‌رباری هه‌موو ده‌ردی گران
 بی وه‌فایی دۆستان و ئینقلابی عاله‌مه
 رایه‌ل و پۆی تیک‌چوو‌ه ماشینه‌که‌ی چه‌رخ‌ی فه‌له‌ک
 هه‌روه‌کو نه‌وزاعی من ئالۆزو دهره‌م به‌ره‌مه

دیوان: ۱۴

۶. ستایش و سه‌ره‌نشت

له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ئه‌م دوو چه‌مك و مه‌به‌سته دژ به‌یه‌ك و پێكه‌وه ناكۆكن، كه‌چی به‌لای
 ئیمه دوو دیوی پێكه‌وه گ‌ل‌ب‌دراون و له به‌ره‌مه‌ی شاعیردا دوو مه‌به‌ستی هه‌ره گ‌رنگ و
 دیارو بایه‌خدارن، كۆكه‌یی شاعیرێکی رهندو سالووك بووه، به‌م دوو چه‌كه رووبه‌رووی
 ناعه‌داله‌تییه‌کانی ده‌ورو به‌ره‌م‌ه‌ی بۆته‌وه، بۆ دابین کردنی بژیوی و وه‌ده‌ست خستنی
 لوقمه‌نانێك، كه‌ نه‌ویش زۆر به‌ زه‌حمه‌ت بۆی دابین بووه، جگه‌ر گۆشه‌ی خوین و
 ده‌مارو بیرو هۆشی، واته‌ قه‌سیده‌و غه‌زله‌کانی کردۆته‌ شاباشی ئا‌غایه‌ك، وه‌ج‌اغ
 زاده‌یه‌ك، خێرومه‌ندو خێرخوا‌زێك به‌و هیوا‌یه‌ی خه‌لات و به‌راتی‌کی لی ده‌ست
 بکه‌ویت، له‌به‌رامبه‌ر نه‌و كه‌سانه‌شدا كه‌ قه‌دریان له‌ خۆی و له‌ به‌ه‌ره‌و هونه‌ره‌که‌ی
 نه‌ناوه، نه‌وا به‌ندو قافیه‌و به‌یته‌ مزه‌ر‌ه‌کانی کردونه‌ته‌ پۆلوی ئا‌گرو به‌ری داونه‌ته‌
 پوو‌شوی ته‌بع و زه‌وق و سه‌لیقه‌ی وشکیان و هی‌ره‌ی پێ‌کردوون، قه‌سه‌ی مزرو
 موسته‌حه‌قی حه‌واله‌ کردوون، تا ببن به‌ په‌ندو عی‌ره‌ت له‌ناو ویلایه‌تدا. سه‌ره‌تا ئاو‌ر
 له‌لایه‌نی پیا هه‌لگوتن و ستایش له‌ به‌ره‌مه‌ی كۆكه‌یی ده‌ده‌ینه‌وه:—

له باسی چاو تیږی و به خشایشی همه د ناغای عه ببا سیدا دهلی:

ئهی سه با چاوی سهرم زه حمهت بکیشه تا سهر
سه هله بو تو گهرچی دووره و پیچ و هه ورازی ههیه
بو جزووری مهرکه زی ئالی بهنی عه ببا سیان
ئهو جه واده شوږمت و ته عریض و ناوازی ههیه
مونه میکه ریزه خواری نیعمه تی بی مینه تی
خوش تره وه زعی له ناغایه که دهریازی ههیه

ئهنجا شاعیر دپته سهر ئه سلی مهبه ست و دهلی:

پرتهوی شوعلو و شووعای دایره و ئینعمای تو
بو شهوی تاریکی ئهو خوکی چرا گازی ههیه
گهرچی چهن ساله له دهر ورازی سهرایی هیمهت
یه که حقوق و قیমে تی بی که سرو سهر نه فرازی ههیه
مونه ها ئهو سال له بهر ده خلی که مو خهرچی که زاف
ئینتیزاری جایزه می مه خسووس و مومتازی ههیه

دیوان: ۵۰

ههروه ها له تاریضو ستایشی هه سهنی سه یفی قازی دا دهلی:

ئهی هه سهن ئهی ساحه بی وهجه ی هه سهن
مه زه هری فه رمایشی جه ددول هه سهن
ییانی فه رمووی هه نه گهر خیرتان دهوی
(أَطْلُبُ وَهْ مِنْ دَوِي الْوَجْهِ الْخَسَنِ)
تا ده می ننم دس له تو هه ئناگرم
پاره پاره م کهن به سه یفی بولچه سهن
هیچ و بووچه قیلوقالی موددمی
گشتی بی نه سل و پرو بوچ و قسه
چه نده پییم خوشه بیی ننم دوزمنت
پی له سه هر کورسی له گهر دن دا ره سهن

دیوان: ۵۱

ههروهكو له شویننكی تردا بو (قازی حه‌مامیانی) نووسیوهو ده‌لئ:

قه‌لهم هه‌سته بنووسه بو ح‌زووری حه‌زرم‌تی ق‌ازی
له پاش عه‌رزی سه‌لامو ئی‌ج‌ت‌راماتو سه‌ر ئه‌ف‌رازی
له‌وئ روژئ كه تو رۆیی له شاری هی‌ج‌ره‌تت هه‌رمو
وشك بوو نه‌ه‌ری ش‌ی‌ع‌رو به‌ح‌ری ف‌ی‌ك‌رو ن‌ی‌ك‌ته‌په‌ردازی

له تاریفی (سه‌ییدی شه‌مسی) یشدا ده‌لئ:

سه‌ییدی شه‌مسی كه شه‌خ‌سیكی نه‌ج‌یبه‌و مو‌ح‌ته‌رمه‌م
واق‌یعه‌ن شایسته‌یه گه‌ر پ‌ی‌ی بل‌ئین ئه‌ه‌لی كه‌رمه‌م
من له‌لام وایه كه نه‌ی‌دیوه له مه‌ك‌تب حه‌رفی لا
بۆیه كه‌س نه‌ی بی‌ستوو له‌و سه‌ییده ئی‌للا نه‌عمه‌م
كافییه بو مه‌ت‌جی وی ئه‌مه‌رۆ له‌نیو ئه‌م شاره‌دا
فیلمه‌سه‌ل مه‌شه‌وو‌ره وه‌ك نارول‌ق‌ورا فه‌وق‌ه‌ل عه‌له‌م

دیوان: ٦١

سه‌بارمه‌ت به‌ میرزا كه‌ریمی شات‌ریش گو‌تویه:

ناف‌ارین (یاشاسن) نه‌ی میرزا كه‌ریمی شات‌ری
ئ‌ی‌ف‌ت‌ی‌خ‌اری خان‌ه‌دانو دوو دم‌مانی تا‌ج‌ری
مه‌ئ‌خ‌ه‌زی ئ‌ی‌سمت سه‌به‌ب بوو نات‌یقه‌ی ه‌ینایه‌ كار
وه‌رنه‌ عه‌زمه‌م ك‌ردبوو لاده‌م له خه‌ت‌تی شاع‌یری
فه‌خره بو ئه‌ربابی ه‌یمه‌ت گه‌ر به‌ یادی نی‌وی تو
ل‌ی‌ب‌ده‌ن شامو سه‌حه‌رگا‌هان له ته‌ه‌لی ناد‌ری
با كه‌ریمانی مه‌ج‌ازی پ‌ر ب‌كه‌ن بو ئ‌ی‌مه‌ت‌ی‌از
گوئ له خه‌لقه‌ی به‌نده‌گی گه‌ردن له ته‌وقی چاك‌ری
جه‌وه‌ه‌ری ئ‌ی‌ك‌رامو حوس‌نی ئ‌ی‌ج‌ت‌رام‌ت لایقه‌ه
گه‌ر بل‌ئیم تو هه‌ر له خاك‌و بادو ناوو ناوری

دیوان: ٩١

ئه‌م نه‌دگاره له به‌ره‌مه‌ی كۆكه‌ییدا رووبه‌ریكی فراوانی داگیر ك‌ردوو‌ه‌و له
نموونه‌كانی وه‌كو (كاگی چه‌له‌بی، بو ئاغای بلووری مه‌هابادی، ش‌ی‌ع‌ری قه‌شمه‌رو
جه‌ح‌یل، بو مه‌لا حوس‌ینی مه‌جدی، دۆزه‌خو جه‌ننه‌ت، قه‌لعه‌ی ئه‌له‌موت، گول‌و

گوئزارو باغی ئەدەب)دا دووبارە دەبنەو، دەردی گوتهنی⁽³⁾ رەنگە ھەندی جار ستایش کراو لەکەر کەتر بوو بێت بەلام شاعیر لەبەر موحتاجی و لە پیناوی نیو کیلۆ گۆشتدا، یا دوو کەللە قەند، یا کۆنە عەبابێک و دەستە لیباسێکی پەرپووت، ھەستاو بەناچاری شیعوو قەسیدە پێشکەش کردوو و بە شان و بالی خووی و بنەمالەکەیدا ھەلگوتوو. دیارە زۆریش ھەبوون کە پیاوی خێرومەندو چاک و قەدرزانی شیعوو شاعیری بوون و لایان لە شاعیر کردۆتەو و دەستی پیاوھتیان لە ئاستیا نەگێراوتەو. بەلام خەلکانێکی سەقیل و قەرچۆک و چرووکیش ھەبوون کە دەستیان بە روویەو ناو و لە ئاست بانگ و ھاواری شاعیر گوێیان کەرکردوو، ئەویش مەردانە لە حەقییان ھاتوو، بەتایبەت ئەو بەناو خەلیفە و قازی و کەسایەتیە نەفام و نەزانە و یژدان مردوووانە دڵ رەقییان لە بەرامبەریا نوواندوو و لەبەر خۆشەویستی پوول و پارە هیچ خزمەتییان بە شیعوو شاعیری لەبەرچاو نەگرتوو، یا ئەو عیڵ و تیرە و تایەفانە لەبەر خۆ خۆری و بەرژەوند پەرەستی هیچ کۆمەکیان بە رێبازی گەل و نیشتمان پەروەری لەبەرچاو نەبوو. شاعیر دلێرانە، بێ ترس و دلەراوکی پەرەدی شەرمەزاری لەسەر رەفتار و ھەلسوکەوتی نالەباریان لادەدا.

لە قەسیدە (سیلاوی بەدبەختی)دا شاعیر کاتیکی بە وردی وینە لە کارەساتە جگەر برە دەکێشێ کە لاوا بەسەر شاری مەھابادو دانیشتووانەکەیدا ھیناوە، کەچی ئەویش لە بیر ناکات کە لەولاو کەسانیکی نەفس نزم ھەبوون کە بەناو لەخوا ترسو زاھیدیش بوون، ئەو دەرفەتەیان بەھەل زانیو بۆ تالان و برۆ و ماستنەو و کەل و پەل و مالی خەلکی لیقەوماو، لاشیان وابوو دەسکەوت و غەنیمەتیکی موفت و حەلālە:

وھکو فەینو غەنیمەت بۆ مەتاعی موفت و بێ قیمەت
دەیان ھینا بەبێ زەحمەت بە بارو کۆل و عەرپادە
لە بۆ یەك تۆپە چیت بوو خووی دەخستە چۆم و بن گۆمێ
ئەوھێ خەلکی دەیانگوت ئەھلی زیکرو فیکرو ئەورادە
بەلێشاوی دەھینا مالی ئاوبردە موسوولانان
لە لاشی وابوو سەرگردەو رەئیس جەیشی زوھادە
کە دەنگوت چت لە چیت، داوھ حەرامە پیسە موردارە
دەیانگوت نەعمەتیکە موفت و مالیکی خودا دادە

دیوان: ٤٣

(3) چێشتی مەجبور: ٣، ٤٥.

شاعیر له ریسواگردنی هه لمه تی عیلانی تالانچی به ناو کوردو هاو نیشتمانی، بۆ سه ر شاری مه هاباد له کاتی شوړشی سمکوډا، له هیج نا پرنگ یته وه، قسه ی وایان پی ده لی شستو شو یان ده شک یت:

بؤ مائی کوردی هاتنه سه ماو رهقس و پیکه نین
 به ربوونه گرمه گرم و چه قو لوورو گوئه گوئل
 وهک گورگی هارو برسی بلاو بوون له دهشت و دمر
 دهخوئینه وه هه موو ئه شه که وت و خپو شیوو دؤل
 بؤ کائله کؤن و نالله شه کاوی فپرئ دراو
 خوئیان دهخسته ئاوو ئاوو ژپرئه رزی چال و چؤل
 پوول و ئه ساس و دهوئته و مائی نه کهم نه زور هیچیان
 نه هیشت و بؤمه نه ما غهیری خاک و خوئل
 عیلات که رووی ره شه له شه رهف پاکی بی به شه
 نه ما بلین به خان و خهوانین و میرو خوئل

کۆکەیی لە ئاست دڵرەقی و گوێ پێنەدانی خەلیفە ی گوندی ئیندرقاش بە
داواکارییەکانی لێی توورە دەبێت و لە چەند شوێنێکدا زۆر چاکی دەشێت:

خه لاتى نارد خه ليفه ي ده ست و پى ر ووت
ع به بايى كي رزي وو ك و ن و ف ه ر ف ووت
كه تيفك ريم سه نه ي ته ن ريخي ع و م ر ي
م و ع ا س ر ب و و له گ ه ن ت ا ل و و ت و ج ا ل و و ت
ب به ح و كم ي ز م ر ه ب ي ن ي ش نه ت م د ز ا ن ي
كه ع ه س ل ي پ ه م پ ه ي ه ي ا پ ه ش م ي م ه خ ل و ت

ديوان: ۷۱

ههروه‌ها له باسی ره‌وشت و خووی خه‌لیفه‌دا گوتویه:

له بابو فهسلی ته زویرو ریا هیڼد چوستو چالاکه
هموو کس خو د پاریزی له مه کرو که یدو ته زلیلی
و ډکو جهردهی موسه للاح ده چته سهر ریځه ی موسولمانان
به نیمان نیکی تیفاناکا ده کانه زعی سهر او یلی

هه موو روژئ له مهكته بځانه يي ته دريس و ته دليسي
 دهنووسن سهد جهوازي نومره يهك روتبه ي عه زازيلي
 به ريش و سورمت و عه مامه و شكل و هه يولاني
 به له حنى نازك و قه ولى نه كازيب و نه باتيلي
 فريوى جهايلي و وحشى ددها بيچاره نازانى
 مه قام و مه نزل نيبليسه ريش و پيچ و مه نديلى
 (ايما من قلت ان الشجر عريان ونقصان)
 (لكم احسانكم يا لانمي نقصي وذبي لي)

ديوان: ۷۲

كه سانكي به مه زه و خوش زهوق ده چنه بن كليشه ي ماموستا كو كه يي و وای بو
 ده هوننه وه كه جه نابی مه لا حوسيني مه جدى سه روکي زانايانی مه باد زه مت ده کات،
 مه لا مافيش نايکاته نامهردي هم چهند ديړه نه سته قه ي حه والّه ده کات:

خواهيش ده کم بلين به جه نابی مه لا حوسه ين
 زور عه يبو حه يفه له بومه به عزى قسان بکه ين
 نه و زه مى من بکات و من مه تحى نه و بکه م
 تيکيش بکه ين که هه ردوکه مان درو نه که ين

ديوان: ۹۸

۷. بابته ي کومه لايه تي

گوړان و نوښوونه وى شيعرى کوردى له دواى جهنگى جيهانى يه که م له گوړانى
 ناوهرپوکه وه ده ستى پيکر دوو، کاتيک مه به ست و بابته کومه لايه تيه کانى
 چا که خوازي و زانست په رومرى و بانگى عه داله ت و يه کسانى له ژير کاريگه رى
 نالوگوړه کانى جيهان و ژيان و ده سته و ته کانى شارسانيه ت چه که ره ي کردو ته ناو
 شيعرى کوردى و دهر و اه ي تازى به پروودا کردو ته وه، هه ر نه مه ش بو ته مايه ي
 رهنگدانه وى بابته گه ليکى جوړاو جوړو تاراده يه ک جياواز له گهل پيشو و له ناوهرپوک و
 مه به سته کانى شيعرى کوردييه وه، که هه ر هم نالوگوړو پيشکه و تنه له پاشانا ده بيته
 ما کى گوړان و نوښوونه وه له شيعرى کوردى له بارى شيوه و روخساري شه وه.
 بابته گه ليکى له وينه ي زانست په رومرى و، چا کسازى کومه لايه تي له ريزى
 مه به سته کانى شيعرى کوکه بين و ليړه دا ناوريان لى دده مينه وه.

شاعیر له تیگستیکیدا رووی قسهی له رۆڤهکانی میللهته کهیهتی و داخ و کهسهه بۆ ههزاری و نهخوینه دمواری و دواکه تووویان هه لده پێژی، نهجا داویان لیدهکات که ناگاهی پهیدا بکه و رووبکه نه زانیاری و سه نهعت و باوهش بۆ دهسته کهوتهکانی شارستانی بکه نه وه:

بیشۆنه وه پێم چاکه به سابوونی سه دهافته
 ئهم چاکی نیفاقه له دهمو چاوو له دهستا
 ئیقه دام و قیامیکی بکه نه روو به سه نهناح
 ههه بۆ مهیه ته نهیا که به ههه بۆ ته زمستان
 نه ورۆ له فوونو و هونه رو عیلمو سه نهناح ههه کورده
 که بی حیسهیه باقی هه موو وه ستان
 بپروانه له نووری هونه رو شه معی مه عاریف
 تاریکه شه وهش بۆ ته هه مههه ستان

دیوان: ۱۷

له بارهی رهوشته و خوی ناله باری کۆمه لێ کوردهواری شاعیر زۆر به توندی ددهوی و زیاده رۆیی دهکات کاتی که ده لێ:

من له داخی کوردی به ده نه خلاق و بی عیلمو سه وهه
 یا ده بی بهرم وه یا هه جهرهت بکهه بۆ کیوی قاف
 عونسورو ماهیه تی ئهم هه وهه ههه کیره وه غروور
 هه یج له باریاندا نییه غهیری درۆ لاف و گه زاف
 حهق نه نهاس و ناسپاس و بی نه ساس و بی حه وهس
 موفسیدو نه هلی غه رهز مایل به جبهه رو نیعتی ساف
 کهس نییه پێیان بلێ نهی په نیضاقی بی و یضاق
 تابه کهی تو خودا هه تاکه ی نهو شیعاقه و نیختی لاف
 غهیری کوردی بی ته عسسوب میلله تی دنیا هه موو
 بوونه ساحیب سه ره وهتو عیلمو سه وهه موو شکاف

گ / نیشتمان، ژ/ ۳:۲۰

هه ره وهه گله یی له سه ره وک و سه ره کوردهکانی عه شایه ری کورد دهکات که نه یانتهوانیه ری به ریه تی میللهت بکه نه به ره و پێشکه و ته نه سه ره فرازی.

له بهر بی فیکرو ئیقه دامی ره نیسانی عه شایر بوو
 که رۆژن بۆ ته زو له ماتی شه وهی تاریکی ده یج ووری

هه موو ميللەت گەيشتە مەنزى مەقسودو خوشنوودى
 فەقەت كوردن بە جى ماون بە مەحرۇمى بە مەھجورى
 عەزىزم نىفتخارى خاريجى ھەم عىلمە ھەم سەنئەت
 بە مليۇن و بە فرسەخ تۆلە عىلم و مەعرىفەت دورى
 تەماشاكە لەبەر شووعلى چىرا بەرق و ئەلەترىكى
 كورەى نەرزى ھەموو يەكپارچە بۆتە يەك كورەى نوورى

گ/ نىشتەمان، ۵/ ۱۹

۸. كوردايەتى

شاعىر سەربارى ئەوھى كە خۆى گوتەنى (پىرى و فەقرو بى جاوى) بازيان پىي
 كردوو و بىرستان لى بىرپو، بەلام مەسەلەى نىشتەمان و ميللەتەكەشى خەم و
 سەودايىكى زىندوو بوو لە بىرو لە دەروونىدا، بەتايبەت ئەو لە رۇژگار و
 سەردەمىكىدا زىاوە كە كوانووى بزوتنەوھى كوردايەتى لە سايەمانى و لە موكرىان
 لەگەشانەوھو پەرسەندىن دابوو، كۆكەيى مرۇفئىكى ھوشيارو بە ئاگا بوو، ئاشناى
 باس و خواستى (حىزبى ھىوا) و بلاو بوونەوھى گۇفارى (گەلاوئىز) بوو، دواسالانى
 تەمەنىشى ھاوكانە لەگەل پىكەتەنى كۆمەلەى (زى. كاف) و بلاو بوونەوھى گۇفارى
 (نىشتەمان)، چەند تىكەست و پارچە شىعرى كوردايەتىشى لە ژمارەكانى ئەو گۇفارەدا
 بلاو بۆتەوھ. لىرەدا ئاماژە بە ھەندى لايەنى كوردايەتى لە شىعرى كۆكەيىدا دەكەين:
 لە شىعەرىكىدا كە بۇ (كۆمەلەى ھىوا و ھەرفى ڤ.ك) گوتە دەلئ:

ئەى خودايە بۆم بنىرى قاسىدىكى سىنە ساف
 چەتە خزمەت كۆمەلەى ھىوا و ھەرفى ڤ.كاف
 كىر نەبى بىرو لە ھەولى من بچى پىيان بلى
 ئەى موڤىرى نىتىجادو ئەى مەدارى ئىنتىلاف
 ھىممەت و ئەورۇكە بى، ئەورۇكە رۆزى غىرەتە
 دەست بەدەينە دەستى يەك رووبكەينە مەيدانى مەساف
 رەفعى زولم و حىفىزى نامووس و حقوھى ميللەتى
 چاگترە سەد مەرتەبە لە زىارەتى بەيتى تەواف
 يا بە ئازادى و بە شادى دەچنە ناو ھەلقەى ميلەل
 يا لەسەر كورسى سەرو مل دەچنە نىو ھەلقەى تەناف

گ/ نىشتەمان، ۳/ ۲۱

باسى دوودم

ناومرۇكى شىعرى سەيفى قازى

سەبارەت بە ناومرۇك مەبەستەكانى شىعرى سەيف لە مېژووى ئەدەبى كوردى د.
خەزىنەداردا ھاتوو: (بەشېك لە مەبەستەكانى شىعرى كلاسېكى شاعىر لەگەل ھەندى
ناومرۇكى نوئ بە جووتە لە شىعرىدا رەنگيان داودتەو، ئەو لەسەر رېگەو شوئىنى
كۆنەكان نەرۆشتوو بەلكو زۆربەى مەبەستەكانى تېكەل بە يەكترى كردوو، لەمەدا
كارىكى باشى كردوو چونكە لەگەل رېبازى شىعرى ئەو دەمە رېك كەوتوو بەووى
مەبەستى شىعرى لە قاووغى تەسكى چوارچىووى كلاسېكى دەرھىناو بەشىووى
لېرىكى تازە بابەت خستووېتە (روو).⁽⁴⁾

۱. شىعرى ئاينى:

شاعىر لە ستايشى پەرورەدگارى مەزندا دەلئ:

بۇ تۆيە ھەر بە تۆيە دەتوانم بکەم سەنا
رۆژو شەوئ تۆ دېئى دەبەى مەغرىبو عىشا
گەورەو گرانو بئ كەسو بئ جئو بئ مەكان
بۇ بئ كەسان كەسى بۇ بئ جئەكان پەنا
تەنهاو بەر قەرارى ھەر بووى و ھەر دەبى
بئ ئارەزوو و نيازى، بئ بابو بئ برا
بئ وئە سانعېكى بە نەمرئ دروست دەكەى
ئىنسان لە ئاوو گول لە گەلاو لە گل گيا
ھەرچى پەرى گولانە لە بۇ زىكرى تۆ زمان
ھەرچى گەلاى بەدارەو، دەستن لە بۇ دوعا

ديوان: ۲۴

(4) مېژووى ئەدەبى كوردى، ب: ۲۴۵.

لە خوشەوێستی و نەعتی پێغەمبەردا دەلێ:

بەخسەووس شەفیعی ئێمەیه ئەو خوشەوێستەگەت
شابازی دەشتی مەرۆه، شەهێ شارەگەئێ سەفا
هەردەم سەلاتی زۆرو سەلاوێکی بێ ئەزمار
دیاری بێ بۆ رووحی پاکی تۆ ئەو فەخری ئەنبیا
مەقسود لە خەلقى عەلەمە هەر زاتی پاکی تۆ
خەلکی هەمووی توفەیلی هەر تۆی کە بانگ کرا
چوونە حەووزو و هاتنە وەت لە حەزەمییکی گەرت
لەو جینگەدا مەلەك بە گەلێك كەتنە دوا
هاتوچوو، بێستێ، كۆتێ، زوو گەپایەوه
ئالغەئێ دەرەهر دەلەرزێ، چرای مائی هەرگرا

سەیفی قازی مۆریدو مەنسووبی شیخی بورهان بوو، لەوبارەوه لە پێشەکی دیوانی
سەیفدا هاتوو: (هەموو سائیک بۆ ماوەیهك خۆی گەیانداوێتە خانەقayı شەرفکەندو
ژیاڵنیکێ پر لە چەلە کێشی و عیبادهتی رادەبوارد، خانەقا بۆ ئەو شاعیرە سەودا سەرە
رووگەئێ هیواو هومێدو جینگای خۆل مائ کردنی گیان و لابردنی ژەنگو ژاری دل
بوو).⁽⁵⁾

شاعیر سەبارەت بە پایەو مەقامی ئەو پیاو وەل و خواناسەدا دەلێ:
ئەگەر دەتەوێ دنیاو قیامەت
رووی خۆت لەو دەرکە قەت و مەمەگێرە
هەر گەس دەپەنای شیخی دانەبێ
حییەزی نەفسیە شەیتان پێی فیەرە
هاتنی ئەو دەرکەوت قەت لە دەس مەدە
سەرو مائی خۆت بێرە بێسپێرە
نێوی شەمسەددین رۆژە کە هەلەدێ
هەر وەك چەكچەکی هەلەدێ ئەو گۆپەرە

دیوان: ٤٩

(5) دیوانی سیف القضاة: ١٧.

۲. شیعری دلداری و جوانی

مه بهستی دلداری له بهرهمی شاعیر دوو ریچکهی وهرگرتوو، بهم شیوهیه:

۱. غه زهل/ شاعیر له هونهری غه زهلیاتدا ههر له سههر ریوشوینی قوتابخانهی شیعری کلاسیکی کوردی رویشتوووه لهم مهیدانهدا شاگردی نالی و وهفاییه.

دهبا ساتیکی ساکیت بی له نالین قهلبی خوینبارم
دهبا تاویکی فاریغ بی له گریان چاوی غه مبارم
هه تاکهی غه رقی سیلاوی سڕیشک و نه شکي خوینین بهم
دهبا جارێک به گوشهی چاوی مهیلیکی بکا یارم
دەرم کهی گهر له لای خوۆت یا جوینم پی بهدی ناچم
به زنجیری دوو گیسوت چونکه پابه ندو گرفتارم
به نای نالهو به سینهی چهنگو تاری غه م موهه بیا بووم
بلین بو سهریری نهو بهزمه ده میك باوا بی دلدارم

دیوان: ۴۱

له شوینیکی دیکه دا شاعیر له رهنج و دهردی دلداری ده دوی:

قهدی یا سهرووی جووباری نه تو نهی زولفی لاو لاوی
سهراپا ههلقه ههلقه و له بالای بهرزی هالاوی
هه موو گیانم برینداره به ههملهی تیپی موژگانی
دلم شهیداو په ریژانه له تاوی زولفی شیواوی
خرایم کرد روح و مالم، دلم دانا ده پی ناوت
ده سا قوربان بهر موو بوچی نه مرۆ لیمه توژاوی
که لام و عیشقی تو بوو باعیسی مه شهووری حوسنی نهو
که چی نیستا وهکو زولفی له بهر پيدا فری دراوی
له بی وهک قهندی شیرینه، جه بین وهک عه قدی پهروینه
دو کوئمی لالهیی هه مرایه، روی وهک تیغی خویناوی

دیوان: ۴۲

۳. وەسفی سروشتی کوردستان و ژبانی کۆمه‌لایه‌تی

شاعیر عاشق و سه‌وداسه‌ری سروشتی کوردستان و ژبانی دێهاتی کوردهواری بووه، بۆیه کاتیك پلهی خویندنی مه‌لایه‌تی ته‌واو ده‌کات ماله‌که‌ی ده‌گوێزێته‌وه بۆ لادی، له‌وی به‌ گشتوگال و مال و مه‌ردارییه‌وه خه‌ریك ده‌بێت، له‌ باغ و بیستانداریدا کارامه‌و لی‌هاتوو بووه، (گونده‌که‌ی به‌ باغ و مه‌زراو می‌شه‌و چنارستان و به‌ندو‌ناش و خانوبه‌ره‌ی خۆش و دلگیر رازاندبووه‌و به‌هه‌شتیکی شاعیرانه‌ی بۆ خۆی پێك هێنا‌بوو).⁽⁶⁾ شاعیر له‌ هۆنراوه‌ی لیریکه‌ خۆمالییه‌کانی رازاومیی سروشتی کوردستان و ژبانی دێهاتی تیکه‌لاو ده‌کات و نه‌و وینه‌و دیمه‌نانه‌ پیکه‌وه ده‌کێشی، له‌ تاریفی هه‌وزو کانیاو مه‌کانی کوڵته‌په‌و سه‌یرانگاکانیدا ده‌لی:

بـوـ سـه‌هـه‌ری "ده‌روو" ده‌روونم خوینـه
 بـوـ "کـانی سـه‌ی" فرمـی سـکم سـویره
 "کـانی به‌ردینـه" ئـاوی حـه‌یا تم
 به‌ "کـانی قـازی" دلـم زه‌نـویره
 کـانی له‌تافه‌ت "زـنه‌ی به‌ره‌باغی"
 کـانی گه‌وه‌هـره مه‌عه‌دنی زـیره
 له‌ یه‌نگی دنیا تا کو که‌ته‌گه
 هه‌لا‌ئـه‌و به‌یـبوون سوێـسن و شـللیـره
 له‌ دوور دیـاره چـل نه‌سـحـابه‌که‌ی
 بنه‌ی دونـدی ره‌ش جـی لانـی شـیره
 جـیـی وه‌ک کوڵته‌په‌ی ته‌په‌ی که‌لانـه
 ری پێـلگه‌ی میـوان، مه‌سـکه‌نی میـره

دیوان / ۴۹

له‌ قه‌سیده‌یه‌کی دیارو ناوداریدا، باس له‌ زستانی سه‌ختی کوردستان و ژبانی ناژه‌لداری لادینیشینی کوردهواری ده‌کات، که‌ نیشانه‌ی شارمزاریی و کارمه‌یی شاعیر

نیشان دهدات له ژيانی سهختی جوتیاران و زهحه تکیښانی لادی و⁽⁷⁾ بهم جوړه ددوی:

ههوا به حاله وه کيوان دهگری
به تهرزهو به فرو باران و ههوری
عهرزیش له به من هیندهی قورپیوا
به هاری دهگهل زستان لی شیوا
کیاو گولی میرگان بوم سیس و زهر دبوون
بوشینی کیوان کهوان هه مدهرد بوون
باله کیوو دشت خول و سهرد دهکا
گریانی کیوان به حران پر دهکا
داری می شهو باغ به فر دایپوشین
پاک دلیلی مردوون کفنیان پوشین
کهوی کوستانان له قاسبه کهوتن
بی هوش بوون یاخو خهویان لی کهوتن
چپرده جریوهی چورده چولهکه
نایه و نهیان ما هیلانه و هیاکه
له گلده له گهل کهوت نه مات هتیهی
سیروش له سپرده فیتوو جه جهی
پاک بهشیمان له به گهرمی
بوج دهاتنه وه عهرو نه می

لهو زستانه ساردو پر له ویشوومه و به فرو زریاندها، حالی مهرو
مالاتو ولساتی جوتیاری خولبه سهرد بهی چون بی:

هینده لاوازن مهرو مالاتیان
قوربیانی ناگرین نادرئ زهکاتیان
گا له بهر کزی هه لنگری نیری
نه مه پر ماستی ما، نه مانگا شیری
لوك چه مبهردی بوو، ماینش مشه
گا گوئی ره بهی گرت، گامیش خشه

گهڻو گاميڻ شيان بوونڻه ڇهڪڇهڪي
 وشترين بههين بيڇووي لهگلڻهڪي
 لهبر بي هيڙي له ترسي سهرما
 پشنديان بهستن هه مووي جل ڪرا
 بزنو مهه پروت بوون وهڪ سوورده ساڻه
 يهڪ دانو دميڪوشت يهڪ بهله باقه
 نايه فيته شيان له سر شهر شهوئي
 ميگه لان چيشتان له ڪوي دنويڻي

نهجا يادي هوڻه وهوارو خيل بهرهو ژورو ڪوڙستاني سالڻي پيشو دهڪات، ڪه
 نهوڙستا بههرو زستاني ساردو ڦرانه مهري نهو سال نهيهيشتووه:

ڪوا پيروت ناغا سهر خيلي ڪوردان
 له قوله سهنه ڀاڄي بو ڪوڙستان
 ڪوانن سهد سهد نهو مهردي رهشيد
 بو مابين بلاغ بپوا به ته مهيد

له ڪوڙيه تاغي نهو چادري جواني
 تپ تپ ميوان سهر سفره خواني
 ڪوڙ به نابينم خيل بهرهو خوانان
 ته قلعهو رمبازي وهوهوهوي سواران

حالي ڪرمانچو ناغاواتي لادئ نشين له سالي ڦرانه مهرو زستاني وهيشوومهده وهڪو
 يهڪ ديت بهرچاو:

شهه مالو زرينان دايم شهه پيانه
 ناغا وات شرن ڪرمانچ ڦرانه
 زستاني نهو سال دياره پيڻج مانگه
 مهرو ڪاو گيا بپرا له دانگه
 تهويله وهول وهه پوان هه لوهمشان
 پووشو ئالاشو قماميش دهرڪشان

درا بـه گـارـان وەك وێنـجـهـی نوخـشان
خـرا بـۆ مـهـرێ لهـدانـگـهـو حهـوشـان
كرـمانـج دهـوڵـهـتی پـرو پـاتـال بـوو
كۆچـی دێ بـهـدێ بـهـ مانـگـو سـال بـوو

دیوان: ۵۱ - ۵۳

له باسو و دهسفی بهزمی شایو و زهماومندی لادیی موکریاندا شاعیر ئهم وێنه و
دیمه‌نانه‌مان پیشان دهدات:

جـلیـت بـازان لهـلایـهـك هـاتـه هـاتـه
لـه ترـسی داری وان پـشتی فـهـلـهـك كـوور
لهـلایـهـك نـێـزه بـازان حـهـمـهـوهر بـووون
لـه هـهـیـبـهـت وان دهـدهـن چـهـرخ و فـهـلـهـك سـوور
لهـلایـهـك نـرـكـهـی زورنـاو دهـهـوڵـه
لهـلایـهـك ناڵـهـی نهـی دێـت و سـهـنتـوور
لـه دهـوری شـایـیدا دۆژـمـن لـه حـهـسـرـمـت
وهـكو گۆـلی مـهـرێ دهـس كـهـن بهـسـهـگ لـوور

وهـكو رێـی كهـهـكـهـشـان رێـزی مهـجـهـهـعـان
كهـ دێـن دادـهـنـێـن بهـو دابـو دهـسـتـوور

دیوان: ۶۲

۴. کوردایه‌تی/ هێمنی شاعیر سه‌بارمه‌ت به‌و لایه‌نه له شیعری سه‌یفی قازیدا گوتویه:
(سه‌یفی قازی له شیعری نیشتمانی و شوێرگیژرانه‌شدا یه‌که‌م شاگردی قوتابخانه‌ی
شاعیری نه‌مر فه‌یله‌سووفی زاناو رووناکییری کورد حاجی قادری کۆیی بووه،
له‌مه‌ڵبه‌ندی موکریان شاعیرێک ناسین پێش ئه‌و شیعری نیشتمانی، ئه‌ویش
ئهو‌نده‌ حه‌ماسی دانابێ). (8) شاعیر له‌و قه‌سیده‌یه‌دا که ستایشی خوا و نه‌عتی
پێغه‌مبه‌ری تیا‌دا کردووه له‌دوا‌ییه‌که‌یدا بایداوه‌ته‌وه سه‌ر کوردایه‌تی و حا‌لی
په‌رێشانی ئه‌و می‌لله‌ته‌ پیشان دهدات، له‌مباریه‌وه د. خه‌زنه‌دار ده‌ڵێ: (حه‌سه‌ن بۆ

(8) سه‌رچاوه‌ی پێشوو: ۳۵.

یه کهمجار له میژووی ئەدمبی کوردی غەرمزەکانی شیعی کلاسیکی کوردی تیکەڵاو
 کردوو، له موناچاتدا کوردایەتی دەکاتو له ئیلاهیاتدا سۆزی نیشتمانی دەربریوه* .
 بۆیه هەر لەو قەسیدەیی که ستایشی خواو پیغەمبەری تیدا کردوو، هاتۆته سەر
 کوردایەتی و دەلی:

کوردین و بی که سین و لەهەر لایه دەرکراو
 دەستێ وه دەس مەدە، که له پێت ئیمە لاندەدا
 یانی نه مۆلک و ماله له بۆمه نه حال و بال بی
 جاهو بی جهلال بی حال و بی سهلا
 لیمه نه شاوو نه میره، نه سهردارو نه وهزیر نه
 حاکم و نه نایب و سه رتیپ و نه سوپا
 هه ریه ک غولام و نوکهری بیگانە میلله تیک
 زیرو کزو که نه هفت و که سیفین و بی نهوا
 نیمانه مەرکه زیکی که پالی پێوه دهین
 نه مهزنو گه وره ییکی که بۆیان بهرین پهنا

دیوان: ۲۶

دوای ئەو هی شین بۆ شیخانی شههیدی شۆرشێ (۱۹۲۵) ی کوردستانی تورکیا دهگیرێ،
 دهکهوێته سەر هاندانی رۆڵهکانی میللهت بۆ خهبات و بهرخۆدان:

ئهو ژینی بهو رەزاله ته بۆ چیتە چاوه کهم
 بپسین له رێی نه جاتی وه تهن با به نیرو میو
 سه رچوونی ته ختی رۆینی سه ردارێ پێدهوێ
 خوشیمه لهو شه هادهتی شیخانه نیو به نیو
 کوان شیره کوردهکان که له ترسیان ده له رزی عه رز
 کێ بوو له شامی شا بوو، له میسرێ ببۆ خدیو
 ئازادی، سه ره به خوێی، میری و گه وه رمیی
 داوا بکهن به زارو زبان و ددان و لیو

دیوان: ۳۶

* د. خەزەندەر له دانیشتنێکدا له سا بلاغو له مالی سه لاحەدینی ناشتی له ریکهوتی
 ۱۳۰۰/۹/۲۰ بهم شیوهیه باسی له سه یف کرد.

لەكاتی هاتنی لەشكری سوور بۆ ناوچەكانی موکریان و رهوینهوهی دهسهلاتی شاهه‌نشاهی، ئەو دهره‌تانه نازادی و ئاسووده‌یهی بۆ خه‌لکی موکریان هاته‌دی، شاعیر نوقلانه بۆ لەشکری سوورو ستالینی بێشه‌وای ده‌ولته‌تی سۆڤیه‌تی لێ ده‌دا:

کور‌دینه‌ ئه‌وه‌و پۆ رۆژی گه‌پ و شادییه
له‌و نیعمه‌ته‌ که‌ بۆ مه‌ ستالینه‌ حامیه
ده‌ستی وه‌ ئیمه‌ داوه‌ که‌ چیدی زه‌لیل نه‌بین
بانگه‌مان ده‌کا که‌ ئی‌ره‌که‌ جیی ئیتمینه‌ناییه
ئهو میللته‌ ره‌شیده‌ که‌ یۆلداشی وای هه‌بێ
بۆ قه‌مع و قه‌لعی هه‌زجی نه‌وروپایه‌ کافیه
کور‌دینه‌ مژده‌ لێو که‌جی دی زه‌لیل نه‌بین
میر جه‌غه‌ریش به‌ ئه‌مری وی بۆ ئیمه‌ هادییه

دیوان: ٦٩

له‌ پارچه‌یه‌کی دیکه‌دا به‌شان و بالی سیستمی سیاسی سۆڤیه‌تی ئهو کاته‌دا هه‌ل ده‌لێ:

بۆ مه‌دحیان به‌سه‌ که‌ که‌سی بێ که‌سان ئه‌ون
بۆ میللته‌تی زه‌عیف هومی‌لدو هاناوییه
کاری به‌ ده‌ستی خۆیه‌تی هه‌ر میللته‌تیکێ بێ سه‌ردا
ده‌نێن له‌ بۆیه‌ له‌ ریی که‌س نه‌ماوییه
قه‌ه‌قازو رووس و ئۆزبه‌ک و تڤاکیس و ئیره‌وان
تاجیک و تات و ترکه‌مه‌ن و هه‌رچی ناوییه
هه‌ر که‌س به‌ ماک و میللته‌تی خۆی شاد و رازاییه
نازادی، سه‌ربه‌خۆیی وها پێ دراوییه

دیوان: ٧٣

شاعیر له‌جینگه‌یه‌کدا باس له‌ ژبانی ره‌زاله‌ت و ده‌ردی سه‌ری خه‌لکی موکریان ده‌کات له‌ژێر سیبه‌رو سایه‌ی ره‌زا شادا که‌ جل و به‌رگ و داب و ده‌ستووری کورده‌واری قه‌ده‌غه‌و یاساغ کرابوون:

کاری کوردان هه‌ر خۆزگه‌ به‌ پاره
هه‌ر که‌س به‌ ده‌ردێک چو گرفتاره
جه‌مه‌یک به‌ بی‌انووێ ته‌جیدی نه‌زهر
سه‌ره‌گردان کیران له‌ قاپییه‌و له‌ده‌ر

لىھەتاۋ مەشموۋى كوردى موكرىيان
 كىچيان ئارمىزو لىھەجياتى كوپىيان
 لىھە خەللى دەدەن كوانلى كىلاۋت
 بۇچىت لىھەرنە شىھەدەى بىلاۋت
 يىھەكى دى دەگىرن سىجىلت كوانلى
 مالى قاچىغاقت لىھەرنە دوكانلى
 تىۋوتنى نوۋسراۋت بىۋ كى بىردوۋە
 ئىمىزى مالىھەت كىۋا ۋەرگىرتوۋە
 ھىندە پىۋول درا بىۋ دەفەسى شىھەپىان
 بىھەتال بىۋون جىۋو گىرفانى پىپىان
 لىھەتام چىۋتە دەر مەزلومى كوردان
 خۇدايىھە رۇھمىك بىھە چىۋك وردىيان

دىۋان: ۸۰

۵. نامەى شىعرى:

لە بەرھەمى شىعرى سەيىقى قازىدا كۆمەللىك نامەى شىعرى ھەن، كە بۇ دۆستۋ
 ئاشناكانى ناردوۋە. لەم نامانەدا خۇشەۋىستى سۆزلىكى راستەقىنە بەدى دەكرىت،
 شاعىر چەند نامەيەكى بۇ غەزىز ئاغى ھاۋرپى ھۇنىۋەتە كە جگە لە دەربىرىنى
 ھەستى دۆستى خۇشەۋىستى، كۆمەللىك باسو بابەتى جىياچىشى لە نامەكاندا
 دەربىرىۋون. لىرەدا دەۋرىكى شىعرنامەكانى شاعىر دەكەينەۋە:
 لە يادى غەزىز ئاغى ھاۋەللى دەلى:

كۆپىستانى دوۋرىست ھەر زەردو ماھە
 تىھەرتۋ لابلە لا رۇدو ھەللىدېرە
 بارى ھىراقىت پىشتى شىكاندەم
 بەسەرمە دادى دەللىسى تىۋاۋېرە
 سەربارى دوۋرىست شىشانى جىدەۋكرد
 بىھەتاۋ توۋرەكە بىھەۋرۋ تىۋرە
 ۋەك مەجنوۋ لىھە دوت كەۋتە كىۋان
 رەفەيىم گىۋورگۋ پانگۋ شىۋېرە

بۆھەر جى دەچى دىل بەدوتەۋە
 كۆنە راۋكەرە دىيارە شوۋىن گىرە
 عىشقت لەسھەرم قەت ناچىتە دەر
 لەسھەر سەرىشم بگىرپن گىرە

دىۋان: ۴۹

ھەرۋەكۈ لە شىعرەكانى سەيف دا بەدىار دىكارەۋىت (ھاۋرىيەتى و براىيەتى لەگەل
 عەزىز ئاغاي عەباسى گەپشتۈتە رادەى دىدارى سۆفېزىمى)،⁽⁹⁾ بۆيە زۆر بە سۆزۈ
 جۆش و پەرۋشەۋە لەچاۋەرۋانى دىدارىدا دەئىت:

عەزىز ئارمىزۋوت زۆرى بۆ ھىننام
 فرمىسكىم سۈۋوربۈۋ زەردى روۋى لىننام
 دىسان بە ئاۋرى دوورىت كەۋتمە گىر
 دىنام لى ساردبۈۋ بۈۋ بە زەھەرر

دىنا ۋا پىر بۈۋ لە بەفرو سىخوار
 فرمىسكى سۈۋورم بە سىپى ھاتنە خوار
 تا ناھومىد بۈۋوم لە ھاتنى زوت
 جەركم بۆ پۆلو ھەناسەم بىزوت

دىۋان: ۵۱

لەبۋارى نامەى شىعەرىدا دەگوتىت كە (شاعىرانى كورد لە كۆنەۋە زۆر شىعەرنامەيان
 بەكار بىردۈۋە... زۆربەى نامەكارى شاعىرانىش لەمەر پىۋەندى دوو كەس و بۆ
 دۆستى و لەيەك ھالى بۈۋنە، بەلام ھەمىشە – ۋىپراى ئەۋ باسانە چەكى بەسەرھات و
 مېژۋوى قۇناغىكى ژىنى نەتەۋەى گرتۈۋە).⁽¹⁰⁾ بۆيە شاعىر لەنامەكانىدا بۆ عەزىز
 ئاغاي ھاۋرى ۋىپراى دەرپرېنى سۆزى خۇشەۋىستى دۆستانەى نىۋانىان دەپەرژىتە
 سەر باس و بابەتى ژيانى دىھات و باغ و مەزراۋ كشتوكال و ئازەلدارى و تا بەۋە رادەكات
 تارىفى جوانان و نازدارانى كوردەۋارىش دەھىنېتە گۆرى. لەۋلاۋەش كۆمەللىك پەندو
 ئامۇژگارى دادەدا بۆ جوتيارانى لادى تا بە مشۋورو كارسازو دەست رەنگىن بن، جگە

(9) مېژۋوى ئەدەبى كوردى، ب: ۲۵۶

(10) ئەدەبى نامەنۋوسى كوردى، ب: ۶۱

لەو هەش شاعیر لەو نامانەیدا بۆ عەزیز ئاغا باس و خواستی ئازادی و پیشکەوتنی
 کۆمەڵایەتی ولاتان بۆ هاوڕێکە دەگێڕێتەو، هەر لەو نامەییە کە لەپێشەووە چەند
 دێرێکمان بە نموونە لێ هێنایەو، شاعیر باس لە ئازادی و یەکسانی ژنان دەکات لە
 ولاتی فەرەنگی و دەلی:

بۆ فووتبال دەچن، سیرک و تیاتر
 کچ لە پێشەووە کورن لەدواتر
 کچ و کور تێکەڵ هەروەک شەکر و شیر
 پیاو و ژن ژینیان وەک یەک جوان و پیر
 وەرزش زۆران لە دەگەڵ یەک دەگەرن
 عەیب و عار نیە نابێ تێک فکرن
 باسک راست دەکەن خۆ دادەنووین
 سینگ رەپێش دەکەن لاقان هەڵدین
 ئەوجار هەر کەوتن بۆ کور لایقە
 لەسەر یا لەژێر هەر ئەو فایقە
 ژن و پیاو وەک یەک زەحمەت بکێشن
 فەرەنگی بەو هی لێمە لە پێشن
 دیوان: ۵۸

شاعیر لە وەلامی دێرە شیعرێکی سلاو نامەی حاجی کاکە رحمانی فەیزوڵڵا بەگیدا
 گوتویەتی:

خەیاڵی هیجری ئیلاخانێ کە دەکری
 دلی گەورەو بچووکی مە گەر ئەگری
 ویسالت چوون نییە بۆ من مویەسەر
 سلاوت بۆ دەنێرم لێرە تا دی

دیوان: ۵۶

لەنامەییەکی شیعریدا کە بۆ عەلی بەگ سالار سەعیدی حەیدەری ھۆنیوەتەو، بەم
 جۆرە نامەکی بەکووتا دینی:

خەوا بکە دانیمەن و شادمان بی
 عەزیزی ئارەزووت خۆی بی لەرێی دوور
 ھەمیشە دێیە کەت و ئاوەدان بی

ولآتیی دوژمننت ویژان و خاپوور
 له داشالوجه را حوجرهی فهقییان
 له دووری مهوتنهنی تۆم زارو رمنجـوور

دیوان: ۶۲

شاعیر وهلامی نامهیهکی عهزیز ناغای ناوبراوی هاوړپیی بهم شیومیه داودهتهوه:

نامه‌ی گرامییت حه‌زردتی نامی
 پی‌م گه‌یشت له ده‌ست شه‌خسیکی نامی
 نامه‌ی گرامییت وه‌ختی پی‌م گه‌یشت
 هینده که‌یف خو‌ش بووم دنیا تیم گه‌یشت

تاو‌مکو ده‌لی:

سایه‌ی عه‌زیزی هه‌ر که‌س له‌سه‌ر بی
 له‌نیو گشت سه‌ران ده‌بی سه‌روهر بی
 خزمه‌تت ده‌که‌هین نی‌مه‌ش تا‌کو هه‌هین
 تو‌ش دهرسان بل‌ی به‌بی که‌هین و به‌هین

دیوان: ۶۸

باسى سىيەم

ناوەرۇكى شىعرى مستەفا شەوقى

ۈمكۈ راستىيەك لە پىشەۋە نامازە بۇ ئەۋەكرا كە بەرھەمى شىعرى شەوقى لەبارى
ناوەرۇكەۋە خەسلەتەكانى شىعرى رۇمانتىكى پىيەۋە ديارو ئاشكران، لەمەۋەش
بەزەحمەت دەتواندريت ھىلى جياكەرەۋە لەنيوان مەبەستەكانى شىعرى شاعىر، بە
پىرەۋى شىعرى كلاسكى كوردى، بىكىشريت. نەخاسمە كاتىك كە دەبينىن شاعىر
سۆزۈ خۇشەۋىستى نىشتەمان و نەتەۋەكەى كردۆتە ھەۋىن و تىكەل بە ھەموو
مەبەستەكانى شىعرى كردوۋە. لەم بارەۋە د.خەزەندار نووسىۋويەتى و دەلى: (شىعرى
مستەفا شەوقى لە روۋى رووخسارەۋە بەر تەسك و ديارى كراۋە، ھەروەھا لە روۋى
ناوەرۇكىشەۋە تەنيا لە دلدارى دەۋىن و بە گيانى نىشتەمان پەرۋەرى و كوردايەتى
موتوربەكران، واتە ناوەرۇكيان مەبەستى دلدارى و سياسىيە، بەلام ھەردوۋ
مەبەستى تىك ترنجانددوۋە بەجۆرەك يەككىتلىكى پتەۋى لەنيواندا دروست كروۋە، لە
يەكترى جيانابنەۋە، بينىن و خاسىيەتەكانى شىعرى رۇمانتىكى ئەۋروپا لە شىعرى
مستەفا شەوقىدا روۋن و ئاشكران، بەشىۋمەك چىژو خەيالى ئەۋروپايى ھىناۋەتە
ناو ئەدەبى كوردىيەۋە رەسەنايەتى ئەۋ شىعرى پاراستوۋە).⁽¹¹⁾ لىرەۋە گەشتىك
بەناو گولزارى شىعرى مستەفا شەوقىدا دەكەين و تىشكى رووناكى دەخەينە سەر
ھەندى لايەن و مەبەستەكانى شىعرى:

۱. شىعرى دلدارى و خۇشەۋىستى:

شاعىر ھەستى ئەفەين و خۇشەۋىستى يارەكەى لە چەند پارچەيەكى لىرىكى لە شىۋەى
غەزەلدا ھۇنىۋمەۋە ۈمكۈ لە ھۇنراۋەى (لە بۇ ھاۋالى ماتەمدا) دا دەلى:
بۆچ دەنالىنى، لەسەر لىۋت لە بۆچ باركەۋتوۋە
لەشكرى زولفت كە خاۋو كالىە بۆچ روۋى گرتوۋە
ئاهى تۆ ۈك باى سمووم ھاتو قەلبى دادپىم
ئەى قەلەك گرپەت كە ئەۋ جازە بۆ وات كردوۋە
چەندە مەحبوببە لەسەر ئەندامى سەروت جلكى رەش

(11) مېژۋى ئەدەبى كوردى، ب: ۵، ۱۵۵.

تۆبە فرمىسكى خويىن ئەو رەنگە روت بۆ شۇشتوو
رەنگى تۆ خۆ زەردە زولفت كالتە قامەت مامەشى
يا لەنيو پايتەختى رۆمى سويىسنەو پشكوتوو
لە ھۆنراوى (ومرەقېك لە دەفتەرى خاترات) دا شاعىر ديسان بە
زمانى دىل، دىلدارەكەى دەدوينى:

فیدای چاوت عەزىزم ئەورپۆكە حالىم پەرىشانە
لە دوورى تۆ دوو دیدەم غەرقى خويىنە بەحرى عوممانە
عەجەب كۆرپەى دلىم نادا ھەدا شەوگارى تەنھايى
نەباتى قەندى لىوى تۆى دەوى بېچارە بى زمانە
بەناز ساتى وەرە دەستى بنى سەر قەلئى مەجرووح
خەناوى بى بە سوورى پەنچەكانت رەنگى مەرجانە

ئەنجا لە كۆتايىدا ھەموو ئەدگارەكانى جوانى بە يارەكەى دەبەخشىت و دەلى:

مەلاحەت خەتمە سەر تۆ گەرچى وەك نىوت لە چاۋ دوورى

لە بۆ شەوقى دوو كۆلئى پىر فسوونت تازە ديوانە

لە پارچە غەزەلى (مەگەر لىم عاجزى) دەردى دىل لەگەل خۇشەويستەكەى دەكاۋ لە
شيوەى دىالۇگدا لىي دەپرسى:

لەمن بۆچ زىزى عەمرم؟ چاۋمەكانم ماھى تابانم

تەۋىلت بۆچى گىرژە ياچ قەۋماۋە چىيە تاۋانم

لە پىشا پىشى تابوورى موزەت ھەردوۋ بىرۆت كەچ بوو

دەلى بۆ تىپى عاشق زولفەقارە تىغى بۆرپانم

كەمەندى زولفى خاۋت چۈنكە بازوۋبەندى بازوۋمە

چ حاجەت واعىزى سەر زىل بە ئەفسوون بەستى دەستانم

ئەنجا لە كۆتايى پارچەكەدا شاعىر بەم شيوەى ۋەلامەكانى دەسگىر دەيىتەۋە:

بەلى شەوقى كە كوردە چاۋ بەخويىنە قەت ھەدانادا

بە خويىنى چاۋمەكانم سوور بوۋە چاكي گىربانم

له پارچه لیریکه‌کانی شه‌وقیدا، به‌شیئومیه‌کی قوول ته‌عیر له‌و هه‌ست و سۆزانه
 کراونه‌ته‌وه که دیاردی جوانی و خۆشه‌ویستی له‌ دهروونی شاعیردا وروژاندویه‌تی،
 لێردا (گرنگ خودی هه‌ست و سۆزه‌کان نییه به‌هه‌ردوو دیوی سلبی و نیجایی، به‌لکو
 نه‌و کاردانه‌وه پڕ له‌ گاریکه‌رییه‌ی ناخی شاعیره که له‌ دهره‌وه‌یدا وهرده‌گیرێ).⁽¹²⁾
 ۲. کوردایه‌تی

شه‌وقی به‌ یه‌کێک له‌ پێشه‌نگه‌کانی شیعرى سیاسى و نیشتمانی ناوچه‌ی موکریان
 دهناسرێت و له‌م باره‌وه له‌ لیکۆلینه‌وه‌که‌ی هێرشدا له‌ گۆفاری (گزینگ) سه‌بارته به‌و
 مه‌سه‌له‌یه هاتوه، (ئه‌وه‌ی راستی بێ له‌ کوردستانی موکریاندا سه‌ره‌تای شیعرى
 نیشتمانی و سیاسى له‌پێناو ئامانج و بوژاندنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی، هاوکات له‌گه‌ڵ
 داگیرسانی شه‌ری جیهانیی یه‌که‌مدا به‌هۆی دوکتۆر مسته‌فا شه‌وقی ده‌ستی
 پێکردوه‌).⁽¹³⁾ شاعیر له‌ هۆنراوه‌یه‌کی دا به‌ نیوی (فه‌ریاد) که به‌ (مناسه‌به‌تی
 قه‌تل و عامی رووسان له‌ سابلاغی) نووسراوه، دیاره مه‌به‌ستی رووداوه‌کانی سالی
 ۱۹۱۵یه،⁽¹⁴⁾ شاعیر له‌دوای تێپه‌رپوونی سالی که به‌سه‌ر ئه‌و رووداوه‌دا له‌ شاری موسل
 هۆنراوه‌که‌ی هۆنیوه‌ته‌وه که تیایدا ده‌لێت:

وه‌ره تا شه‌رحی ئه‌حوالی دلی خۆمت له‌ بۆ بیژم
 وه‌ره تا من به‌ هه‌رمی‌سکم به‌شۆم بۆت په‌رده‌یی تارى
 عه‌لیم الله له‌ پاش ته‌شریف و چوونی تو له‌ سابلاغی
 وه‌ته‌ن وێران و مال سووتاو و کیژێ بێ لاوو خوین باری
 ده‌نیو می‌رگوئه‌کاندا سوێسنی زه‌ردو هه‌لاله‌ی سوور
 له‌ باغو باخچه‌کاندا بولبولی شه‌یداو پاساری
 به‌زولم و جه‌وری دۆژمن بوو به‌هاریان زه‌رده پاییزێک
 له‌بێ روحمی و دل سه‌ختی به‌باریان بار له‌ لێو باری
 له‌ ئاغایان و ئه‌شراف و مه‌لایان که‌س نه‌ما ئه‌وه‌رپۆ
 له‌سه‌ر ئه‌نقازی مالیان خو دهموینی کوند به‌بێ عاری

گ/ ژین، ۲/ ۱۲، ۱۳

(12) موسوعة نظرية الادب - الشعر الغنائي: ۶.

(13) رهوتی سه‌ره‌له‌دانى شیعرى نیشتمانى و سیاسى له‌ موکریان: ۶۴.

(14) تاریخ مهاباد: ۷۸.

له ھۆنراوہی (ھاواری دایکئ) شاعیر به شیوہیہ کی دراماتیکی وینہی نہوجہ وانیککی
کوردی خہوالو نیشان دہداو دہیہوئ دہمارہکانی ھەستی نیشتمانپەرورەری بیئیتە
جۆش و خرۆش و لەپیناوی ئازادی و سەرپەخۆییدا بکەوئیتە کارو تەقەلادان.

بە ھار ھات و نەشئە یای وەعدەییە عومرم تەماشاکە
لەبەر مائی وەسیعی مولکی بابت دەنگی سەمتووری
سەدای ھات و نەھات دەنگی زەنگۆڵ قۆری کاروانە
کە یارت کۆچی کردو دەستە داوین ھێشتە مەھجووری
چلۆن سەبرئ دەکە ی گەر یاری تۆ بدزن لە مائی تۆ
لەنیو بیگانەکان تەشھیر بکەن نیو بەندو بەر مووری
وہکو باپیرە گەورەت حیفزی نامووست لەسەر شەرتە
کە دایکت پیرو خوشکت مردو مالت چوو لە خاپووری

دیارە ھۆکاری ئەم دیلی و پەڕیشانییە حال و باری کوردان لەلای شاعیر ھەر (دەردە
کوردە) ھە کوئشندەکە (جەھل و غەفلەت) ھە کە لە ئەدەبیاتی کوردیدا باوە، بۆیە لەو
روانگەییەو شاعیر داوای دامالینی ئەو زنجیرە دەکات کە باسک و بازووی نہوجەوانانی
کوردی پێ بەستراوہ:

بەئێ زنجیری دەستت جەھل و غەفلەت بوو رەقیبی تۆ
بە ئەفسوون بەستی قۆلت چونکە زانی مەست و مەسحووری
ئەوئستا تا لە بێخە ی رۆھەلاتی تاو ھەلات پابە
بە ئازایی نەجات دە دەستی بەستراوت کە مەغدووری
سەلاحی کاری تۆ سەعیو عەمەل بابی نیگەھبانت
بە رووناکی چرای عەزمت برۆ بۆ شاری شاپووری
دەژینئ حەقی خۆت سابیت بکە بۆ یارو ئەغیاران
بە دەستپە بستپە فرمیئسکی شەوقی و چاوی بێ تووری

گ/ ژین، ١/ ١٤، ١٥

لە تیکستی ھۆنراوہی (حەسبوحال دەگەل وەتەن) دا، کە لە دیمەنیکی مەزاری
شەھیدی کوردەوہ سەرچاوہ ھەلدەگری، شاعیر دەئ:

خەملىۋە لەسەر قەبرى جەۋانان گولۋ لالە
يا سوورىي خويىنە كە بلىيى رەنگەكى نالە
پىش تابشى خورشيدى فەلەك ۋەقتى بەھاران
ۋەك چاۋ لە فرمىسكى منە قەترەيى ژالە
ئەي بادى سەبا ھەستە گوزدركە بە ۋەتەندا
پەخشان بگە سەر ئەرزى ۋەتەن بۆنى گولالە
بابىتو بە تەئسىرى فەسوونى نەفەسى تۆ
ۋەك غونچە بېشكوى دەمى ئەۋ كوردە كە لالە
بابىتو سەبەينان ئەلەم ۋە دەردى شەۋى ھەجر
بىزى، كە لەۋەي پاش خەۋى مە، مەھزى ۋەبالە
قەھرى فەلەك ۋە جەۋرى رەقىب ۋە ستەمى دۆست
سەرناسىيەيى پىر شەكەنى كىرد بە قەبالە
چارت نىيە ئەۋرۇكە ئەتۆ دەستە شىكاۋى
بەد مەستىي مەي بوو كە شىكا جام ۋە پيالە
شەۋقى ۋەرە لەۋ غوربەتە مائىل بە ۋەتەن بە
بى خاكى ۋەتەن عىززەتتى تۆ مەھزى خەيالە
بەم كاكۇلى رەش رەنگە كە بۆزى فىراقە
بارام بى لە بۆت فەزل ۋە ھونەر چۈنكە ھەلالە

گ/كوردستان، ژ / ۵ : ۵۶

ئەم تىكستە لەبارى مەبەستى نىشتىمانى ۋە سىياسىيەۋە (يەككىكە لە پىر ناۋمىرۇكتىن
ھۆنراۋەكانى شاعىر ۋە شەۋقى دەمى كوردى لالە بە خۇنچەيەكى نەكرارە چوۋاندوۋە
كە تەنبا باي سەبا "كە پەيامى شاعىر خۇيەتتى" دەتۋاننى بېيىشكۈيىنى ۋەك گولالە
كە بىر خەمەۋەي خويىنى ھەزاران لاۋى كوردە، زىمانى ھالىيان بېتە ناخاۋتن ۋە
ۋەخۇكەۋتن، داۋاي نازادى ۋە سەربەخۇيى بگەن). (15)

شەۋقى لە شەۋقى زىندوۋوبوۋنەۋەي كۆمەلەي (ھىقى)دا، دوا بەدۋاي كۆتايى ھاتتى
جەنگ، ھۆنراۋەيەكى بەنئوى (جەۋانان) ھۇنيۋەتەۋە كە لە سەرمەتايەۋە دەلى:

هه لىستان جەوانانى وەتەن دىسان بەبى باكى
 لە ھەسرەت دەردى كۆنە موڭكى بابيان ھاتنە چالاكى
 دەدەل ەزەم و لەسەر شوپرى جوانى ھاتوو دەخوازن
 كە بېرژىن لەسەر خاكى وەتەن خوڭىيان بەسەر پاكى
 بلا تىر ئاۋ بېى بەو خوڭىنە سوورە گوڭ لە مىرگولان
 بە شوعەلى نوورى ئومىدىيان وەتەن بابىتە رووناكى

ئەنجا لە كۆتايىدا رۆلى (ھى ۋى) لە يەكخستى رىزى ئازادىخوازنى كورد دەخاتەروو،
 كە چۆن ناوو ئاۋەرۇك بوونەتە يەك و مايەى ئومىدى لاۋەكانى گەلى كورد، كە شاعىر
 خۇشى يەككىكە لە رىزى ئەۋان:

لەنىۋ جوانان لە پېشدا شەۋقى بىچارە وىستانو
 بە نوورى حوبىي مەۋتەن دلفرووزە ھاتە رووناكى
 لەرىگەى دەۋرى (ھى ۋى) يەنى ئومىد دەست بە دەست دەگرن
 بە عىلم و مەرىفەت تىر ئاۋ بىكەن جا خاكەكەى پاكى

گ/كوردستان، ز/ ۹

بەرلەۋەى باسى ئەم لايەنە لە شىعرى شەۋقى بەكۆتا بىنن ئەو سەرنجەى ھىرش
 دىننەۋە كە دەلى (شەۋقى يەككىكە لە ئالا ھەلگىرانى قۇناغى رۆشنگەرى، كە زولم و
 زۆرى داگىر كەران و دوژمنانى كورد لەلايىك و چەند دەستەيى و باشكەۋتوۋىي و
 نەخوڭىندەۋارى كۆمەلگەى لە لايىكى دىكەۋە كارىان تىكردوۋە ھەستىان
 ھاروۋژاندوۋە، بۆيە بنەماى بىرو بۆچوۋنى نەتەۋەخۋازى لە تەۋاۋى شىعەرەكانىدا
 ھەست پىدەكرى، ئەو لەبارى شىعەرەۋە نەك تەنيا ئارمانچ خۋازە بەلگو بە كىردەۋەش
 بىۋاۋى كارو تىكۆشان بوۋە).⁽¹⁶⁾

ئەنجام

لە كۆتايى ئەم لىكۆلىنەۋەيدەدا گەشتوۋىنەتە كۆمەللىك ئەنجام و دىتوانىن لەچەند خالىكىدا دەستىشان و چىيان بىكەينەۋەو بىيان خەينە روو، كە مۆرك و تاپبەتمەندى بەرھەمى شىعرى ئەم قۇناغەى نىۋەى يەكەمى سەددى بىستەم لە تاقىكرەنەۋەى ئەدەبى ناۋچەى موكريان پىك دەھىنئ ئەۋىش بەم جۆرەيە:

۱. نەۋەى يەكەمى گەۋرە شاعىرانى ناۋچەى موكريان لە وئىنەى (ۋەھايى، خەرىق، ئەدەب) لەسەر بىنەماۋ بىناغەى قۇتابخانەى شىعرى كرمانجى خواروو، ئەزموۋىنىكى شىعرى بەبېرشت و دەۋلەمەندىيان لەۋ ناۋچەيەدا داھىئاۋە و بەرپا كىردوۋە، ئەنجا پاىەكانى ئەم ئەزموۋىنەيان بە جۆرئ دارشتوۋە كە دۋاى ئەۋانىش بەردەۋامى ھەبۋوۋە چەند نەۋەى دىكەى لەشاعىران پىگەياندوۋە.

۲. نىۋەى يەكەمى سەددى بىستەم لە ناۋچەى موكريان رېئىسانسىكى رووناكبرى و ئەدەبى لەئارادەھەبۋوۋە كە سى شاعىرى ناۋدارى ناۋچەكە ۋەكو (مەلا مازفى كۆكەيى — سەيفى قازى — مستەفا شەۋقى) رېبەرايەتتىيان كىردوۋە، ئەمانە ھەرسى كۆلەگەكەى ئەم جولانەۋە شىعرىيە پىك دەھىنئ لەۋ ماۋەيەدا.

۳. سەبارەت بە ھونەرەكانى روخسارو ناۋمېرۇك لەبەرھەمى شىعرى شاعىرانى ناۋبىراۋ كۆمەللىك گۆران و داھىنئانى تازە بەدى دەكرى كە بوۋنەتە ھەۋىنى رەنگېرشتى بزوۋىنەۋەيەكى نوئ لە رەۋتى بەردەۋامى شىعرى كلاسكى كوردى لەۋ ناۋچەيەدا.

۴. ئەم بزوۋىنەۋە تازەيەى شىعرى ناۋچەى موكريان لەۋ ماۋەيە لەبارى ھونەرەكانى روخسارەۋە لەزمان و شىۋاز و ۋىنە و بىيات و ئاۋازى شىعرىيەۋە بەدىار دەكەۋىت، ۋەكو چۆن لەبارى ناۋمېرۇكىشەۋەلەپال مەبەستە تەقلىدپىەكانى شىعرى كلاسكى، مەبەستى شىعرى تازەش ھاتۆتە ناۋەۋە، لەۋانە تىكەلاۋكردى گىيانى كورداپەتى و خۆشەۋىستى نىشتىمان و مىللەت پەزۋەرى لەتەك شىعرى ستايشى ئاينى و شىعرى عاشقانە و ۋەسفى سىروشتدا، ۋەك بەتايىبەت لەناۋمېرۇكى شىعرى سەيفى قازى و شەۋقىدا دەدرەۋىتتەۋە. ھەرۋەھا بابەتى شىعرى تۆماركردى مىژۋوى كارەسات ۋەپەرىشانى و داخى دىروۋن و شىعرى سەرزەنشت و بابەتى رەخنەى كۆمەللىيەتى كە لەبەرھەمى مەلا مازفدا رەنگى داۋەتەۋە.

۵. شیعری ئەو دەورەییە لە چوارچێوەو سنوورو دەستوورەکانی شیعری کلاسیکی کوردی تێپەرپووە و مۆرکی لیریکی شیعری تازەبابەتی بەخۆیەووە گرتووە لەپرووی روخسارو تەکنیکی شیعرییەووە، ھەروەھا لەباری ناوەرۆکیشەووە پەلی بۆ لیریکی سیاسی و نیشتمانی و رەخنەیی کۆمەڵایەتی ھاویشتووە.

۶. خاسیەتەکانی ئەدەبی رۆمانتیکی، ریاڵیزی فۆتوگرافی و رەخنەگرانی لەبەرھەمی شیعری ئەم دەورەییە و بەتایبەت لای شاعیرانی ماوەی باسەکەیی ئێمە لەناوچەیی موکریان، بەروونی بەدی دەکریڤ لەپرووی زمان و شیواز و وێنە و دەسەووە، ھەموو ئەمانەش بە ئەدگارێکی کوردانە و خۆمائی تەعیریان لی کراوەتەووە.

۷. تاییبەتەندییەکی دیکەیی بەرھەمی ئەدەبی ئەو دەورەیی بریتییە، لە خۆ نزیکی خستەووە لە زمان و دەرپرینی ئاسانی خۆمائی، زەوق و سەلیقەیی کوردانە، لەپال پاراستنی مۆرکی رەوانبێژی و بیناسازی ھەڵبەستی کلاسیکی، بەنموونە لەبەرھەمی سەیفی قازیدا کۆمەڵێک بەرھەمی ھۆنراوەیی کێشی برکەییمان بەرچاو دەکەوێت، لەپال پاراستنی یەکییتی سەروا و کێشی ەرووزی لەبەرھەمیەکانی دیکەیی دا. لەلای مستەفا شەوقی گیانی زیندووی کوردەواری و کوردایەتی لەچوارچێوەیی تەکنیک و بیناسازی کۆندا دەربراو و بەروونی و ناشکراییی ھەستی پێ دەکریڤ.

۸. ئەم ئەزموونە ئەدەبییەیی ناوچەیی موکریان کە شاعیرانی ماوەی باسەکەمان بێرویان پێداوە بەردەوامییان پێ بەخشووە، بۆتە بناوان و سەرچاوە رێگە خۆشکەرێک بۆ پێگەیانندی نەوہیەکی تازە لەشاعیرانی ناوچەیی موکریان لەناوەرپراستی سەدەیی بیستەمدا لە وێنەیی (ھەژار و ھێمن و ھیدی و خالەمین و سەید کامیل و حەقیقی و نوری) کە تاقیکردنەووەکەیان بە پۆپە گەیانندووە سامانیکی گەورەیان خستۆتە سەر میز و گەنجینەیی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی.

ABSTRACT

The Poetic Works of Mukriyan in the First Half of the Twentieth Century (1920 – 1940)

This thesis is concerned with a description and analysis of poetic output of three contemporaneous poets of Mukriyan area, namely, Mala Marif of Kokayi (1874 – 1954). Saif of Qazi (1876 – 1944) and Mustafa Shawqi (1896 – 1950). The study is restricted to the period between the two World Wars, which constitutes the acme of the three poet's perfection, on the one hand and one of the most important eras in the history of Kurdish literature, and poetry in particular, on the other.

The nature of the study necessitated that it be divided into five chapters, preceded by an introduction, and closed off by the conclusions that the study reached, apart from a list of references, documents and photographs that support the study.

The first chapter is a preamble to the basics of the study. It presents a brief account of the historical, social and cultural conditions of the whole area, with emphasis on the emergence and the originality of the classical school of poetry, pioneered by the classical poets like, Wafayi (1844 – 1920), Hariq (1856 – 1909) and Adab (1859 – 1916), stressing that the original prolific literacy store created by the minds of those pioneers formed an appropriate rich background that triggered off a remarkable everlasting literary experiment later in this area.

The second chapter presents a brief account of the literary and life style of the poets under the study with a short reference of the published sources which deal with these aspects.

The third chapter is devoted to the study of formal characteristics of their poetic product, pointing out their style and poetic language, the rhetorical and descriptive images of each.

The fourth chapter explores other the formal features like structural patterns, the rhythmic and the metric patterns and rhyming schemes. To each of these artistic devices a separate section in the third and fourth chapter is devoted, where citations from their poetry occurs, where necessary.

The last chapter explores the varied literary content and themes of the poetic output of the three poets, elaborating on the traditional or classical poetic themes and pointing out, meanwhile the modern themes that coincided with, and accompanied, the modern literary trends and approaches, including the Romantic trend in the Kurdish Literature of the first and second decades of the twentieth century.

Finally, come the most important conclusions that the investigation arrives at, with a list of Kurdish, Arabic and Persian consulted sources, and a special file of relevant documents and photographs in the appendix.

۱. كُتَيْب

أ. به زمانى كوردى:

۱. ئەدمبو رەخنە، عەزىز گەردى، چاپخانهى (الحوادث)، بەغدا، ۱۹۷۴.
۲. ئەدمبىياتى نوێى كوردى، د. عىزەدەين مستەفا رسول، مەكبەه التعلیم العالی، اربیل، ۱۹۸۹.
۳. ئەدمبى نامەنووسى كوردى، كەمال رەنوف محەمەد، جزمى ۱-۲، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى ئاراس، ههولێر، ۲۰۰۴.
۴. باروودۆخى سیاسى كوردستان، موحتهبا برزوویى، وەرگێڕانى له فارسییهوه: نازناز محەمەد عەبدولقادر و نهوانى تر، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى موكرىانى، ههولێر، ۲۰۰۵.
۵. بەشێك له بهرهمهكانى دكتۆر مستەفا شەهوانى قازى زاده، گرەوكۆى: ئەحمەد شەرىفى، چاپ لەهێزێر، مهباد، ۱۳۸۴.
۶. بنیاتی وێنەى هونەرى له شیعری كوردى دا، سەردار ئەحمەد حەسەن گەردى، دەرگاى چاپ و پەخشى سەردەم، سلێمانى، ۲۰۰۲.
۷. بنیاتی هەلبەست له هونراوى كوردى دا، د. دلشاد عەلى، چاپخانهى رەنج، سلێمانى، ۱۹۹۸.
۸. بووزانەهوى رۆشنیرى و نەتەهوى كورد، جەلیلى جەلیل، له عەرەبییهوه وەرگێڕانى: سەدیق سالىح، چاپخانهى ههوان، سلێمانى، ۲۰۰۰.
۹. بیردۆزییهكانى وهفایى، گرەوكۆى: قازى محەمەد خەزر، وەرگێڕانى له فارسییهوه: محەمەد حەمهەباقى، چاپخانهى وەزارەتى رۆشنیرى، ههولێر، ۱۹۹۹.
۱۰. پاشەرۆك، هیمن، چاپههەنى سەیدیان، مهباد، ۱۳۶۲.
۱۱. تاریك و روون، هیمن، له بڵاوكرانهكانى بنكهى پێشەوا، بەغدا، ۱۹۷۴.
۱۲. تحفە مەظفریە، پێشەكى و ساخكردنهوى: هیمن موكرىانى، چاپخانهى كۆزى زانیاری كورد، بەغدا، ۱۹۷۵.
۱۳. تۆفیق فیکرەت و شاعیره نوێخوازهكانى كورد، ئەحمەد تاقانە، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى ئاراس، ههولێر، ۲۰۰۱.
۱۴. جۆوتە وشەى لێكدراو له زمانى كوردیدا، د. كەوسەر گەلالى، دەرگاى چاپ و بڵاوكردنهوى ئاراس، ههولێر، ۲۰۰۴.
۱۵. چێشتى مەجیور، ههزار، چاپى یەكەم، پارێس، ۱۹۹۷.
۱۶. حاجى قادری كۆبى، مەسعود محەمەد، ۱-ب، له چاپكرانهكانى كۆزى زانیاری كورد، بەغدا، ۱۹۷۲.
۱۷. خەبات له رێى كوردستان، ن.ا. خالفین، وەرگێڕانى له روسییهوه: جەلال تەقى- چاپخانهى راپهڕین، سلێمانى، ۱۹۷۱.
۱۸. دیدارى شیعری كلاسیكى كوردى، حەمە سعید حەمە کریم، چاپخانهى (دار الحریه)، بەغدا، ۱۹۸۶.
۱۹. دیوان و شەرحى حالى شیخ ئەحمەدى كۆز، عەزىز موحەمەد پور، چاپخانهى پەيام، تاران، ۱۳۷۸.

۲۰. دیوانی ئەدەب، کۆکردنەوێو ساغکردنەوێ: محەممەد حەمە باقی، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوێ ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۵.
۲۱. دیوانی سیف القضا، گەردووە کۆیی، قازی ئەحمەد، چاپخانە سبز، ۱۳۶۱.
۲۲. دیوانی ملا معروف کۆکەیی، سیدیان، مەهاباد، ۱۳۴۶.
۲۳. دیوانی نالی و فەرەنگی نالی، لێکۆڵینەوێو ساغ کردنەوێ: د. مەرف خەزەندەر، دار الحریه للطباعة، بەغداد، ۱۹۷۷.
۲۴. دیوانی وەفایی، لێکۆڵینەوێ: محەممەد عەلی فەرەدەغی، لە چاپکراوەکانی کۆچی زانیاری کورد، بەغدا، ۱۹۷۸.
۲۵. راپەڕی رۆژنامەگەری ی کوردی، جمال خەزەندەر، چاپخانە (الجمهورية)، بەغدا، ۱۹۷۳.
۲۶. راپەڕی کیشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چاپخانە دیکان، سلێمانی، ۳۰۰۳.
۲۷. رەخنە ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوێ شیعری، د. پەڕیز ساپەر، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوێ ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۵.
۲۸. رەوانیژی ئە ئەدەبی کوردیدا، عەزیز گەردی، بە، چاپخانە (دار الجاحظ)، بەغدا، ۱۹۷۲.
۲۹. راپەڕینی کوردەکان سالی ۱۸۸۰، د. جەلیلی جەلیل، وەرگێڕانی لە رووسییهو: د. کاوس قەمەتان، چاپخانە (الزمان)، بەغدا، ۱۹۸۷.
۳۰. رۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا، فاروق عەلی عومەر، و: تاریق کاریزی - عەبدوللا زەنگەنه، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوێ موکریانی، هەولێر، ۲۰۰۱.
۳۱. رۆژی کورد، بڵاوکردنەوێ: جەمال خەزەندەر، چاپخانە (المؤسسة العراقية)، بەغدا، ۱۹۸۱.
۳۲. زانیانی کورد، محەممەد سەڵح ئیبراهیمی، ناشر - چاپەمەنی سەفەر (محەممەدی)، تاران، ۱۳۷۹.
۳۳. زانستی ناوەلواتا، د. کامەل حەسن البصیر، چاپخانە کۆچی زانیاری عێراق، بەغدا، ۱۹۸۱.
۳۴. زمانەوانی، محەممەد معروف فتاح، (دار الحکمة للطباعة والنشر)، هەولێر، ۱۹۹۰.
۳۵. زمانناسی و هەندئ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، چاپخانە ژین، هەولێر، ۲۰۰۴.
۳۶. ژیان و بەسەرھاتی عەبدولرەحمانی زەبجی، عەلی گەرمی، چاپخانە کاربین، سلێمانی، ۳۰۰۵.
۳۷. ژین - گۆفارا کوردی - ترکی، م. ئەمین بۆر نەرسەلان، جلد ۱ - ۵، وەشانا دەرگ، سوید، ۱۹۸۵.
۳۸. سەرۆا، د. عەزیز گەردی، دەرگای ئاراس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوێ، هەولێر، ۱۹۹۹.
۳۹. سەودا و سنوور، د. احسان فؤاد، چاپخانە روون، سلێمانی، ۲۰۰۰.
۴۰. سلێمانی شارە گەشەوگەم، بە، جمال بابان، دار الحریه للطباعة، بەغداد، ۱۹۹۳.
۴۱. سوارەو پەخشانی کوردی، محەممەد بەهرەوەر، دەرگای چاپ و پەخشانی سەردەم، سلێمانی، ۲۰۰۵.
۴۲. سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی، نازاد عەبدولواحید گەرمی، چاپخانە و مزارەتی پەرۆمەد، هەولێر، ۲۰۰۵.
۴۳. شەرفنامە، هەژار کردوێ بە کوردی، چاپخانە نەمان، نەجەف، ۱۹۷۲.
۴۴. شەرو ئەدەبیاتی کوردی، رەفیع حەلمی، مەکبە التعلیم العالی، هەولێر، ۱۹۸۸.

٤٥. شېواز له كورته چيرۆكى كوردیدا، سهليم رهشید سالتج، چاپخانهی وهزارهتی روشنبیری، سلیمانی، ٢٠٠٥.
٤٦. عهبدوڵلا بهگی میسباح — دیوان، د. مارف خهزنه دار، چاپخانهی ئیرشاد، بهغدا، ١٩٧٠.
٤٧. عهرووی کوردی، نووری فارس همه خان، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠٤.
٤٨. فهرمانپه وایی موکریان، محهمه ده میل رۆژه یانی، دار الحریه للطباعه، بهغدا، ١٩٩٢.
٤٩. کوردستان له سائه کانی شمېر یه که می جیهاندا، د. که مال مه زهر نه محمه، چاپخانهی کۆری زانیاری کورد، بهغدا، ١٩٧٥.
٥٠. کوردستانی موکریان، حسین حزنی، مطبعه ی زاری کرمانجی، رواندز، ١٩٣٨.
٥١. کوردو عه جه م، صالح محمدا مین، چاپخانه؟، ج، شونینی چاپ؟، ١٩٩٢.
٥٢. کوردو کوردستان، نیکیتین، وهرگیپ: خالیدی حسامی، چاپخانهی زانکۆی سه لاهه دین، ههولیر، ١٩٩٧.
٥٣. کوردو کوردستان، محمدا مین زکی، انتشارات سیدیان مه اباد، چاپخانهی دار السلام، بهغدا، ١٩٣١.
٥٤. کۆمه له ی زیانه وهی کوردستان، حامید که وهه ری، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠٤.
٥٥. کۆ وانه کانی کیش ناسی، م. محمده به کر، قۆناغی به کالۆریوس، ههولیر، ١٩٩٣.
٥٦. کیشی کورد، لازاریف، بهشی ٢-١، د. کاوس هه فته تان له رووسییه وه کردیه به کوردی، مطبعه الجاحظ، بهغدا، ١٩٨٩.
٥٧. کیش و ریتمی شیعی فۆلکلۆری کوردی، د. محهمه ده به کر، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠٤.
٥٨. کیش و موسیقای هه لبه ستی کوردی، عبدالرزاق بهیما ر، چاپخانهی (دار الحریه)، بهغدا، ١٩٩٢.
٥٩. کیشی شیعی کلاسیکی کوردی، عه زیز که ردی، چاپخانهی وهزارهتی روشنبیری، ههولیر، ١٩٩٩.
٦٠. گو فاری نیشتمان، جه مال نه به ز، بنکه ی چاپه مه نی ئازاد، سوید، ١٩٨٥.
٦١. مه ابادو کورته میژوویه ک، عوممر باله کی، چاپخانهی وهزارهتی روشنبیری، سلیمانی، ٢٠٠٤.
٦٢. میدیا، دیاکۆنوف، برهان قانع له فارسییه وه کردیه تی به کوردی، دار الحریه للطباعه، بهغدا، ١٩٧٨.
٦٣. میژووی نه ده بی کوردی، علاوالدین سجادی، چاپخانهی مه عاریف، بهغدا، ١٩٧١.
٦٤. میژووی نه ده بی کوردی، د. مارف خهزنه دار، ب-٧، دمزگای چاپو بلاوکردنه وهی ئاراس، ههولیر، ٢٠٠١ — ٢٠٠٦.
٦٥. میژووی کورد له سه ده ی نوژده و بیست دا، کریس کۆ چیرا، وهرگیپراوی — محهمه ده ریانی، چاپخانهی (صدف)، تاران، ١٣٦٩.
٦٦. میژووی که لی کورد له کۆنه وه تا نه مرۆ، صالح هه فته تان، چاپخانهی (سلمان الاعظمی)، بهغدا، ١٩٦٩.

٦٧. ناسيوناليزمي كوردی (١٨٨٠ - ١٩٣٩)، هیوا عزیز سهید، بلاؤکراوهگانی مهکتهبی بیرو هۆشیاری، سلیمانی، ٢٠٠٣.
٦٨. نالی و زمانی ئهدهیبی یهکگرتوی کوردی، کهریم شارهزا، چاپخانهی (الادیب)، بهغدا، ١٩٨٤.
٦٩. ههواری خالی - سهرجهمی نووسینی هیمن، بهسهرپرشتی: بهدران ئهحمهد - عوسمان دهشتی، دهزگای چاپ و بلاؤکردنهوی ئاراس، ههولێر، ٢٠٠٢.
٧٠. هونهری شیر، ئهرهستۆ، وهگرتپانی: عزیز گهردی، چاپخانهی گهنج، سلیمانی، ٢٠٠٤.
٧١. هیمن - له بارهی ناوهڕۆکی سیاسی و کۆمهڵایهتی شیرهگانی، عوسمان دهشتی، چاپخانهو ئۆفیسێتی تیشک، سلیمانی، ٢٠٠٢.
٧٢. وینهی شیر له رێبازی رۆمانسی کوردی دا، عهبدولقادر محهمهد نهمین، دهزگای چاپ و پهخشی سهردهم، سلیمانی، ٢٠٠٢.
- پ. به زمانی عهرهبی:
٧٣. الاکرد - ملاحظات وانطباعات، مینورسکی، ترجمه: الدكتور معروف خزندهار، مطبعة النجوم، بغداد ١٩٦٨.
٧٤. البیتوشی، محمد الخال، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٥٨.
٧٥. الثابت والمتحول (صدمة الحداثة)، ادونیس، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بغداد، ١٩٨٦.
٧٦. الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن، الدكتور عبدالستار طاهر شريف، شركة المعرفة للنشر والتوزيع، بغداد، ١٩٨٩.
٧٧. اللغة والفكر، الدكتور نوري جعفر، مكتبة النوحی، الرباط، ١٩٧١.
٧٨. النقد الادبي الحديث، الدكتور محمد غنيمي هلال، دار العودة، بيروت، ١٩٨٧.
٧٩. بنية الايقاع في الخطاب الشعري، د. يوسف اسماعيل، مطابع وزارة الثقافة، دمشق، ٢٠٠٤.
٨٠. بنية اللغة الشعرية، جان كوهن، ترجمه: محمد الولي ومجهد العمري، دار توبقال للنشر، الدار البيضاء، ١٩٨٦.
٨١. تاريخ الادب العربي - العصر الجاهلي، دكتور شوقي ضيف، دار المعارف بمصر، القاهرة، ١٩٦٠.
٨٢. تحليل النص الادبي بين النظرية والتطبيق، محمد عبدالغني المصري ومجد محمد الباكر البرازي، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢.
٨٣. دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر، الدكتور كمال مظهر احمد، مطبعة اركان، بغداد، ١٩٨٥.
٨٤. شعر عمر بن الفارض - دراسة اسلوبية، رمضان صادق، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٨.
٨٥. فنون الشعر الفارسي، دكتور اسعاد عبدالهادي قنديل، مكتب الشريف وسعيد رافعت للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، ١٩٧٥.
٨٦. قافلة من شهداء كردستان ايران، كريم حسامی، ترجمه: نزار محمود، بغداد، ١٩٧٣.
٨٧. قضايا الشعر المعاصر، نازك الملائكة، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٦٢.
٨٨. مقالة في اللغة الشعرية، محمد الاسعد، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٨٠.

۸۹. موسوعة نظرية الادب - الشعر الغنائي، سكفوزينكوف، ترجمة: الدكتور جميل نصيف التكريتي، مطبعة وزارة الثقافة والاعلام، بغداد، ۱۹۸۶.
- ج. به زمانی فارسی:
۹۰. ادوار شعر فارسی، دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، توس، تهران، ۱۳۲۵.
۹۱. ایرانی که من شناختم، ب - نیکی‌تین، ترجم علی محمد فره‌وشی، ناشر: کانون معرفت، تهران، ۱۳۲۹.
۹۲. تاریخچه خانواده قاضی در ولایت موکری، خلیل فتاح قاضی، تبریز، ۱۳۷۸.
۹۳. تاریخچه روزنامه های تبریز از صدر مشروطیت، عبدالحسین ناهیدی آذر، موسسه انتشارات تلاش، تبریز، سال چاپ: ۹.
۹۴. تاریخ فرهنگ و ادب مکریان، ابراهیم افخمی، ۳ جلد، انتشارات محمدی، سقز، ۱۳۷۳.
۹۵. تاریخ و جغرافیای کردستان (سیر الاکراد)، عبدالقادر ابن رستم بابانی، چاپخانه‌ی ارژنگ، ۱۳۶۶.
۹۶. تاریخ مهاباد، سید محمد صمدی، انتشارات رهرو مهاباد، چاپ میلاد، ۱۳۷۷.
۹۷. جغرافیای طبیعی کردستان مکریان، سعید حجری، انتشارات نافوس، سنندج، ۱۳۷۹.
۹۸. خاطرات دکتر هاشم شیرازی، به کوشش هاشم سلیمی، انتشارات توکلی، تهران، ۱۳۸۰.
۹۹. درباره ادبیات و نقد ادبی، دکتر خسرو فرشید ورد، جلد دوم، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۸.
۱۰۰. زبان‌شناسی و نقد ادبی، راجر فالر - رومن یاکوبسن، ترجمه: مریم خوزان - حسین پاینده، چاپ مهدی، تهران، ۱۳۸۱.
۱۰۱. زندگینامه‌ی عارف ربانی - شمس الدین برهانی، ابو بکر خواجه سپهرالدین، انتشارات صلاح الدین ایوبی، ارومیه، ۱۳۶۸.
۱۰۲. زیباشناسی سخن پارسی - بدیع، میر جلال الدین گزازی، کتاب ماد، تهران، ۱۳۸۱.
۱۰۳. سالهای اضطراب - خاطرات خلیل فتاح قاضی، انتشارات صلاح الدین ایوبی، ارومیه، ۱۳۷۰.
۱۰۴. سبک شناسی شعر، دکتر سیروس شمیسا، نشر میترا، تهران، ۱۳۸۳.
۱۰۵. شاعران کرد پارسی گوی، سید عبدالحمید حیرت سجادی، نشر احسان، تهران، ۱۳۷۵.
۱۰۶. شعرنو، محمد حقوقی، ۳ جلد، نشر یوشیج، تهران، ۱۳۷۷.
۱۰۷. صور خیال در شعر فارسی، دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، موسسه انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۸۰.
۱۰۸. کردها و یک بررسی تاریخی و سیاسی، حسن ارفع، ترجمه از متن انگلیسی، لندن، چاپ دانشکده اکسفورد، نیویورک، ۱۹۶۶.
۱۰۹. کلیات سبک شناسی، دکتر سیروس شمیسا، نشر میترا، تهران، ۱۳۸۴.
۱۱۰. گلزار شاعران کردستان، سید عبدالحمید حیرت سجادی، چاپخانه‌ی رامین، تهران، ۱۳۶۴.

۱۱۱. ئۆزبېكستانى زامانە (۳)ى (هتاوكرد)، عەبدوللا زەنگەنە، گ- رۇزنامەنووس، ژ- ۹، ۲۰۰۶.

۱۱۲. بەرگى لە ھەلبەست، كامەل ژېر، گ- رۇشنىبىرى نوئ، ژ- ۱۲۶، ھايىنى ۱۹۹۰.

۱۱۳. پېشەرھوانى شىئەرى نوئ لە رۇزھەلاتى كوردستان، جوان بۇكانى، مانگنامەى (پەيام)، ژ- ۱۰، لەندەن، ۱۹۹۸.

۱۱۴. تەنسىرى زمانو ئەدەبىي فارسى لەسەر ئەدەبىي كوردى، د.مەمەد نورى عارف، گ-كۆلىجى ئەدەبىيات، زانستگای بەغدا، ژ- ۸، ۱۹۷۴.

۱۱۵. چاوكى "بوون" و "ھەبوون" لە زمانی كوردیدا، نورى عەلى ئەمىن، گ- رۇشنىبىرى نوئ، ژ- ۱۰، ۱۹۸۶.

۱۱۶. دانشتنىك لەگەڭ گۆران، عبدالرزاق بېمار، گ- بېمان، ژ- ۲، شوبایى ۱۹۷۰.

۱۱۷. دوو رۇزنامەى (كوردستان) لە ئەستەمببول، د. مارف خەزەندەر، گ- رۇزى كوردستان، ژ- ۴۳، ۴۴)، زستانى ۱۹۷۷.

۱۱۸. رەوتى سەرھەلدىنى شىئەرى نىشتەمانى و سیاسى لە موكریان، س.ج. ھېرش، گ- گزىنگ، ژ- ۱۳) - ۱۵)، پايزى ۱۹۹۶.

۱۱۹. زاراوەكانى زمانى كوردى و زمانى ئەدەبىي و نووسىنيان، كمال ھۆاد، گ- زانیارى، ژ- ۴، بەغدا، سەرماومزى ۱۹۷۱.

۱۲۰. شاعیرانى كوردو ئەدەبىياتى فارسى، ئەمىن موتەبجى، گ- كۆلىجى ئەدەبىيات، ژ- ۱۶، ۱۹۷۳.

۱۲۱. شىئەرى كوردى، سیاسەت - كۆمەلایەتى - كوردایەتى، د.مارف خەزەندەر، گ- رۇشنىبىرى كوردستانى، ژ- ۱، ۲، ۱۹۹۹.

۱۲۲. شىخ بابا - شىخى شەھید، سەید سەیلى بەرزنجى، گ- مەباد، ژ- ۹، سەرماومزى ۱۳۸۰.

۱۲۳. لە بابەت مێژووى ئەدەبىي كوردى یەو، عەلى رېئوار، گ/ سروە، ژ/ ۸۱، خەرمانان، ۱۳۶۵.

۱۲۴. مەلا مارفى كۆكەیی، كەمال كۆكەیی، گ/ سروە، ژ/ ۲۵، گەلاوێژ، ۱۳۶۷.

۱۲۵. ھەتاوى كوردو سەردەمى راپەرین، محمود زامدار، گ- كاروان، ژ- ۵۳، مارت ۱۹۸۷.

۱۲۶. ھەلوەستەپەك لە ئەدەبىياتى ھاوچەرخی رۇزھەلاتى كوردستان، سامان حوسەینی، گ- بېرى نوئ، ژ- ۱۸، ۱۹۹۷.

ب. بە زمانی عەرەبى:

۱۲۷. نالى، مۇسس الادب الكردى الحديث في كردستان الجنوبية، الدكتور معروف خەزەندەر، مجلة شمس كردستان، العدد (۵- ۶)، اپول - تشرین الثانی ۱۹۷۱.

ج. بە زمانی فارسی:

۱۲۸. كوكەنى شاعر از يادها محو شده، مەرداد رامیدى نیا، نشریه رصد، شماره (۶۴۶ - ۶۵۶)، (آذرماه - دی ماه)، ۱۳۸۰.

نامەى ئەكادىمى

۱۲۹. دىلان و تاقىكرىنەمەى شىعرى، نامەى دىكتورا، دلشاد عەلى مەمەد، كۆلىجى ئاداب، زانكۆى سەلاھەدىن، ۱۹۹۶.

۱۳۰. نوپكرىنەمەى شىعرى كوردى لە سالى ۱۹۳۲ تا كۆتايى ۱۹۴۹ لە كوردستانى عىراقدا، نامەى ماستەر، حوسىن غازى كاك ئەمىن، كۆلىجى پەروەردەى ئىبن روشد، بەغدا، ۲۰۰۵.

۱۳۱. ھاودەنگ لە زمانى كوردیدا، نامەى ماستەر، فتاح مامە عەلى، كۆلىجى ئاداب، زانكۆى سەلاھەدىن، ۱۹۸۹.

۴. فەرھەنگ

۱۳۲. فەرھەنگ اصطلاحات ادبى، سىماداد، انتشارات مرواريد، چاپ دوم، ۱۳۸۳.

۱۳۳. فەرھەنگ عميد، دو جلد، حسن عميد، مؤسسه انتشارات امير كبير، چاپ سوم، ۱۳۶۰.

۱۳۴. فەرھەنگ فارسى، ۶ جلد، دىكتور محمد معین، مؤسسه انتشارات امير كبير، تهران، ۱۳۶۰.

۱۳۵. المنجد في اللغة والاعلام، المطبعة الكاثوليكية، الطبعة السابعة والعشرون، دار المشرق، بيروت، ۱۹۸۶.

۱۳۶. ھەنەبانە بۆرىنە، ھەزار، چ، سروش، تهران، ۱۳۶۹.

۵. نامەى تايبەتى

۱۳۷. دىكتور مستەفا "شەوقى" قازى زادە، سەيد نەجم الدىنى ئەنىسى، مەھاباد، لە ۲۰۰۵/۱۲/۵.

۱۳۸. لە بابەت مېژووى لە دايك بوون و كۆچ كرىنى مەلا مەرف دا، عەبدوللّ سەمەدى، مەھاباد، لە ۲۰۰۶/۴/۹.

۶. دىدارو چاوپېڭەوتن

۱۳۹. مستەفاى كۆكەمى، مەھاباد، لە ۲۰۰۵/۹/۲۷.

۱۴۰. سەيد عەبدوللەى سەمەدى، مەھاباد لە ۲۰۰۵/۹/۲۸.

۱۴۱. رەھمانى مەسبەح/ مەھاباد لە ۲۰۰۵/۹/۲۸.

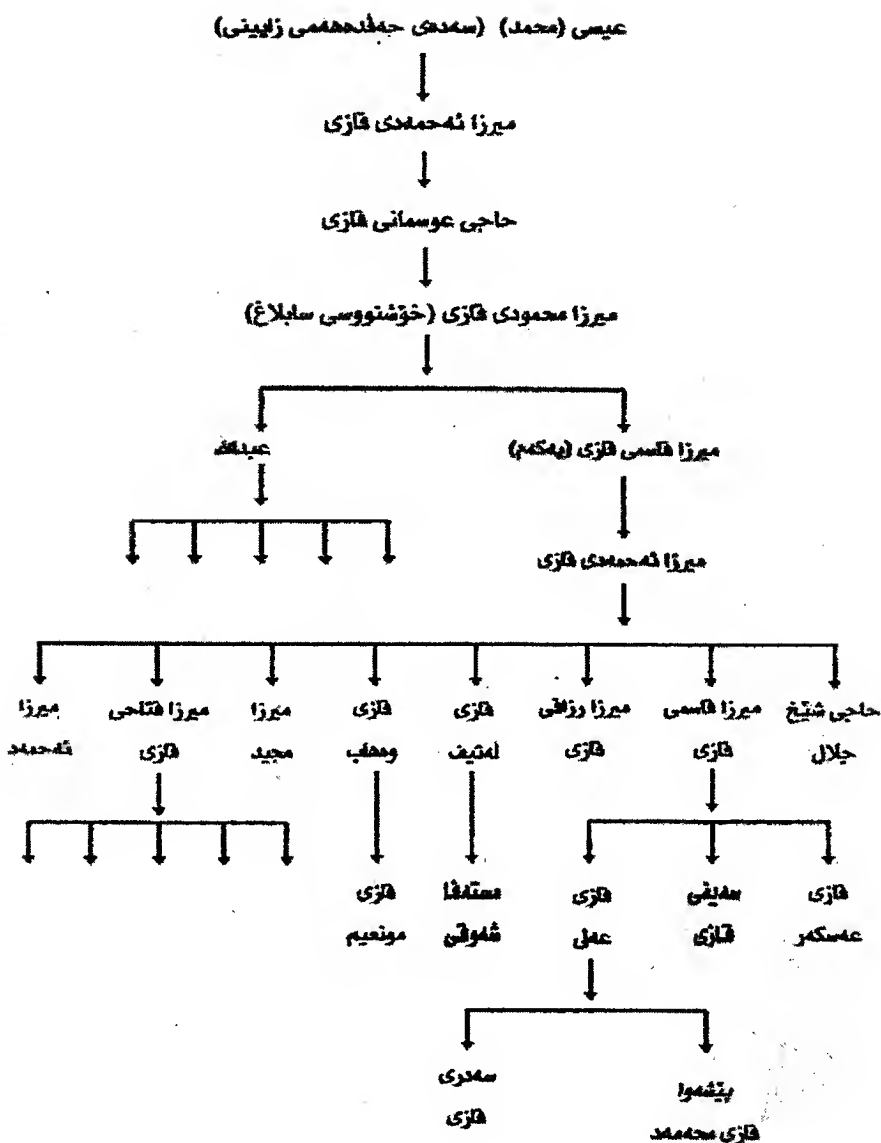
۱۴۲. كاك ئەمەدى قازى، مەھاباد لە ۲۰۰۵/۹/۲۹.

۱۴۳. يونسى رەزائى، بۆكان لە ۲۰۰۵/۹/۳۰.

۷. ئىنتەرنەت

۱۴۴. برا بىرى چارايىكى بىكەن تارىكە شەو دادى، عەبدوللّ سەمەدى، www.dengekan.com

۱۴۵. ناودارانى موكريان، عەبدوللّ سەمەدى، www.dengekan.com

شاه‌جهردی بنده‌مال‌دهی سیدنی قازی و مستفای شوقی (*)

* به‌گویری زانیاری‌مکاتی ناو کتبی (تاریخچه خانوادہ قاضی در ولایت موکری) ویکتوریہ.

له بلالو کرمانی مه لبه ندی کوردولوی

به ره می نووسین

- ۱- فهرهنگی رژیمانی کوردی، د. کهمال میراوده لی.
- ۲- فهرهنگی زهویزانی، جهمال عهبدول.
- ۳- حرکات الحاراج فی غربی إقليم الجبال وشهرزود والمجزيرة الفراتية: عطا عبدالرحمن عی الدین.
- ۴- سۆفیزم و کاریگه ریی له بزوتنهوی رزگاربخوازی ته تهوهیی گه لی کورددا: ۱۸۸۰-۱۹۲۵، د. جعفر علی
- ۵- قضا، هه ته به، د. راسه فی الجغرافیه الإقليمیه: عطا عمه علامه الدین.
- ۶- رۆلی هۆکاره سیاسیه کان له دابه شبوونی دانیشتوانی پارێزگای سلیمانیدا: جاسم عهده عهده
- ۷- په یه ندهیه سیاسیه کانن نیوان هه ریمی کوردستان و تورکیا، ۱۹۹۱-۱۹۹۸: هێرش عهبدوللا عهده که ریم.
- ۸- رۆژنامه گه ریی خۆتندکارانی کورد له نهو روپاو نه مریکا، ۱۹۴۹-۱۹۹۱، نهوزاد عه لی نه عهده.
- ۹- هوشیاری کۆمه لایه تی، فواد تاهیر سادق
- ۱۰- شار سلیمان ۱۹۳۲-۱۹۴۵، د. ناکۆ عهبدولکه ریم شوانی.
- ۱۱- إقليم كوردستان العراق في دائرة السياسات النفطية العالمية، د. عهده رۆف سعید مهندس زمانکو سعید
- ۱۲- به عهده به کردن له هه ریمه کوردنشینه کاند ۶۳- ۸۴۷ ز، رحیم نه عهده نه مین
- ۱۳- ته ریب قضا، خانقین من منظور جیوساسی، صلاح الدین انور قیتولی
- ۱۴- کۆیه، کامه ران طاهر سه عید
- ۱۵- بوون له شیعی مه حویدا، د. عهده نه مین عهبدوللا
- ۱۶- شیتواز له شیعی کلاسیکی کوردیدا، عهده نوری عمر کاکي
- ۱۷- نه مره تۆساید، مامه ند رۆژه
- ۱۸- کولتور و ناسۆنالیزم، د. ره فیک سابیر
- ۱۹- بنیاتی کارنامه یی له ده قی نوئی کوردیدا، د. عبدالقادر جه امین عهده
- ۲۰- رسته ی باسه ند له زمانی کوردیدا، کاروان عومهر قادر
- ۲۱- جیۆگرافای باشووری کوردستان، د. عهبدوللا غه فوور
- ۲۲- دابه شبوونی دانیشتوانی شاری هه ولیر، فاتیمه قادر مسته ف
- ۲۳- نیدیۆم چه شن و پیکه اتنی له زانی کوردیدا، شیلان عومهر حسه یین
- ۲۴- شیعی ناوچه ی موکریان، د. عوسمان ده شتی

25/Report on the Sulaimani District of Kurdistan, E.B. Soane.

به ره می وهرگیران

- ۱- کۆمه لکۆیه که ی ده رسیم، حوسین یلدرم، له سویدییه وه: کاوه نه مین.
- ۲- جهنگی عێراق، کاپلان و کریستل، له نینگلیزییه وه: عهبدولکه ریم عوزیری.
- ۳- یاسا ده ستوریه کانن تورکیا و کورد له سه رده می نویدا، م. نه. حه سه رتیان، له روسیه وه: د. دلیر نه عهده
- ۴- سلیمان ناوچه یه که له کوردستان، ئی. بی. سۆن، له نینگلیزییه وه: مینه.
- ۵- شه ره فغانی به دلیسی- سه رده م، ژیان، نه مریی، یه گینیا فاسیلیتا، له روسیه وه: د. نارام عه لی

❖ گۆفاری کوردۆلۆجی، ژماره یه کی سالی ۲۰۰۸

❖ گۆفاری کوردۆلۆجی، ژماره دووی سالی ۲۰۰۹

